

TOSHKENT AMALIY FANLAR UNIVERSITETI

CH.D.MADIYEVA

**PEDAGOGIK
KONFLIKTOLOGIYA**

O'quv qo'llanma

TOSHKENT – 2025

“FIRDAVS-SHOH NASHRIYOTI”

UO‘K 373.2
KBK 74.102 (5O‘zb)
M 14

Ushbu to‘plam Toshkent Amaliy fanlar universiteti Ilmiy texnik kengashining 2025 yil 24-apreldagi 7-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

Taqrizchilar:

S.Ch.Muratova - Toshkent Amaliy fanlar universiteti
Pedagogika kafedrası mudiri,dotsent,Phd.

J.E.Pardaboyev-Yangi asr universiteti “Maxsus Pedagogika
“kafedrası dotsenti, Phd.

Charos Madiyeva

Pedagogik konfliktologiya. O‘quv qo‘llanma/Matn/ Ch.Madiyeva.
“Firdavs-Shoh nashriyoti”. 2025y.248 b.

ISBN 978-9910-570-34-6

© Ch.Madiyeva, 2025
© “Firdavs-Shoh nashriyoti”, 2025

SO‘Z BOSHI

O‘zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida izchillik bilan amalga oshirilayotgan ta’limtarbiya borasidagi ta’limiy trayektoriya muammosining boyishiga yo’naltirilgan vazifalarning muhim yo’nalishi namunali dunyoqarashga ega, faoliyatga doir kompetensiyalarni yuqori darajada egallagan, jamiyat ravnaqi hamda shaxs kamolati uchun xizmat qiladigan, rivojlanish istiqbollari mas’uliyat bilan belgilovchi kadrlar tayyorlash masalasiga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Ta’lim tizimlarida bilimlarni nazorat qilishning ikki tamoyilidan foydalaniladi: o’rganuvchining mavzu predmet sohasida bilimlari va talabalarning harakatlarini baholash qoidalari asosida uning harakatlarini baholash va bilim darajasini aniqlash; tanlab olingan maxsus vazifalar to’plami va talabaning ularga bergan javoblari bo’yicha standartlashtirilgan bilimlarni nazorat qilish.

Pedagogik Konfliktologiya – bu ta’lim jarayonlarida yuzaga keladigan ziddiyatlarni o’rganadigan, ularni hal qilish va boshqarish usullarini ishlab chiqadigan fan sohasidir. Bu fanning asosiy maqsadi – ta’limda va tarbiyada yuzaga keladigan ijtimoiy va psixologik ziddiyatlarni aniqlash, ularni bartaraf etishning samarali yo’llarini topish va ta’lim tizimini yaxshilashdir.

Pedagogik konfliktologiya asosiy yo’nalishlari:

1. **Konflikt tushunchasi** – konflikt (ziddiyat) ikki yoki undan ortiq tomonlar orasidagi manfaatlar, qarashlar yoki maqsadlar to’qnashuvi sifatida tushuniladi. Ta’lim jarayonida bu o’qituvchi va o’quvchi, o’qituvchilar o’rtasidagi ziddiyatlar yoki boshqa pedagogik xodimlar orasidagi kelishmovchiliklar bo’lishi mumkin.
2. **Konflikt turlari** – ijtimoiy, psixologik, ma’naviy va boshqalar. Har bir tur o’ziga xos xususiyatlarga ega va ularni hal qilish usullari farqlanadi.
3. **Konfliktni hal qilish usullari** – bu nafaqat ziddiyatni bartaraf etish, balki uning samarali boshqarilishi va barchaga foyda keltiruvchi natijalarga erishish maqsadida turli pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishni anglatadi.

Pedagogik konfliktologiya, shuningdek, o’qituvchilarni ziddiyatlarni hal qilishda yordam beradigan metodologik yondashuvlarni ishlab chiqishga qaratilgan bo’lib, ta’lim jarayonida muammolarni konstruktiv tarzda hal qilishni o’rgatadi.

1-Mavzu: PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYANING MOHIYATI, OB'EKTI, PREDMETI, MAQSADI, VAZIFALARI VA FAN SIFATIDA PAYDO BO'LISHI

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov ta'kidlaganidek, "Uzoq va yaqin tarixiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, har qanday nizoga befarq bo'lmaslik kerak. Doimo ogoh bo'lish, kelishmovchiliklarning oldini olish hayotda va jamiyatda muvozanat va rivojlanishni ta'minlaydi".¹

Hayot konfliktlarga to'la. Insonning jamiyatdagi yashash tarzini turli ziddiyatlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Turli nizo va ziddiyatlar bilan umr davomida, har qanday yoshda, har qanday joyda, har qanday vaziyatda to'qnash kelish mumkin. Konfliktlar uyda, maktabda, ko'chada, o'quvchilar orasida, ota-onalar va farzandlar, xodim va uning rahbariyati orasida, jamoa a'zolari o'rtasida sodir bo'lishi mumkin. Konfliktlar, odatda, ko'p vaqt odamlar birga bo'ladigan hollarda, ya'ni ular uzoq muddat bir-birlari bilan va ruhiy muloqotda bo'ladigan hollarda, ular ma'lum muddat o'zaro birga bo'lishga majbur bo'lgan paytlarida ko'proq sodir bo'ladi.

Pedagogik konfliktologiya - bu ta'lim tizimidagi konfliktlarni o'rganadigan va ularga qarshi chora-tadbirlar ishlab chiqadigan ilmiy soha. Bu soha pedagogika va konfliktologiya fanlari o'rtasidagi ko'prikn tashkil etadi. Quyida pedagogik konfliktologiyaning mohiyati, ob'ekti, predmeti, maqsadi, vazifalari va fan sifatida paydo bo'lishi haqida to'liq ma'lumot beraman.

1. Pedagogik Konfliktologiyaning mohiyati

Pedagogik konfliktologiya, asosan, ta'lim jarayonida yuzaga keladigan konfliktlarni o'rganadi. Konflikt — bu ikki yoki undan ortiq tomonlar o'rtasida qarama-qarshi manfaatlar, ehtiyojlar yoki fikrlar mavjud bo'lganda yuzaga keladigan noxush vaziyatdir. Pedagogik konfliktologiya ta'lim jarayonida bunday vaziyatlarning sabablarini aniqlash va ularni hal qilish usullarini ishlab chiqishni maqsad qiladi.

2. Pedagogik Konfliktologiyaning ob'ekti

Pedagogik konfliktologiyaning ob'ekti ta'lim jarayonida yuzaga keladigan barcha turdagi konfliktlar bo'lib, ular o'quvchilar, o'qituvchilar, ota-onalar, ta'lim muassasasi rahbarlari va boshqa ta'lim jarayonida ishtirok etuvchi sub'ektlar o'rtasida sodir bo'ladi. Bu konfliktlar shaxslar o'rtasidagi munosabatlar, ta'lim strategiyalari, baholash tizimlari, o'quv materiallari yoki ta'lim dasturlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

3. Pedagogik Konfliktologiyaning predmeti

¹И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида. –Т.: Ўзбекистон, 1997. 23-24 бетлар.

Pedagogik konfliktologiyani predmeti ta'lim jarayonida yuzaga kelgan va o'qitish faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatgan konfliktlarning o'rganilishi va ularni bartaraf etish usullari hisoblanadi. Konfliktlarning sabablarini o'rganish, ularni hal qilish va kelajakda bunday vaziyatlarning oldini olish uchun usullarni ishlab chiqish pedagogik konfliktologiyani asosiy predmeti hisoblanadi.

4. Pedagogik Konfliktologiyani Maqsadi

Pedagogik konfliktologiyani asosiy maqsadi ta'lim jarayonida yuzaga keladigan konfliktlarni aniqlash, ularning sabablarini tahlil qilish va ushbu konfliktlarni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqishdan iborat. Shuningdek, bu fan ta'lim jarayonida o'quvchilarning psixologik va emosional holatlarini yaxshilash, ta'lim muassasasidagi ijtimoiy-madaniy muhitni mustahkamlashni maqsad qiladi.

5. Pedagogik Konfliktologiyani vazifalari

Pedagogik konfliktologiyani asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Ta'lim jarayonida yuzaga keladigan konfliktlarni aniqlash va tahlil qilish.

Konfliktlarning oldini olish va ularni bartaraf etish usullarini ishlab chiqish.

Konfliktlarni hal qilishda pedagogik xodimlar va o'quvchilarni o'qitish.

Konfliktlar natijasida yuzaga keladigan salbiy oqibatlarini oldini olish.

Ta'lim tizimida sog'lom va samarali munosabatlarni rivojlantirish.

6. Pedagogik konfliktologiyani fan sifatida paydo bo'lishi

Pedagogik konfliktologiya o'z mustaqil fani sifatida 20-asrning ikkinchi yarmida, ta'lim tizimida insonlar o'rtasidagi munosabatlar va muloqotlar yuksalib borishi bilan paydo bo'ldi. Ta'lim jarayonidagi konfliktlar ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatganligi sababli, bu soha pedagogika va psixologiya fanlari asosida rivojlandi. Konfliktologiya fani asosan ijtimoiy fanlar doirasida o'rganilgan bo'lsa-da, ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, pedagogik konfliktologiya alohida ilmiy soha sifatida shakllandi.

Shunday qilib, pedagogik konfliktologiya nafaqat ta'lim jarayonidagi konfliktlarni o'rganadi, balki ularning oldini olish va bartaraf etish bo'yicha samarali yechimlarni ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Bu fan o'quvchilarning va o'qituvchilarning psixologik holatlarini yaxshilashga, ta'lim muassasasida sog'lom ijtimoiy-madaniy muhit yaratishga xizmat qiladi.

Hech bir inson o'zini konfliktlardan doimiy muhofaza qilinganman deb hisoblay olmaydi. Chunki konfliktlar ba'zan qo'qqisdan, hech

kutilmagan holda vujudga kelishi hamda inson hayot tarzini tubdan o'zgartirib yuborishi mumkin. Konflikt har bir inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, hech bir inson konfliktlardan o'zini "kafolatlanganman" deb ishonch bilan ayta olmaydi. Har birimiz bolalik davrlarimizdan konfliktli vaziyatlarga tushamiz va bu holatlardan chiqib ketish yo'llarini, usullarini qidiramiz. Shu nuqtai nazardan qaraganda, konflikt ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Chunki u ko'pchilik insonlarning kundalik turmush tarziga oid voqea va hodisalarni qamrab oladi hamda konflikt rivojidan har bir inson, yaqin qarindoshlar, mehnat jamoasi o'rtasidagi tinch va totuvlikka asoslangan osuda hayot tarzi zarar ko'rishi mumkin.

Ulg'ayganimiz sari konfliktli voqea, hodisalar o'z kuchi va ta'sirini ham kuchaytirib boradi. Ammo biz konflikt nimaligini bilamizmi?! Har doim ham konfliktli vaziyatga tushib qolganda o'zimizni to'g'ri tutamizmi? Konflikt bizning hayotimiz uchun tahdid ko'rsatadimi? Konfliktning o'z ichki tabiati qanday? Konfliktidan qanday qutilish ya'ni undan qanday chiqib ketish kerak? Ziddiyat qanday qonuniyatlar asosida rivojlanadi? Nizoni rivojlantiruvchi omillarni oldindan bartaraf etsa bo'ladimi? Inson ziddiyatlarsiz yashashga o'rganishi mumkinmi?! kabi savollar butun bir vujudimizni qurshab oladi.

Konfliktologiya, yoki konfliktlar yechimi sohasi yangi rivojlanib kelayotgan va taraqqiy etayotgan fan sohalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Shu bois, konfliktologiya sohasining nazariy asoslari, uning milliy xususiyatlari, ijtimoiy o'ziga xosliklari, konfliktlarning jamiyat hayoti bilan aloqadorligi, shaxslararo konfliktlar, konfliktlarning huquqiy aspektlari, mehnat jamoasidagi konfliktlar masalalari ko'pchilik tadqiqotchilarni qiziqtiradi. Ko'rinib turibdiki, konfliktologiya o'z ichki yo'nalishlari ko'p. Konfliktologik kayfiyat va xususiyatlarni o'rganish jamiyatdagi inqirozlarning kelib chiqishi va ijtimoiy to'qnashuvlarning oldini olishga ko'mak beradi. Ammo bu sohadagi tadqiqotlar unchalik ko'p bo'lmay, mazkur qo'llanmani yozishda konfliktologiya asoslari bo'yicha ingliz, rus va o'zbek tillaridagi ba'zi ma'lum manbalarga tayanildi.

AQShning bir necha universitetlari qoshida konflikt yechimlarini o'rganishga yo'naltirilgan ilmiy-amaliy tadqiqot markazlari faoliyat olib boradi. Mayamida tashkil etilgan "Tinchlik ta'limi tadqiqotlari markazi" ana shunday tashkilotlardan hisoblanadi. Rossiya Fanlar Akademiyasi Sotsiologiya instituti qoshida ham "Konfliktologik tadqiqotlar markazi" ish olib boradi. Ushbu markazlar asosan konfliktli vaziyatlarni oldini olish chora-tadbirlarini ishlab chiqish bilan shug'ullanadilar.

Konflikt o'zi nima? "Konflikt" atamasi "Nizo" tushunchasining dastlabki ekvivalenti sanaladi. Bu fan o'rganuvchi ob'ektlar nimalardan iborat? Konfliktlarni kelib chiqishini, sabab va oqibatlarini o'rganuvchi fan

“Konfliktologiya” bo‘lib, u lotincha **“conflictus”** – to‘qnashuv, **“logiya”** – ta‘limot demakdir. Demak, to‘qnashuv haqida ta‘lim berish, ya‘ni to‘qnashuv haqidagi fan hisoblanadi.

Pedagogik konfliktologiya fanining predmeti – konfliktlarning yuzaga kelishi, rivojlanishi va tugallanishiga doir umumiy qonuniyatlardir.

Konfliktning o‘zaro ta‘sir sub‘ekti – alohida odam, yoki odamlar va odamlar guruhi.

Konflikt - o‘zaro qarama-qarshi bo‘lgan ziddiyatli manfaatlar va munosabatlarning ochiq to‘qnashuvidir.

Konfliktning yechimini topish – konfliktli vaziyatni yo‘qotish hamda u yuzaga keltirgan munosabatlarni to‘g‘ri yo‘lga solish bilimlari va ko‘nikmalari majmuidan iboratdir.²

Konflikt tabiiy hodisa. Konflikt – oddiy hol. Chunki konflikt har birimizning turmushimiz va tirikligimizga hos va hayotimizga tegishli bo‘lgan narsa. Ammo ko‘pchilik ongida an‘anaviy mavjud bo‘lgan fikrga ko‘ra, konflikt bu – oddiy hol emas, u ziddiyatli hol, undan o‘zini muhofaza qilish kerak, undan o‘zini tortish zarur, konfliktdan “qochish” kerak. Insonlararo, oilalar ichida bo‘layotgan konfliktlardan o‘zini tortishni bizga bolaligimizdan o‘rgatib kelishadi. Konflikt oldida, konfliktdan qo‘rqish hollari ko‘pchilikni tashkil qiladi. Bizni bolaligimizdan konfliktli vaziyatlardan o‘zimizni tortishga, “janjalkash” bo‘lmaslikka, nizolarni keltirib chiqargan va unda qatnashgan odamlardan o‘zimizni tortib yurishga o‘rgatishadi. Konflikt – bizning milliy mentalitetimizda “yaxshi” bo‘lmagan holat va vaziyatga tenglashtiriladi. Konflikt bo‘lganidan ko‘ra, konflikt bo‘lmaganini biz afzalroq ko‘ramiz. Biz konfliktni hayotimizdagi eng “yomon” davr sifatida baholaymiz. Konfliktdan uzoqroqda yashash ko‘nikmalari bizning tafakkurimizga chuqur singdiriladi. Konflikt har kunlik hayot tarzimizga hos bo‘lgan voqelik bo‘lishiga qaramay, insonlar ko‘pincha ularni noto‘g‘ri talqin etadi hamda ularni “anglangan” holda qabul qilishga o‘rgatilmaydi. Konfliktli vaziyatga tushib qolgan vaqtimizdagina mana shu konfliktli vaziyatni tahlil qilishga urinamiz. Ammo har doim ham bizning bilim va ko‘nikmalarimiz konfliktli vaziyatdan chiqib ketish uchun yetarli bo‘lmaydi. Chunki bizning hayotiy tajribamiz kam, chunki biz konfliktlar yechimi bo‘yicha maxsus bilimlarni egallamaganmiz. Tabiiyki, har bir inson konfliktlarni tushunadi, ularning mohiyatini to‘g‘ri anglaydi hamda ularni yenga oladi deyish, xato hisoblanadi. Xorijiy ellarda yuqori va quyi

²Karina V. Korostelina and Simone Lassig. History Education and Post-Conflict Reconciliation. USA Canada. Routledge, 2013.

bosqichdagi barcha rahbar xodimlar, biznes menejerlarning barchasi konfliktlar yechimi bo'yicha ta'lim oladilar.

Konfliktlar va ularning yechimi bo'yicha ma'lum bilimlar va ko'nikmalarni egallamasdan turib, zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarda faoliyat olib borib hamda ularni boshqarib bo'lmaydi.

Konfliktlarni o'rganish, ularni ilmiy anglash, konfliktlar bo'yicha zamonaviy bilimlarni egallagan mutaxassislarni tarbiyalab – voyaga yetkazish davr bilan hamnafas bo'lishni anglatadi. Konfliktologik kayfiyat va xususiyatlarni o'rganish, jamiyatdagi inqirozlarning kelib chiqishi va ijtimoiy to'qnashuvlarning oldini olishda "Pedagogik konfliktologiya" fani o'z oldiga maqsad va vazifalarni belgilab oldi.

Pedagogik konfliktologiya fanini **o'qitishdan maqsad** – bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy pedagogik konfliktologiya asoslariga doir bilimlar bilan qurollantirishdir. Shu bilan birga yoshlarga hayotdagi konfliktlar bo'yicha keng nazariy va amaliy bilimlar berish orqali yoshlarni jamiyatda mustaqil va faol fuqaro sifatidagi ishtiroki uchun zamin yaratish, boshqa insonlar bilan tabiiy bo'lgan turli ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy-ruhiy, psixologik muloqotlarda ular ongi, tafakkuri va axloqida kamtarlik, mehribonlik, halollik, to'g'riso'zlik, samimiylilik, vijdoniylilik, o'z so'zida turish kabi hislatlarni tarbiyalashdan iboratdir.

Pedagogik konfliktologiya fanining vazifalari:

- gumanitar fanlar sohasi sifatida uning ob'ekti va predmetidagi izlanishdir va asosiy kateqoriyalari haqida talabalarda nazariy tasavvurlarni shakllantirish;

- pedagogik faoliyatning insonparvarlikka yo'naltirilganligi ni ochib berish;

- konfliktlarni bartaraf etish, oldini olish, yechimini topishning asosiy shakl va usullarini egallash;

- pedagogik konfliktning qonuniyatlari va faktorlari haqida to'liq tasavvurni shakllantirish;

- pedagogik konfliktli vaziyatlarni muvofiqlashtirish, tahlil qilish va tushunish, umumiy ilmiy yondashishni aniqlay bilishdan iboratdir.

Fanning ta'limdagi o'rni pedagogik jarayon keng qamrovli bo'lib, unda turli pedagogik konfliktlarning yuzaga kelishi tabiiy hodisadir. Pedagogik jarayonda yuz beradigan konfliktlar o'ziga xos xususiyatlar, rivojlanish darajasi va bosqichlari, chegarasiga ega. Bo'lajak pedagoglarda pedagogik konfliktlarni oldini olish va bartaraf etish ko'nikma va malakalarini shakllantirishda mazkur fan alohida ahamiyatga ega. Pedagogik konfliktologiya fani bo'yicha o'qituvchi kasbga oid nazariy va amaliy bilimlarni egallashi, pedagogik jamoa bilan doimiy muloqotda bo'lish ijobiy natijalar beradi. Binobarin, bunday muhitda o'zaro fikr almashish, shaxsiy

mulohazalarni boshqalar tomonidan bildirilayotgan qarashlar bilan taqqoslab, ularning to'g'riligi, haqqoniyligiga ishonch hosil qilish, mavjud bilimlarni yanada boyitish, xato yoki kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish yo'llarini topish imkoniyati mavjud.

Hozirgi zamon fan va texnikasi jadal sur'atda rivojlanayotgan, zamonaviy axborot texnologiyalarining salmog'i keskin oshayotgan bir davrda o'qituvchi pedagogik mahoratini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Agar, ilgari fanning biror sohasida ro'y berayotgan yirik kashfiyot qariyb o'n besh yillik samarali va kishi zo'rg'a ishonadigan voqea hisoblangan bo'lsa, hozir har yili, xatto har oyda fan, texnika sohasida yangi kashfiyotlar yaratilmoqda, bilimlarning ilgari noma'lum bo'lgan yangi yo'nalishlari maydonga kelmoqda. Kishilarda bilimga bo'lgan intilish beqiyos darajada o'sib bormoqda.

Pedagogik konfliktologiya fani ixtisoslik fani hisoblanib, uning rivojlanishi qator pedagogik, xususan, pedagogika, pedagogika nazariyasi, oila pedagogikasi, ijtimoiy pedagogika, pedagogik texnologiya, pedagogik mahorat, umumiy psixologiya, yosh va pedagogik psixologiya, psixologik konfliktologiya, pedagogika tarixi, qiyosiy pedagogika, shuningdek, anatomiya va fiziologiya, psixologiya, sotsiologiya, falsafa, tarix, huquq va boshqa ijtimoiy fanlar bilan yaqin aloqadorlikda o'rganiladi va shu fanlar bilan birgalikda hamkorlikda ish olib boradi.

Pedagogik konfliktologiya fanining ilmiy-tadqiqot metodlari

Har qanday fan, fan sifatida o'zining ilmiy-tadqiqot usullariga ega. Bu usullar orqali o'z mazmunini boyitib, yangilab boradi. Fan mazmunini boyitish va yangilash maqsadida mavjud kasbiy, pedagogik-psixologik hodisa va jarayonlarni, uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan tadqiqot usullari bilan o'rganadi.

Ilmiy pedagogik izlanish jarayonlarini amalga oshirishda quyidagi ilmiy-tadqiqot metodlaridan foydalaniladi: kuzatish; o'z-o'zini tahlil qilish; og'zaki va yozma so'rov; anketalashtirish; test so'rovi; ishbilarmonlik o'yinlari va h.k.

1.2. Pedagogik konfliktologiyaning ilmiy asoslari

Pedagogik konfliktologiya bugungi kunda mustaqil fan sifatida shakllanib bormoqda. Fan nuqtai-nazaridan ilk marotaba konfliktni ilmiy o'rganish davlat hokimiyati, jamiyat a'zolari hamda alohida ijtimoiy guruhlar orasidagi ziddiyatlarni o'rganishdan boshlangan.

Keyinchalik ilmiy qiziqishlarni ortib borishi bilan ijtimoiy, siyosiy, milliy, guruhlararo va shaxslararo konfliktlar **fan ob'ektiga** aylana boshladi. Konfliktologiya XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, fan sifatida

shakllana boshlagandan so'ng, jamiyatda konfliktning tutgan o'rnini o'rganish jamiyat hayotida juda muhimligi sababli, etnik va guruhlararo konfliktli munosabatlarni o'rganish, sistematik asosda ularni tahlil qilish va o'zaro to'g'ri yechimga kelish zaruriy ehtiyojlardan biriga aylandi. Mustaqillikning dastlabki yillarida konfliktologiyaga oid bilimlar fanlararo paradigmasining konturlari belgilanib, ular asosi sifatida tizimli evolyusion yondashuv olindi. So'nggi paytda konfliktologiya tarmoqlarini tashkil qilgan xususiy (alohida) konfliktologiya fanlarida bu fan muammosining ko'p sonli qiziqarli va muhim tadqiqotlari o'tkazilmoqda.

Ta'lim sohasining ilmiy-nazariy va amaliy muammolarini tadqiq etish masalalari bo'yicha pedagog va psixolog olimlar Ye.I.[Stepanov](#), S.V.Banikina, A.N.[Samarin](#), V.N.[Shalenko](#), V.Sheynov, A.Ya.Ansupov, I.A.Shipilov, N.I.Leonov, V.N.Kudryavsev, V.I.Juravlev, D.V.Ivchenko, N.V.Samsonova, V.N.Vasilev, B.I.Xasanov, V.V.Bazelyuk, 3.3.Drinka, A.Ya.Klementeva, C.B. Banikina, G.S.Berejnaya, A.A.Bodalev, N.U.Zaichenko, M.M.Ribakova, A.K.Markova, M.Mitina H.G.Moskvina va V.V.Drujinin kabilar o'zlarining tadqiqot ishlarida turli xil soha mutaxassislarining konfliktologik madaniyatini shakllantirish yo'llari va usullari, har tomonlama o'rganilgan.

Umumta'lim muassasasi mutaxassislarining kompetentligining konfliktologik (chuqur bilimga ega bo'lish) muammosi yaqindan beri maxsus psixologik-pedagogik izlanishlar mazmuniga aylandi.³

Psixologiya fanlari doktori, professor Boris Iosifovich Xasan muammoli kompetentlikning mohiyatini ko'rib chiqqan; faylasuf B.I.Juravlyov, tibbiyot fanlari doktori Dmitriy Valerevich Ivchenko, pedagogika fanlari doktori N.V.Samsonovalar turli xil soha mutaxassislarining konfliktologik madaniyatini shakllantirish yo'llari va usullarini ishlab chiqishgan; pedagog va psixolog olimlar Mitina Larisa Maksimovna va A.K.Markovlar o'qituvchi shaxsining imkoniyatlarini pedagogik jamoadagi muammolar xususiyatiga ta'sirini o'rganishgan. A.A.Bordalyov, N.U.Zaychenko konstruktiv muloqotni muammoli vaziyatlarni hal etish usuli sifatida o'rgangan; Zarema Zabirovna Drinka, Valentina Vasilevna Bazelyuk va A.Ya.Klimenteva bo'lajak o'qituvchilarning konfliktologik tayyorgarligini konseptual (yangi) asosini aniqlashdi; S.V.Banikina, G.S.Berejnaya, N.G.Moskvina pedagogning konfliktologik kompetentligini shakllantirish usullarini ochishdi.

Umumta'lim maktab o'qituvchilari konfliktologik muammolar bo'yicha ilmiy adabiyotlarda mavjud ishlanmalar sinf rahbarlarining konfliktologik

³Olsson, Thomas; Martensson Katarina and Roxa, Torgny. Pedagogical competence. Swedish, Division for Development of Teaching and Learning, Uppsala University, 2010.

chuqur bilimga egalik qonuniyatlarini yaratish uchun nazariy va amaliy qiziqishga ega bo'lishlari lozim. Professional kompetentlik (chuqur bilimga egalik) borasida falsafa fanlari doktori, professor Viktor Maksimovich Shepel ishlari diqqatga sazovordir. Muallif turli jamoalarning o'zaro munosabatlarini o'rganib, har qanday darajadagi jamoat rahbari o'zaro turli shaxslar orasidagi tortishuvlarni bartaraf etishni bilishi, mojaroli vaziyatlarni hal qila olish bo'yicha zaruriy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim deya ta'kidlaydi.

Mamlakat konfliktologiyasi rivojiga ruhshunoslar A.Ya.Ansupov hamda I.A.Shipilovlar katta hissa qo'shishgan. Mualliflar konfliktologiyaning nazariy asoslari va ularning amaliy qo'llanilishini o'rgangan holda turli xil sohalardagi odamlarning o'zaro munosabatlari orasidagi mojarolar xususiyatlarini va paydo bo'lishi sabablarini o'rganib, shaxslararo va turli xil shaxslar o'rtasidagi mojarolarni hal etish hamda ulardan ogohlantirishning bir qator uslublarini belgilab berishdi.

Pedagogik konfliktologiya rivojida ruhshunos M.M.Ribakova tadqiqotlari katta ahamiyat kasb etadi. Muallif pedagogik jamoa ichida turli xil munosabatlarni o'rganib, "o'qituvchi – o'quvchi" ko'rinishidagi muammolarga katta ahamiyat qaratadi, maktab hayotidan mojaroli vaziyatlarni misol qilib ko'rsatadi hamda ularning asosiy sabablarini ochib beradi. M.M.Ribakova mazkur guruh munosabatlarini tahlil qilib, barcha mojarolarning asosiy sababchisi o'qituvchining o'zi ekanligini ta'kidlaydi. Shu munosabat bilan o'quvchilar bilan normal munosabatni yo'lga qo'yish uchun pedagog mojarolarning oldini olish va ularni bartaraf etish bo'yicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim.

Pedagogik konfliktologiya rivojiga S.V.Banikina tadqiqotlarga sezilarli xissa qo'shdi. Muallif maktab jamoasidagi mojarolarning vujudga kelishidagi umumiy va o'ziga xos sabablarini ajratib berdi, pedagogik mojarolarning toipalogiyasini ishlab chiqdi hamda o'quv tarbiya jarayonidagi ishtirokchilar orasidagi turli xil mojarolarni hal etish bo'yicha tavsiyalarni taqdim etdi. S.V.Bakinova o'z ishlarida pedagog uchun konfliktologik bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishning muhimligiga katta e'tibor qaratadi.

Pedagogik konfliktologiya ilmiy-amaliy qiziqish pasaymaganligi Rossiya ta'limining zamonaviy bosqichlari sohasida uning nihoyatda dolzarbligini ko'rsatib turibdi. So'nggi vaqtlarda pedagogik konfliktologiya sohasidagi dissertatsiya ishlari miqdori sezilarli ortdi. Tadqiqotchilar maktabgacha ta'lim muassasasi jamoasidagi mojarolarni (I.V.Safranova); katta sinf o'quvchilari orasidagi bahs va tortishuvlarni (G.E.Grigoreva, A.A.Kuzina); umumta'lim maktablari pedagoglarining konfliktologik bilimlarini shakllantirish bo'yicha muammolarni o'rganishdi.

Shu bilan birga 1990-2000 yillardagi nashr etilgan psixologik-pedagogik adabiyotlarning yuzdan ortiq birligi kontent-tahlili muammolarini hal etish masalalarining asosiy qismi umumiy konfliktologiya masalalarini hal etishga qaratilganini ko'rsatdi. Pedagogning konfliktologik qobiliyatiga bor-yo'g'i 8% ish bag'ishlangan. Bunda sinf rahbarining konfliktologik chuqur bilimga ega bo'lishi ulardan birortasida ham ko'rsatib berilmagan.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarni har tomonlama komil insonlar qilib tarbiyalash, konfliktologik kayfiyat va xususiyatlarni o'rganish bo'yicha o'qituvchining kasbiy, axloqiy fazilatlarini shakllantirish, rivojlantirishning ilmiy-nazariy masalalari bo'yicha pedagog va psixolog olimlardan O.Musurmonova, S.Nishonova, H.Rashidov, G.To'ychieva, E.Asadova, G.Berdiev, V.Karimova, E.G'oziev, N.Egamberdieva, R.Z. Jumaev, X.Ibragimov, M.Otaqulov, B.Xodjaev, P.Ergashev, A.Muxsieva, M.Umarova, R.Musurmonov singari olimlarning ilmiy kuzatishlari shular jumlasiga kiradi.

Pedagogik konfliktologiya fanini o'rganishda «konflikt», «ijtimoiy konflikt», «pedagogik konflikt» tushunchalari pedagogik konfliktologiya fanini to'ldirib boradi va uning kelib chiqish mohiyatini ochib beradi. Pedagogik konfliktologiya fanini o'rganishda «konflikt», «ijtimoiy konflikt», «pedagogik konflikt» tushunchalari fanning asosiy ildizlari bo'lib xizmat qiladi. Shu o'rinda “konflikt”, “ijtimoiy konflikt”, “pedagogik konflikt” tushunchalariga alohida to'xtalsak.

“Konflikt nima” yoki aniqroq aytiladigan bo'lsa, konflikt qanday o'zini namoyon etadi, - degan savolga ko'pchilik, konflikt bu – odamlarning urishishi, janjallashishi, kuch ishlatib, bir-biri bilan to'qnashishi, so'z aytishish, birovlarini ayblash, so'kinish, g'azablanish, jahl bilan gaplashish, kesatish, birovlarini urib-turtish, do'q qilish, qo'rqitishga urinish, u qilaman, bu qilaman deb, ularga tahdid qilish, piching bilan gapirish, to'g'ri so'zlar mazmunini buzib talqin qilish, birovlarining orqasidan gapirish, qasd qilish, birovlariga jismoniy zo'ravonlik o'tkazish, zo'rlash, shantaj, birovlarini oyog'idan chalish, kamsitish, odamlar ustidan kulish, guruh-guruh bo'lib, birovlarini yakkalab qo'yish, dilsiyohlik, hafagarchilik, nafrat va qasos, birovlarini mensimaslik, kibrli munosabat bildirish, o'zini boshqalardan ustun qo'yish, kek saqlash, nafsoniyatga tegadigan amallar va so'zlar ishlatish, birovning har bir so'zi va amalidan yomonlik qidirish va boshqa shunga o'xshash vaziyatlarni ta'kidlab aytishadi. Mana shu insonlararo munosabatlarda uchraydigan barcha salbiy holatlar aslida konfliktlarning turli ko'rinishlari, odamlar o'rtasidagi ziddiyatlarning turli namoyon bo'lish holatlariga kiradi.

Konfliktni tushunishga bo'lgan ikki xil yondashuv mavjud. Ulardan birinchisi konfliktni ancha keng – taraflar, fikrlar, kuchlar to'qnashuvi deb

ta'riflaydi. Bunday yondashuvga ko'ra konfliktlar jonsiz tabiatda ham yuz berishi mumkin. "Konflikt" va "ziddiyat" tushunchalari amalda hajmiga ko'ra qiyoslanuvchan bo'lib qoladilar. Ikkinchi yondashuv konfliktni opponentlar yoki o'zaro ta'sir sub'ektlarining bir-biriga zid (teskari) yo'llangan maqsadlari, manfaatlari, pozitsiyalari, fikrlari yoki qarashlari ning to'qnashuvi deb tushuniladi.

Konflikt tushunchasiga ikki prinsipial ta'rif: birinchisi – konfliktni keng ma'noda tushunishni toraytirib, konfliktlar faqat sotsial o'zaro harakat(ta'sir)da yuzaga keladi deya hisoblash; ikkinchi ta'rif konflikt mohiyatiga tegishli. Konflikt mohiyati faqat ziddiyat yuzaga kelishida, manfaatlar to'qnashuvida emas, balki yuzaga kelgan ziddiyatni hal qilish usulida, sotsial o'zaro ta'sir (harakat) sub'ektlarining qarama-qarshiligida. Konflikt mohiyati – umuman konflikt sub'ektlari o'zaro qarama-qarshiligida bo'ladi.

Tushunchaning to'liq ta'rif: **konflikt** – o'zaro ta'sir (harakat) jarayonida paydo bo'ladigan jiddiy ziddiyatlarni hal qilishning eng keskin usuli bo'lib, konflikt sub'ektlari qarama-qarshiligidan iborat bo'lib, odatda, salbiy his-kechinmalar (emotsiyalar) bilan kechadi.⁴

Ijtimoiy (sotsial) konflikt – bu:

1) ochiq qarama-qarshilik, ikki yo undan ortiq sub'ektlar – sotsial o'zaro ta'sir ishtirokchilarining to'qnashuvi bo'lib, buning sabablari sotsial konflikt ishtirokchilarining o'zaro zid manfaatlari va qadriyatlaridir;

2) sotsial ziddiyatlarning **o'ta keskinlashgan** holati, turli sotsial birliklar – sinflar, millatlar, davlatlar, turli sotsial guruhlar, sotsial institut kabilar manfaatlarining ular manfaatlari, maqsadlari, taraqqiyot tendensiyalarining qarama-qarshiligi yoki jiddiy farq qilishi tufayli kelib chiqadi;

3) sotsial sub'ektlarning ob'ektiv ravishda farqlangan manfaatlari, maqsadlari, taraqqiyot tendensiyalarining ochiq-oydin yoki yashirin kurashi, to'qnash kelishi, sotsial kuchlarning mavjud ijtimoiy tartibga qarshilik ko'rsatish asnosida bevosita yoki bilvosita to'qnashuvi, yangi sotsial birdamlikka tomon tarixiy intilishning alohida shakli;

4) konfliktli o'zaro ta'sir sub'ektlari o'zaro zid bo'lgan yoki bir-birini istisno etadigan qandaydir o'z maqsadlarini ko'zlagan vaziyat.

Ijtimoiy konfliktlar konfliktologiyaning markaziy ob'ekti ya'ni yadrosi hisoblanib, u esa shaxslararo konfliktlar hisoblanadi.

⁴Karina V. Korostelina and Simone Lassig. History Education and Post-Conflict Reconciliation. USA Canada. Routledge, 2013.

Ijtimoiy (sotsial) konflikt sabablari:

- 1) moddiy resurslar;
- 2) o‘ta muhim hayotiy ko‘rsatma(ustanovka)lar;
- 3) hokimiyat vakolatlari;
- 4) ijtimoiy (sotsial) tuzilmadagi maqom-vazifaga oid farqlar;
- 5) shaxsga doir (emotsional-psixologik) farqlar va h.k.

Konflikt sotsial (ijtimoiy) o‘zaro ta’sir(harakat)ning turlari sifatida, uning **sub’ektlari va ishtirokchilari** bo‘lib alohida individlar, katta va kichik sotsial guruhlar va tashkilotlar keladilar.

Konfliktli qarama-qarshilik – tomonlarning o‘zaro kurashi, ya’ni bir-biriga qarshi qaratilgan harakatlaridir.

Sotsial konflikt asosida faqat sabablari o‘zaro tubdan zid bo‘lgan manfaat, ehtiyoj va qadriyatlar bo‘lgan ziddiyatlar yotadi; bu kabi ziddiyatlar tomonlarning ochiqdan-ochiq kurashi, real qarama-qarshilikka o‘tib ketadi.

Konfliktda to‘qnashuvlarning kuch ishlatiladigan va kuch ishlatilmaydigan shakllari mavjud.

Sotsial konflikt o‘z ichiga raqib faoliyatini to‘siq bo‘layotgan yoki boshqa odam(guruh)larga zarar yetkazayotgan individ yoki guruh faolligini oladi.

Konfliktlar problematikasi sohasida quyidagi atamalar qo‘llanadi: “bahs”, “munozara”, “savdolashuv, tortishuv”, “raqobatchilik va nazorat qilinadigan to‘qnashuvlar”, “bilvosita va bevosita (to‘g‘ridan-to‘g‘ri) zo‘ravonlik”.

Pedagogik konflikt – ta’lim tizimida pedagogik konfliktlarni vujudga kelish sabablari va tabiatini o‘rganadigan, ularni bartaraf etish usullari va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqadigan nazariy-amaliy yo‘nalish hisoblanadi. Pedagogik konflikt ijtimoiy hayotdagi ko‘p uchraydigan holat hisoblanib, tabiiyki jamiyatning kuchli ijtimoiy munosabatlari to‘plangan bo‘laklari maktab, oliy va o‘rta maxsus ta’limda ko‘proq ko‘zga tashlanadi. Ta’limda o‘z “Men”ini qattiq hurmat qilishga odatlangan o‘quvchi yoki talabalar orasida konfliktli munosabatlarni bo‘lishi tabiiy hodisadir, lekin amaliy ko‘nikmalarga, kuchli tayyorgarlikka ega bo‘lmagan pedagog yoki rahbarlar ham konfliktli munosabatlarni vujudga kelishiga sharoit yaratib berishi mumkin.

Pedagogik konfliktni pedagogika va psixologiya fanlari bir-biri bilan uzviy holda o‘rganadi va hal qiladi. Ularning har ikkisi, bitta umumiy jarayonni – insonni psixik faoliyati hamda uning xulq-atvorini tadqiq etadi. Bugungi kunda zamonaviy o‘qituvchi ijtimoiy psixologik tayyorgarliksiz auditoriyaga kirishi mumkin emas. Shuning uchun ham o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni yo‘lga sola olishi, bolalar jamoasida

ijtimoiy-psixologik mexanizmlardan foydalanishni bilishi zarur. Shaxsni shakllanishida u yashayotgan muhit, kishilar va jamiyatning roli juda kattadir. Chunki, ijtimoiy muhitdagi turli hodisalar odamning ongiga bevosita ta'sir qilib, unda chuqur iz qoldiradi. O'qituvchi shularni hisobga olgan holda bolalarni psixikasini va xarakterini o'rganishi va shu asosda o'qitishning aniq va izchil tizimini ishlab chiqishi lozim.

Psixologiyadagi mavjud 4 ta temperamentni pedagog yaxshi bilishi zarur, chunki ana shu tushunchalar ta'lim tizimidagi pedagogik ziddiyatlarni oldini olishning asosiy omilidir.

Ta'lim-tarbiyaning samarasi, ta'sirchanligi, avvalo o'qituvchiga, uning bilim saviyasiga, kasbiy tayyorgarligiga va pedagogik mahoratiga bog'liqdir. O'qituvchi ijodiy fikrlovchi: umuminsoniy va milliy qadriyatlarni, dunyoviy bilimlarni mukammal egallagan bo'lishi, o'z kasbi va bolalarni yaxshi ko'radigan insonparvar adolatli, talabchan, odobli, har bir o'quvchisi ulg'ayib kelajakda yaxshi inson bo'lishiga ishonadigan, ularning barkamol shaxs, ishbilarmon kishi bo'lib yetishishiga ko'maklashadigan mutaxassis bo'lmog'i lozim.

Pedagogik konfliktni yuzaga keltirmasligi uchun o'qituvchi nozik psixolog va mohir pedagog bo'lishi lozim. Tarbiyachi nazariy bilimlari va pedagogik sezgirligi vositasida o'qituvchilar va o'quvchilar bilan oson aloqaga kirishadi, maktabda va undan tashqarida birgalikdagi faoliyatnimohirlik bilan uyushtiradi, tarbiyalanuvchining fikri, tuyg'usi va irodasini bevosita va bilvosita boshqarish san'atini egallagan bo'ladi.⁵

Tarbiyalanuvchi muomala odobini asosan tarbiyachi timsolida anglab oladi. Ustoz tarbiyalanuvchi uchun bir umrga sevimli, ideal, ibrat, namuna bo'lib qolishga muyassar bo'lmog'i lozim.

Pedagogik konfliktlarning kelib chiqish sabablari guruhdagi har bir shaxsning fe'l-atvoridagi xatti-harakatlarida shaxsga mansub bo'lgan millat, xalq, xudud xususiyatlarida namoyon bo'ladi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Pedagogik konfliktologiyani mazmuni va mohiyati.
2. Pedagogik konfliktologiyani maqsad va vazifalari.
3. Pedagogik konfliktologiyani fan sifatida paydo bo'lishi.

4. Pedagogik konflikt.

⁵Olsson, Thomas; Martensson Katarina and Roxa, Torgny. Pedagogical competence. Swedish, Division for Development of Teaching and Learning, Uppsala University, 2010.

2-Mavzu: PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYANING FANLAR BILAN ALOQADORLIKDA RIVOJLANISHI

Konfliktologiyaning fan sifatida yuzaga kelish tarixi

Konfliktning dastlabki yaxlit konsepsiyalari XIX-XX asrlar oralig'ida paydo bo'ldi. Insonlarning dastlabki jamiyatlari bilan birga paydo bo'lib, konfliktlar kundalik hodisalardan biri edi va uzoq davr mobaynida ilmiy-tadqiqot ob'ekti bo'lmay keldi, ammo ular to'g'risidagi ba'zi genial fikrlar bizgacha yetib kelgan eng qadimgi manbalarda ham mavjud. Vaqt o'tishi bilan hayot sharoitlari o'zgarib, konfliktlar ko'rinishi ham o'zgarishga yuz tutgan. Antik davr urushlarining ikir-chikirigacha tafsilotlarini va bu kabi konfliktlarning ilk baholarini qoldirdi. O'rta asrlar va Yangi davrlarga ajratib o'rganilishi ushbu hodisaning mohiyatini anglashga bo'lgan o'ziga xos urinishlar bo'ldi. Insonparvar mutafakkirlar konflikt to'g'risidagi, ularning insoniyat taraqqiyotidagi halokatli roli, urushlarni jamiyat hayotidan yo'qotish va tinchlik o'rnatish to'g'risidagi o'z tasavvurlarini bildirib ketganlar.

Ko'rib chiqilayotgan muammoga oid dastlabki tadqiqotlar miloddan avvalgi VI-VII asrlarga tegishli. O'sha davr Xitoy mutafakkirlarining yozishicha, barcha mavjud narsa taraqqiyotining manbai – o'zaro munosabatlarda, materiyaga xos bo'lgan ijobiy (Yan) va salbiy (In) tomonlarda bo'lib, ular doimiy o'zaro qarama-qarshilikdadir va aynan bu ularning egalari o'rtasida konfrontatsiya(konflikt)ni keltirib chiqaradi. Qadimgi Yunonistonda qarama-qarshiliklar va ularning buyumlari yuzaga kelishidagi roli to'g'risidagi falsafiy ta'limot paydo bo'ldi. Yunon faylasufi Anaksimandr – (miloddan oldingi 640-547 yillar) narsa (buyum)lar apeyron – undan qarama-qarshiliklar ajralib chiqishiga olib keladigan yagona moddiy asosning doimiy harakatidan paydo bo'ladi deb uqtirgan. Yunon faylasufi Geraklit(miloddan oldingi VI asr oxiri - V asr boshi) harakat sabablarini ochishga, narsalar va hodisalar harakatini ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar kurashi tufayli paydo bo'ladigan qonuniy, zarur jarayon sifatida taqdim etishga harakat qildi. Qadimgi Rim faylasufi, notiq Mark Tulliy Sitseron(miloddan avvalgi 106-43 y.y.) yetkazilgan zarar uchun qasos olish, mamlakatga bostirib kirgan dushmanni haydash maqsadida olib boriladigan “adolatli va haq e'tiqod uchun urush” to'g'risidagi tezisni ilgari surdi (“Davlat to'g'risida”).⁶

Sotsial konfliktlarni tizimli tahlil qilishga birinchi bo'lib (Italiya) Florensiyalik yozuvchi Nikkolo Makiavelli(1469-1527) urinib ko'rdi. U konfliktni insonning g'arazli mohiyati, turli guruhlarining doimiy va

⁶Karina V. Korostelina and Simone Lässig. History Education and Post-Conflict Reconciliation. USA Canada. Routledge, 2013.

cheklanmagan boylikka intilishi sababli jamiyatning universal va uzluksiz holati deb hisoblagan. U butun davlat hokimiyatini o'z qo'lida jamlab olgan zodagonlarni konflikt manbalaridan biri deb biladi. Ingliz faylasufi Frensis Bekon (1561-1626) mamlakat ichidagi sotsial konfliktlar tizimini birinchi bo'lib batafsil tahlildan o'tkazdi.

Yangi davrda Jeneva (Shveysariya) faylasufi va yozuvchisi Jan-Jak Russoning (1712-1778) butun jahon tarixiy jarayonining bosqichliligi to'g'risidagi quyidagi g'oyalari keng yoyildi:

- 1) avvaliga odamlar ozod va o'zaro teng bo'lgan "tabiiy holat" mavjud;
- 2) so'ng sivilizatsiya taraqqiyoti tenglik, ozodlik va baxt holatining yo'qotilishiga olib keladi;
- 3) "jamoatchilik shartnomasi"ni tuzgan odamlar yana o'zlari yo'qotgan ijtimoiy munosabatlar uyg'unligiga ega bo'lib, "umrbod tinchlik" va totuvlik kelishuv (soglasie)ga erishadilar; ijtimoiy tinchlik xalqning qat'iy nazorati ostida yuz berishi mumkin, chunki vazirlar uchun urushlar zarur va ular ezgu niyatlarini aslo namoyon etmaydilar.

Dastlab konflikt ko'p tabaqali ijtimoiy hodisa sifatida Shotlandiya (Buyuk Britaniya) faylasufi Adam Smitning (1723-1790) "Xalq boyligining mohiyati va sabablariga oid tadqiqot" ishida o'rganilgan. Uning fikricha, konflikt asosida jamiyatning sinflarga (kapitalistlar, yer egalari, yollanma ishchilar) bo'linishi va iqtisodiy raqobat yotadi.

Sinflar orasidagi kurashni A.Smit jamiyatning olg'a tomon taraqqiy etish manbai, ijtimoiy konfliktni esa – insoniyat uchun o'ziga xos muayyan ne'mat deb bilgan.

Nemis olimi Immanuil Kant (1724-1804) "...qo'shni bo'lib yashayotgan odamlar orasidagi tinchlik holati tabiiy holat emas, u aksincha, urush holatidir, ya'ni uzluksiz amalga oshirilgan dushmanlik harakatlari bo'lmasa, doimiy xavfdir. Demak, tinchlik holatini o'rnatish darkor...".⁷ Bu yerda Russoning "ijtimoiy shartnoma" to'g'risidagi g'oyalari bilan bog'liqlik kuzatiladi. Nemis faylasufi Georg Gegel (1770-1831) fikricha, konfliktning asosiy sababi, bir tarafdin, "boylik yig'ish" bilan boshqa tarafdin – "mehnatga bog'lab qo'yilgan sinf" o'rtasidagi ijtimoiy nomutanosillikdir. G.Gegel mamlakat ichidagi davlat birligiga ta'sir ko'rsatadigan g'alayon va tartibsizliklarga qarshi chiqqan edi. U davlat butun jamiyat manfaatlarini himoya qiladi va konfliktlarni muvofiqlashtirishi kerak deb hisoblagan. Hayot uchun kurash muammosi ingliz biologi Charlz Darvin (1809-1882) ta'limotida markaziy o'rin egallagan. Darvin asarlarining bosh g'oyasi: jonli tabiat doimiy ravishdagi hayot uchun kurash sharoitida rivojlanib, bu eng yaxshi moslashgan turlarni

⁷⁷Karina V. Korostelina and Simone Lassig. History Education and Post-Conflict Reconciliation. USA Canada. Routledge, 2013.

saralab olishning tabiiy tanlash mexanizmini tashkil etadi. Keyinchalik Ch.Darvin qarashlari konfliktning ba'zi sotsiologik va psixologik nazariyalarida taraqqiy ettirildi.

O'zbekiston konfliktologiyasi bugungi kunda mustaqil fan sifatida shakllanishning yakuniy bosqichini boshidan kechirmoqda. Mustaqillikning dastlabki yillarida konfliktologiyaga oid bilimlar fanlararo paradigmasining konturlari belgilanib, ular asosi sifatida tizimli evolyusion yondashuv olindi. So'nggi paytda konfliktologiya tarmoqlarini tashkil qilgan xususiy (alohida) konfliktologiya fanlarida bu fan muammosining ko'p sonli qiziqarli va muhim tadqiqotlari o'tkazildi. Ammo mahalliy konfliktologlar hozircha konfliktlar mohiyatini anglash, ularning tasnifi, genezisi, tuzilmasi kabilarga nisbatan umumiy yondashuv ishlab chiqa olmadilar. Bunday yondashuv ko'pchilik konfliktologlar tomonidan konfliktologiya fanining mazmun-mohiyati to'g'risidagi tizimli tasavvur(qarash)larning bitta, yaxshisi bir necha variantini muhokama qilish asosida ishlab chiqilishi mumkin.

Sohaning bugungi kundagi dolzarb ahamiyatini inobatga olib, nafaqat maxsus maktablar balki, mavjud ilmiy markazlar o'rtasida hamkorlikning dasturiy omillari ham jadallik bilan yo'lga qo'yilmoqda. 1989 yili konfliktologiya bo'yicha Rossiya-Amerika dasturi yaratildi. Ushbu dastur doirasida konfliktlarni o'rganish va hal qilish instituti (CRI) ko'magida Peterburg konfliktlarni hal etish markazi yaratilib, u ham bilishga oid-nazariy, ham utilitar-amaliy muammolarni hal qilishga qaratilgan, ya'ni odamlarga konfliktlar bilan nima qilish kerakligini anglatishi, tushuntirishi, yordam berishi kerak edi. Mahalliy olimlar fikriga ko'ra, Konflikt va undan himoyalaniish davrning eng dolzarb muammosi bo'lib, uni hal qilish (echish) nafaqat muayyan bilim, balki u odamlarning masalalarni amalda konfliktsiz hal qilishga xohishi, istagini ifoda etadi.

Konfliktlarning namoyon bo'lish shakllari va turlari

Insoniyat taraqqiyoti tarixi turli, ayni paytda, o'ziga xos manfaatli munosabatlarga ega, shaklan mazmunan bir-birini takrorlamaydigan shaxs, guruh, qatlamlar hamda voqea-hodisalarga har xil yondashuvlarning namoyon bo'lishi bilan xarakterlanadi. Turfa madaniyat va yondashuvlar ijtimoiy hayotning rivojlanishining oqilona asoslari paydo bo'lishiga, taraqqiyot qonuniyatining nazariy va amaliy mezonlari shakllanishiga xizmat qilishi bilan birga inson va jamiyat hayotida turli ijtimoiy xatarlar, tanazzullar, murosasizlikning, toqatsizlikning betakror shakllarining namoyon bo'lishiga olib keladi. Shu bois konfliktlarning namoyon bo'lish shakllari va turlarini o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda quyidagicha: konfliktlarning ob'ekti, maqsadi, oqibatlarini hamda

yo‘nalganligi, ularning namoyon bo‘lish sabab-oqibatlari, to‘satdan, kutulmaganda sodir bo‘lish vaqtiga, davomiyligi va keskinlik darajasiga, nizolar kelib chiqishi va uning ishtirokchilariga ko‘ra, ijtimoiy hayotning tashkil etilganlik darajasiga hamda vaziyatni sub’ektiv idrok etishni hisobga olgan holdagi va boshqa turlariga ajratish mumkin.

Konfliktlarning namoyon bo‘lish turiga ko‘ra ikkiga bo‘lish mumkin: agonistik (murosaga keladigan) va antagonistik (murosasiz).

Agonistik konfliktlar uchun quyidagilar xos:

1) konfrontatsiya(konflikt) – sotsial guruhlarining qarama-qarshi siyosiy, ekologik, sotsial manfaatlarga passiv qarshi turishi. Konfrontatsiya ochiq to‘qnashuv shaklini olmaydi, ammo farqli qarashlar mavjudligini ko‘zda tutib, raqobatga o‘tib ketishi mumkin;

2) raqiblik – alohida odam yoki biron-bir jamoat yutuqlari va imkoniyatlari e’tirof etilishi uchun kurash. Raqiblikmaqsadi – yaxshiroq sotsial pozitsiyaga ega bo‘lish, e’tiborli yutuqlarga erishish. Raqiblik rivojlanib, raqobatga o‘tishi mumkin.

3) raqobat – konfliktning alohida toifasi bo‘lib, undan maqsad – biron-bir foyda, daromad ko‘rish yoki kamyob ne’matlarga erishish.

Antagonistik konfliktlarning quyidagi turlari mavjud:

1) norozilik – mavjud holatdan aniq ifodalanmagan holda norozilik bildirish. Avvaliga **asabiylashuv** paydo bo‘lib, u va nizoli vaziyatga o‘tib boradi. Noaniq maqsadlar nisbatan aniq ifodalangan talablarga aylanib, lekin norozilik tashkilotchilari ning istaklari hamisha ham tushunarli emas, ya’ni ularning irodasi aniq ifodalanmagan. Norozilik o‘tib, g‘alayon yoki qo‘zg‘olonga o‘tib ketishi mumkin;

2) **g‘alayon** – shaxs yoki jamoa agressiyasining jamoaviy norozilikni yuksak darajada uyushtirgan holda agressiv tarzda ifodalash;

3) **qo‘zg‘olon** – shaxs yoki jamoa agressiyasining jamoaviy norozilikni yuksak darajada uyushtirgan holda muayyan maqsadga qarata ifodalash;

4) **inqilob** – konfliktning oliy shakli, ko‘rinishi bo‘lib, norozilik ning **eng so‘nggi** shakli, mavjud tuzumni siyosiy ag‘darib tashlash yo‘li, sotsial-iqtisodiy tartibning sifat jihatidan o‘zgarishini anglatadi. Odatda, inqilob harakatning zo‘ravonlik ishlatgan holdagi harbiy usulini va keng ommaning jalb etilishini nazarda tutadi.

Konfliktlarning turli taktikalari mavjud: **turli qarashlar** va **ustuvorlik qilish**. Turli qarashlar – asosiy tarkibiy qism bo‘lib, ishtirokchilarning talablar yoki istaklar to‘g‘risidagi deklaratsiyalarda ifoda etilgan qarashlari, manfaatlari holati va yo‘llanganligidan dalolat beradi. Turli qarashlar konfliktning protsessual modelida bayon etilgan qarama-qarshi axloqni shakllantiradi. Ustuvorlik qilishinson hamjamiyatlarida

sotsial tabaqalashuv, ustuvor pozitsiyalar uchun kurashni ko'zda tutib, bu – odamlarning kuch ishlatishga asoslangan harakatlari tizimidir.

Konfliktlarning ob'ekti, maqsadi, oqibatlar hamda yo'nalganligiga ko'ra tasnifi

Ob'ektiga ko'ra konflikt turlari:

1) **iqtisodiy konfliktlar** – ular asosida iqtisodiy manfaatlar to'qnashuvi yotib, bunda bir taraf manfaatlari ikkinchi taraf manfaatlari hisobiga qondiriladi. Ko'pincha jamiyat va hokimiyat o'rtasidagi global inqirozlar asosida aynan iqtisodiy sabablar yotadilar;

2) **sotsial-siyosiy konfliktlar** – ular asosida davlatning hokimiyat va sotsial munosabatlar, partiyalar va siyosiy uyushmalar sohasidagi siyosatiga doir ziddiyatlar yotadi. Ular davlatlararo va xalqaro to'qnashuvlar bilan yaqindan bog'liq bo'ladilar;

3) **mafkuraviy konfliktlar** – ular asosida odamlarning jamiyat, davlat hayotining turli muammolariga bo'lgan qarashlaridagi ziddiyatlar yotadi. Ular makro darajada, shuningdek shaxs darajasidagi eng kichik birlashmalarda ham yuzaga kelishlari mumkin;

4) **sotsial-iqtisodiy konfliktlar** – ham shaxslar, ham sotsial guruhlar o'rtasida namoyon bo'lishlari mumkin. Ular asosida o'zaro munosabatlar sohasidagi izdan chiqishlar yotadi. Yuzaga kelish sabablari ruhiy (psixologik) nomuvofiqlik, insonning boshqa inson tomonidan besabab qabul qilmaslik, yetakchilik, obro'-e'tibor, ta'sir doirasi kabilar uchun kurash bo'lishi mumkin.

5) **sotsial-maishiy konfliktlar** – ular guruhlar va alohida shaxslarning hayot, turmush kabilar to'g'risidagi turlitasavvurga ega ekanligi bilan bog'liq. Ulardan asosiysi – oilaviy munosabatlar ning buzilishi. Konflikt sabablari – turmushdagi noxushliklar, ma'naviy-maishiy axloqsizlik, shuningdek jiddiy g'oyaviy ziddiyatlar.

Agar konfliktning asosi sifatida taraflarning ruhiy (psixik) holati, hamda odamlarning shu holatga muvofiq konfliktli vaziyatdagi, o'zini tutishi olinsa, bu holda konfliktlarni ratsional va emotsional turlarga ajratish mumkin.

Maqsadi va oqibatlariga ko'ra konfliktlar quyidagi turlarga bo'linadilar: pozitiv (ijobiy), negativ (salbiy), konstruktiv, destruktiv; cheklanib qolgan hamda shu tufayli konflikt keltirib chiqargan ehtiyojlar xarakteriga ko'ra ular moddiy, maqomli-rolli (statusno-rolevoy) va ma'naviy (ruhiy) bo'ladilar; yo'nalishiga ko'ra – gorizontalar (hamkasblar va sh.k. o'rtasida), vertikal (boshliqlar va qo'l ostidagilar o'rtasida) va aralash (vertikal va aralash konfliktlar eng ko'p uchraydi); vaqt parametriga ko'ra – qisqa muddatli va davomli bo'lishi mumkin.

Konfliktlarning davomiyligi va keskinlik darajasiga ko'ra turlari:

1) jo'shqin va tez (jadal) kechadigan konfliktlar – qizg'in va emotsionalliligi, konflikt taraflarining salbiy munosabatlarini o'ta keskin namoyon etishi bilan farqlanib, og'ir xulosa topishi va fojeali oqibatlariga olib kelishi mumkin. Ular asosida ixtilofdagi kishilarning ruhiy holati yotadi;

2) keskin va davomli konfliktlar – ko'proq ziddiyatlar ancha chuqur, barqaror, murosaga kelib bo'lmaydigan yoki murosaga kelish juda qiyin hollarda yuzaga keladilar. Konfliktlashayotgan taraflar o'z reaksiya va harakatlarini nazorat qiladi. Hal bo'lishiga oid bashoratlar ham asosan noaniq;

3) yaxshi ifodalanmagan va sust kechadigan konfliktlar – keskin bo'lmagan ziddiyatlar uchun, yoki konfliktning faqat bir tараfi faollik ko'rsatayotgan to'qnashuvlar uchun xos bo'lib, bunda ikkinchi taraf o'z pozitsiyasini aniq belgilashga intilmaydi yoki ixtilof jiddiylashuvidan qochadi;

4) yaxshi ifodalanmagan va jadal kechadigan konfliktlar – agar bunday konflikt muayyan epizoddagina ro'y bergan bo'lsa, bu holda maqbul bashorat (prognoz) haqida so'z borishi mumkin. Undan keyin bu kabi konfliktlar zanjiri tizilib kelsa, bashorat nafaqat murakkab, balki noxush ham bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy hayotning tashkil etilganlik darajasiga ko'ra konflikt turlari:

- 1) global;
- 2) mintaqaviy;
- 3) davlatlararo;
- 4) elatlararo;
- 5) sinflararo yoki jamiyatning turli tabaqalari o'rtasida;
- 6) guruhlararo;
- 7) partiyalararo;
- 8) shaxslararo siyosiy, mafkuraviy, ma'naviy.

Agar, ishtirok etayotgan taraflar soni, ya'ni ishtirokchilar doirasi mezon sifatida olinsa, bu holda konfliktlar ikki, uch va ko'p taraflama bo'ladi deb aytish mumkin.

Mezon sifatida kuch bosimi darajasi olinganida, bunday hollarda konfliktlar qurolli bo'lmagan (bojxona urushlari), hamda haqiqatda turli ko'lamli urush harakatlarini olib borishdan iborat bo'lgan qurolli konfliktlarga bo'linadi.

Agar ziddiyatlar darajasi mezon deb olinsa, bunda konfliktlar ning agressiv va murosali (kompromiss) turlari mavjud deb aytish mumkin.

Shuningdek, asosiy va asosiy bo'lmagan masalalar yuzasidan ro'y beradigan konfliktlar farqlanadi.

Ammo barcha konfliktlarni yagona universal sxemaga keltirib, jamlab bo'lmaydi. Masalan, kurash ko'rinishidagi konfliktlarda yechim faqat tomonlardan birining g'alabasi bilan tugashi mumkin bo'lsa, munozaralar toifaidagi konfliktida umumiy murosa yo'li tanlanishi mumkin.

Konfliktlarning ular motivatsiyasini hamda vaziyatni sub'yektiv idrok etishni hisobga olgan holdagi va boshqa turlari

1) soxta – sub'yekt buning uchun real sabablar mavjud bo'lmasa ham, vaziyatni konfliktli deb idrok etadi. Konflikt ob'yektiv asoslariga ega emas, soxta tasavvurlar oqibatida yuzaga keladi;

2) potensial – konflikt yuzaga kelishi uchun real asoslar mavjud, ammo tomonlardan birortasi ham u yoki bu sabablar tufayli vaziyatni konfliktli sifatida idrok etmaganlar. Konflikt ob'yektiv sabablar tufayli paydo bo'lishi mumkin, ammo ma'lum vaqtga qadar yuzaga chiqmay turadi.

3) haqiqiy – taraflar o'rtasidagi real to'qnashuv. Bu manfaatlar to'qnashuvi ob'yektiv ravishda mavjud bo'lib, ishtirokchilar tomonidan idrok etiladi va oson o'zgaradigan omilga bog'liq bo'lmaydi. Haqiqiy konfliktni quyidagi kichik turlarga ajratish mumkin: konstruktiv – sub'yektlar o'rtasida real mavjud bo'lgan ziddiyatlar asosida yuzaga kelgan; tasodifiy yoki shartli – anglashilmovchilik yoki voqealarning tasodifiy to'g'ri kelishi sababli yuzaga kelgan, ammo bu hol uning ishtirokchilari tomonidan idrok etilmaydi. U konfliktga real muqobil variantlar mavjudligi anglangan holda to'xtatiladi; “ko'chgan” konflikt – asl sabab yashirin bo'lib, konflikt esa yolg'on, soxta sababga ko'ra yuzaga keladi; “manzilidan adashgan konflikt” – asl aybdori to'qnashuv “sahnasi ortida” yashirinib, konfliktida esa unga aloqasi bo'lmagan ishtirokchilar qatnashadilar.

Konfliktlar tasnifiga o'zgacha yondashuvlar:

1) tashqi – sub'yektlar o'rtasidagi konfrontatsiya; 2) ichki – sub'yekt motivlari, maqsad va vazifalari konfrontatsiyasi; 3) tanlashga oid konflikt – ikki bir-biriga teng maqsadlardan birini tanlash muammosi; 4) kamroq darajada mushkullikni tanlash konflikti – ikkisidan har biri ham bir xil darajada maqbul bo'lmagan variantlardan birini tanlash muammosi; 5) guruhli konflikt – odamlar guruhlari o'rtasidagi; 6) kommunikativ konflikt – og'zaki (dahanaki) qarshilik natijasi; 7) motivatsion konflikt – ehtiyojlar va istaklar o'rtasidagi; 8) ochiq konflikt – raqibga zarar yetkazish maqsadidagi kurash; 9) yashirin konflikt – ochiq-oydin, yaqqol bo'lmagan qarama-qarshilik, zo'riqqan o'zaro munosabatlar; 10) ehtiyojlar konflikti – inson ziddiyatli, qarama-qarshi maqsadlarga erishishni istaydi; 11) ehtiyojlar va ijtimoiy me'yorlar o'rtasida konflikt – intiluvchan shaxsiy istak-motivlar

hamda taqiqlovchi umumiy imperativlar o'rtasida; 12) maqom, statusga doir konflikt – ishtirokchilarning maqomi va roli bilan belgilanadigan konfrontatsiya; 13) maqsadga doir konflikt – muayyan maqsadga erishish yuzasidan konflikt.

Nizolar kelib chiqishiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi: xalqaro; jamoaviy; oilaviy; xududiy.

Nizo ishtirokchilariga ko'ra: millatlararo; shaxslararo; ichki shaxsiy; davlatlararo; ma'lum guruhlar, tizimlar o'rtasidagi konfliktlarga bo'linadi.

- **millatlararo** – millatlar o'rtasidagi to'qnashuvlar;
- **shaxslararo** – o'z hayotiy faoliyatida qarama-qarshi maqsadlarni amalga oshirishga intiluvchi shaxslarni ifoda etadi;
- **ichki shaxsiy** – shaxsning kuchi bo'yicha tahminan teng motivlari, qiziqishlari, ishqibozligi, manfaatlarining kurashini aks ettiruvchi;
- **davlatlararo** – davlatlar o'rtasidagi tortushuvlar;
- **guruhlararo** – biri-biriga mos kelmaydigan maqsadlarni ko'zlagan va ularni amalga oshirish yo'lida bir-biriga to'sqinlik qiluvchi ijtimoiy guruhlar nizo tomonlari sifatida ishtirok etishlari bilan ajralib turadi.

Pedagogik konfliktlar mavxumligiga qarab *ochiq* yoki *yopiq* ko'rinishlarda bo'lishi mumkin.

Ochiq nizolar odatda o'qituvchi va o'quvchining ko'z oldida, to'g'ridan-to'g'ri vujudga keladi. Ular to'qnashish sodir bo'lgunga qadar to'liq yetilgan bo'ladi. Bunday nizolar rahbariyat nazorati ostida turganligi sababli ta'lim jarayoni uchun unchalik xavf tug'dirmaydi va ularni boshqarish oson kechadi.

Yopiq nizolar o'ta xavflidir. Bunday nizolarni asta-sekin, belgilangan fursatda *portlaydigan minaga* o'xshatsa bo'ladi. Agar nizo hali "*etilmagan*" yoki ularni boshqalar nigohidan yashirilsa, boshqacha qilib aytganda nizo o'qituvchi va o'quvchi "*ichida*" bo'lsa, bilingki, bu nihoyat xavfli va uni boshqarish juda qiyin.

Yopiq nizolar ko'pincha *fitna*, *ig'vo*, *hiyla-nayrang*, *fisq-fasod* shaklida rivojlanish oqibatida vujudga keladi. Ular oraga fitna solish, buzg'unchilikka qaratilgan bo'lib, *yolg'on-yashiq*, *uydirma*, *bo'xton* gaplar o'quvchilar uchun asosiy qurol vazifasini bajaradi.

Ochiq nizolar ko'pincha nizo, chaqiriq shaklida rivojlanishi oqibatida vujudga keladi. Ular ochiqdan-ochiq chaqiriq, tovush chiqarish, da'vat etishda o'z ifodasini topadi. Bunda o'qituvchilar o'zlariga qarama-qarshi bo'lgan o'quvchilarning manfaatini o'zining manfaati tomon burishga harakat qiladi.

Xarakteriga qarab pedagogik nizolar *ob'yektiv* yoki *sub'yektiv* nizolarga bo'linadi.

Ob'yektiv nizolarga ta'limning rivojlanish jarayonida yuzaga chiqadigan real kamchiliklar va muammolar bilan bog'liq nizolar kiradi. Bu nizolar amaliy nizolar bo'lib, o'quv jarayonini rivojlantirish, ta'lim muassasasida normal "*ruhiy iqlim* " ni yaratish uchun xizmat qiladi.

Sub'yektiv nizolarga o'qituvchi va o'quvchilarning u yoki bu voqelikka bo'lgan shaxsiy fikrlarining turlichaligi oqibatida vujudga keladigan nizolar kiradi. Bu nizolar tabiati bo'yicha his-tuyg'uga, hissiyotga berilish, qiziqqonlik oqibatida yuzaga chiqadi. Odatda, bunday nizolar bir-birini ruhan ko'ra olmaydigan yoki bir-birini tushunmaydigan, yoxud tushunishni hojlamaydigan o'qituvchi va o'quvchilarning qarama-qarshi fikrlari oqibatida vujudga keladi.

Oqibat natijasiga qarab, pedagogik nizolar *konstruktiv* va *destruktiv* nizolarga bo'linadi.

Konstruktiv nizolar ta'lim muassasasida maqsadga muvofiq, o'zgartirishlar qilinishini, oqibatda esa nizo chiqadigan ob'ekt (sabab)ni bartaraf etishni nazarda tutadi. Agar nizo hech qanday asosga ega bo'lmasa, unda bu nizo destruktiv nizo deb yuritiladi. Bunday nizolar o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarni barbod etadi, so'ngra ta'lim jarayonini izdan chiqarish payida bo'ladi. Shuni nazarda tutish kerakki, har qanday konstruktiv nizo, agar o'z vaqtida oldi olinmasa, destruktiv nizoga aylanadi, ya'ni o'qituvchi va o'quvchilar bir-biriga nisbatan nafratlarini namoyish etish, bo'lar-bo'lmasga tirnoq ostidan kir izlash, har bir so'zdan ilgak topish, atrofdagilarning qadr-qimmatini yerga urish, o'zining fikrini zo'rlab tirkash, yetilgan muammolarni hal qilishdan bosh tortish harakatida bo'laveradilar.

Aksariyat hollarda konstruktiv nizolarning destruktiv nizolarga aylanishi nizoda o'qituvchi va o'quvchining shaxsiy xislatlari bilan bog'liq bo'ladi.

Pedagogik nizoning kelib chiqishi va to'qnashishning sodir bo'lishi bir butun jarayon bo'lib, bu jarayon quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi (1-chizma).

1-chizma. Pedagogik nizoning kelib chiqish va to‘qnashish jarayoni modeli.

Bu jarayonning **birinchi bosqichida** pedagogik nizo chiqishi uchun vaziyat tug‘iladi, ya’ni tomonlar manfaatlarining qarama-qarshiligi ob’ektiv ravishda namoyon bo‘ladi. Ammo ochiqdan-ochiq to‘qnashuv sodir bo‘lmaydi. Bunday holat har ikkala tomon tashabbusi bilan yoki "merosdan" qolgan nizoning ta’siri ostida vujudga kelishi mumkin.

Ikkinchidan, nizoning qanday tugaganligi, uning qanday yechimga olib kelganligiga qaraganda kengroq tushuncha hisoblanadi. Nizo, o‘zaro tomonlar nizosi sifatida tugashi mumkin, ammo uning tugatilganligi nizo o‘z yechimini topganligini har doim ham anglatavermaydi.

Masalan, ziddiyatli tomonlar ko‘pincha o‘lim bilan tugaydi, deylik. Nizo nihoyasiga yetgan deb xulosalash mumkin. Ammo bu - manfaatli tomonlar o‘rtasidagi nizo va ziddiyat tugaganligini anglatmaydi. Nizo qolaveradi. Shu bois, "konflikt yechimi" tushunchasi "konfliktning tugashi" tushunchasidan kengroq va aniqroq tushuncha hisoblanadi. Agar nizo tugashi tushunchasida har qanday nizoning har qanday tugashi, uning biror sabablarga ko‘ra nihoyasiga yetishi tushunilsa, nizoning yechimi tushunchasi uning biror "ijobiy" natija bilan, har ikki tomonni qoniqtirgan yaxshi xulosalar bilan to‘xtam va xulosa qilinganligini anglatadi. Nizoning yechimi uning haqiqiy tugatilganligi, ikki tomon o‘rtasidagi nizo va inqirozning yechimi topilganligi, o‘zaro qarama-qarshilik yo‘qotilganligi,

tinchlik va totuvlik tamoyillari tomonlar o'rtasida o'rnatilganligini anglatadi.

Nizolar yechimi bo'yicha amaliyot va hayotiy tajriba har vaqt uning yechimi uchun har ikki tomon tarafidan juda katta sayi-harakatlar va intilish zarurligini, tomonlarning yechim va to'xtamga kelishi oson kechmasligini ko'rsatadi. Chunki nizo "o'zidan-o'zi" hal bo'lib qoladigan voqelik emas. Uni hal qilish uchun bironi anglash, eshitish, adolatparvarlik mezonlariga rioya qilish, kompromisslar ga kelish, umumiy va barchani qoniqtirgan yechimni topa bilish, jahldan voz kechish va boshqa bir qator amallarni bajarish lozim bo'ladi. Albatta, konfliktni mensimaslik, uni tan olmaslik (ignorirovat), uni o'zicha talqin qilishga urinish bo'lishi mumkin. Ammo bu holda nizo stixiyali tarzda, ya'ni hech kimga bo'ysunmagan holda takomillashib, rivojlanib boradi, nizo keskinlashadi, yanada murakkablashadi, o'z domiga boshqa shaxslarni ham torta boshlaydi, kengayadi, tomonlarni, demakki manfaatlarni to'xtamga keltirish mumkin bo'lmay qoladi, manfaatli tomonlar ko'payadi va oxir-oqibat butun sistemani, ya'ni nizodan oldingi vaziyatni batamom vayron qiladi.

Nizoning yechimiga kelish uchun muhim bo'lgan talablardan biri – tomonlarning uning yechimini qidirishga tayyorligi va ularning ixtiyoriy tarzda konflikt yechimini topishga astoydil bel bog'laganligi hisoblanadi. Agar tomonlar o'z hoxishiga ko'ra nizo yechimini topishga tayyor bo'lmasalar, nizo yechimini topib bo'lmaydi. Eng avvalo nizoni yuzaga keltirgan ob'ektiv sabablarga to'xtalishi, uni yuzaga keltirgan sharoitlar aniq belgilanishi kerak. Shu nuqtai nazardan, har qanday nizo sub'ektiv omillar (insonlar, guruhlar, tizimlar) ham ob'ektiv omillardan tashkil topadi (nizoni keltirib chiqarishga sabab bo'lgan tashqi omillar). Nizo yechimini topish murakkab, uzoq muddatli, sabr va qonoatni talab etadigan, tomonlarning o'z ustida uzoq muddat ishlashini zaruriyatga aylantiradigan jarayon bo'lishi mumkin. Nizo yechimini topish – tomonlarning bir-birini anglashi va tushunishiga qaratilgan yo'ldir.

Shu nuqtai nazaridan, nizolar yechimini quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

- tomonlarning ixtiyoriy kelishuviga ko'ra ziddiyatning yechimga kelishi va to'xtatilishi;
- nizoning simmetrik yechimining topilishi va to'xtatilishi (ikki taraf ham bir xilda yo yutib chiqadi, yo yutqizadi);
- nizoning asimmetrik hal bo'lishi (ziddiyatda faqat bir tomon yutib chiqadi);
- nizo boshqa bir katta nizoni keltirib chiqarishi;
- nizoning asta o'chib so'nishi va yo'qolib borishi.

Ko‘rinib turibdiki, aslida nizoning yechimiga qarab turlarga bo‘linishi, uning mavjud bo‘lgan barcha xususiyatlarini o‘zida jamlamaydi. Chunki nizoning yechimga kelishida juda ko‘p nostandart holatlar mavjud bo‘ladi.

- 1) nizoning tupikka kirib qolishi;
- 2) zo‘ravonlik ko‘rsatish;
- 3) nizoning tinchlik bilan tugatilishi.

Boshqacha qilib aytganda, nizoning tupikka kirib qolishi – “biror muddatga uning yechimi to‘xtatilganligini”, zo‘ravonlik asosida hal bo‘lishi – tomonlarning bir-birini yo‘q qilishga urinishini, nizoning tinchlik bilan hal etilishi esa - uning konstruktiv, ya‘ni aql bilan hal qilinishi imkoniyati ishga solinganligini anglatadi. Ammo har qanday vaziyatda ham konfliktning yechimi topilmaganligi uning umuman yo‘q bo‘lib borayotganligini emas, balki nizoning ochiq formadan “yashiringan” formaga o‘tib borayotganligini bildiradi. “Yashiringan” formadagi nizo esa nima oqibatlarga olib kelishi – tomonlarning qanday emotsional-psixologik xususiyatlarni o‘zida to‘plab borayotganligiga bog‘liq bo‘ladi. Agar bu holatlar – ijobiy sensorlarga tayansa, nizo yechimini topish uchun sharoit mavjud bo‘ladi, agar ular salbiy sensorlarni kuchaytirib yuborsa, demak, nizodagi keskinlikning oshib borayotganligini anglatadi. Shunday qilib:

- nizoning yuzaga kelishi tabiiy hol hamda uning vujudga kelishidan qo‘rqmaslik va dovdiramalik lozim;

- nizoning sub‘yektiv va ob‘yektiv kelib chiqish sabablarini muhokama qilish lozim;

- konflikt(nizo) tomonlar manfaatlarining to‘qnashuvi hisoblanadi;

- konfliktning yechimini topish uchun ikki tomonning ixtiyoriy sayi-harakatlar olib borishi va konflikt yechimini topishga rozi-rizoligi talab etiladi;

- har qanday konfliktning o‘z yechimi mavjud, faqat uni topa bilish zarur;

- konfliktning yechimi topilmaganda, u “so‘nishi”, yo‘q bo‘lganday ko‘rinishi mumkin, aslida konflikt o‘z-o‘zidan hal bo‘lmaydi, balki keyinroq boshqa kattaroq nizolarni keltirib chiqaradi;

- konflikt yechimini ijobiy topish uchun ma‘lum bilim va malakalarni egallash kerak bo‘ladi;

- konflikt yechimini topish jarayonida ziddiyat qarama-qarshi odamga, uning shaxsiyatiga emas, balki ikkala tomon o‘zaro birlashib, o‘z mulohazalarini mavjud muammoga qaratishi lozim bo‘ladi;

- konfliktni insonlar emas, balki vaziyatlar va manfaatlar vujudga keltiradi;

- konfliktlar har doim mavjud bo‘ladi, shuning uchun ham yosh o‘qituvchilar(pedagoglar) ularni boshqarish malakasiga ega bo‘lishi lozim.

Nizolarni hal qilishga ikki xil yondoshuv mavjud:

- birinchisi – mavjud ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganish;
- ikkinchisi – nizolar rivojlanishi qonuniyatlari haqidagi bilimlarini va ularni oldini olish, bartaraf qilish usullarini egallash; (ancha qiyin yo‘l, ammo ancha samarali, chunki turli nizolar barchasiga bartaraf qilish yo‘llarini ko‘rsatish mumkin emas).

Pedagogika fanlari nomzodi V.M.Afonkova nizolarga pedagogik aralashishning muvaffaqiyatliliigi pedagogning qarash lariga bog‘liq bo‘ladi deb ta’kidlaydi. Bunday qarashlar kamida to‘rtta bo‘lishi mumkin:

· **nizoga avtoritar aralashish yondoshuvi** – pedagog nizo - bu har doim ham yomon emasligi va u bilan kurashish kerakligiga ishonchi bo‘lmagan holda uni bostirishga harakat qiladi;

· **neytralitet yondoshuv** – pedagog tarbiyalanuvchilari o‘rtasida yuzaga keladigan to‘qnashuvlarni sezmaslikka va aralashmaslikka harakat qiladi;

· **nizodan qochish** – pedagog nizo - bu yuzaga kelgan vaziyatdan qanday chiqishni bilmasligi sababli bolalar bilan uning muvaffaqiyatsiz tarbiyaviy ishlari ko‘rsatkichi deb ishonadi;

· **nizoga maqsadga muvofiq aralashish** – pedagog tarbiyalanuvchilari jamoasini yaxshi bilishiga, tegishli bilim va malakalariga tayanib nizo kelib chiqishi sabablarini tahlil qiladi, uni bostirish yoki ma’lum darajagacha rivojlanib borishi to‘g‘risida qaror qabul qiladi.

O‘quv faoliyati sharoitlaridagi nizolar turli xildagi nizolar bo‘ladi. Pedagogika sohasi shaxsni maqsadga muvofiq shakllantirish barcha turlari to‘plamidan iborat bo‘ladi, uning mohiyati esa ijtimoiy tajribani o‘rgatish va o‘zlashtirish bo‘yicha faoliyati hisoblanadi. Shuning uchun aynan mana shu erda pedagog, o‘quvchi va ota-onalarning ko‘ngil hotirjamliklari uchun qulay ijtimoiy-psixologik sharoitlar yaratish zarur.

Nizoning rivojlanish bosqichlari:

1. Taxmin qiluvchi bosqich – manfaatlari to‘qnashuvi yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan sharoitlar bilan bog‘liq.
2. Nizoning paydo bo‘lish bosqichi – turli guruhlar yoki alohida insonlar manfaatlarining to‘qnashuvi.
3. Nizoning etilishi bosqichi – manfaatlari to‘qnashuvi muqarrar bo‘lib qoladi.
4. Nizoni anglab etish bosqichi – janjallashuvchi tomonlar manfaatlari to‘qnashuvini faqatgina sezibgina qolmay, balki anglab ham eta boshlaydilar.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Pedagogik konfliktologiya fani rivojlanishi.
2. Pedagogik konfliktologiyani ijtimoiy fanlar bilan aloqasi.
3. Konfliktlarning mazmuni va ularga bo‘lgan munosabat.

3-Mavzu: KONFLIKT INSON HAYOTINING AJRALMAS TARKIBI SIFATIDA: KONFLIKTOGENLAR.

Inson ilk bolalik davridanoq turli nizolar va ziddiyatlar bilan o'zi xohlamagan tarzda to'qnash keladi. Agar o'zimizning bolaligimizni esga olsak, oddiy narsalar ustida juda qattiq qayg'uranimiz, o'z his-tuyg'ularimizga berilib ketib, manfaatlarmiz himoyasi uchun kurashga kirganimizni anglaymiz. Masalan, urishib qolgan bolani o'zimizning ko'chadan o'tishga qo'ymaganimiz, bizga velosipedini bermagan bolani masxara qilishga uringanimiz, keyinroq esa sizning yangi kiygan chiroyli ko'yilagingiz boshqa qizlarning havasini keltirgani, ular sizni qutlash o'rniga "namun-cha o'zingga zeb beribsan?!" deb piching qilgani, akangiz dars qilayotganida ataylab kassetani baland ovozda qo'yib qo'yganingiz, yoki o'zingiz yaxshi ko'rgan o'yinchoqlaringizni mehmon boladan yashirganingiz mana shunday oddiy konfliktli vaziyatlardir. Bularning barchasi kundalik turmushda uchrab turadigan odatdagi nizo va kelishmovchiliklar hisoblanadi. Aytmoqchimizki, ilk bolalikdanoq, biz o'z maqsadlarimizga yetishish uchun boshqalar manfaatlari bilan to'qnashamiz. Ammo ulg'ayganimiz sari ikki xil hodisa yuz beradi.

Birinchidan, bolaligimizda bizga katta ta'sir o'tkazgan kelishmovchiliklar ulg'ayganimiz sari bizga e'tiborsiz, kichik, jiddiy bo'lmagan hodisalarga, ba'zan esa kulgili holatlarga aylanadi. Ko'nglimizda, nima uchun shunchalik kuyingan ekanman, deb o'ylaymiz. Shu oddiy bir narsa menga shunchalik ta'sir qilgan ekanda, deb xulosa qilamiz. Tabiiy ravishda, katta bo'lganimizda yoshligimizda urishgan bolani ko'chamizdan o'tkazmaslik, yoki mehmondan biror narsani yashirish hayolimizga ham kelmaydi. Bolalik davrimizda hammamiz ham juda oddiy narsalar uchun kurashganmiz. Ammo hozir hech qaysi birimiz mehmon boladan o'z o'yinchoqlarimizni, o'yinchoqlar bizga qanchalik qadrlil bo'lmasin, yashirib qo'ymaymiz. Ya'ni, biz ulg'aygan sari konfliktlarga aqli rasolik va sipolik, sog'lom fikrlilik asosida yondoshamiz. Shubha yo'qki, ulg'aygan insonlar ya'ni kattalar konfliktlarga kichiklarga nisbatan boshqacharoq yondoshishadi.

Ikkinchi tomondan esa, ulg'ayganimiz sari, bizning hayotimizdagi kelishmovchilik, nizo va ziddiyatlar ham o'sib, ulg'ayib, kattaroq mazmun va mohiyat kasb eta boshlaydi. Masalan, talabalar o'rtasida ko'p uchrab turadigan holatlardan bir misol: bir yigit bir qizni yoqtirib qoldi. Ammo u yigitga emas, yigitning do'stiga e'tibor qaratdi. Yigitni "Nima qilish kerak?" degan savol qiynaydi. O'sha bola bilan bir "chekkaga" chiqib, alohida gaplashib olish lozimligi haqida o'ylaydi. Ammo mana shu niyat

to'g'rimikin, yigit buni bilmaydi. Yigit o'z emotsiyalariga bo'ysunishga majbur bo'ladi. Emotsiyalar esa yigitni qasd olishga, baxti chopgan bolani bir "o'qitib" qo'yishga, orani "o'g'il-bolachasiga" ochiq qilib olishga chaqiradi. Ammo 17-18 yoshimizdagi bu his-tuyg'ular - 40-50 yoshli odamga jizzakilik, hovliqmalik, o'ylamasdan ish tutish bo'lib ko'rinishi aniq. Chunki, 40-50 yoshli inson ko'ngil ishi qiyin ekanligini, aslida qizni birovni tanlashga majburlab bo'lmasligini, bu uning shaxsiy huquqi ekanligini, shu bilan birga, qiz ko'nglini o'zi tomon og'dirib olish zo'ravonlik, kuch ishlatish, zo'rlik qilish orqali emas, balki boshqa, qizning ko'nglini oladigan ishlar orqali amaliyroq bo'lishini bilishadi. Shu bois, 40-50 yoshli odam o'zi yoqtirgan insonga nisbatan mehrliroq bo'lish, o'zining va uning manfaatlarini muhofaza qilish yo'lidan boradi. O'zi yoqtirib qolgan qiz bolaning aslida boshqa o'zi yoqtirgan yigiti borligini ko'rib, bu yigitni do'pposlash orqali masala hal bo'lmasligini biladi va anglaydi. Chunki gap yigitda emas, balki qiz bolaning ko'nglida.

Demak, yosh o'tgan sari konfliktlarning mazmuni ham, ularga bo'lgan munosabat ham o'zgarib boradi. Konfliktlar murakkablashib boradi, shunga yarasha odamlarning hayot tajribasi ham bosiqlik, mulohazakorlik, jiddiylik tomon o'zgarib boradi. Chunki inson ulg'aygan sari o'z his-tuyg'ularini jilovlashga, ularni ma'lum tartibga solishga, ularni boshqarishga o'rganadi. O'z emotsiyalarini boshqarish esa ziddiyatli vaziyatlarda nizolarning kuchayib ketmasligi, ularning chuqurlashmasligi, konfliktlarning to'g'ri yechimlari topilishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Hayotda shunday konfliktli vaziyatlar bo'ladiki, oddiy narsa bahona bo'lib, oilalar buzilib ketadi, odamlar bir-birini o'ldirib qo'yadi, birovning joniga qasd qilinadi. Keyinchalik umr bo'yi nima uchun mana shunday amallarni qilganini ular tushuntirib bera olmaydi. Bunday voqealarni OAV (ommaviy axborot vositalari) orqali juda ko'p kuzatsa bo'ladi. Masalan, televizorda qaysi ko'rsatuvni ko'rishga kelisha olmagan o'gay ona va o'g'il bahsi oqibatida, mast bo'lgan o'g'il o'gay onasini o'ldirgan. Politsiyadagi tergov jarayonida o'g'il qaysi ko'rsatuvni ko'rishni istaganini eslay olmaydi. Yoki, qurilishda ishlaydigan ikki do'st orasida bahs kelib chiqadi. Biri ikkinchisini haqoratlab, buralab so'kadi. Bunga chiday olmagan odam uni itarib yuboradi. Do'sti boshi bilan betonga tushadi va o'ladi. Yana bir hayotiy voqea, qo'shnilar orasida janjal kelib chiqadi. Janjallashayotgan qo'shnilar yonidan o'tib ketayotgan umuman ularga notanish odam, otilgan o'qdan nobud bo'ladi. Qo'shnilardan biri qotillik uchun qamoqqa hukm qilinadi. Yosh oila, ya'ni yangi turmush qurgan eru-xotin ko'chada ketayotgan bo'ladi. Bir notanish yigit ularga kulib qaraydi. Er "Nimaga senga qarayapti?"- deb jahli chiqadi. Uyga kelganda aybi bo'lmagan xotinini urib, do'pposlaydi. Shu bilan, ko'chada xotiniga qaragan odamni

jazolaganday bo‘ladi, ammo xotini ko‘nglida urish-do‘pposlashdan so‘ng mehr qoldimi, bu masala bilan qiziqmaydi. Bu voqealar oddiy hayotdan olingan.

Demak, konfliktlar hayotimizning har bir bosqichida kelib chiqishi mumkin bo‘lib, inson ulardan o‘zini himoya qilishga doim tayyor turishi kerak. Chunki konfliktlar qo‘qqisdan, odam ularni batamom kutmagan vaqtda, konflikt kelib chiqishining umuman ilojisi bo‘lmagan hollarda ham vujudga kelishi va inson hayoti va tinchligini buzishi mumkin.

Konfliktlar kattalar hayotida ancha keng uchrab turadigan hodisa hisoblanadi. Chunki kattalar juda keng ravishda turli muloqotlarga kirishadi. Masalan, rahbar organlarda ishlagan odamlar hayotida ular faoliyatining 70-80 % turli ochiq-oydin yoki yashirin ziddiyatlar sharoitida o‘tadi, ularning inobatga olinmasligi, ularga bee’tiborlik esa konfliktlarning chuqurlashib ketishiga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shuning uchun, konfliktlarning kelib chiqish qonuniyatlari qanday vujudga kelgan konfliktning ildizlari va sabablarini tahlil qilish yo‘llari nimalardan iborat degan masalalar dolzarblik kasb etadi. Konfliktlarning kelib chiqish qonuniyatlarini o‘rganish ularni ilk vujudga kelish jarayonidayoq bilib olish va oldini olish choralarini ko‘rish imkoniyatini yaratadi. Konfliktning kelib chiqish sabablarini tahlil qila olish esa, vujudga kelgan konfliktning to‘g‘ri yechimini topishga qo‘l keladi.

Tahlillarga ko‘ra, qariyb 80 % konflikt ishtirokchilarining mojaroga moyilligi aniqlangan. Bu odamlardagi o‘ziga xos psixik tushuncha bo‘lib, konfliktni kelib chiqishida *konfliktogenlar* muhim rol o‘ynaydi. *Konfliktogen* – konfliktga bo‘lgan layoqatni anglatadi, ya’ni ziddiyatga moyillikdir. Konfliktogenning mazmuni shuki, biz o‘zimiz gapirayotgan gapga u qadar e’tibor qaratmaymiz, ammo boshqa gaplarga shu qadar e’tibor beramizki, unga jiddiyoq tus berishga xarakat qilamiz.

Insonni shaxsiy psixologiyasi shundayki, u tashqi noxush psixologik ta’sirga nisbatan ixtiyorsiz, o‘zi bilmagan holda himoyaga kirishadi. Konfliktning dastlabki bosqichida bu hissiyot insonning istak va mayliga bo‘ysinmagan holda ixtiyorsiz ravishda ishga tushadi. Konfliktga kirishish davrida o‘z-o‘zini himoya qilish natijasida konfliktogenlar eskalatsiyasi, ya’ni konfliktni keng qamrovga yoyilishi kuzatiladi. Konfliktni kelib chiqish sabablarini bilmaslik va uni hal etishga kirishmaslik oqibatida, uni qamrovi kengayib boradi va bunda “zo‘r himoya – bu xujum» degan psixologik aqida ustuvorlik qiladi. Natijada:

Konflikt javob-javob, konfliktogen-konfliktogen “konfliktogen sxemasi” vujudga keladi.

Bu sxema konfliktni kelib chiqish sabablarini ko‘rsatib, insonlardagi “Men”ning ustunligi asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Konfliktogennlarni mazmun-mohiyatiga ko'ra quyidagi shakllardan biriga kiritishimiz mumkin:

1. Barchadan ustun bo'lishga intilish.
2. Tajovuzkorlikni namoyon qilish.
3. Xudbinlikni (egoizm) namoyon qilish.

Barchadan ustun bo'lishga intilishda insonda: ko'ngilchan bo'lish; manmanlik qilish; o'ziga yuqori baho berish; ishonish; majburlash; suhbatdoshini yakson qilmoq; habarlarni yashirish; etikani qo'pol ravishda buzish; tegajog'liq; yolg'on gapirish kabi hislatlari namoyon bo'ladi.

Tajovuzkor (agressiv) lotincha so'z bo'lib, hujum ma'nosini anglatadi. Tajovuzkor odamlar tabiatan kamchilikni tashkil etadi. Shunga ko'ra tajovuzkorlikni namoyon bo'lishida quyidagi shakllar muhim o'rin tutadi:

- Kuchli tajovuzkor odam o'zining ichki muammolarini atrofidagi odamlar hisobiga hal etishga intiladi.
- Kuchli tajovuzga ega bo'lmagan odamlar esa boshqalarga tajovuz o'tkazishga harakat qilishdan oldin uni natijasini o'ylab ko'radilar va ayrim hollarda tavakkal qilib ko'radilar.
- Konflikt davridagi tajovuzkorlik kayfiyat va hissiyot bilan bog'liq bo'lib kutilmagan pallada namoyon bo'ladi va mavjud konfliktogenga qarshi javob tariqasida vujudga keladi.

Mana shunday holatlar ko'pchilikni o'ylantirishi tabiiy. Har bir inson konfliktlar bilan to'qnash kelishi aniq bo'lganligi sababli konfliktlar haqida keng bilimlarni tarbiyalash va shakllantirish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Shu bois konfliktlar to'g'risida ham nazariy bilimlar, ham amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish hozirgi zamonda yoshlarni mustaqil hayotga tayyorlash hamda jamiyatda o'z o'rnini va mavqeiga ega bo'lishida zarur ehtiyojlardan bo'lib, ana shunday bilimlarni targ'ib etish davrimizning dolzarb vazifalaridandir.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, 80% konfliktlar ularning ishtirokchilari hoxish va irodasiga qarama-qarshi o'laroq, ular istagiga qarshi ravishda vujudga keladi. Ya'ni, kamdan-kam hollarda konflikt ataylab tayyorlanib, amalga oshiriladi. Ammo nima uchun, biz konfliktni ataylab tayyorlamagan bo'lsak ham, ular yuzaga keladi?

Chunki bizning psixikamiz va psixologiyamiz o'zimizga qaratilgan agressiyaga qarshi agressiya bilan javob qaytarishga, ziddiyatda eng avvalo o'zini himoya qilishga, kezi kelganda, o'zini muhofazalash uchun, xujum qilishga tabiatan kodirovka qilingan bo'ladi, mana shunday o'zini tutishga biz tabiatan ma'lum darajada o'rgatilgan, tayinlanganmiz.

Agar inson konfliktning ilk qadamlaridanoq, "mana, konfliktning birinchi xususiyatlari boshlandi, ular nima oqibatlariga olib kelishi mumkin, kel, ulardan aql bilan o'zimni omon saqlab qola qolay", desa, demak, u

konflikt vaziyatlarga to'g'ri munosabat bildirgan bo'ladi. Chunki, ziddiyatni boshlayotgan odamning bir, ikki daqiqadan so'ng emotsional-psixologik kayfiyati umuman o'zgarishi mumkin, boshqa emotsional-psixologik kayfiyatda u o'zini batamom boshqacha tutishi mumkin. Shu bois, ko'pchilik oilalarda, erining qo'li yengilligini bilgan xotinlar erining jahli chiqsa, hech bo'lmaganda qo'shnining uyiga chiqib, jon saqlaydi. Chunki, bir-ikki soatdan keyin, eri o'ziga kelganida, balki u o'z xotinini urganligiga ichida achinar...

Konfliktli vaziyatlarning kelib chiqishida biz bilishimiz zarur bo'lgan narsa shuki, konfliktlarning kelib chiqishida "*konfliktogen*"lar juda muhim rol o'ynaydi. Konfliktogen – konfliktga imkon beruvchi, konflikt uchun sharoit yaratuvchi sifatida tarjima qilinadi.

Konfliktga olib kelishi mumkin bo'lgan so'zlar, amallar yoki harakatlar konfliktogen deb ataladi.

Bu ta'rifda muhim bo'lgan so'zlardan biri "mumkin bo'lgan"dir. Chunki u konfliktogenlarning havfini, ularning ichki tahdidini to'g'ri belgilab beradi. Konfliktga olib kelishi aniq bo'lmagan, ya'ni konfliktga olib kelishi "mumkin bo'lgan" narsalar ziddiyatga nisbatan uyg'oqligiz va sezgirligingiz, ogohligingizni tinchlan tirib, sizni aldab qo'yishi mumkin. Tanishingizga nisbatan har doim salom-alikni quyuq qilsangiz-u, bir marta o'z ishlaringiz bilan o'ylanib, unga har doimdagidek e'tibor qaratmasdan, oddiy "Salom?" deb o'tib ketsangiz, u sizdan qattiq hafa bo'lib qolishi mumkin. "O'zini katta tutyapti, behurmatlik qildi, nima men uning arpasini xom o'rdim-mi?! Salom bermasa o'ziga?! Ja, katta ishga o'tdim deb, dimog'i ko'tarilib ketibdi-mi?...." Orada noqulay ahvol kuzatiladi. Keyingi gal u siz bilan sovuq, rasmiy muomala qiladi. Endi siz o'ylanasiz. "Nima bo'ldi bunga?! Nimaga o'zini bunday tutyapti?! Xuddi men bilan urishib qolganday.. Uni hafa qilmovdim, shekilli..."

Konfliktogenlarning ayyorligi shundaki, biz o'zimizning so'zlarimiz va amallarimizga emas, balki bizga aytilgan boshqa odamlarning so'zlari va amallariga ko'proq e'tiborliroqmiz. Boshqa odamlarning so'zlaridagi intonatsiya, mimika va ma'no bizga uning bizga nisbatan munosabati haqidagi axborot, ya'ni ma'lum informatsiyani bildiradi va beradi. Ammo o'zimiz birovlariga so'z aytganimizda, har doim ham, so'zlar ma'nosi nimani anglatmoqda, bizning mimikamiz, ovozimiz, qo'l harakatlarimiz, intonatsiyamiz yana qanday qo'shimcha axborotni birovlariga uzatayotganligiga e'tibor bilan qaramaymiz. Ko'pchilik hollarda bu narsa intuitiv tarzda kechadi.

Demak, biz boshqalardan kelayotgan informatsiyani diqqat bilan filtrlaymiz, o'zimiz jo'natayotgan informatsiyani esa – filtrlamasdan, to'g'ri jo'natamiz. Shu nuqtai nazardan, hammamiz o'zgalardan kelayotgan

axborotga emotsional yondoshamiz, o‘zimizdan ketayotgan informatsiyani esa ko‘proq shundayligicha, ya’ni boricha jo‘natamiz. Ba’zan xotin-qizlar haqida “Ayollar o‘zi aytgan gaplarga diqqat qilmaydi, ammo o‘zi haqida boshqalar aytgan so‘zlarni diqqat bilan eshitadi”, deyiladi. Ammo aslida biz hammamiz shunday qilamiz. Bu holat, o‘z manfaatlarini muhofaza qilishga qaratilgan intuitiv himoyaning natijasi hisoblanadi. Ammo birovlarining manfaatlarini ham muhofaza qilish, yoki hurmatlash lozimligi hayolimizga ham kelmaydi. Demak, konflikt vaziyat - biz jo‘natayotgan va qabul qilayotgan axborotlar orasidagi xissiy-emotsional hamda psixologik muvozanat buzilganda yuzaga keladi. Ana shunday hayotda uchrab turadigan konfliktogen vaziyatlar chuqur ziddiyatlarning kelib chiqishini ta’minlashi mumkin.

Konfliktogenlar ko‘payib, ular majmuaga aylanganda, konflikt tug‘iladi. Konfliktogenlar eskalatsiyasi qonuniy ravishda konfliktga olib keladi. Bizga kelayotgan axborotlar konfliktogenlar bilan to‘lgan bo‘lsa, biz unga tabiiy ravishda o‘zimizdagi konfliktogenlar bilan javob beramiz. Talabalar o‘rtasida turmush qurgan yangi kelinlar bo‘lganligi sababli, kelinlar hayotidan bir misol: faraz qiling, oila. Qaynona va kelin. Kelin yangi tushgan. Hali oilaning tartiblarini yaxshi o‘zlashtirmagan hamda ovqat pishirishni bilmaydi. Bu borada qaynona erinmay hammaga axborot berib o‘tadi. Kelinining uddaburon emasligidan muntazam noliydi. Kelin o‘zicha eziladi, yaxshi kelin bo‘lishga astoydil harakat qiladi, ammo unda tajriba yo‘q. Kelin qaynonaga o‘zining ahvoli haqida gapirishdan qo‘rqadi. “Ular meni tushunmaydi, o‘zim aybdorman”, deb o‘ylaydi. Asta-sekin turli qochirim gaplardan zerikkan kuyov ham kelinni ovqat pishira olmaslikda ayblay boshlaydi. Aslida kelin ovqat pishirishni bilmasa ham, yaxshi inson bo‘lishi mumkinligi hech kimning aqliga kelmaydi. Kelin – ovqat pishirishi shart! Vassalom. Mazkur axborot, ya’ni kelinning qo‘li shirin emasligi atrofdagilar ongiga singib boradi. Kelin esa ovqat pishirishni astoydil o‘rgana boshlaydi. Shu bois, kelin ancha yaxshi ovqat pishira boshlaganini ular sezishmaydi. Kelin esa yangi oiladagi yaqin qarindoshlardan o‘ziga nisbatan yaxshi muomala kutadi. Biroq, uning asta yaxshi pazanda bo‘lib qolganini xech kim kelinga aytmaydi va bildirmaydi. Uning peshonasiga umrbod “ovqat pishirishni bilmagan kelin” muhri bosilib bo‘lingan va uni o‘chirishning ilojisi yo‘q.

Kelinning ko‘nglida qaynonaning muntazam ayblari asosida **konfliktogenlar** haddan ziyod ortadi, ular yig‘ila boshlaydi. Izza bo‘lgan kelin qalbi har qanday axborotlarni passiv va salbiy tarzda qabul qilishga qo‘nikib boradi. Qaynona kunlarning birida, yana bir marta, qaynotasi, qarindoshlar va kelinning o‘zi oldida, uning ayblari haqida gap boshlaganda, qaynona konfliktogenlari kelin konfliktogenlari bilan to‘qnashib, kelin

qalbida emotsional portlash yuz beradi. Mazkur emotsional portlash hammani dovdiratib qo'yadi. Kim aybdor, kim haqligiga o'rgangan odamlar darrov o'zini oqlashga o'tishadi. Bir tomonda kuyov - o'z xotini va o'z onasi o'rtasida kimning yonini olishni bilmaydi. Qaynota, kelindan ko'ra, o'z xotiniga ko'proq ishonadi. Har holda kelinning qo'li shirin emasligi ayon. Natijada, oila hayotiga "rejali ravishda kiritilayotgan, tarbiyalanayotgan va o'stirilayotgan" janjal - konfliktogenlarning haddan ziyod ortishi oqibatida kutilmagan holda kirib keladi. Aslida mazkur holatda oilaviy janjalni "kutilmagan" deyish noo'rin, chunki adolatsizlik adolat o'rnatilishini talab etadi. Haddan ziyod yerga urilgan inson o'z haqqi va huquqlari uchun kurasha boshlaydi.

Bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin. Ularning barchasini umumlashtirgan narsa shundaki, insonlararo konfliktogenlarning to'qnashuvi konfliktga olib kelishidir. Agar siz hayotingizda ro'y bergan biror konfliktni mana shunday tarzda tahlil qilsangiz umumiy ssenariy o'xshash bo'lganligiga iqrar bo'lasiz.

Yuqoridagi oilaviy muojaroning xususiyati shundaki, unda na qaynona, na kelin, na boshqalar mana shu holat juda qattiq ziddiyatga olib kelishini tushunmaganlar, yoki bilmaganlar. Qaynona "Kelinni tarbiyalayapman" deb o'ylagan, kelin "Men rosa harakat qilyapman" deb o'ylagan. Ularning ikkalasi ham, biz oilamizda ataylab janjal ko'taramiz, - deb harakat qilmagan. Yuqoridagi vaziyatda qaynonaning ham, yoki kelinning ham o'z oilasida konflikt chiqqanidan xursand bo'lgan deb ham bo'lmaydi. Ular buni istamagan edi, ammo janjal bo'ldi. Mazkur vaziyatning davom etishi oilaviy janjal bilan tugashi tabiiy edi.

Konfliktogenlar tahdidiga uchragan odam, odatda, o'zining psixologik va emotsional holatini himoya qilishga o'tadi. Shu bois, u konfliktogenga nisbatan o'zidagi emotsional tahdid bilan munosabat bildiradi. Mazkur emotsional tahdid ko'pchilik hollarda ovoz, mimika, intonatsiyadagi agressiya bilan ifoda qilinadi. Agressiyaga doim o'ziga yarasha agressiya bilan javob qaytariladi. Ammo o'ziga qaratilgan agressiyani bosib ketish uchun javobiy agressiya yanada kuchliroq bo'ladi. Chunki odam "buni adabini berib qo'ymasam, shunday bo'laveradi", - deb o'ylaydi. Natijada har ikki tomonda konfliktogenlar miqdori keskin orta boradi. Inson emotsional va psixologik holati unga qarata yo'naltirilgan haqorat, piching, kesatq, so'kish, nafsoniyatga tegish, zo'ravonlik, o'z fikrini o'tkazishga intilish, tazyiq kabilarga, doimiy ro'y beradigan adolatsizlikka bundan o'zgacha munosabat bildira olmaydi.

Insonlar orasidagi turli munosabatlarni tartibga solish uchun har bir millatda etik va estetik qadriyatlar shakllantiriladi. Shu bois, odamlar milliy axloqiy qadriyatlar va normalar asosida tarbiya qilinadi.

Bizga eng kichik paytimizdanoq birovni bekordan bekorga hafa qilmaslik, uning nafsoniyatiga tegmaslik, soʻkmaslikni oʻrgatishadi. Ammo hamma ham ana shu normalarga rioya qilmaydi. Eng qiyin boʻlgan narsalardan biri, oʻzingni juda qattiq hafa qilgan odamni kechirish hisoblanadi. Ayb qilgan odamni kechirish lozimligi hamma dinlarda uqtiriladi. Xristian dinida “sening bir yuzingga urgan odamga, ikkinchi yuzingi tut”, deb aytiladi. Islom dinida muqaddas bayramlarda dushmanlar bir-birlarining gunohlaridan oʻtishi lozimligi tayinlanadi. Ammo real hayotda birovning aybidan kechgan odamlar juda kam topiladi. Shu bois, oʻzbek xalqi “kechirimli boʻlish mardning ishi” deydi. Oʻzini muhofaza qilish insondagi tabiiy va eng kuchli instinktlardan hisoblanadi. Shu sababli odamlar zarracha boʻlsa ham oʻziga zarar boʻlmaslikka urinadi.

Konfliktogenlar eskalatsiyasi yuzaga kelmasligi uchun:

- konfliktogenlarning oʻzingiz va atrofdagilar yuragida yigʻilishiga yoʻl qoʻymaslik;
- konfliktogenlar vujudga kela boshlaganda esa, ulardan oʻz fikri va ongini ozod qilish yoʻllarini qidirish;
- oʻzimizda vujudga kelishi mumkin boʻlgan konfliktogenlar boshqalar koʻnglida ham yuzaga kelishi mumkinligini nazarga olishimiz darkor.

Mana shu natijalarga erishishda konfliktogenlarsiz muomala yuritish qoidalari qoʻl keladi:

1. Konfliktogenlardan foydalanmang, ularni oʻz vaqtida, ildiz otib ketmasidan yoʻqotishga harakat qiling.
2. Konfliktogen bilan toʻqnashganda unga oʻzingizdagi konfliktogen bilan javob qaytarmang.
3. Konfliktogen bilan munosabat bildirayotgan odamga, shuningdek umuman har qanday suhbatdoshingizga empatik (birovning xis-tuygʻularini anglash asosida) munosabat bildiring. Empatik munosabat oʻrnatish uchun suhbatdoshingizga xush keladigan mavzularni tanlang, unga komplimentlar koʻrsating, kulib gaplashing, uning soʻzlarini diqqat bilan eshiting v.h.
4. Imkon qadar koʻproq ijobiy his-tuygʻular ulashing. Konfliktogenlar maxsus garmonlar natijasi hisoblanadi. Agar oʻzingizning kayfiyatingizni yaxshilik sari yoʻnaltirsangiz, konfliktogenlarni yengishga imkon tugʻiladi. Konfliktogenlar insonni kurash, ziddiyat va nizoga yoʻnaltiradi. Bu esa organizmda adrenalinning koʻpayishiga olib keladi. Adrenalin konfliktogen bilan qoʻshilib, gʻazab, jahl, agressiyaning kuchayishiga sabab boʻladi. Odamning qattiq gʻazablanishi koʻp adrenalinni keltirib chiqaradi. Uning inson salomatligiga boʻlgan juda katta salbiy taʼsiri mavjud. Ammo chiroyli suhbat inson organizmida “baxt garmonlarini” yuzaga keltiradi. Shundan foydalanishga harakat qiling.

Konfliktogenlarning koʻpchiligini kuyidagi turlarga ajratish mumkin:

- o‘zini ustun qo‘yish;
- agressiyaga moyillik;
- egoizm.

O‘zini ustun qo‘yish quyidagi amallarda namoyon bo‘ladi.

O‘zini ustun qo‘yishning ochiq ko‘rinishlari: buyruq berib gapirish, tahdid qilish, birovni niqtab turish, salbiy munosabatlar, tanqid, ayblash, birov ustidan kulish, istehzo, piching, kesatiq.

Yashiringan ustun qo‘yish hollari: tashqi ko‘rinishdan yaxshi munosabat sifatida qabul qilsa bo‘ladigan ustunlik. “Tinchlaning”, “Aqlli odamsiz-u, ammo...”, “Hayronman, nimaga hafa bo‘lasiz...”, “Shuni ham bilmaysizmi?!”, bu vaziyatlarda tashqi ko‘rinishdan mayin ohang tanlansa ham, bu holat konfliktogen holat sifatida baholanadi. Masalan, o‘qituvchi o‘quvchiga “Nihoyat darsni bajarib kelibsang-da”, - deydi. O‘quvchi hafa bo‘ladi. U “Nima hech qachon dars bajarib kelmaganmanmi?!”, - deb o‘ylaydi.

1. Maqtanchoqlik: o‘z marralari va yutuqlari haqida ko‘pirib gapirish, shu bilan birga o‘zgalar marralarini pastga urish, ularni “o‘z o‘rniga qo‘yib qo‘yish” istagi.

Qat’iylilik, fikr va qarashlar keskinligi: o‘z fikrlarining to‘g‘riligiga haddan ziyod ishonish, qarashlarni bildirishdagi keskinlik, faqat o‘zi to‘g‘ri so‘z ayta olishi mumkinligiga ishonch, bировlar fikrini o‘ylab ham ko‘rmaslik, “Bizning og‘aynimiz guruh sardori bo‘lganlar-da, shuning uchun o‘zlarini juda aqlli deb biladilar...”, “Hamma narsani bilaman deysiz-u, oddiy masalanihal qilishga yordam berolmaysiz...”, “Faqat bilog‘onlik qilasiz, o‘rtoqlaringiz fikrini eshita olmaysiz...”, “Sen nimani bilarding...” qabilidagi so‘zlarni ishlatish.

Bu vaziyatdagi konfliktogenlar “Hamma o‘g‘il bolalar – rostgo‘y”, “Hamma qizlar – yolg‘onchi”, “Hamma – o‘g‘ri”, “Bo‘ldi gapingni to‘xtat...”, “E, bugungi yoshlar buzilgan...”, “E, kattalar hech narsaga tushunmaydi..” kabi kirish so‘zlar bilan ham anglashiladi. Masalan, yoshlarni qiziqtirgan musiqa, kiyim, moda, o‘zini tutish, salomlashish kabilar kattalarning jig‘iga tegishi mumkin. Bunday fikrlar ochiqchasiga bildirilganda, yoki ularni bola tafakkuriga majburiy kiritishga urinilganda, yoshlar o‘z ota-onasidan ma’lum axborotlarni yashirishga tushadi, yoki o‘z odatlarini himoya qilish yo‘lini tutadi.

O‘z maslahatlari va fikrlarini majburiy singdirish va qabul qilinishiga harakat qilish. Odatda, maslahat faqat mana shu maslahat so‘ralgan taqdirdagina berilishi lozim. Ammo ko‘pchilik hollarda biror muammo muhokama qilinayotgan bo‘lsa, o‘zini katta tutgan odam, yoki yoshi ulug‘roq odam, albatta maslahat qila boshlaydi. Maslahatni esa yo qabul qilish, yoki uni inkor qilish mumkin. Maslahat qabul qilinsa, uni

bergan odam xursand bo'ladi, maslahat ochiqchasiga inkor etilsa, uni bergan odam, eng salbiy munosabatda, "Meni mensimadi, gapimga kirmadi" deyishi mumkin. Masalan, tajribasiz yosh o'qituvchi o'quvchilariga avtoritar uslubda yondashgan holda, har doim o'z topshiriqlarini majburiy bajarishga va buyrug'ona fikrlarini o'quvchilarga singdirishga harakat qilishini "tarbiyalash" xususiyatiga kiritadi. Yoki, qaynonaning qanday uy tutish lozimligi bo'yicha o'z kelinini niqtab turishi ham "tarbiyalash" xususiyatiga kiritiladi.

Suhbatdosh so'zlarini bo'lish. Suhbat faqat bir tomonning emas, balki ishtirok etayotgan har ikki tomonning muloqoti hisoblanadi. Ammo ko'pchilik hollarda ba'zi odamlar faqat o'z tuyg'ularini gapirishga e'tibor qilib, o'zga odamni eshitishga sabr-qanoat qilishmaydi. Boshqa tomon ham o'z fikrlarini bildirib boshlasa, uning so'zlari keskin bo'linadi, "A, nima deding..." deb eshitilmaydi, o'z hamsuhbatiga e'tiborsizlik ko'rsatiladi. Masalan, avtoretar uslubda boshqaruvchi fakultet dekani faqat gapiradi-yu, o'qituvchi o'z fikrini bildirib olmaydi. O'qituvchining o'z fikri borligi inobatga ham olinmaydi. Yoki avtoretar uslubda boshqaruvchi kafedra mudiri gapiradi-yu, o'qituvchi o'z fikrini bildirishga urinsa, "Nima, siz menga aql o'rgatmoqchimisiz?!" qabilida agressiya bilan munosabat ko'rsatiladi. Bu bilan o'z so'zlarining boshqalar fikrlaridan muhimroq ekanligini ko'rsatish, faqat o'zi gapirishga harakat qilish, boshqalarga so'z bermaslik orqali o'z ustunligini ko'rsatmoqchi bo'ladi. O'z ustunligini doimo ko'rsatishga intilish ko'pincha boshqalar huquqlarining kamsitilishi evaziga bo'lishi inobatga olinmaydi.

Informatsiyani yashirish. Odamlar hayotida axborot muhim rol o'ynaydi. Axborotni yashirish kishilarda shubha uyg'otadi. Shu bilan birga, axborotni yashirgan kishiga nisbatan ishonchsizlik vujudga keladi. Oqibatda odamlar orasi va munosabatlari buzilishi uchun asos tug'iladi. Ayrim jamoa rahbarlari ko'proq, jamoasidan barcha uchun muhim bo'lgan ba'zi ma'lumotlarni yashirib, ulardan jamoani bexabar qoldirishi, masalan, shatatlar qisqarishi, mukofatlardan yoki chet elga chiqish uchun kelgan komandirovkalarni yashirishga harakat qilishadi.

Birovning ustidan kulish. Birovning ustidan istehzo bilan kulish, uni mas'hara qilish agressiyaning psixologik turlaridan hisoblanadi. Birovning ustidan kulish inson huquqlarini buzishga yo'naltirilgan bo'ladi. Odatda javob bera olmaydiganlar ustidan kulgi qilinadi, yoki ana shu vaziyatda konkret o'quvchi kulgiga nisbatan ma'lum sabablarga ko'ra javob qaytara olmaydi. Inson ustidan kulish uning nafsoniyatiga tegadi va uzoq vaqt dilda o'rnashib qoladi. Talabalikda mazah qilingan "semiz"lar, "omi"lar, "qishloqi"lar, "turqi sovuq"lar keyinchalik o'z ustidan kulgan o'rtoqlariga qarshi harakat olib borgani, yoki, "birinchi muhabbati" hamma tomonidan

kulgi ostiga olingan yigitlar keyinchalik o'z dushmanlaridan qaqshatgich qasos olgani borasidagi hayotiy misollar ko'p. Ko'pchilik hollarda kulgi ostida qolgan o'quvchi qulay vaziyat poylab o'z javobini tayyorlaydi.

Aldash yoki aldashga harakat qilish. Eng ashaddiy konfliktogenlardan hisoblanadi. Yigitlar ham, qizlar ham o'zlarini aldashga yo'naltirilgan harakatlarni kechira olmaydilar. Odatda aldash orqali yuzaga kelgan xissiy-emotsional holat juda uzoq vaqt ongda saqlanib qoladi hamda umr bo'yi konfliktogen rolini o'ynab keladi. Aldash orqali odam yuragida yuzaga kelgan alam ko'p hollarda umuman yo'qolmaydi va o'chib ham ketmaydi. Bu alam bot-bot odamlar orasiga yangitdan nizo solinishiga asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Qizlar o'z dugonalarining sumkasidan ruxsatsiz o'quv qurollarini olganini yashirganini kechira oladilar, ammo "o'g'irlasalar" mutlaq kechira olmaydilar. Agar ana shunday holatlarga o'xshash vaziyatlarda aldash vujudga kelgan bo'lsa, tomonlar munosabati barbod bo'lishi tabiiy. Umuman olganda, hayotda aldash, aldashga harakat qilish yaxshi, samimiy munosabatlarni ichdan va zimdan qo'poradi.

Suhbatdoshining biror kamchiligi yoki muvaffaqiyatsizligini doimo ta'kidlab o'tishga harakat qilish. Birovlarning ishi yurishmaganidan xursand bo'lish, o'zi yoqtirmagan odamlarning hayotida biror kor-hol bo'lsa, undan quvonish, ba'zi odamlarning ustidan muntazam kulish, kamchiliklarni ro'kach qilish, mana shu holatlarda o'zini yaxshi his qilish o'zini ustun qo'yishning turlaridan biri hisoblanadi. Muvaffaqiyatsizlik hamma bilan ham sodir bo'lishi mumkin, kamchilik va xato esa, uni tuzatilmagunicha kamchilik va xato bo'lib qoladi, agar tuzatilsa, u xato bo'lmaydi. Muvaffaqiyatsizlikdan hech kim o'zini muhofaza qilinganman deb ayta olmaydi. Shu bois, o'z do'sti, hamkasbi, o'rtog'i, qarindoshi, eri va yoki xotinining biror kamchiligini umrbod ushlab olib, doimo uni ta'kidlayverish, uni muntazam esga solish, o'z ustunligini ko'rsatish uchun ro'kach qilish oxir-oqibat juda katta konfliktni keltirib chiqarishi mumkin.

O'z ustidagi mas'uliyatni birovlar ustiga yuklash. Hayotda o'z mas'uliyatidagi vazifalarda befarq yondoshish hollari uchrab turadi. Masalan, ko'p xollarda biror narsa qilib berilishiga va'da qilinadi. Ammo o'zi qilib berishi lozim bo'lgan vazifa boshqalar zimmasiga yuklatiladi. Ammo boshqalar bu vazifani bajarmaydi. Natijada orada ziddiyat vujudga keladi. Masalan, guruh sardori pedagogik amaliyot bo'yicha taqdimot qilishilozim edi. Uning o'rtog'i "Men o'zim zo'r taqdimot tayyorlab kelaman, sen buni o'ylama, - deb ishontirdi. Ammo yig'ilish arafasi taqdimot tayyorlanmaganligi ma'lum bo'ladi. Chunki va'da bergan talaba, bu ishni boshqa bir talabaga topshirgan bo'ladi. U talaba taqdimot tayyorlashni va'da bergan talabadan qarzdor bo'ladi. U esa va'da bermaganligi uchun, "Nima uchun men taqdimot tayyorlashim kerak,

o‘zimni ishlarim boshimdan oshib yotibdi”, deb o‘ylaydi. Natijada, konflikt yuzaga keladi.

Pul qarz so‘rash. Eng keng tarqalgan konfliktogenlardan hisoblanadi. Pul qarz so‘rash pul so‘rayotgan odamda noxush his-tuyg‘ularni uyg‘otadi. Ammo unga qarz berilganda ham, konflikt kelib chiqishi mumkin. Chunki bu qarz o‘z vaqtida qaytariladi-mi, yo‘q-mi, ma‘lum emas. Qarz bilan sinash ko‘p hollarda qarindoshlar, do‘stlar, birodarlar orasini buzib yuboradi.

2. Agressiyaga moyillik. Ko‘pchilik agressiyaga moyillikni faqat yigitlarga xos xususiyat deb biladi. Aslida unday emas. Agressiyaga moyillik ham yigitlarga, ham qizlarga xos xususiyatdir. Ammo yigit va qiz agressiyasi hamda uning qanday ifodalanishi orasida juda katta farq mavjud. Yigitlar agressiyasi o‘zini ochiq ifoda qiladi. Yigitlar agressiyasi o‘zi uchun ko‘proq jismoniy kuch ishlatish shaklini tanlab oladi. Qizlar agressiyasi esa ochiq ifodalanmaydi. Ular orqavorotdan, asta, bilintirmay, zimdan harakat qiladi. Ularni “Sen shu ishni qilding” deb ushlab olish juda qiyin kechadi, chunki qizlar ko‘proq psixologik agressiyani tanlashadi va ishlatishadi. O‘z opponentini psixologik ezish, uni tahqirlash, unga bepisand munosabatda bo‘lish qizlar agressiyasining shakllari hisoblanadi. Yigitlar agressiyasi darrov o‘zini namoyon etadi. Urish, jismoniy tazyiq, turtish, bir tushurish, bo‘g‘ish, jismoniy harakatlarni cheklash, do‘q qilish, shantaj – bular yigitlar ko‘proq qo‘llaydigan agressiya turlari hisoblanadi. Qizlar agressiyasi keskin ish tutmaydi, asta, zimdan ish tutadi. Ko‘pchilik hollarda qizlar agressiyasi oiladagi a‘zolarga nisbatan qo‘llaniladi. Birovni kamsitish, ruhiy ezish, o‘z kayfiyatini birovni ezish oqibatida normallashtirish, “kulib turib, jonini olish” qizlar agressiyasi hisoblanadi. Qizlar urmasdan turib, boshqa insonni juda katta ruhiy tanglik holatiga olib kirib qo‘yishi mumkin. Bir qaraganda yigitlar agressiyasi ochiq namoyon bo‘lganligi uchun bezarardek ko‘rinadi. **Aslida har ikki tur agressiya ham juda yomon oqibatlarga olib kelishi mumkin.** Yigitlar aggressiv munosabati oqibatida opponent tomon qattiq jismoniy jarohat olishi mumkinligi ayon. Qizlar agressiyasining keng tarqalgan oqibatlaridan biri, bu – depressiyadir. Depressiyaning oqibatlari ham insonga juda katta tashvishlar olib keladi. Depressiya holatiga chuqur kirib ketgan odam ko‘p hollarda o‘z joniga suyuqasd qilishi mumkin. Agressivlikka moyillikning oldini olish ta‘lim va tarbiya, insoniy qadriyatlar, diniy e‘tiqod tizimida yotadi. Inson o‘zida agressiyaga moyillikni sezsa, unga qarshi o‘zini to‘g‘ri shakllantira borishi lozim. Agressiya, u yo‘naltirilgan odamning ham, uni ishlatayotgan, agressiyani qo‘llayotgan odamning ham salomatligiga juda katta putur yetkazadi.

3. Egoizm – faqat o‘z manfaatlarini ko‘rish qobiliyati bo‘lib, o‘zbek tilida xudbinlik so‘ziga to‘g‘ri keladi. Xudbinlik forscha so‘z bo‘lib, ikki ildizdan tashkil topgan: “hud” – o‘z, o‘zim ma‘nolarini bildiradi, “bin” –

ko‘rish ma‘nosini bildiradi. Demak, xudbin so‘zining ma‘nosi – faqat o‘zini ko‘rishga to‘g‘ri keladi. Doimiy agressiyaning ildizlaridan biri egoizmga borib taqaladi. Egoizm – o‘z manfaatlarini, boshqalar manfaatlarining buzilishiga qaramay, eng oliy qadriyat sifatida anglanish jarayoniga aytiladi. Shu bois, fransuz lingvisti P.Buast *“xudbinlik ustidan qozonilgan g‘alaba eng sharaflig‘alabadir”*, - deb aytgan. Fransuz yozuvchisi S.Segyur esa, *“hudbin uchun – o‘tmish – bo‘shliq, hozir – qaqroq cho‘l, kelajak esa – ahamiyatsizdir”*, - deb ta‘kidlagan.

Insonning o‘z-o‘ziga munosabati tabiatan o‘zini-o‘zi ma‘qullash, o‘zini sevish, o‘ziga aro berish, o‘zini chiroyli tutish, o‘zini “yaxshi” inson sifatida ko‘rsatish asosida shakllantiriladi. Bolalikda kinkintoylarni o‘z yuz-ko‘zini orasta tutishini o‘rgatayotganda biz odatda ularga “hozir qo‘llarimiz va yuzimizni yuvib, oppoqqina bo‘lib olamiz”, deymiz. Mana shu “oppoqqina” bo‘lish tartib va qoidalar har bir insonga bolalikdanoq singdiriladi. Shu bois, insonning ichki o‘zini anglashida “men” degan tushuncha tarbiyalanishi lozim va zarur. Inson “men”i uni ijtimoiy hodisa sifatida shakllanishi uchun asos yaratadi. Yutuqlarga erishish, o‘zini ko‘rsatish, hurmatga sazovor bo‘lish mana shu ichki “men”ning sayi-harakatlari asosida amalga oshiriladi.

Demak, ichki “men”ni nimalarga yo‘naltirilsa, oxir oqibat shu qadriyatlarga mutanosib xarakter va amallar shakllantiriladi. Ammo ana shu ichki “men” boshqa yuzlab “menlar”ga qarshi, ularni inkor etgan holda emas, balki ular bilan birgalikda yashashga ko‘nikkan holda tarbiyalanishi lozim. Shu nuqtai nazardan inson ichki “meni” bilan bog‘liq ravishda sog‘lom “egoizm” va nosog‘lom “egoizm”ga ajratiladi. Sog‘lom egoizm insonning shaxs sifatida shakllanishi uchun energiya beruvchi kuch hisoblanadi. Nosog‘lom egoizm esa insonlarni o‘zga inson bilan to‘qnashuvi, ziddiyatlar, o‘zini ustun qo‘yish, kelisha olmaslik, o‘zgalarni inkor qilish uchun xizmat qiladi.

Shunday qilib, konflikt inson hayotining tabiiy ajralmas qismi bo‘lib, konfliktlar mazmunini bilish insonni konfliktli vaziyatlarda o‘zini tutish tartib-qoidalariga o‘rgatadi. Konflikt mazmunining murakkab kelib chiqish vaziyatlarini anglash esa insonni ana shunday bilimlar bilan qurollantiradi. Shu bois, konfliktning oldini olish uchun quyidagi amallarga rioya etish ahamiyat kasb eta boshlaydi:

- konfliktga olib kelishi mumkin bo‘lgan so‘zlar, amallar yoki harakatlardan iborat bo‘lgan konfliktli vaziyat va holatlardan o‘zini, atrofida qilishni asrash, konfliktogenlarga e‘tiborli bo‘lish;
- konfliktogenlar ko‘payib, ularning majmuaga aylanishini oldini ola bilish, konfliktogenlar eskalatsiyasiga yo‘l qo‘ymaslik;
- konfliktogenlarga konfliktogen bilan javob qaytarmaslik;

➤ konfliktogenlar bilan to‘qnashganda o‘zini himoya qilishga emas, balki nima uchun opponentda konfliktogen vaziyat va holat vujudga kelganiga diqqatni qaratish;

➤ o‘zida vujudga kelayotgan konfliktogenlardan qutilish va ularni faol ishlatmaslik choralarini ko‘rish;

➤ jiddiy konfliktogenlardan bo‘lgan o‘zini ustun qo‘yish, agressiyaga moyillik, egoizmdan qutilish hamda boshqalar tomonidan ular ishlatilganda ham o‘zining konfliktli vaziyatga tortilmaslik choralarini ko‘rish.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Konfliktogen- konflikt uchun sharoit yaratuvchi tamoil sifatida.

2. Konfliktogenlarning eskalatsiyasi va yuzaga kelmasligi uchun shart-sharoitlar.

4-Mavzu: NIZO, UNING MAZMUNI VA TURLARI

Nizo(konflikt)lar inson hayotining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lar ekan, konfliktlarni tan olmaslikning, ularni inobatga olmaslikning ilojisi yo‘q. Faqat nizolarni boshqarish, ularning yechimini topishga o‘rganish lozim.

Nizolar toifaologiyasi, ya‘ni uning o‘ziga xos toifalarga, ko‘rinishlarga bo‘linishi ancha murakkab hodisa hisoblanadi. Chunki har bir real konflikt faqat uning o‘zigagina hos bo‘lgan xususiyatlardan iborat bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, nizolarni o‘xshash guruhlariga ajratib o‘rganish biroz qiyinchiliklar tug‘diradi. Ammo nizolarni biror to‘xtamga, biror ijobiy natijaga keltirish usullari jihatidan ba‘zi umumiy qoidalar va tamoyillarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

Nizodan pedagogik jarayonda mohirona foydalanish uchun albatta nazariy bilimlarga ega bo‘lish kerak: uning dinamikasini va uning barcha tashkil qiluvchilarini yaxshi bilish kerak. Nizoli jarayon to‘g‘risida faqatgina hayotiy tasavvurlarga ega bo‘lgan insonga nizodan foydalanish texnologiyasi to‘g‘risida gapirish foydasizdir.

Nizo – istaklari, qiziqishlari, qadriyatlari yoki tushunchalari mos kelmasligi sababli yuzaga keladigan ikki yoki undan ortiq sub’ektlar o‘rtasidagi ijtimoiy o‘zaro aloqalar shakli sub’ektlar individ, guruh, o‘z-o‘zi bilan ichki nizolar holatlarida bo‘ladi.

"Nizo" va "nizoli vaziyat" tushunchalarini ajratishni bilish kerak, ular o‘rtasida katta farq bor.

Nizoli vaziyat – ijtimoiy sub’ektlar o‘rtasida haqiqiy qarama-qarshilikni yuzaga keltiruvchi hodisadir. Asosiy belgisi – nizo predmeti yuzaga kelishi, lekin hozircha ochiq faol kurashning yo‘qligidir.

Ya‘ni to‘qnashuv rivojlanishi jarayonida **nizodan oldin** har doim **nizoli vaziyat** yuzaga keladi, uning asosi hisoblanadi.

Nizolar hozirgi zamonning eng dolzarb ijtimoiy muammolaridan biridir. Nima sababdan mehnat jamoalarida turli xil nizolar kelib chiqadi? Buning bir necha sabablari bor:

Demak, yuqoridagi holatlar ko'p hollarda quyidagi turdagi nizoli vaziyatlarni keltirib chiqaradi:

- 1) ta'sirning yo'nalishiga ko'ra: vertikal va gorizontal;
- 2) nizolani hal qilish usuliga ko'ra:
antagonistik va kelishuvga olib keladigan nizolar - kompromiss;
- 3) namoyon bo'lish darajasiga ko'ra: ochiq, yashirin, potensial, asosli;
- 4) ishtirokchilarning o'zaro: ichki shaxsiy, shaxslararo, guruhlararo;
- 5) kelib chiqish tabiatiga ko'ra: milliy, etnik, millatlararo, ishlab chiqarish, hissiy-emotsional.

Nizolarning yuzaga kelishida ikki xil shart-sharoit mavjud.

Ob'ektiv shart-sharoitlarga:

- mehnat qilish uchun sharoitning yomonligi;
- xodimlar orasida majburiyat va vazifalarning noto'g'ri taqsimlan ganligi;
- boshqaruv tizimidagi nomutanosibliklar;
- qo'yilgan vazifalarga mos professionallik xodimlarda kuzatil masligi;
- ishchi o'rinlarining yetishmasligi tufayli, ishlarning taqsimlanishidagi adolatsizlik;
- mehnatni tashkil etish va mehnatga haq to'lashda adolatsizlik holatlarining kuzatilishi.

Nizolarning yuzaga kelishida sub'ektiv shart-sharoitlarga:

- ishbilarmonlik munosabatlarida negativ yo'llarning ko'rinishi;
- shaxslararo munosabatlarda shaxsga oid xususiyatlarning namoyon bo'lishi;
- muomalani tashkil etishda no'noqlik va savodsizlikning kuzatilishi.

Har bir nizo alohida hodisa sifatida tahlil qilinadi, lekin ularning barchasiga hos bo'lgan ayrim qonuniyatlar borki, ularga avvalo uning bosqichlari yoki fazalari kiradi:

I. **Nizo oldi bosqich** – konfrontatsiya.

II. **Nizoning o'zi** – kompromiss yoki janjal.

III. **Nizodan chiqish** – muloqot yoki dissonans.

Birinchi bosqich: konfrontatsiya-konkret masala yuzasidan fikrlar yoki qarashlarda tafovut yoki qarama-qarshilik uchun shart-sharoit paydo bo'ladi.

Ikkinchi bosqich: kompromiss yoki janjal - har ikkala tomon o'z qarashlarini qarshi tomonnikidan afzal bilib, ochiqchasiga bir-birlarini ayblay boshlaydilar. Nizoli holatlarda shaxsning qanday xulq-atvor xususiyatlarini namoyon etishiga qarab turli toifalar kuzatiladi.

Uchinchi bosqich: nizodan chiqish – muloqot yoki dissonans (tovushlar uygʻunsizligi, hamohanglikning, uygʻunlikning yoʻqligi yoki buzilishi: aksi konsonans(bir necha tovushlarning garmonik uygʻunligi; ohangdorligi).

Professorlar Fridrix Markovich Borodkin, N.M.Koryak va R.Z.Jumaevlar nizoli vaziyatlarda shaxs toifalari va xislatlari xususida oʻz ilmiy tadqiqot ishlarida toʻxtalib oʻtganlar. Ularning gʻoyalariga asoslangan holda shaxs toifalarini quyidagilarga boʻlish mumkin:

1. Namoyishkorona toifadagi nizoli shaxs.
2. Rigid toifadagi nizoli shaxs.
3. Boshqarib boʻlmaydigan toifadagi nizoli shaxs.
4. Aniqlikni talab etadigan toifadagi nizoli shaxs.
5. Nizosiz toifadagi nizoli shaxs.
6. Maqsadga yoʻnaltirilgan toifadagi nizoli shaxs.
7. Hadikli-qoʻrqoq toifadagi nizoli shaxs.
8. Siklotimik toifadagi nizoli shaxs.
9. Giperfaol toifadagi nizoli shaxs.
10. Emotsional toifadagi nizoli shaxs.
11. Oʻta taʼsirchan toifadagi nizoli shaxs.
12. Konform, moslashuvchi toifadagi nizoli shaxs.
13. “Tiqilib qoladigan” toifadagi nizoli shaxs.
14. Qoʻzgʻaluvchan toifadagi nizoli shaxs.

1. Namoyishkorona toifadagi nizoli shaxs hislatlari: diqqat markazda boʻlishni istaydi; boshqalar koʻz oldida yaxshi koʻrinishni xoxlaydi; uning boshqalarga boʻlgan munosabati, odamlarning unga boʻlgan munosabatidan kelib chiqadi; osongina yuzaki nizolarga berila oladi; turli vaziyatlarga osongina moslashadi; emotsional jihatdan faol boʻlib, aqlan ish koʻrmaydi; vaziyatga qarab ishini tashkil etadi va har doim ham amal qilmaydi; sistemali, ogʻir ishlardan oʻzini olib qochadi; nizolardan chekinmaydi, janjalli vaziyatlarda oʻzini yomon his etmaydi; koʻpincha nizolarga sababchi boʻladi, lekin oʻzini unday hisoblamaydi.

2. Rigid toifadagi nizoli shaxs hislatlari: shubhaga beriluvchan; oʻzini baholashi oʻta yuqori; doimo shaxsan tan olinishini talab etadi; vaziyat oʻzgarishi va sharoitlarni inobatga olmaydi; toʻgʻri va tushunmaydigan, yaʼni moslashmaydigan; qiyinchilik bilan atrofida qilarning fikriga kiradi, boshqalarning fikriga u qadar qoʻshilmaydi; boshqalar tomonidan unga eʼtibor koʻrsatilishini majburiyatdek koʻradi; boshqalar tomonidan kelishmaslik yoki qoʻshilmaslikni hafagarchilik bilan qabul qiladi; oʻz harakatlariga nisbatan tanqidiy qaramaydi; nihoyatda arazchi, haqiqiy yoki arzimmas nohaqliklarga ham taʼsirchanlikni namoyon etadi.

3. Boshqarib bo'lmaydigan toifadagi nizoli shaxs hislatlari: o'zini yetarli darajada nazorat qilolmaydi; xulqini aniq aytib bo'lmaydi;

- o'zini agressiv va nihoyatda zardalik bilan ko'rsatadi; aksariyat hollarda umumqabul etilgan ijtimoiy normalarga rioya etmaydi; yuqori darajada o'zini baholash xususiyatiga ega; o'z shaxsini ta'kidlanishini kutadi; omadsizliklar va xatolarda boshqalarni ayblashga moyil; o'z faoliyatini rejali tashkil eta olmaydi yoki rejalarini hayotga ketma-ketlik bilan joriy eta olmaydi; o'z maqsadi va sharoitlarini moslashtira olish qobiliyati yetarli rivojlanmagan; o'tgan tajribadan kelajak uchun saboq chiqarmaydi.

4. Aniqlikni talab etadigan toifadagi nizoli shaxs hislatlari: ishga nihoyatda jiddiy yondashadi; o'ziga nihoyatda yuqori talab qo'yadi; atrofida qilargalarga yuqori talablar qo'yadiki, bu ularga nisbatan go'yoki ta'qibdek tuyuladi; yuqori darajada xavotirlanish hislatiga ega; hamma narsaga nihoyatda e'tiborli; atrofida qilarning tanqidiy fikriga katta ahamiyat beradi; gohida do'stlari, tanishlari bilan munosabatlarni uzadiki, bu go'yoki uni xafa qilganlari oqibatidek tuyuladi; gohida o'zi-o'zidan aziyat chekadi, xatolaridan qayg'uradi, xatto gohida bu xatolarga nisbatan bosh og'riqlari, uyqusizlik sifatida javob qaytaradi; tashqi jihatdan hissiyotlarini oshkora etmaslikni ma'qul biladi; guruhdagi real o'zaro munosabatlarni yaxshi his etmaydi.

5. Nizosiz toifadagi nizoli shaxs hislatlari: fikrlari va qarashlarida beqarorlik mavjud; yengil ishonish hislatiga ega; ichki qarama-qarshi fikrlarga ega; harakatlarida bir qadar uyg'unlik yo'q; vaziyatlarda bir lahzalik yutuqlarga tayanadi; kelajakni, istiqbolni yetarli darajada ko'ra olmaydi; liderlarning va atrofida qilarning fikriga tobe; murosaga kelishga intiladi; yetarli darajada irodaga ega emas; o'z xatti-harakatlari oqibatlarini va boshqalarning harakatlari sabablarini chuqur o'ylamaydi.

6. Maqsadga yo'naltirilgan toifadagi nizoli shaxs hislatlari: nizoli vaqtda o'z maqsadlariga yetishish uchun omil sifatida qaraydi; nizolarni hal etishda faol tomon sifatida o'zini namoyon etadi; o'zaro munosabatlarda ta'sir ko'rsatishga moyil; nizolarda maqsadli harakat qiladi, tomonlarning holatini baholay oladi, turli holatlarni hisoblaydi; janjalli vaziyatlarda muomalaning samarali ta'sir etish usullarini qo'llay oladi.

Nizo yechimini topish murakkab, uzoq muddatli, sabr va qonoatni talab etadigan, tomonlarning o'z ustida uzoq muddat ishlashini zaruriyatga aylantiradigan jarayondir. Nizo yechimini topish – tomonlarning bir-birini anglashi va tushunishiga qaratilgan yo'ldir.

7. Hadikli-qo'rqqoq toifa. Bunday odamlar orasida muntazam ravishda sotsial muhit tomonidan xavf paydo bo'lishi ehtimolini o'ta yuqori baholaydigan individlar uchrab, ular ortiqcha sotsial kechinmalar, qo'rquv

va hadiksirashga moyil bo'ladilar. Konfliktlarga kamdan-kam hollarda kirishib, ularda passiv rol o'ynaydilar.

8. Siklotimik toifa. Bu toifadagi shaxslar kayfiyatning siklli ravishda bir ko'tarilib, bir tushib turishi xos bo'lib, bu ularni charchatib, ular axloqini esa oldindan bilib bo'lmaydigan, ziddiyatli va avantyuralarga xos ko'rinishga keltiradi.

9. Giperfaol toifa. Xavotirli kechinmalar va baxt tuyg'usini o'ziga xos va o'ta kuchli kechirishi, kayfiyatining tez-tez o'zgarib turishi, turli hodisalarni ehtirosli qabul qilishi bilan ajralib turadi. Bu toifa vakillari o'ta serg'ayrat, mustaqil bo'lib, yetakchilik va avantyuralarga intiladilar, ammo ular mas'uliyatiga, zimmasiga yuklatilgan vazifalarga e'tiborsiz munosabatda bo'lishga moyildirlar.

10. Emotsional toifa. Bunday odamlar sezgir, ta'sirchan bo'ladilar. Kayfiyati o'ta chuqurligi, kechinma va his-tuyg'ularining o'ta nozikligi bilan farqlanib, ijtimoiy manfaatlari jamoatchilik hayotini ruhiy, ma'naviy jihatlariga katta e'tibor berishida namoyon bo'ladi.

11. O'ta ta'sirchan toifa. Bu toifa vakillariga o'zgaruvchan kayfiyat, so'zamollik (ezmalik), tashqi hodisalarga ortiqcha chalg'ish, shuningdek, altruizm (xojatbarorlik), birovlar g'amiga sherik bo'lish, yuksak badiiy did, artistlik mahorati, o'ta ta'sirchanlik, tez-tez tushkunlikka tushish xosdir.

12. Konform, moslashuvchan toifa. Bu toifaga oid shaxslar dilkash, kirishuvchan, gapdon, hatto ezma bo'ladilar. Ular o'z fikriga ega emas va mustaqil bo'lmaydilar. Bunday odamlar tartibsiz bo'lib, bo'ysunishni ma'qul ko'radilar, do'stlari bilan muloqotda va oilada yetakchilikni boshqalarga beradilar.

13. "Tiqlib qoladigan" toifa. Bu toifadagi odamlar uchun kuchli emotsional kechinmalarning juda barqarorligi va o'ta qimmatli g'oyalarni shakllantirish, o'ziga ortiqcha baho berish kabilar xosdir. Ular xafagarchiliklarni unuta olmaydilar va o'z "dilozorlari" bilan "orani ochib" olishga intiladilar, ishda va oilada ular bilan til topishish ancha qiyin, turli fitnalarga moyillik ham kuzatiladi. Konfliktida ular ko'pincha faol taraf bo'lib, o'zlari uchun do'st va dushmanlar doirasini aniq belgilab oladilar. Hamsuhbatlariga ularning har qanday ishda yuksak natijalarga erishishga intilishi, o'ziga nisbatan yuqori talablar qo'yishi va ularni namoyon eta olishi, adolat hissi, prinsipiiallilik, doimiy, barqaror qarashlari yoqadi. Bu kabi shaxslarda atrofdagi odamlarga yoqmaydigan xislatlar ham anchagina: tez xafa bo'lish, shubhalilik, kek saqlash, rashkchilik, izzat talablik va h.

14. Qo'zg'aluvchan toifa. Bu toifadagi odamlarga xos xususiyatlar – haddan tashqari ijtimoiy ta'sirchanlik, o'z ehtiroslari, harakatlari va

intilishlarini boshqara olmaslik bo'lib, bular oxir-oqibatda ziddiyatlar va boshqalar bilan bo'ladigan muloqotdagi muammolarni keltirib chiqaradi.

Yuqoridagi shaxs toifalarining xususiyatlaridan kelib chiqib, nizoli vaziyatlarda o'z-o'zini tutishning quyidagi uslublari mavjud:

Konfliktli vaziyatda o'zini tutishning besh asosiy uslubini ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) moslashuvchanlik, yon bosish;
- 2) o'zini chetga olish (chap berish);
- 3) qarama-qarshilik (ziddiyat);
- 4) hamkorlik;
- 5) kompromiss (murosa).

1. Moslashuvchanlik, yon bosish - individ harakatlari opponent bilan ijobiy munosabatlarini o'z manfaatlari hisobiga saqlab qolish yoki tiklashga qaratilgan. Bu yondashuv individ ulushi u qadar katta bo'lmagan, yoki kelishmovchilik sababi individga nisbatan uning opponenti uchun ahamiyatliroq bo'lgan holatlarda qo'llanishi mumkin. Bunday xulq vaziyat u qadar muhim bo'lmagan, o'z manfaatlarini himoya qilishdan ko'ra opponent bilan yaxshi munosabatlarni saqlab qolish dolzarb, hamda individning g'alabaga bo'lgan imkoniyatlari, qo'lidagi kuch-imkoni kam bo'lgan vaziyatlarda qo'llanadi.

2. O'zini chetga olish (chap berish, qochish). Bunday axloqli individ o'z huquqlarini himoya qilishni, qarorni ishlab chiqish uchun hamkorlik qilishni istamagan, o'z pozitsiyasini bildirishdan bosh tortgan, bahsdan bo'yin tovlagan hollarda tanlanadi. Bu uslub qarorlar uchun mas'uliyatdan qochish konflikt yakuni individ uchun muhim bo'lmagan, yoki vaziyat o'ta murakkab va konfliktning hal etilishi ishtirokchilardan juda ko'p kuch talab etadigan, yo bo'lmasa, konfliktni o'z foydasiga hal qilish uchun uning kuchi, hokimiyati yetmagan hollarda ishlatilishi mumkin.

3. Qarama-qarshilik, raqobat. Individning o'z manfaatlari yo'lidagi faol kurashi, qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun imkoni doirasidagi barcha vositalar: hokimiyat, majbur qilish, opponent larga bosim ko'rsatishning boshqa vositalari, boshqa ishtirokchilar ning o'ziga bog'liqligidan foydalanish kabilarni qo'llash bilan tavsiflanadi. Vaziyat individ tomonidan o'ta muhim, g'alaba qozonish yoki mag'lubiyatga uchrash masalasi sifatida ko'rib chiqilib, bu opponentlarga nisbatan qat'iy pozitsiyani va konfliktning qarshilik ko'rsatgan ishtirokchilariga nisbatan murosasiz antago nizmni ko'zda tutadi.

4. Hamkorlik. Individ o'zaro harakatlarga aloqador barcha ishtirokchilarni qoniqtiradigan yechimni izlashda faol qatnashishini, ammo bunda o'z manfaatlarini ham unutmasligini anglatadi. Oshkora fikr almashinish, konfliktidagi barcha ishtirokchilarning umumiy yechim ishlab

chiqishdan manfaatdorligi nazarda tutiladi. Bu shakl barcha taraflarning ijobiy ishini hamda ishtirokini talab etadi. Bunday yondashuvda masala, yo yuzaga kelgan kelishmovchiliklar har tomonlama munozara qilinishi, hamda barcha ishtirokchilar manfaatlariga rioya qilgan holda umumiy yechim ishlab chiqilishi ehtimoli mavjud.

5. Kompromiss (murosa) o'ziga xos oraliq holat egallab, ham faol, ham passiv ta'sir qilish shakllarini o'z ichiga oladi. U konfliktli o'zaro harakatlarni qisman hal qilib, chunki bu holda ko'pgina o'zaro yon bosishlar amalga oshganiga qaramay, sabablar butkul bartaraf etilmagan bo'ladi. Bu kabi o'zini tutish uslubi opponentlar bir xil hokimiyatga, kuchga, hamda bir-birini istisno etadigan manfaatlarga ega bo'lgan, ularning bundan ko'ra afzalroq yechim izlashga vaqti cheklangan bo'lib, ularni muayyan vaqtga qadar oraliq yechim ham qoniqtiradigan payt qo'llanadi.

Ba'zi hollarda konfrontatsiya oqilona, nazorat qilish mumkin bo'lgan me'yorlarda konfliktni hal qilish nuqtai nazaridan moslashish, chap berish, hatto kompromiss(murosa)ga nisbatan ham ko'proq natija bera oladi. Bu holda mag'lubiyat yangi konfliktlarni shakllantiradigan baza hamda konfliktli harakatlar hududi kengayishiga sabab bo'lmasligi muhim o'rin tutadi.

Konfliktlar mazmuni, ularning kelib chiqish sabablari, konfliktida qanday holatlar vujudga kelishi borasida avvalgi boblarda biz ma'lum bilimlarga ega bo'ldik. Biz eng zaruriy shart, ya'ni konfliktni o'z holicha tashlab qo'ymaslik kerakligini anglab yetdik. Ziddiyatga faol aralashish, uni boshqarish va uning yechimini hamkorlikda ishlab chiqish – konflikt yechimini topishga olib kelishini ko'rdik. Konflikt yechimi uchun zarur bo'lgan insoniy fazilatlar va ko'nikmalar haqida gapirdik. Ammo shu bilan birga konflikt yechimini topish uchun *konfliktni boshqarishning* o'ziga hos usullarini ham egallash lozim. Konfliktlarni boshqarish haqida ma'lumotlarni bilish va ularni qo'llay olish ham sizning hayotingizda osoyishtalik olib kiradi. Konfliktologiyada konfliktlarni boshqarish usullari odamlarning xarakteri, o'zini tutishi, psixologiyasi asosida ishlab chiqilgan.

Endi konfliktlarni qanday boshqarish mumkinligini ko'rib chiqamiz. Konfliktlarni boshqarishning besh asosiy usuli mavjud. Odatda, konfliktlar nazariyasida bu usullar turli hayvonlar hatti-harakati asosida biror «jonivor»ning o'zini tutish xususiyatlariga nisbatan beriladi. Biz ishlab chiqilgan hamda konfliktologiya nazariyasida keng qo'llaniladigan konfliktlarni boshqarishning «jonivor» usullarini ko'rib chiqamiz⁸.

⁸Конфликтларни бошқариш усуллари куйидаги китоблар асосида талқин қилинди. Қаранг: Handling Conflicts. Conflicts: a positive approach. Participant's manual. Grace Contrino Abrams Peace Education Foundation. Inc., Miami, Florida, 1997; WIN WIN. Based on the Fighting Fair model created by Fran Schmidt and Alice Friedman. Grace Contrino Abrams Peace Education Foundation. Inc., Miami, Florida, 1998.

Sizning vazifangiz - o'z xarakteringiz ta'kidlangan usullardan qaysi bir usulga ko'proq to'g'ri va mos kelishini aniqlashdan iborat. Ammo hayotda turli vaziyatlar bo'ladi, shuningdek, insonning murakkab xarakterini faqat bir usulga bog'lab o'rganish to'g'ri emas. Ko'plab hollarda inson xarakteri to'g'ridan-to'g'ri faqat bir usulga monand bo'lmay, ba'zan usullar aralashmasiga ham teng kelishini nazarda tutishga to'g'ri keladi. Shuningdek, insonning u yoki bu konflikt vaziyatlardagi o'zini tutishi o'sha vaziyatga ham o'ziga xos tarzda bog'liq bo'ladi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Nizo mazmuni va turlari.
2. Nizolar oldini oluvchi xabarlar va ularni hal qilishga yo'llari.
3. Nizolarning sub'ektiv xususiyatlari va pedagogik-psixologik asoslari

5-Mavzu: KONFLIKT SIGNALLARI

Konflikt signallari konfliktning to'la namoyon bo'lishidan oldin tomonlar o'rtasida odatdagi to'g'ri munosabatlar o'rtasida kelishmovchilik, inqiroz, o'zaro tushunmaslik, hasadgo'ylik (g'ayirlik), ayrmakashlik vujudga kelayotganligini namoyon etadi. Konflikt signallariga bee'tiborlilik uning kelgusida rivojlanib ketishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shu bois, konflikt signallarini bilish va ularga e'tiborli munosabat talab qilinadi. Konflikt signallariga *inqiroz, tomonlar orasidagi tanglik, tushunmovchilik, hasadgo'ylik (g'ayirlik), insidentlar, diskomfort* kiradi. Ularning mazmunini tushunish, ularga nisbatan mutanosib munosabat odatda konfliktning erta anglanishi, inqirozning oldi olinishi va uning hal etilishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Inqiroz. Tomonlar orasidagi ma'lum ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy inqiroz darrov bilinadi. Agar biror kishi o'zining do'sti, hamkori yoki tanishi bilan o'z munosabatlarini birdaniga va sababsiz uzib qo'ysa, u bilan gaplashishidan o'zini saqlasa, hafa bo'lib yursa, uni turli qarama-qarshi fikrlar qiynasa, bu - konfliktidagi inqirozning vujudga kelganligiga ishoradir. Bu holatlar inqiroz yoki hal etilmagan o'ziga hos konflikt belgilari hisoblanadi. Shu bilan birga, boshqa tomonga nisbatan ishlatilgan zo'ravonlik, tahdid, shantaj kabilar ham inqiroz vaziyatining mavjudligini ko'rsatadi. Juda qattiq bahs yuritish, bahsda tomonlarning bir-birini ayamashligi, o'zaro tahdidlarning qo'llanilishi ham inqirozli vaziyatning ko'rinishlari hisoblanadi. Inqirozni ko'rsatuvchi yorqin belgilardan biri kishi o'z emotsiyalarini ushlab tura olmasligi, o'z emotsiyalari va his-tuyg'ulariga erk berishi, so'kishish, yomon so'zlar ishlatish, birovni tahqirlash kabilardir. Odam bu vaziyatda o'z emotsiyalari ichiga kirib ketib, o'z fikrlarida qarshi tomonni "u yoki bu ishni qilishga" jazm ham qiladi. Bunday vaziyatlarda

tezda inqirozning mavjud ekanligini tan olish, o'zini emotsional tinchlantirish, inqirozli vaziyatni vujudga keltirgan sabablarni tahlil qilish, o'zini muzokaralarga hozirlash, qarshi tomon bilan tinch muloqotga o'tish darkor. Agar bu ish qilinmasa, haqiqatan ham kuchli konflikt yuzaga kelishi aniq.

Tomonlar orasidagi tang holat. Konfliktning vujudga kelayotganligini ko'rsatuvchi yana bir signal. Tomonlar orasida kichkina nizoning kelib chiqishi ham, biz bilan emotsional to'qnashgan odam haqidagi bizning fikrimizga salbiy ta'sir ko'rsata boshlaydi. Bizga qarshi bo'lgan odamning "yomon" ekanligiga darrov bir necha ko'rsatkichlar topila boshlaydi. Agar biz o'zimizni to'xtatmasak, bu "yomon"lar soat sayin ko'payib boradi. Uning barcha so'zlari, harakatlari va amallarini biz mikroskop ostida tahlil qila boshlaymiz, ko'p narsalarni "qora" bo'yoqda ko'rishga urinamiz. Ko'proq asl holatni emas, balki mana shu ongimizda vujudga kelgan hamda o'zimiz qo'rishga sayi-harakat qilgan odamni tahlil qilishga o'tamiz. Shu bois, bu odamga nisbatan bizning muomalamiz salbiy tomonga o'zgaradi. Orada emotsional tanglik vujudga keladi. Biz o'z emotsiyalarimiz va xulosalarimizga ishonib boraveramiz, ularning "sun'iy" o'z tomonimizdan yaratilganligi va yasalganligini tan olgimiz kelmaydi. Tomonlar orasidagi tanglik biror sabab kuta boshlaydi. Bu nihoyat darajada qurigan o'tlarning kichik bir sababdan o't bo'lib yonishiga o'xshaydi. Chunki bizning emotsiyalarimiz tashqariga chiqishni, uning "adabini" berib qo'yishni, ongimizda shakllangan "yomon" odamga uning qanday "yomon"ligini ko'rsatib qo'yishni biz juda istaymiz. Bizga mulohazalik, bosiqlik va oddiy haqiqatni tan olmaslik halaqit beradi. Biz tang ahvolga adekvat munosabat bildira olmaymiz.

Masalan, bunday holatlarni dars jarayonida kuzatish mumkin, juda ko'p hollarda o'qituvchi dars jarayonini boshlashdan oldin guruh sardoriga davomatni aniqlashni so'raydi. Bu holat bir necha bor takrorlanadi. Chunki o'qituvchi guruh sardorining faoliyatiga asoslanib ishonchi baland edi. Kunlardan bir kuni o'qituvchi davomatni guruh sardoridan qabul qilib olgan vaqtda o'quv mashg'uloti yuzasidan A.Bahriddinovni doskaga chiqib javob berishini aytdi, lekin A.Bahriddinov darsga umuman kelmaganligi ayon bo'ldi. O'qituvchining guruh sardoriga bo'lgan ishonchi bir vaqtning o'zida yo'qoldi va guruh sardori tang holatda o'rnidan turib kechirim so'radi.

Inson har qanday vaziyatda o'z emotsiyalarini tartibda ushlashi, ularga erk bermasligi, tarixiy vaziyatni mulohazalik bilan tahdid qila olishi tang vaziyatlarning konfliktga aylanmasligi asos hisoblanadi.

Tushunmovchilik. Ba'zan tomonlar orasida biror hodisa yoki ahvol to'g'risidagi noto'g'ri axborot tufayli tushunmovchilik vaziyati vujudga keladi. Masalan, yosh oila. Kelin institut aspiranturasida o'qiydi. U institut

oldidagi bekatda avtobusini kutib turganida ilmiy rahbari kelib qoladi. Ular bir-ikki og‘iz gaplashishadi. Aynan shu vaqtda, yosh kelinning boshqa yigit bilan gaplashib turganini qaynonasining singlisi ko‘rib qoladi. U darrov axborotni singlisi, singlisi esa o‘g‘liga bo‘rttirib yetkazishadi. Kuyov vaziyatni so‘ramasdan kelinga zo‘ravonlik bilan muomala qiladi. “Institutda seni boshqa yigiting bor ekan!”. Hech narsani tushunmagan kelin o‘zini oqlashga o‘tadi. Yigit xotiniga qo‘l ko‘taradi. Aslida, aynan tushunmovchilikning oqibatida yosh oilada juda katta konfliktli vaziyat yuzaga keladi. Uning oqibatlari turlicha bo‘lishi mumkin. Ammo kelinning ko‘nglida “unga qo‘l ko‘tarilganligi”, uning “beayb” ekanligi hech qachon o‘chmaydi. Agar kelinning haqiqatan ham boshqa yigiti bo‘lganida ham, bu axborot kelinni urish uchun ruxsat va ijozat bo‘la olmaydi. Ayol kishini umuman urib bo‘lmaydi. Urish – bu zo‘ravonlikdir. Zo‘ravonlik esa, shu jumladan oiladagi zo‘ravonlik, dunyoviy davlat qonunchiligi tomonidan ham, diniy ya‘ni shariat qonunchiligi tomonidan ham qoralanadi va jazolanadi.

Mana shu holat seminarida muhokamaga qo‘yilganda, ko‘pchilik kelinni ayblashga urindi. “Erga tegdimi, o‘ylab ish qilishi kerak. Ayb kelinda, nima qiladi ko‘chada gaplashib, salom bersin-da, o‘tib ketaversin... Domlasi bo‘lsa ham, ko‘chada emas, balki binoning ichida, hech kim ko‘rmagan joyda gaplashsin. Domlasi ham g‘irt ahmoq odam ekan. Nima qiladi yoshgina qizga rahbarlik qilib. Yigitlar qo‘rib qolibdimi?! Mana, domlasini deb, yosh oila buzilib ketyapti. Kelin ham ahmoq, er degan uradi-da. Shuni ham doston qilib, darrov hammaga yoyish kerakmidi?! Eri yaxshi ko‘rarkan, rashk qilar ekan, shuning uchun uradi-da...”.

Achinarli hol shundaki, ko‘pchilik seminar ishtirokchilari, ayol erning hukmiga berilgan qul emasligi, ayolning o‘z huquqlari mavjudligi, aspiranturada o‘qish uning insoniy huquqlaridan biri ekanligi, bilim olish faqat binoning ichida bo‘lsin degan qonunning mavjud emasligi, er kishi o‘z xotinini urishi mumkin emasligi, umuman axborotning to‘g‘riligini aniqlamasdan turib, hukm chiqarib bo‘lmasligi, xotin, ya‘ni o‘ziga eng yaqin bo‘lgan insonni eshitish va u bilan tinch va osuda suhbat qurish lozimligini aytishmadi. Mana shu hayotiy voqea ajrim bilan tugagan. Agar tomonlar konfliktlar yechimi bo‘yicha bilim va malakalarga ega bo‘lishganida edi, ular o‘zlarini ancha bosiqlik va mulohazalik bilan tutgan bo‘lardilar. Doimo har qanday axborotni o‘ylab, tahlil qilib, so‘ng o‘ziga singdirish lozimdir.

Hasadgo‘ylik. Yunon faylasufi Demokrit shunday deb ta’kidlaydi: “Hasad kishilar orasida janjalni boshlab beradi”. Hasadgo‘lik ham konflikt signallaridan biri bo‘lib, bu shunday tuyg‘uki, u kimdandir, nimadandir norozi bo‘lish, o‘zganing yutug‘ini ko‘rolmaslik, (xaqiqatdan shunday yoki tasavvurida bo‘lishi mumkin) o‘zida bo‘lmagan holda o‘zgaga hasadgo‘ylik

qilishida namoyon bo'ladi. O'zgalar yutug'i va muvaffaqiyatlariga nisbatan shubhaga borish, qizg'anish holatlari kuzatiladi. Umuman olganda, kichik yoshdan boshlab bolalarda qizg'anish, hasad rivojlana boshlaydi. Bolaga ukasi yoki singlisiga unga nisbatan yaxshiroq o'yinchoq sovg'a qilishgani yoqmasligi, har bir o'yinda u yutib chiqishni xohlashi, har qanday yo'llar bilan birinchi bo'lishga intilishi, agar haqqoniy tarzda bu ishni amalga oshirib bo'lmasa, makkorlik (aldov) yo'li bilan bunga erishish mumkinligi kuzatiladi. Bola katta bo'lgan sari bu holatdan qutilishga harakat qila boshlaydi, hech bo'lmaganda uni bosib bora boshlaydi. Hasadgo'ylik qanchalik insonni ichiga joylasha borgan sari norozilikni, tajavvuzkorlikni kuchaytirib boradi. Hattoki juda arziyas bo'lib ko'ringan sabab ham kuchli agressivlikni chaqirishi mumkin bo'ladi. Uning ruhiyati doimiy taranglikda bo'ladi va bu vegetativ asab tizimini pasaytiradi, sog'lig'iga ta'sir qiladi. Aynan mana shu yomonlik, mehsizlik hissi psixosomatik buzilishlarga sabab bo'ladi ya'ni, yurak-qon tomir kasalliklarini paydo bo'lishiga sababchi bo'ladi. 70-yillarning o'rtalarida o'tkazilgan tadqiqotlarda g'arazlik, ichiqoralik hissi kuchli bo'lganlarda yurak-qon tomir kasalliklari ko'p uchrashi aniqlandi.

Bunday xavfning asosiy sababchisi bo'lib "g'azab" hisoblanadi. Uning tizimli ravishda paydo bo'lishi arteriya tomirlarining charchashiga, immun tizimini izdan chiqishiga olib keladi. Lekin bu bilan har qanday g'azab organizmni izdan chiqarar ekan deb "achchiqlanib bo'lmaydi" degani emas. Ayrim hollarda g'azab foydali hamdir. Qisqa muddatli stress adrenalin moddasini chiqishiga, u esa immun tizimi faoliyatini oshishiga yordam beradi. Lekin har qanday g'azab o'z vaqtida paydo bo'lib, yana o'z vaqtida bartaraf bo'lgani organizm uchun yaxshidir. Boshqalarning yutuqlari-yu, ustunliklaridan qanchalik g'azabga minib, jahl qiladigan bo'lsak, uzoq vaqt stress holatida bo'lishimiz, o'z muommolarimizga o'ralashib qolishimiz, chiqishga yo'l topa olmay qiyin ahvolga tushishimiz va organizmda krizis garmoni kortizolni ko'plab ishlab chiqishiga sababchi bo'ladi. Bu garmonning ko'p chiqishi immun xujayralarning hosil bo'lishini pasaytiradi va organizmda viruslar, bakteriyalarning aylanib yurishiga olib keladi. Ichki a'zolar faoliyati asab tizimi va garmonlar tomonidan boshqariladi. **Masalan:** adrenalin garmoni organizmda infeksiyaga qarshi kurashuvchi "o'lim hujayralari" faoliyatini oshiradi. Tadqiqotlar natijasida bir odam qoniga adrenalin yuboriladi va konfet beriladi, natijada "o'lim xujayralari" faolligi oshadi. Bir qancha vaqt o'tgandan so'ng adrenalin o'rniga osh tuzi va konfet beriladi, tashqaridan adrenalin kiritilmasa ham "o'lim xujayralari" kurashish uchun tayyor ekanligi seziladi, bundan kelib chiqadiki miya organizmi konfet qabul qilingandan immun tizimini aktivlash uchun buyruq berar ekan. Bu narsa aktyorlar faoliyatida ko'zga

tashlanadi. Agar ular o'z rollari orqali quvonchli holatga, ko'tarinki kayfiyatga, bahtiyorlik hissini his qilishsa ularda immun tizimi kuchayishi kuzatiladi. Agar aksincha qarilik rolini berishsa, depressiv holatda, kasal odamni erta-indin o'lish kerak bo'lgan holatni ifodalash talab etilsa, himoya hujayralarining faoliyati pasayishi kuzatiladi.

Hasadgo'ylikning destruktiv ta'siri bilan qanday kurashish kerak?

Eng oddiy resept - bu shu holat bilan bog'liq stressni e'tiborga olmaslikdir, ya'ni hasadgo'ylik hissi paydo bo'lsa uni bo'lmagan deb hisoblash kerak. Ma'lum ma'noda bu yordam beradi. Lekin uni bo'lmagan deb qarash uni butunlay yo'qolishiga olib kelmaydi, balki uni chuqurroq joylashishiga va bir kun kelib portlashiga olib keladi. Mana shu portlash ro'y bermasligi uchun har bir odam o'zidagi hasadgo'ylik hissini ongli ravishda yo'qotishi, chiqarib tashlashi kerak. Mashhur bir odam shunday degan edi: "Men yaqinlarimga yaxshilik xohlamaslikda emas, balki men ulardagi narsalarni xohlashimdadir". Agar sen o'zingga ishonsang, nima xalaqit beryotgani, o'sha odamday bo'lishiga qobiliyatli bo'lish kerakligi, lekin aynan o'sha odamni yutuqlarini takrorlash shart emas, balki boshqa yo'llarini ham izlab topsa bo'ladi. To'g'ri bo'lgan yo'l har doim ham yuqori cho'qqiga chiqishni kafolatlamaydi, lekin hayotda hamma narsa pul, obru, amal bilan o'lchanmaydi. Undan qiziqroq, foydaliroq narsalar borki ular odamni yashashga bo'lgan ishtiyoqini kuchaytiradi. Afsuski, ko'pchilik buni kech tushunadilar, o'zganing narsasi qanchalik qimmatli, buyuk bo'lmasin haqiqiy quvonch, baxt keltirmaydi va o'zganiki bo'lib qolaveradi.

Har qanday dinda hasad katta gunoh hisoblanadi. Pedagog-psixologlar fikriga ko'ra hasadgo'ylik ma'lumotiga yoki ijtimoiy mavqeiga qarab bo'lmasdan har bir shaxsning o'ziga hosdir. Hasadchi birinchi navbatda o'zini tanasini va qalbini yemira boshlaydi. Bu har bir temperament turlarida turlicha ko'rinishda bo'ladi. Xoleriklarda tajavvuzkorlik belgilari bilan, o'zgacha ziyon yetkazish tomirlar spazmi, taxikardiya, "asabiylik" gipertamiyasi bilan birga kechadi.

Mil anxoliklarda esa mayda-cho'yda qing'irliklar bilan chetdan turib, begona qo'llar yordamida ziyon yetkazishga harakat qiladi.

Sanveniklarda boshqalarga nisbatan hasadgo'ylik kam kuzatiladi. Lekin shunday bo'lsa ham agar ularda bu holat kuzatiladigan bo'lsa unda ular aniq maqsadga yo'naltirilgan katta ziyon yetkazishlari mumkin. Bundan tashqari, hasad ularni organizmini, yurak-qon tomir tizimi va immunitetini izdan chiqaradi.

Flegmatiklar haqiqiy xasadni his qilmaydilar, ular uchun boshqalar muvoffaqiyatdan bir oz norozilik, ta'sirlanish kuzatilishi mumkin. Ular lekin o'zgaga ziyon yetkazmaydilar.

“Hasadgo‘y odam dushmaniga qilgandek, o‘z-o‘ziga zarar yetkazadi”. Demokrit hasadni ikki turga bo‘ladi: oq va qora. Oq hasadni faqat jismonan va ma‘nan baquvvat, irodasi mustahkam kishilar his qilishi mumkin. Ulardagi hohishning kuchliligi yonidagidan o‘rnak olib intilishi, harakat qilishi bu - oq hasaddir. Qora hasad yoki ichi qoralik uzoq vaqt davomida insonni o‘zi sezmagan holda ich-etini kemirish, parchalashidir. Odam o‘zgani yaxshi tamonini ko‘ra olmaydi, ko‘zlari ochiq lekin qalb ko‘zi ko‘r bo‘ladi. G‘azab va omadsizlik uni ichini yemira boshlaydi. Bunday hasadgo‘ylikni yo‘qotish uchun oldin sodir bo‘layotgan voqealarni tahlil qilish, vaziyatga to‘g‘ri baho berish va o‘z qarashlarni o‘zgartirish kerak. Lekin hasadgo‘ylikni to‘xtatib bo‘lmaydi, to‘xtatish ham kerak emas. Chunki to‘g‘ri anglangan va qo‘llangan hasad keraklidir.

Hasadgo‘ylik orqali o‘sha omadli odam bilan o‘zini taqqoslashi va o‘z-o‘zini solishtirishida ma‘lum bir mazmunda foydalidir. Hasadchida o‘z-o‘zini baholash ham past bo‘ladi. Mana shu o‘z-o‘zini baholashni ko‘tarish kerak. Buning uchun birinchidan, o‘zingiz qila oladigan ishlar ro‘yxatini keltiring. Ikkinchidan, o‘zingizni qadrli bilgan holda o‘zgalar uchun o‘zingizni baxshida qilingva shu orqali o‘zgalar hayotiga havas nigohi bilan qarang. O‘zgalar bilan solishtirishni bas qilgan holda kelajakni rejalashtirish, yashash tarzini yaxshi tamonga o‘zgartirishdir. Hech qachon unutmaslik kerak, har bir odamda qandaydir bir fazilat bo‘lib, u boshqalardan ajralib turadi va ustunligi shundadir. Mana shu fazilatni, ustunlikni o‘zida rivojlantirish kerak va shu orqali hasadgo‘ylikni yo‘qotish, balki boshqalarning hasad qilishiga emas balki havas qilishiga imkon yaratish mumkin. O‘tkir hasad paydo bo‘lganda quyidagi tavsiya yordam berishi mumkin: bunday paytda krisloga o‘tirish, divanga bo‘shashgan holda yotib olish mumkin. Ko‘zni yumib o‘zingiz uchun sevimli bo‘lgan joyni tasavvur qiling, mumkin plyajda, dala hovlida, o‘rmonda, yaxshi narsalar to‘g‘risida tabiatni go‘zalligi, gullarning hidi, suvning shildirab oqishi, qushlarning sayrashi, mayin shaboda esib turishi va boshqalarni. Kamida sizni kayfiyatingizni ko‘taradi, ichki taranglikni kamaytirib, tinchlantiradi va sezilarli darajada hasadli kechinmalarni pasaytiradi. Yana bir maslahat, ham kasbingizga kunda bir necha marta “men juda hursandman”, mening do‘stimni, dugonamni ishi yaxshiligidan, “men baxtliman” hayotimizdan, odamlarda hamma narsa yaxshiligidan bu degani mening hayotimda ham yaxshi kunlar bo‘ladi va mening ishlarim ham kundan-kunga rivojlanib, o‘sib boradi, deya o‘z-o‘zini himoya qilish usullarini qo‘llab turish kerak. Hasadgo‘yga yutuqlaringiz, muvoffaqiyatlaringiz, omadli ekanligingizni aytmaslikka harakat qiling, iloji boricha biror narsada undan maslahat yoki yordam so‘rang. Bu uni hayron qoldiradi. Uni yuziga kulib qarang, munosabatlarni oydinlashtirishga harakat qilmang. O‘rtadagi masofani

saqlang. Agar ichi qoraligini sezdirib qo'yadigan bo'lsa, sizga tajavvuzkorlik qilishga harakat qilsa, bir oz kulimsiragan holda ko'ziga tikilmasdan labiga yoki burniga qaragan holda "kechirasiz men sizni eshitmadim" deyishingiz lozim. U nima deb javob berishidan qat'iy nazar tinchgina, kulmasdan "tinchlaning hammasi ravshan" deb orqaga o'girib ketishingiz kerak.

Insidentlar. Insidentlar, hayotda uchrab turadigan turli nizo va ziddiyatga bog'liq bo'lgan voqealar bo'lib, osuda va tinchlik vaqtida siz ularga e'tiborsiz bo'lasiz. Ammo ular ba'zan sizni ham konflikt tarkibiga tortib ketadi. Masalan, 7-sinf o'quvchisi Gulnora bo'yi 171 sm ekanligidan doimo qayg'uradi. Uning bo'yi sinfdoshlarinikidan eng uzun. Sinf taxtasiga egilib, oyoqlarini jipslab, bukilib chiqadi. U har gal sinf taxtasi oldiga chiqishi – azoblanishdan iborat edi. Shuning uchun, ba'zan kamsitilganimdan ko'ra, bahoyim "ikki" bo'la qolsin deb, javob berishdan bosh tortardi. Uning miyasida doimiy ravishda sinfdoshlarining: "Ey, minora" yoki "Ey, naynov" deb luqma tashlayotganday tuyulaveradi, shu o'rinda onasining: "Egilma, yelkangni to'g'ri tut, qaragin qanday chiroyli gavgang bor", deyishlari eshitilib turgandek bo'ladi. Gulnora kechqurunlari toshoyna oldida turib: qo'llarim buncha beso'naqay bo'lmasa, ular tizzadan pastda! Normal odamda shunday qo'llar bo'ladimi?... Bo'ynim hamuzun, uni yoqani ko'tarib bir nima qilish mumkindir, oyoqni nima qilsa bo'ladi?", – degan savollar bilan o'zini emotsional qiynay boshlaydi. Oddiygina insident, ya'ni bo'lib o'tgan voqea, keyinchalik Gulnora va sinfdoshlar o'rtasida yechib bo'lmaydigan muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois, konfliktni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan barcha mayda narsalarga ham e'tiborli bo'lish tavsiya etilmaydi. Yuzaga kelgan muammolarni birgalikda, hamkorlikda, xotirjam, bir-birini ayblamasdan muhokama qilishga o'tish ziddiyatlarning to'g'ri yechimini oydinlashtiradi va yaqinlashtiradi.

Diskomfort. Diskomfort holati insonning ichki hissiyotlari, o'ylari va tuyg'ulari bilan bog'liq bo'lib, nimadir bo'layotganligi anglanadi, ammo o'sha "nimadir" aniq ta'rif etilmaydi, u anglashiladi, ammo uni so'z bilan ifodalab bo'lmaydi. Diskomfort holati ko'pincha insonni ba'zi noaniq va nizo holatlar, inqirozlardan saqlab qolish xususiyatiga ega. Shu bois, diskomfortga befarq qaramasdan, balki inson o'zining ichki hissiyotlari nimalar demoqchiligini tahlil etishga, odam o'ziga quloq solishga o'tishi lozim. Albatta, agar siz atrofingizdagi voqealarni tahlil eta boshlasangiz, o'z hissiyotlaringiz sizni nima uchun qiynayotganligini topasiz. Har holda o'ziga sezgir va ogoh bo'lib turgan ma'qul. Agar siz o'z ichki hissiyotlaringiz sizga uzatishga harakat qilayotgan axborotlarni to'g'ri

“tarjima” qilishni o‘rgansangiz, ko‘pincha o‘z hayotingizni ziddiyatlardan saqlab qolgan bo‘lasiz.

Konfliktning kelib chiqishidan oldin konfliktli vaziyat mavjud bo‘ladi. Konflikt vaziyatning oldini olmaslik insidentga olib keladi. Insidentning rivojlanishi esa konfliktning o‘zini vujudga keltiradi.

Shu bois, quyidagi qadamlar konfliktli vaziyat, insident va konflikt oldi holatlarni hal etishga qaratilgan:

Birinchi qadam: konfliktli vaziyat o‘zining yechimini va konflikt rivoji uchun asos borligini ko‘rsatadi. Unga e‘tiborsiz bo‘lmang. Uni tahlil qilish va yechimini topishga urining.

Ikkinchi qadam: konfliktli vaziyat har doim asl konfliktidan oldin paydo bo‘ladi. Ammo uning masshtabi ancha kichik bo‘ladi. Konflikt esa insident bilan yoki uning ketidan vujudga keladi. Shu bois, konflikt vaziyatni nazoratda saqlagan odam, konfliktning o‘zini ham nazoratda saqlagan bo‘ladi.

Uchinchi qadam: konfliktli vaziyatning tahlili nima qilish kerakligini ko‘rsatadi. Masalan, yuqorida tahlil qilingan Gulnora va sinfdoshlar o‘rtasidagi insidentda Gulnora va sinfdoshlar o‘rtasida aniq va ishonchli axborot ulashuvining bo‘lmaganligi oqibatida insident konfliktga aylanib ketgan. Shu bois, konfliktlarning yuzaga kelmasligi uchun tomonlar o‘rtasida samimiy va rostgo‘y axborot almashuv bo‘lishi kerak.

To‘rtinchi qadam: insident vujudga kelgan vaqtda doim o‘zingizga “Nima uchun?” degan savolni unga javob topmagunga qadar bering va aniq javob topishga harakat qiling. Masalan, yuqoridagi insidentda o‘zini va sinfdoshlarni shubhalar bilan qiynash va asossiz ravishda birovni ayblash o‘rniga tomonlar orasida doimo rost va samimiy munosabatlar va axborot almashish o‘rnatilsa, Gulnoraning o‘zi o‘zini qanday bo‘lsa shundayligicha tasavvur qilganligi va shubhalarga berilmaslikka harakat qiladi. Chunki, har bir odamning yashash va hayot kechirish makoni faqat oila yoki bolalar bilan o‘tmaydi. Makon katta. Mana shu makon ichida turli axborotlar opponeningizda boshqa usullar orqali yetkazilishi ham mumkin (televidenie, kitob, avtobusdagi suhbat, kasbdoshlar v.b.).

Beshinchi qadam: konflikt, insident, konfliktli vaziyatni faqat hayolingizda emas, balki og‘zaki tahlil qilishga urinib ko‘ring. Chunki og‘zaki tahlil jarayoni konfliktning tashqi ko‘rinishidan uning ichki mag‘ziga o‘tish imkonini yaratadi. Konflikt mazmunini bilish turli xulosalar, parallel fikrlar, voqealarni taqqoslash, o‘lchash, fikrni jamlash orqali yuz beradi. Aynan mana shu jarayonda siz o‘zingiz uchun ko‘p narsalarni yangitdan, oydinroq va aniqroq kashf etasiz hamda o‘zingiz uchun maqbul yo‘lni topishga o‘tasiz.

Oldinchi qadam: siz bilan yuz bergan konflikt tahlilidan so'ng nima voqea bo'lganligini bir-ikki so'zdan iborat ta'rifini ishlab chiqishga harakat qiling. So'zlarni juda kam ishlatib. Faqat eng muhim so'zlar ta'rifga kiritilsin. Ana shunda, konfliktning aniq diagnozi qo'yilgan bo'ladi. Ana shunda, konfliktli vaziyat tahlili keraksiz emotsiyalardan ozod etilgan bo'ladi. Ana shunda, aniq diagnoz orqali siz o'zingiz va opponentlaringizni mushkul ahvoldan chiqarib yuborishga imkon topgan bo'lasiz. Ana shunda, siz muammoning asl mazmunini anglagan bo'lasiz va harakat qilishingiz, xulosa qilishingiz aniqlashadi va yengillashadi.

Yettinchi qadam: konfliktli vaziyat va konfliktli muammoning yechimini topish asli ancha murakkab jarayon ekanligi sizga oydinlashmoqda. Konfliktning yechimini topish bir o'tirishda hamma muammolarning hal etilishi emas. Agar bir o'tirishda ana shunday hamma tomonlarni qoniqtiruvchi yechim topilsa, nur ustiga a'lo nur bo'ladi, ammo aslida konflikt yechimini topish ancha mushkul jarayon bo'lib, eng qiyini hamma ishtirokchi tomonlarni yagona yechimga keltirishdir. Shu bois, konflikt yechimi jarayonida qanoatli va sabrli bo'lish, asta-sekinlik bilan bo'lsa ham, ziddiyatning yechimini topishga qaratilgan sayi-harakat hisoblanadi. Sabrli bo'lish – konflikt yechimini topish sari bo'lgan yo'lning doimiy hamrohi bo'lishi shart.

Shunday qilib, konfliktlar yechimi mavjud. Konfliktning eng oddiy yechimi konfliktogenlarga e'tiborli munosabat, konflikt oldi vaziyatlaridan bo'lgan konflikt signallari, inqiroz, tomonlar orasidagi tang holat, tushunmovchilik, hasadgo'ylik, insidentlar, diskomfort kabilarni oldindan ko'ra bilish va konfliktning kelib chiqishini oldini olish, konflikt kelib chiqqanida esa, uning yechimiga qaratilgan sayi-harakatlarni olib borishdan iboratdir.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Konflikt signallari
2. Kelishmovchilik, inqiroz, o'zaro tushunmaslik, g'ayirlik, ayirmakashlik xususiyatlari.
3. Konflikt signallariga inqiroz, tomonlar orasidagi tanglik, tushunmovchilik, hasadgo'ylik, insidentlar, diskomfort.

6-Mavzu: AGRESSIYA VA ZO'RAVONLIK HAQIDA TUSHUNCHA. UNING MOHIYATI.

Agressiya va zo'ravonlik o'zaro bog'liq tushunchalar bo'lib, inson kayfiyatida agressiv holatlarning o'sib borishi va to'planishi oqibati sifatida zo'ravonlikka olib kelishi mumkin. Lotin tilida agressiya "hujum qilish" ma'nosini anglatadi. Agressiya inson xarakterida tug'ma va tabiiy bir element sifatida, xuddi shuningdek, agressiyadan asli uzoq odamning favqulodda vaziyatda o'z emotsiyalarini tuta bilmasligi (4-rasm), ularni nazorat qila olmasligi oqibatida vujudga kelishi mumkin.

Konfliktli vaziyatlarda ko'pchilik o'z instinktlari va hissiyotlari asosida o'zini tutishga o'rganib qolgan. Bunday holni ko'pchilik qabul qiladi va aynan mana shu yo'l to'g'ri deb biladi. Shu bois, (4-rasm) konfliktli vaziyatda zo'ravonlik ishlatilsa, birovning hayotiga tahdid solinsa, jismoniy kuch ishlatish qo'llanilsa, ko'pchilik, ziddiyat mavjud ekanligini hisobga olgan holda, bu vaziyatlarda "kechirimli bo'lish" lozimligini, bunday holatning kelib chiqqanligini anglash mumkinligini ta'kidlashadi. Ammo, har qanday vaziyatda ham birovning hayoti, uning sog'lig'iga zo'ravonlik o'tkazib bo'lmasligini unutishadi.

Zo'ravonlik aslida inson xarakterining qusuri, uning kamchiligi hisoblanadi. Odam o'z hissiyotlari ustidan nazorat o'tkaza olmasligi, yoki o'zini tiya bilmasligi uning zo'ravonlikka ruju qo'yishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Zo'ravonlik insonning kuchli ekanligini emas, balki aksincha uning kuchsiz va irodasiz ekanligini ko'rsatadi. Shu bois, o'qituvchi o'z o'quvchilariga zo'ravonlik o'tkazganda, bunday zo'ravonlik irodasizlik belgisi sifatida baholanishi tabiiydir.

Zo'ravonlik aslida barcha madaniyatlar, sivilizatsiyalarda qoralanadi. Zo'ravonlik barcha sharqona kurash turlari, ya'ni *dzyudo*, *taekvon-do*, *karate*, *ushu* va boshqalarda ta'qiqlanadi. Mazkur kurash turlarining barchasi hujum qilish usullari emas, balki eng avvalo, *o'zini himoya qilishning jismoniy yo'llari* hisoblanadi. Ularning barchasida inson hayoti aziz ekanligi borasidagi ma'naviy falsafa tarbiyalanadi va o'qitiladi. O'zbeklarning milliy kurashida ham o'zini himoya qilish vositalari va o'zaro tenglik g'oyalari tarbiyalanadi. Zo'ravonlik qo'llanilganda konfliktning yaratuvchanlik xususiyati emas, balki vayron etish xususiyati faol bo'ladi. Konfliktning vayron etish xususiyati esa

insonni stress, depressiya, o'zgalardan o'zini olib qochish, hayotdan bezish, o'z kuchiga haddan tashqari ishonch, boshqa tarafdin o'z kuchiga ishonmaslik, doimiy jahldorlik, jizzakilik, tajanglik, besabrlik, besaromjonlik kabi holatlarga olib keladi.

Zo'ravonlik ishlatgan insonlar ko'pchilik hollarda ma'naviy jihatdan to'la shakllanib bo'lmagan, ma'lum "kompleks"larga ega bo'lgan, ma'naviy majruh odamlardir. Ular aslida o'zlarini juda past baholashadi, ular o'zlarining "nosog'lom" ekanliklarini intuitiv tarzda anglashadi, shu bois bu xususiyatlarning mavjud ekanligini ko'rsatmaslik, oshkora etmaslik, birovlar mazkur "past" baholanishni bilib qolmasligi va sezmasligi uchun, tashki ko'rinishda va muomalada, zo'ravonlik yo'lini, agressiv usulni, jahl va tahdidga asoslangan "o'zini tutish" yo'nalishini tanlashadi. Ular aynan zo'ravonlik orqali o'zlarining kuchlarini ko'rsatmoqchi bo'ladilar, ammo ruhan bunday odamlar ruhiy majruh va psixologiyasi mo'rt odamlardir.

Pedagogika va psixologiya bilan oz-moz tanish bo'lganlar darrov mana shu agressiya ortida insonning o'ziga ishonchi mavjud emasligini bilib olishadi. Demak, o'zini zo'ravon va jahldor qilib tutayotgan odamlar aslida o'zlari xarakterida mavjud bo'lgan "o'ziga ishonmaslik"ni yashirishga harakat qilayotgan odamlardir. Ular bu narsalarni tan olmasligi, yoki anglamasligi ham mumkin. "Men "zo'r"man, shuning uchun hamma narsani qilaveraman", degan aqidaga ishonishi ham mumkin. Ammo zo'ravonlik harakatlari ortida turgan barcha maqsadlar, aslida, insonning ma'naviy bo'shligi, yetuk emasligi, to'laqonli ma'naviy shakllanmaganligi, uning o'z emotsional holatini va o'z harakatlarini nazorat qila olmasligi, irodasiz va bo'shligining yorqin natijasi va namoyishi hisoblanadi.

Zo'ravonlik va konfliktologiya sohalari o'zaro bog'langan masalalardan hisoblanadi. Aslini olganda konfliktologiya mustaqil fan sohasi sifatidagi shakllanishi va rivojlanib kelayotganligiga ko'p bo'lganicha yo'q. Shu bois inson xarakteri va amallariga hos bo'lgan zo'ravonlik ham yangi o'rganilayotgan va tan olinayotgan sohalardan hisoblanadi.

Ko'pchilik hollarda konfliktni tushunish uchun mavjud zo'ravonlik sabablarini anglash lozim bo'ladi. Chunki hayotda oilaviy zo'ravonlik ko'proq uchrab turadi. Zo'ravonlik nima oqibatlarga olib kelishi mumkinligini bilgan odam uni yengillik bilan, o'ylamay qo'llamaydi. Zo'ravonlikdan voz kechish - konfliktida ijobiy natijaga asos bo'ladi. Eng muhimi, zo'ravonlik ziddiyatning yechimi bo'la olmasligi, zo'ravonlik ziddiyat hamda muammoni hal etmasligini anglash darkor. Har qanday kuchli konflikt ham, tomonlarning juda kattiq o'zaro to'qnashuvi ham zo'ravonlikni ishlatish va qo'llash uchun asos bo'la olmaydi. **Shu bois,**

kattiq to‘qnashuv, ya’ni ziddiyat zo‘ravonlikka olib keladi, deb o‘ylash xato va noto‘g‘ridir.

Ba’zi insonlar tug‘ilishidanoq o‘zining xarakterida agressiyaga moyillikni namoyon eta boshlaydi. Biroq bunday insonlar ham bolaligidanoq ma’naviy, pedagogik-psixologik nuqtai nazardan yaxshi va to‘g‘ri tarbiya qilinsalar, ular o‘zlarini agressiyani cheklash hamda birovlarga tahdid solmaslik darajasida ushlab turishga erishadilar.

Ma’naviy yetuklik – zo‘ravonlikka qarshi qaratilgan va uni yenga oladigan yo‘l hisoblanadi.

Tabiiy agressiyaga moyillik o‘zini turlicha namoyon qiladi. Masalan, qariyalarning hayotdan charchashi oqibatida yaqinlari, qarindoshlariga nisbatan bo‘lgan agressiyasi, tajribasiz yosh o‘qituvchi o‘quvchilariga avtoritar uslubda yondashgan holda, har doim o‘z topshiriqlarini majburiy bajarishga va buyrug‘ona fikrlarini o‘quvchilarga singdirishga harakat qilishi va er o‘z xotinini vaqti-vaqti bilan urib turishni uni “tarbiyalash” usuli sifatida baholashi va o‘z “falsafasi”ga ishonishi, rashk oqibatidagi agressiya(5-ilova), 14-15 yoshli o‘g‘il bolalarning ko‘chama-ko‘cha jang uyushtirishlari, talaba-yoshlar o‘rtasida bir-birini ko‘ra olmaslik oqibatida - bular turli agressiya ko‘rinishlaridir. Mana shu hamma holatlarda o‘zini oshkora qilayotgan bosh xususiyatlardan biri o‘z fikri va qarashlarini zo‘ravonlik oqibatida boshqalarga tushuntirish, o‘zini ko‘rsatish, o‘z manfaatalarini singdirishga sayi-harakat hisoblanadi. **Demak, zo‘ravonlik o‘z manfaatlarini kuch va tazyiq orqali o‘zgalarga o‘tkazishga urinishdir.** Ya’ni, ba’zi odamlar o‘z fikrini boshqalarga singdirishning zo‘ravonlik va agressiyadan boshqa usullarini bilmaydilar va qo‘llay olmaydilar ham. Shuning uchun ular uchun o‘z manfaatlarini muhofaza qilish - zo‘ravonlik yo‘li bilan amalga oshiriladi.

Tabiatan aggressiv odam – hayotda doimiy va abadiy konfliktogen hisoblanadi. Konfliktogen odam o‘z kayfiyati, his tuyg‘ularini jilovlashni umuman bilmaydi, shu bois o‘z muammolarini o‘zgalar hisobiga yechib, o‘z agressiyasini tarqatish, boshqalarga berish orqali bu holatdan chiqishga urinadi. Bunday odam odatda “vampir” deb ataladi. “Vampir”lar boshqa odamlarning emotsiyalarini, his-tuyg‘ularini yeyish, ularni boshqarish va o‘ziga og‘dirish hisobiga kun ko‘radi. Ular boshqalarga qattiq emotsional tahdid solish va ularni azoblash hisobiga o‘z agressiyalaridan ozod bo‘ladilar. Shu bois, aggressiv odam o‘z atrofida qilarga juda ko‘p kulfatlar olib keladi.

Agressiv kayfiyat batamom yomonmi yoki uning foydali tomonlari ham mavjudmi?! Ma’lum darajadagi ijobiy agressiya, biror-bir maqsadga

yetish, o'zini muhofaza qilish, biror bir narsani amalga oshirishdagi qat'iylik – zaruriy holat hisoblanadi. Qasd qilmasdan turib biror-bir maqsadga erishib bo'lmaydi. Ya'ni, ma'lum bir darajada qat'iylik insonga zarur bo'lgan hislatlardan hisoblanadi. Umuman agressiv bo'la olmaydigan odam xaraktersiz likda, landovurlikda, bo'shliq, qat'iyatsizlik, o'zini muhofaza qila olmaslikda ayblanadi.

Tabiatan agressiv odamlar kamchilik hisoblanadi. Shu bois ko'pchilik o'zini faqat ma'lum bir vaziyat, ma'lum bir holatlardagina agressiv tutadi. Insonning bunday agressiv portlashi uning xuquqlari behad darajada buzilganligi, manfaatlari ziyon topganligi, biror tang holatdan chiqib ketish va qutilish yo'llarini bilmaslik, yaqin odami bilan bo'lgan bir-birini absolyut tushunmaslik holati, olingan konfliktogen holatda adekvat javob, agressiyaga agressiya bilan javob qaytarish kabilarda o'zini namoyon etishi mumkin. Agressiyaga agressiya bilan javob berilishi holati – frustatsiya deb ataladi. Frustatsiya holatida o'zini muhofaza qilish niyati va harakatlari agressiv javob tariqasida namoyon bo'ladi. Frustatsiyaning eng yomon oqibatlaridan biri - nevrozlar hisoblanadi. Agressiv holatda uzoq turish inson salomatligining egovi hisoblanadi. Hursandlik, shodlik qanchalik inson umrini uzaytirishga xizmat qilsa, agressiv holat shunchalik inson umrini barbod etadi.

Konfliktidagi agressiya va zo'ravonlik. Konflikt vaziyatlarda ko'pincha agressiya va zo'ravonlik uchrab turadi. Agressiya va zo'ravonlikni konflikt yechimi sifatida qo'llash hollari mavjud. Ba'zilar tahdid qilish, shantaj, zo'ravonlikka o'tish orqali ziddiyatni yechish mumkin deb hisoblaydi. Ammo bu noto'g'ri qarash. **Zo'ravonlik konflikt yechimi bo'la olmaydi, u konfliktni zo'ravonlik va agressiyaga to'qnash keltirish degani xolos.** *Konfliktni zo'ravonlikdan olib chiqib ketish va uni gumanistik talablar asosida muammoga qaratish, natijada muammoni yechish – konflikt yechimi topildi degani bo'ladi.* Zo'ravonlik o'z kuchini muammoga qaratmagani, shu bilan birga, insonlar hayotiga havf tug'dirgani sababli konfliktning yechimi bo'la olmaydi. Aslida, zo'ravonlik konfliktni juda ham chuqurlashtirib yuboradi. **Zo'ravonlik tomonlarni hech vaqt bir-biriga yaqinlashtirmaydi, balki uzoqlashtiradi xolos.**

Xitoy faylasuflaridan Lao-Szi bu haqida shunday degan: “Ariqlar va daryochalar o'z suvini dengizga dengiz poyidan pastroq bo'lganliklari uchun beradilar. Odamlar ham, o'zini ulug'vorlik bilan tutishlari uchun, o'zini boshqalardan pastroq tutishi kerak”. Chunki Budda ta'limotida ta'kidlanganidek, “Haqiqiy g'alaba, hech kim o'zini mag'lub etilgan deb hisoblamagan holatdagi g'alabadir”.⁹

⁹Karina V. Korostelina and Simone Lassig. History Education and Post-Conflict Reconciliation. USA Canada. Routledge, 2013.

Shoir Lev Tolstoy esa, **“G‘azabda boshlangan narsa, odatda, uyatda tugaydi”**, - deb ta’kidlagan. **Zo‘ravonlik – o‘zini boshqalar ustidan ustun qo‘yishning eng oliy va fojeali natijasidir.** Shu bois, barcha, o‘zini ziyoli va ma’lumotli deb anglagan odamlar, zo‘ravonlikdan o‘zini tiyishni hayot qonuniyatiga aylantiradilar. O‘z agressiv holati va qalbida tug‘yon urgan zo‘ravonlik kayfiyatlarini yengib o‘tish mumkin-mi?! Albatta, ha, yengib yashash mumkin!

O‘z agressiyasini yengish usullari. Agressiyani yengish bo‘yicha uch umumiy usul taklif etiladi. Ular: passiv usul, faol usul va mantiqiy usul.

Passiv usul – o‘z kayfiyati, hissiyotlari, o‘zini qiynagan masalalar borasida birovga dardini to‘kib solish, o‘rtoqlashish, suhbat qilishda namoyon bo‘ladi. O‘z hissiyotlariga erk berish, ularning chiqib ketishiga imkon yaratish qalbdagi agressiv vaziyatning kuchayishini oldini oladi. Bu borada ayollar yig‘lab-siqtab olganlaridan so‘ng, ancha yengillik his qiladilar.

Faol usul– faol usulning barcha turlari faol harakatlar olib borish asosiga qurilgan. Adrenalin – inson kayfiyatidagi tanglik holatining tibbiy asosi bo‘lgan modda – jismoniy mashqlar, harakatlar, mehnat jarayonida yediriladi. Buning oqibatida inson kayfiyatida xushnudlik holati vujudga keladi.

Mantiqiy usul – ratsional, intellektual odamlarning usuli bo‘lib, bu usul juda katta qalb va aql mehnatini talab etadi. O‘z hissiyotlarini boshqara olish qobiliyatini egallagan odamgina mazkur usulni qo‘llay oladi. Bunday odamlar masalaning mohiyatiga urg‘u beradi. Uning mohiyatini tushunish esa muammoning yechimiga olib keladi. Muammoni tushunish asosida uni yechish yo‘llari ochiladi va kelib chiqadi. Shu bois, bunday odamlar har vaqt o‘zlarini agressiyadan ozod qilish hususiyatiga ega bo‘ladilar. Bu jarayon inson ichki hissiyotlari borasida olib borilgan analitik tahlilga o‘xshaydi.

Shu bilan bir qatorda odamlarning jahli chiqqanida hamda agressiya va zo‘ravonlik bilan to‘qnash kelganda, nimalar qilish lozimligi, qanday o‘zimizni tutishimiz kerakligi yuzasidan 6-ildavda maslahatlar berilgan.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Agressiya haqida tushuncha.
2. Zo‘ravonlik va uning mohiyati.
3. Agressiya va zo‘ravonlik turlari.
4. Agressiya va zo‘ravonlikni keltirib chiqarishga moyil bo‘lgan odamlar tipologiyasi.
5. Agressiyaning salbiy oqibatlari.

7-mavzu: Konfliktli vaziyatda g'azab va qahr

Konfliktli vaziyatda g'azab va qahr. Go'zal xulq - qahr va g'azab kelganida bilinadi? Qahr va g'azabiga g'olib bo'lgan odam o'z rohatini ta'min etadi. Muloyimlik daraxtini ekkan kishi salomatlik mevasini teradi. Inson g'azabini yengmagunicha, qalbidagi yomonlik vas-vasalaridan qutulib, komil inson bo'la olmaydi. Yomon qalbni to'g'rilash niyat va amalga bog'liqdir. Kishi nafsni hoxishi va ehtirosini yengmagunicha saodatga erishmas.

G'azabini yengmagan, ahloqini yo'qotadi.

Misol: bir kishi kelib, Allohning rasuliga (s.a.v.)dediki:

- Yo rasulalloh, menga nasihat qiling.
- G'azablanma! – dedilar.
- Menga nasihat qiling, - deb yana so'radi.
- G'azablanma! – dedilar.

Nasihat qilishni uchinchi marotaba yana so'radi. Yana dedilarki:

- G'azablanma!!!

- Ey ko'ngil! Sen g'azabingni jilovlay olasanmi? G'azab kelganda ota-onaga qarab ham baqiradiganlardan emasmisan? G'azab kelganda xotini, farzandlarini uradigan johildorlardan emasmisan? G'azab kelganda do'stidan ham kechib yuboradigan nomardlardan emasmisan? O'ylab ko'r: ehtimol, bir marta bo'lsin, ota va onangga qattiq gapirgandursan, xotining, farzandlaring, do'stlaringdan qay birinidir jahl ustida ranjitgandursan. Endi sen buning uchun g'azabingni bahona qilma. G'azabni yenga olmagan o'zingni aybla! Aybla-da, tavba qil! Tavbaning qabul bo'lish shartini unutma: bu hol endi qaytarilmasligi kerak! Qaytarilsa, tavbang qabul bo'lmas. "Tavba" - inson o'z hayotining jarayonini, faoliyatini, yo'nalishini, yashash tarzini yaxshi tomonga o'zgartirishdir.¹⁰

Nima uchun bizning g'azabimiz qo'zg'aydi? G'azabdan o'zini tinchlantirish mumkinmi? Har birimiz o'zimizni o'rab turgan voqea-hodisalarga turlicha munosabat bildiramiz. Masalan, ba'zilar hind filmlarini miriqib ko'radilar, ba'zilar ularni umuman yoqtirmaydilar. Ba'zilarga blokbasterlar bo'lsa bas, ba'zilar esa trillerni xush ko'radilar. Ba'zilar esa milliy kino, milliy kiyimlarni yoqtiradilar. Masalan, "xevi-metall" musiqasini 100 % katta yoshdagi odamlar "bosh og'riq" deb qabul qilishi tabiiy. Chunki odam yoshi o'tgandan keyin uning bosimi ko'tarilishi hollari

¹⁰Тоҳир Малик. Одабийлик мулки. (Ахлоқ китоби) –Т.: Шарқ, 2013. – 717 б.

ko'p uchray boshlaydi, bosim ko'tarilishining tabiiy xususiyatlaridan biri bu – bosh og'rig'i hisoblanadi. O'zi boshi og'rib turgan odamning bunday baland va shovqinli musiqadan lazzatlanishi g'ayri oddiy hol bo'ladi. Shu bilan birga, ba'zilar uxlashni yaxshi ko'radilar, ular joy tanlamaydilar, hamma joyda uxlab ketaveradilar, ularga bosh qo'yishga joy bo'lsa bo'ldi, pishillab uxlayveradilar. Boshqalar esa ularning bunday uxlashga bo'lgan moyilligini beg'amlik, qayg'urmaslik, tepsa tebranmaslik, mas'uliyatsizlik alomati deb baholashi mumkin. Ba'zilar ovqat yeyishni yaxshi ko'radilar. Sabrsizlik bilan ketma-ket katta-katta luqmalarning og'iz bo'shlig'ida yo'qolib borayotganligini kuzatib turgan boshqa bir odamning esa umuman ishtahasi yo'qolib ketishi mumkin. Chunki u bu darajada ovqat yeyish mumkinligiga umuman ishonmaydi.

Demak, biz voqea va hodisalarga turlicha munosabat bildirishimiz tabiiy. Mana shunday turlicha munosabat, fikrlar va qarashlar rang-barangligi odamlar orasida ba'zi konfliktlarni keltirib chiqarishi mumkin. Mana shunday xilma-xillik konflikt uchun bahona bo'lishi mumkin. Sizning so'zlaringiz, tana zaboningiz, ovozingiz, nimalarni o'ylashingiz, orzularingiz, amallaringiz biror boshqa kimsaning, ba'zan esa xatto eng yaqin kishilaringizning g'azabini ko'zg'ashi mumkin. G'azab esa zo'ravonlik bilan tugashi mumkin. Demak, biz konfliktli vaziyatlarning kelib chiqishini oldini olish uchun o'zimizda vujudga kelishi mumkin bo'lgan g'azabning oldini olishga o'rganishimiz lozim.

Odamlar turli yo'llar bilan o'z hissiyotlari, g'azab va jahllarini jilovlashi mumkin. Konflikt bilan to'qnash kelganda kimdir portlab ketadi, kimdir baqirishni boshlaydi, kimdir qo'pollik qila boshlaydi, kimdir qo'llarini musht qilib, boshqalarga hamla qilishga urinadi, kimdir stolga ura boshlaydi. Bu xatti-harakatlarning barchasi g'azabni jilovlash emas, balki g'azabdan qutilish yo'llaridir.

Afsuski, birovning g'azabi qo'zg'ayotganligini yoki o'zimizning g'azabimiz chiqayotganligini bir oldindan reja bilan ayta olmaymiz. G'azab avval odamning ichida to'planadi, uning fikrlarida mana shu hissiyotlar ustunlik qila boshlaydi. Agar vaziyat qo'lga olinmasa, g'azab dilisiyohlilik bilan tugashi mumkin.

Boshqalarning g'azabi qo'zg'ayotganligini bilish uchun mana shu insonni juda yaxshi o'rganish, uning tana harakatlari, ovozi, mimikasiga juda katta e'tibor bilan qarash lozim bo'ladi. Bir-ikki daqiqadan so'ng g'azabi oshib-toshib ketishi mumkin bo'lgan odam tashqi ko'rinishidan tamoman tinch ko'rinishi mumkin. Ammo uning ichki hissiyotlarida agressiv holat vujudga kelgan va u to'planayotgan bo'ladi. Agressiv holatning nechog'li kuchli darajada to'planishi uning portlashiga olib keladi. Ba'zilar g'azab qo'zg'atadigan vaziyatdan o'zlarini olib qochadilar. Chunki

ularning tinchligini hech kim va hech narsa buzmasligi lozim. Ammo shunga qaramay insonni o'z g'azabini jilovlay olish ko'nikmalariga o'rgatish va undan unumli foydalanish mumkin.

G'azab bizni "o'ldiradimi?" G'azab, jahl, qahr kabi psixologik holatlar aynan konfliktli vaziyatlarda ko'plab vujudga kelishi uchun katta imkon bo'ladi. Tomonlar to'qnashuvining psixologik-ruhiy natijasi, o'zga tomonga nisbatan qo'qqis shakllangan his-tuyg'u, o'zini muhofaza qilish, yoki o'zga odamga bosim va taz'iy o'tkazish usuli sifatida g'azab, jahl, qahr konflikt vaziyatlarning odatdagi hamrohi hisoblanadi.

– “O'lib bo'ldim-ku?! Yana nima kerak o'zi sizga?!” Shunday jumalarni ishlatishganini hech eshitganmisiz? Mana shu jumalarni yana bir bor eshitayotganingizda, ularni ishlatayotgan odam, ya'ni onangiz, otangiz, ustozingiz, o'rtog'ingiz, do'stingiz, dugonangiz, yaqinlaringizga e'tibor bilan bir qarang. Odatda, bunday so'zlarni ishlatishga majbur bo'lgan odam his-tuyg'ulari nihoyat darajada taranglashgan, u psixologik charchagan va tang ahvolda, bunday odam o'z ichki tuyg'ularidan qayga qochishni, ularni qanday qilib jilovlab olishni bilmayotgan odam bo'ladi. Psixologik tang ahvoldagi odam o'zining mana shu holatini har doim ham o'zi to'g'ri anglayvermaydi. Shu bois, mana shunday iboralarni ishlatgan insonga e'tiborliroq bo'lish talab etiladi. Nimaga?! Chunki uning so'zlari haqiqatga yaqin....

– G'azab, jahl, qahr shunday his-tuyg'ularki, ular haqiqatan ham g'azab ichidagi odamga ham, g'azabga yo'naltirilgan odamga ham juda katta salbiy ta'sir, ayniqsa uning salomatligiga juda qaltis ta'sir o'tkazadi. Tez-tez g'azablanadigan odamlar va mana shunday tez-tez birovlarining g'azabini o'ziga qabul qilgan odamlar ham hayotdan oldinroq ko'z yumadilar.

- Nima uchun shunday bo'ladi?! G'azab, jahl, qahr – oddiy his-tuyg'ular emas. Inson g'azablanayotgan vaqtida (5-rasm) uning organizmi juda katta ichki to'palon, bosim, jismoniy, ruhiy, psixologik holat zahirida yotgan kimyoviy o'zgarishlarni boshidan o'tkazadi. Eng avvalgi o'zgarish – insonning bosh organlaridan hisoblangan miyada sodir bo'ladi. Miya bosh qobig'i inson atrofidagi bo'layotgan va maxsus tarzda unga qaratilgan minglab axborotlarni sinchiklab o'rganishga yo'naltirilgan. Miya mazkur axborotlarni tartiblashtiradi. Shu qatorda miya insonning turli his-tuyg'ulari qatorida g'azab, jahl, qahr hislarini ham bir maromda ushlab turishga sayi-harakat qiladi. Inson miyasi “bu odam g'azablanmoqda”, “uning g'azabi

menga qaratilgan”, yoki “men g‘azabdaman”, “mening jahlim chiqyapti” degan xulosalarni qilishi bilan miya adrenalin moddasini ishlab chiqaruvchi bezlarga buyruq yetkazadi va miya qilgan xulosalarga muvofiq ravishda organizmga anchagina miqdorda adrenalin suyuqligini chiqaradi. Organizmga chiqarilgan favqulodda adrenalin sababli yurak urushi kuchayadi va tezlashadi. Adrenalin inson shakllanishida juda zarur bo‘lgan moddalardan hisoblanadi. Chunki ibtidoiy jamiyat davrlarida ko‘p miqdordagi ortiqcha adrenalin odamga yirik hayvonlarni o‘ldirish, tabiat tahdidlariga qarshi kun ko‘rish, boshqa qabilalarni yengish, turli o‘ljalarni qo‘lga kiritish, ya’ni atrof-muhitning nihoyat darajada inson hayotiga tahdid qilishi sharoitida zarur moddalardan biri bo‘lgan.

Adrenalin insonga uning atrof muhit bilan bo‘lgan kurashlarida qo‘rqmaslik, jasurlik, qat’iyat, qarshi tura olish, hujum qilish, o‘zini himoya qilish uchun ko‘mak bergan. Inson yirtqich hayvonni o‘ldirayotgan vaqtida adrenalin unga kuch ato etib turgan, yirtqich hayvon o‘ldirilgandan so‘ng, adrenalin moddasi o‘z funksiyasini bajarib bo‘lganligi sababli u organizmdan chiqib ketgan. Ammo biz g‘azablengandagi, jahlimiz chiqqanidagi, qahrimiz kelganidagi organizmdagi vujudga kelgan adrenalin moddasi o‘z-o‘zidan organizmdan chiqib keta olmaydi. Shu bois, sog‘lom turmush tarzi bilan shug‘ullanib yashayotgan odamlar turli sport turlari, o‘yinlari, mashqlari orqali ortiqcha adrenalina qarshi o‘z organizmi faoliyatini muvofiqlashtirib turadilar. Ammo hozir inson hayot tarzi o‘zgargan. Hozir bizning atrofimizda yirtqich hayvonlar yo‘q, biz ularni faqat hayvonot bog‘larida ko‘rishimiz mumkin, dushmanlar bilan yakkama-yakka olishmaymiz, tinch va osuda hayotga intilib yashaymiz. Shu bois, bizga organizmimiz ishlab chiqarishga odatlangan miqdordagi adrenalin moddasi zarur emas. Ammo aynan biz havotirlanganda, g‘azablenganda, jahlimiz chiqqanida, umuman biror-bir favqulodda tang vaziyatga kirib borganimizda organizmimizda adrenalini ishlab chiqariladi va u keragidan ortiq miqdordagi adrenalina to‘yinadi. Uning keragidan ortiqchligi sababli adrenalinning bu hajmini bizning tanamiz to‘la hazm qila olmaydi. Adrenalin moddasining organizmdagi keragidan ortiq holati vujudga keladi. Adrenalinning organizmdagi muntazam mavjudligi esa inson yashash tarziga, uning salomatligiga o‘zining salbiy ta’sirini o‘tkaza boshlaydi. Adrenalin g‘azab jarayonida o‘ziga hos o‘zgarishlarni amalga oshiradi.

G‘azab jarayonida tanamiz harorati ko‘tariladi. Bizning tana qon bosimimiz undagi qon miqdoriga bog‘liq bo‘ladi. G‘azablenganda qon miqdori ko‘payadi va venalarimiz devorlariga uning kuchli bosimi ta’sir eta boshlaydi. Tomirlar devorlari qon bosimi bilan kurasha boshlaydi. Qon bosimining kuchli bosimiga qarshi ular turib berishi lozim bo‘ladi. Ammo inson muntazam g‘azablanaversa, qon tomirlariga bo‘lgan tahdid va bosim

ham kuchayib boradi. Natijada, tomirlar devorlari yemirila boshlaydi. Yosh organizmda yemirilgan tomir devorlarini maxsus ishlab chiqiladigan xolesterin moddasi tiklash uchun ishlatiladi. Tomir devorlarini qayta tiklash maqsadida xolesterin moddasi ko'proq ishlanadi. Ammo yosh o'tgan sayin ortiqcha xolesterin tomir devorlarida to'plana boshlaydi. Organizmda moddalar almashuvi buziladi. U organizmning yog' yig'ishiga, qon tomirlarining og'irlashib qolishiga, tomir devorlarining bir tekis bo'lmasligiga olib keladi. Oxir oqibatda – tomir-yurak sistemasi kasalliklarining kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Qon tomiri xolesteringa to'lib ketib, shu asosida qon bosimi kuchayib ketsa, yurak xurujlari vujudga kelishi mumkin bo'ladi. G'azab, jahl, qahr kabi hissiyotlar esa mana shunday holatlarning kuchayib ketishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. G'azab va jahl oshqozon yarasi, doimiy bosh og'riqlari, rak, yurak-qon sistemasining turli kasalliklarini keltirib chiqarishi mumkinligi ilmiy isbotlangan. Shu bois – eng avvalo tinchlaning. O'z g'azab, jahl va qahringizni yengib o'tishga o'rganing. Ularni jilovlay biling. Ularning o'z va o'zgalar salomatligiga rahna solishiga yo'l qo'ymang. Inson xarakterini g'azab, jahl va qahrdan poklash sizni juda ko'p noxushliklardan saqlab qoladi va baxtli hayotingiz uchun yaxshi zamin bo'lib xizmat qiladi.

Siz o'z jahlingizni qanday jilovlaysiz? Har birimizning o'zimizgagina hos bo'lgan jahlimizni jilovlash usullarimiz mavjud. O'z do'stlaringizni esga oling. Ular ichida suprasi suv ko'tarmay, juda tez jahli chiqib, hech ham ularni tinchlantirib bo'lmaydigan, shu bilan birga tamoman hissiyotsiz, suv toshsa ham to'pig'iga chiqmaydiganlari ham bor, shunday emasmi?! Quyida jahlni jilovlashning mavjud usullaridan ba'zilarini keltiramiz¹¹. Ularni diqqat bilan o'rganib, o'zingizning toifaingizni aniqlashiga harakat qiling. Siz o'z jahlingiz va emotsiyalaringizni boshqalar ustiga yog'dirasiz. Sizning g'azabingizni hamma odamlar, yoki narsalar besabab qo'zg'atishi mumkin. Agar jahl uchun sabab bo'lmasa, siz uni o'zingiz o'ylab chiqarasiz. Siz baqirishga ustasiz, sizning g'azabingiz boshqalar ustiga yog'diriladi, g'azabingiz lava(vulqon) kabi o'z yo'lida hamma narsani buzishga qodir, g'azabingiz bois siz o'zingizni kuchli deb hisoblaysiz.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, biron-bir kishi kamchilik yoki xatoimizdan gap ochdi deguncha, g'azablana boshlaymiz. Holbuki, xatolarimizni yuzimizga aytgan birodarimizdan mutlaqo g'azablanmasligimiz kerak. Aksincha, unga mehr-muhabbat bilan boqib, gunohimizni anglab, bu xatolardan halos bo'lish choralari ko'rishimiz

¹¹Handling Conflicts. Conflicts: a positive approach. Participant's manual. Grace Contrino Abrams Peace Education Foundation. Inc., Miami, Florida, 1997; WIN WIN. Based on the Fighting Fair model created by Fran Schmidt and Alice Friedman. Grace Contrino Abrams Peace Education Foundation. Inc., Miami, Florida, 1998; Fran Schmidt/ Alice Friedman. Fighting Fair. For families. Grace Contrino Abrams Peace Education Foundation. Inc., Miami, Florida, 1994.

shart emasmi? Jahl aqlni ketkazadi, asab buzilishi ofat keltiradi. G‘azablangan paytingda so‘zga ro‘zador bo‘l. Zero, bu paytda har so‘zu amaling nadomatga vosita bo‘ladi. Ko‘pincha g‘iybat, ig‘vo... g‘azab va qahrni o‘yg‘otadi. G‘iybat ham, g‘azab ham kishi ko‘nglini og‘ritadi. Shu bois g‘iybatdan, nafsoniy g‘azabdan saqlanmoq kerak. G‘azabni yengan o‘z nafsini yenga oladi. Inson g‘azablangan paytlarida shuursiz harakatlar qilib, so‘ng qanday tuzatishni bilmay arosatda qoladi. “Jahl chiqsa – ko‘z qorayar, jahl ketsa – yuz qizarar” degan hikmat bor. Xulosa shuki, jahl kelganda tiliga va qo‘liga hokim bo‘lgan kishi yomon oqibatdan halos bo‘ladi.¹²

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

- 1.G'azab, jahl, qahr kabi psixologik holatlar konflikt vaziyatlarda vujudga kelishi.**
- 2.Tomonlar to'qnashuvining psixologik-ruhiy natijasi.**
- 3.Ozini muhofaza qilish yoki o‘zga odamga bosim va ta’ ziq o‘tkazish usuli.**
- 4.Jahl va g'azabni jilovlash bo'yicha 10 foydali maslahat.**

8-Mavzu: O‘QITUVCHI VA O‘QUVCHI O‘RTASIDAGI NIZOLARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

O‘qituvchilar o‘z faoliyatlarida o‘quvchilarning dars intizomi bilan bog‘liq bo‘lgan muammolar, ya’ni o‘quvchilarning ta’limga, bilim olishga nisbatan salbiy munosabatiga duch kelishadi. Ular o‘quvchilarga ma’lum talablarni qo‘yadilar va o‘quvchilar bu talablarga so‘zsiz amal qiladilar deb o‘ylaydilar. O‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi munosabatlarni “ko‘chadagi qarama-qarshi harakatga” qiyoslash mumkin, chunki o‘quvchining o‘qituvchiga munosabati konfliktli va muammoli xulq-atvor shaklida namoyon bo‘ladi.

Intizomga rioya qilmaydiganlarga nisbatan konstruktiv ta’sir samarali bo‘lishi uchun bu xatti-harakatning asl motivlari nimadan iborat ekanligini aniqlash va shundan kelib chiqqan holda muammoning yechimini topish usullarini tanlash lozim. Bunday yondashuv o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida o‘zaro hurmatni shakllantiradi.

Muammoli xulq-atvorning motivlari. Intizomni buzgan o‘quvchi bu xatti-harakat noto‘g‘ri ekanligini tushunadi, lekin u o‘z xulq-atvorining motivini tushunmaydi. Har bir bola uchun bu hatti-harakatning turli sabab va maqsadlari mavjud. Pedagoglar bu motivlarning qanday bo‘lishiga qaramay ularga ta’sir etish usullarini topishlari lozim. Agar pedagoglar xulq-atvorning buzilish maqsadlarini aniqlashga qodir bo‘lsalar, u holda

¹²Тоҳир Малик. Одабийлик мулки. (Ахлоқ китоби) -Т.: Шарқ, 2013. -723-724 б.

o'quvchi bilan konstruktiv munosabatlarni o'rnatadilar, unumsiz muloqot samarali muloqotga aylanishi mumkin. Bunda to'g'ri strategiyani tanlash qadamma-qadam muammoning yechimini topish imkonini beradi. Bunday vaziyatga pedagogik aralashuv natijasida shunday sharoitlar yaratiladiki, bolalar o'z intizomlarini to'g'rilash borasida ma'lum qaror qabul qiladilar.

O'quvchining xulq borasidagi tanlovi, uning yomon xulq-atvorining maqsadi o'qituvchi tomonidan aniqlanishi va inobatga olinishiga bog'liq. Har bir o'qituvchi o'quvchiga o'zini maktab hayotining to'liq ishtirokchisi ekanligini anglashiga yordam berishi lozim. Bu borada pedagogga mazkur muammoga individual yondashish bo'yicha amaliy reja tuzish tavsiya etiladi. Bu reja o'quvchining xulq-atvoriga samarali ta'sir etishning usulidan iboratdir.

Rejani tuzishda o'qituvchi o'zining strategiyasi va taktikasini ishlab chiqadi. Albatta bunda vaqt va vaziyatni tahlil etish talab etiladi, lekin natijalar o'zini oqlaydi. O'qituvchining qarashlari, ya'ni ustanovkasi o'zgaradi, xavotirlik yo'qoladi, avvallari muammoli o'quvchidan faqatgina yomon xulq-atvorni kutgan bo'lsa, endi yutuqqa erishishga ishonchi komil bo'ladi.

Ushbu rejani quyidagilar tashkil etishi mumkin:

- “yomon” xulq-atvorning sababini aniqlash;
- uni bartaraf etish usullarini tanlash;
- o'quvchini qo'llab-quvvatlashning kelgusi taktikasini ishlab chiqish;
- muammoni hal etishga ota-onalarni va pedagoglarni jalb etish.

Rejani amalga oshirishda pedagog ketma-ketlikdagi 5ta vazifani bajaradi.

1-vazifa. Muammoli xulq-atvorni xolisona izohlash. Barcha o'qituvchilarga o'quvchining xulq-atvorini izohlashda xolislik yetishmaydi. Intizomni buzganda o'quvchi aynan nimalar qilishi “hissiyotga berilmay” qisqa izohlanishi kerak. “U juda yomon bola”, “uning fikri tarqoq, parishonxotir”, “uni boshqarish juda qiyin”kabi izohlar o'qituvchining o'quvchiga nisbatan berilgan noto'g'ri bahosi hisoblanadi. Bu izohlar o'quvchining xulq-atvoriga berilgan baho bo'lmay, balki ayrim o'qituvchilarning o'quvchilar xulq-atvorini tuzatishda natijaga erisha olmaganligini bildiradi. Lekin bitta o'quvchi hamma o'qituvchilarga nisbatan ham bunday xatti-harakatni amalga oshirmaydi.

2-vazifa. Yomon xulq-atvorning sababini tushunib olish. Atrofdagilarning o'ziga bo'lgan e'tiborini xohlaydigan o'quvchilar o'zlarini xuddi haqiqiy artistlarday tutadilar va ko'p hollarda bunday xulq-atvorning sababi shu bo'ladi. Shunday bolalar borki, ular yoki butun sinfni jonlantirishlari mumkin, yoki aksincha, barcha ishlarni juda sekinlikda

amalga oshiradilar. Bunday bolalarni barcha ishlarda faol bo'ladiganlarga nisbatan "tuzatish" qiyinroq kechadi, chunki ular intizomni rasman buzmaydilar. E'tiborga bo'lgan ehtiyoj psixologik jarayon bo'lib, ovqat va suvdek zarur. Uydagi e'tiborning kamligi uning maktabdagi xulq-atvoriga ta'sir etadi. Bunday bolalar ijobiy muloqot qilishni bilmaydilar. Pedagogdan bunday o'quvchilarga imkon qadar ko'proq e'tibor qaratish talab etiladi.

Ular o'zlarini ko'rsatish uchun turli usullardan foydalanadilar, ya'ni barcha ishlarning aksini qilishga, masalan, nazorat ishini hammadan keyin bajaradilar yoki umuman topshirmaydilar, sinf oldida o'qituvchining obro'siga putur yetkazadigan so'zlarni aytadilar. Bu esa o'z navbatida xavotir va zo'riqishni yuzaga keltiradi. Shunday bolalar ham borki, ular bir qarashdan intizomli, xushmuomala bo'lib ko'rinadilar, lekin o'zlari hohlagan ishni qiladilar, diqqatlarining tarqoqligi va xotiraning pastligi, jismoniy holatlari bilan o'zlarini oqlaydilar. Ular tartib-qoidalariga va o'zidan kattalarga bo'ysunish kerakligini aniq anglab yetmaydilar. Agar o'qituvchi o'quvchidagi bunday xarakterli xususiyatlarni tuzatishga erishsa, bunday o'quvchilar shaxsida liderlik va mustaqil fikrlash qobiliyatlari shakllanadi. Ular mustaqil fikrlashni, qaror qabul qilishni va o'z hayotlarini nazorat qilishni xohlaydilar. Murakkablik tomoni shundaki, bunday tomonlarni ular boshqalarga ham nisbatan qo'llashga, ularni boshqarishga ham harakat qiladilar.

O'quvchi intizomni buzganda aynan qanday xatti-harakatni amalga oshirishi, qanday vaziyatlarda buni qilayotganini qayd etish va nima uchun bunday qilayotganini aniqlash muammoli xulq-atvorni xolisona izohlash imkonini beradi.

E'tibor va birinchilikni talab qilayotgan bolalar o'ta yoqimli va xushmuomala bo'lishlari mumkin. Nojo'ya hatti-harakatlarni qasd olish maqsadida amalga oshiradigan o'quvchilar esa agressiv, xo'mraygan, jahldor bo'ladilar. Bunday xulq-atvor bolaning nimadandir noroziligi va ranjiganligining oqibatidir. O'qituvchi har kuni bolaning oldida bo'lganligi sababli u boshqalardan ko'rgan alaming qasdini o'qituvchidan oladi. U darsga xalaqit beradi, kitoblarni yirtadi, sinfdoshlari bilan janjallashadi, muntazam ravishda kechikib keladi. Bunday o'quvchilar o'qituvchini turli yo'llar bilan jahlini chiqarishga harakat qiladilar. Ayrim hollarda qasd olish uchun o'ylab topilgan nojo'ya xatti-harakatlar bolalarning o'zlariga katta zarar yetkazishi, ya'ni ular ichkilikka, giyohvandlikka ruju qo'yishlari, erta jinsiy aloqa va jinoyatga qo'l urish(qasd olishning faol shakllari)lari mumkin. Lekin odamovilik, tortinchoqlik, befarqlik kabi qasdning passiv shakllari ham mavjud. Bunday holatlarda o'qituvchi bolaga yordam bermoqchi bo'ladi, lekin natijaga erishish biroz qiyin kechadi.

“Yomon” xulq-atvorning motivlari:

- e'tibor talab etish;
- o'z so'zini o'tkazishga harakat qilish;
- qasd olish istagi;
- omadsizlikdan qochish.

Bunday bolalar boshqalarni xafa qilish orqali o'zlarini himoya qiladilar. Agar odamovi, g'amgin bolalardagi bunday ruhiy holatlarning o'z vaqtida oldi olinmasa, ular depressiyaga tushib suitsid holatlarini ham sodir etishlari mumkin.

Shunday o'quvchilar ham borki, ular hech kimga zarar yetkazmaydilar, lekin yana omadsizlikka uchrayman deb, o'qituvchi sezmaydi deb hech nima qilmaydilar. O'zlarini “harakat qilsam, buni qilaolaman, lekin o'zim xohlamayman” deb oqlaydilar. Fanlar bo'yicha nazorat yozma ishlarida birdan kasal bo'lib qoladilar yoki darsdan ketish uchun asosli sabab topadilar. Bunday tarzda ular o'zlarini anglanilmagan holda himoya qiladilar. O'qituvchida ko'p hollarda o'quvchining samimiyligiga shubha uyg'onadi. Mana shunday bolalar o'qituvchidan ko'proq “Sen buni uddalaysan, qo'lingdan keladi!” degan so'zlarni eshitishlari kerak. Muntazam ravishda ular o'qituvchining qo'llab-quvvatlashini sezsalar ularda o'ziga nisbatan hurmati va ishonchi ortadi, o'zini bunday xatti-harakatlar bilan himoya qilish esa kamayadi.

3-vazifa. O'qituvchining nuqtai nazari va munosabatining o'zgarishi. O'quvchining xususiyatlarini tahlil qilgan holda o'qituvchining shaxsi, uning o'quvchilar bilan muloqot va munosabatlari ahamiyatga egadir.

O'qituvchilar o'quvchi bilan ma'lum qoidalar doiralari asosida munosabat qilishlari lozim.

1-qoida. O'quvchining shaxsiga emas, balki uning ayni vaqtdagi xulq-atvoriga diqqatingizni qarating. O'quvchining xulq-atvorini muhokama qilayotganda unga xolisona baho berishga harakat qiling. Bunda ayni vaqtda sodir etilgan xatti-harakat haqida “shu yerda va hozir” gapiring. O'qituvchi tomonidan bunday xatti-harakatni avval ham sodir etgansan yoki kelajakda ham sodir etishing mumkin deb tanbeh berilsa, o'quvchi tushkunlikka tushib, bu xatti-harakatni tuzatib bo'lmas xato deb o'ylaydi. O'qituvchi o'quvchiga nisbatan qat'iyatli, shu bilan birga xayrixoh bo'lishi kerak. O'qituvchining: “mening senga munosabatim juda yaxshi, inson sifatida men seni hurmat qilaman, bu qilayotgan ishingni hoziroq bas qilishingga ishonchim komil” degan so'zlari o'quvchi uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, uning o'zini hurmat qilishga, xulqini yaxshi tomonga o'zgarishiga turtki bo'ladi.

2-Qoida. O'zingizning negativ his-tuyg'ularingizni nazorat qiling. O'quvchi bizning ayni vaziyatda unga jahl qilsak, g'azabimizni bildirsak,

bunga javoban o'zini yanada qasdma-qasd yomon tutishi mumkin. O'qituvchi qachonki o'z his-tuyg'ularini nazorat eta olsa, o'quvchiga o'zini yomon tutishiga imkon bermaydi va kelgusida yaxshi shaxslararo munosabatlar uchun zamin hozirlaydi.

3-Qoida. Vaziyatni yanada keskinlashtirmang. O'ta baland ovozda gapirish, "bu yerda o'qituvchi men, sen emas" degan iborani ishlatish, piching va istehzo bilan gapirish, shaxsiyatga tegish, nizoga boshqalarni ham jalb etish, tashqi ko'rinishini tanqid qilish, o'quvchilarni kalaka qilish va boshqalar qat'iyman etiladi. Bularning ba'zilar qisqa vaqtga o'quvchini tinchlantirishi mumkin, lekin unda o'qituvchiga nisbatan hurmat uyg'onmaydi va ishonchli muloqotga kirisha olmaydi.

4-Qoida. O'quvchining xatti-harakatini butun sinf oldida emas, balki darsdan so'ng bir o'zi bilan muhokama qiling.

5-Qoida. O'quvchilar odatda o'qituvchining barcha aytganlarini "o'zlari xohlagandek", ya'ni aftlarini bujmaytirib, shoshmasdan, bajaradilar. Agar o'qituvchi bunga ahamiyat bermasa, o'quvchi o'z-o'zidan qoidalariga bo'ysunishi mumkin, ular o'rtasida qarama-qarshilik paydo bo'lmaydi.

6-Qoida. O'quvchiga do'q-po'pisa qilish, baqirish, uni ayblash kabi agressivlikni namoyon qilmang. Ular bu hatti-harakatni sizga nisbatan ham "qo'llash mumkin" deb tushunadi.

Muammoli xulq-atvorda pedagogik ta'sir usullari. Agar bola e'tiborni talab etsa quyidagi usullarni qo'llash mumkin:

1. E'tiborni kamaytirish:

-ko'p hollarda bolaning namoyishkorona xulq-atvorini to'xtatishning eng samarali usuli – unga ahamiyat bermaslikdir;

-ko'zlar orqali aloqa o'rnatish. O'quvchiga razm solib qarab turing-ko'z qarashlaringiz orqali o'quvchi sizni uning xatti-harakatidan norozi bo'layotganingizni tushunadi;

-hech qanday qarashlarsiz va so'zlarsiz uning yoniga kelib turing. Bolalar nimanidir noto'g'ri qilayotganlarini tushunadilar va ularni oldiga yaqinlashishingiz zahotiyoq nojo'ya harakatlarini to'xtatadilar;

-dars davomida intizomni buzmoqchi bo'lgan bolaning ismini dars mavzusiga bog'lab aytib o'ting. U tinchlantirish kerakligini tushunadi;

-yozma tarzda ogohlantiring. Shunchaki bolaning oldiga "iltimos, shu ishingni qilmagin" degan mazmundagi yozuvni qo'yib keting. Bolaga bu qanday ta'sir qilganini kuzating;

-o'z noroziligingizni to'g'ri izhor eting. Ba'zida "hoziroq bas qiling!" deb baqirgisingiz keladi. Lekin buni boshqa tarzda aytish ham mumkin: "Lola, men darsni tushuntirayotganimda seni gaplashib o'tirishing mening xayolimni chalg'itadi, iltimos, gaplashmay o'tirgin".

2. Dars davomida o'quvchilarga birmuncha vaqt xohlagan ishlarini qilishga ruxsat bering ("taqiqlangan meva doim shirin"):

-nojo'ya harakatlar (o'tirishni xohlamasalar turaversinlar, bir-birlari bilan gaplashaversinlar) va bema'nigarchilikka ma'lum vaqt ruxsat bering;

-“hamma narsa mumkin” usulini qo'llang. Bu usul shundan iboratki, o'quvchilar intizomni faqat avvaldan kelishib olingan hajmda buzishlari mumkin. Shuningdek bu hajm kichrayishi mumkinligi ham aytilgan bo'lishi kerak. Bu usul faqatgina o'quvchiga e'tibor kerak bo'lganda qo'llaniladi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi bunday alohida munosabatlar natijasida o'quvchi o'ziga nisbatan e'tiborning kerakli ekanligini his etadi.

3. O'quvchilarning yomon xulq-atvorini ular kutmagan tarzda to'satdan to'xtatish:

-kulgi va yumordan foydalaning;

-past ohangda gapirishni boshlang. Ko'p o'quvchilar “Maktabda siz uchun eng yoqmagan narsa nima?” deb savol berilganda “Baqirib va o'dag'aylab gapiradigan o'qituvchilar” deb javob beradilar. Qachonki o'qituvchilar sekin gapirsalar o'quvchilar ham shunga javoban qo'pollik qilmaydilar.

-darsni birmuncha vaqtga to'xtatib turing: “Avval tinchlanib olinglar va qachon darsni davom ettirish mumkinligini aytasizlar” deb, sinfga murojaat qilish mumkin. O'qituvchining bunday yengil bosimi tezda ta'sir etadi.

4. O'quvchilarni chalg'iting:

-“Sen bu savolga qanday javob bergan bo'larding?”, “Sening fikring qanday?” kabi to'g'ridan-to'g'ri savollar bolani “yomon” xulq-atvordan chalg'itadi;

-unga biror bir vazifani (daftarlarni yig'ib olish, bo'r olib kelish, sinf jurnalini olib kelish va boshq.) yuklating;

-o'quvchilarning faoliyatini o'zgartiring (har biriga alohida topshiriq bering).

5. Sinfning diqqatini intizomga rioya qilayotganlarga qarating:

-sizni topshirig'ingizni bajargan o'quvchilarga minnatdor chilik bildiring;

-ularni maqtang.

6. O'quvchilarning joyini o'zgartiring. Ularni boshqa joyga o'tkazsangiz “tomoshabinlardan” mahrum etasiz va ular tinchlanadilar.

Agar bola qasddan yoki boshqalarning ustidan hukmronlik qilish xulq-atvorini qo'llasa quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

1. Nizo kelib chiqmasligi uchun diplomatik yo'l tuting.

2. O'quvchining nimaga qodir ekanligini tan oling. O'quvchiga qanchalik ko'p bosim o'tkazsangiz, u shunchalik qarshilik ko'rsatadi “Sen

topshiriqni bajarmasligingni men tushundim” degan mazmunda murojaat qilsangiz o‘quvchi buni buyruq ham, nasihat ham emas deb qabul qiladi. Darsni davom ettirish mumkin va aksariyat hollarda o‘quvchi hech qanday e’tirozsiz boshqa o‘quvchilarga qo‘shilishi mumkin.

3. Agar yuzaga kelgan nizoli vaziyatni muhokama qilmoqchi bo‘lsangiz buni dars vaqtida emas, balki tanaffus vaqtida bajarish maqsadga muvofiq. Chunki atrofdagilarning guvohligi qarama-qarshilikni yanada kuchaytiradi. “Tomoshabinlarsiz” o‘quvchi o‘zgaradi.

4. Yuzaga kelgan vaziyatning muhokamasini keyinroqqa qoldiring: “Men hozir buni muhokama qilmoqchi emasman”, “Balki, sen haqdirsan, kel bu haqida keyin gaplashamiz”.

5. Muhokama uchun maxsus vaqt belgilang. “Sen bilan buni muhokama qilishga roziman. Oltinchi darsdan so‘ng vaqting bo‘ladimi?”. Va yana xotirjam darsni davom ettirish mumkin.

6. O‘quvchilarga topshiriq bering. “Balki, sen haqdirsan... Lekin hozir darsni davom ettirsak”, “Men albatta bu haqida o‘ylab ko‘raman, hozir esa mavzuga qaytamiz...”. O‘quvchilarning nojo‘ya so‘zlari albatta qattiq ta’sir etadi, agar ularga javob bera olmasangiz mavzuni o‘zgartiring, vaziyatni yumshating va o‘quvchilarga topshiriq bering.

7. O‘quvchilarni vaqtincha darsdan chetlashtirish texnikasini qo‘llang. Lekin shu yerda aytish kerak-ki, ularni koridorga yoki “manzilsiz” chiqarib yuborib bo‘lmaydi. Sinf ichidagi boshqa partaga, boshqa sinfga, psixologning, direktorning xonasiga chiqarish mumkin. Bu eng so‘nggi choralardir. O‘quvchiga taklif qiling: “Aziz, senga nima ko‘proq ma’qul, darsda biz bilan o‘tirishmi yoki direktorning xonasiga borishmi? Seni ko‘rinishingdan direktorning xonasiga borishni tanlaganingni sezdim”. O‘quvchi ikkitasidan birini tanlashi kerak. Agar shunday davom etsa darsdan chiqib ketishi mumkin.

8. Jarima belgilash. Intizomni buzish oqibatsiz kechmasligini bolalar tushunishlari lozim. Intizom buzilishining har bir ko‘rinishi uchun ma’lum jarimalar belgilanishi mumkin. Jarimalar nojo‘ya harakatning yoki intizom buzishning xarakteriga mos bo‘lishi, masalan, stulni sindirdingmi-tuzatib qo‘y, xonani iflos qildingmi-tozala, haqorat qildingmi-uzr so‘ra kabi mazmunda bo‘lishi kerak. O‘quvchilarga nisbatan bunday jarimalar kelgusida bu kabi xatti-harakatlarni takrorlamasligi uchun qo‘llaniladi. Jarimalar quyidagicha bo‘lishi mumkin:

-o‘quvchini tanaffusga chiqishdan mahrum qilish, darsdan so‘ng birmuncha vaqtga olib qolish;

-darslikdan, jismoniy tarbiya darsida biron-bir sport inventaridan, kompyuterdan foydalanishdan mahrum qilish;

-zarar o‘rnini to‘ldirish;

-maktab ma'muriyati bilan uchrashish;

-ota-onalar bilan uchrashish.

Pedagogik ta'sirning usullari quyidagicha bo'lishi mumkin:

-o'quv materialini tushuntirish usulini o'zgartirish. M. Montessorining ta'rifiga ko'ra, past o'zlashtiruvchi o'quvchilar uchun dars mavzusini tushuntirishda noan'anaviy usullardan foydalanish samara beradi. Ular uchun maxsus topshiriqlar tayyorlash, juft bo'lib ishlash, o'quvchilarni bir-biriga birlashtirish, "sen buni uddalaysan, qo'lingdan keladi" degan so'zlar bilan yutuqqa erishishi uchun sharoit yaratish, muvaffaqiyatga qozonishga ishonchni shakllantirish, xatolikka yo'l qo'yganda tushkunlikka tushmaslik, o'quvchining kuchli tomonlarini ochib berish, o'quvchiga individual yordam berish muhimdir.

4-vazifa. O'quvchilarni qo'llab-quvvatlash strategiyasi.

1. Biz bolani qanday bo'lsa shundayligicha, ya'ni uning ahmoqona qiliqlariga, kamchiliklariga, nojo'ya harakatlariga qaramay qabul qilishimiz kerak. Bu ularga o'zini hurmat qilish va o'z xulq-atvorini o'zgartirishiga imkon beradi.

2. O'qituvchi o'quvchiga dars davomida qanchalik e'tibor qaratsa, uni eshitsa, uni maqtasa, shunga javoban o'quvchi tomonidan intizom buzish hollari kamayadi.

3. O'zining tan olinganligini his etish inson uchun juda muhimdir. O'quvchilarning fikri hurmat qilinishi, ularning qilayotgan ishlari sinf va maktab uchun foydali ekanligini ko'rsating. To'g'ri maqtov orqali intizomni tuzatishga erishish mumkin.

4. Ma'qullash. O'quvchilarga ularning ijobiy xarakter xususiyatlari yoki biron narsani amalga oshirish uchun qilayotgan harakatlari, ularning qiziqishlari, erishgan yutuqlari haqida gapirib turish lozim. Chunki ularning ijobiy xususiyatlari o'qituvchi tomonidan tan olinsa ular o'qituvchilarga ham yaxshi munosabatda bo'ladilar.

5. Iliq munosabatlar. O'qituvchi kelgusida ham quvonch bilan eslab turiladigan iliq emotsional muhitni yarata olishi lozim. Chunki o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi yaxshi munosabatlar sinfda intizom bo'lishi uchun eng yaxshi vositadir.

5-vazifa. Ota-onalar va boshqa fan o'qituvchilarini jalb etish. O'qituvchining mazkur muammo bo'yicha olib borayotgan ishining samaradorligi bu jarayonga ota-onalarni jalb qilish orqali ham ortadi. Qachonki o'qituvchilar va ota-onalarning harakatlari birlashsa, bir maqsad sari hamkorlikda ish ko'rsalar natijaga tezroq erishiladi. Sir emaski, tarbiyasi qiyin bolalarning oilalari, ota-onalari ham shundaylar qatoriga kiradi. Oilaviy tarbiyaning avtoritar yoki beparvolik usuli ta'lim olishda yaxshi natijalarga erishish imkonini bermaydi. Shuning uchun ota-onalar

munosabatlari usulini o'zgartirish o'quvchining xulq-atvorining o'zgarishiga va uning fanlarni o'zlashtirishiga sabab bo'ladi. Tarbiyasi qiyin bolalarning ota-onalari bilan o'zaro munosabatlarini yo'lga qo'yish uchun bir necha qoidalarga rioya qilish zarur hisoblanadi.

Ota-onalar bilan o'zaro munosabatlarning qoidalari.

Ota-onalarga farzandining yomon xulq atvori haqida shunchaki umumiy tarzda emas ("Sizni o'g'lingiz...barcha o'qituvchilarga halaqit beradi"), balki aniq dalillar keltirgan holda ma'lum qiling.

Ota-onalarga birdaniga farzandining barcha nojo'ya ishlari haqida gapirmang, aks holda ota-onalar darg'azab holda bolalarini do'pposlashga tushadilar.

Ota-onalar bilan shunchaki sodir bo'lgan vaziyatni ("ikki" baho olganligi, kimdir bilan janjal, uy vazifasini bajarmaganligi, intizomni buzganligi) muhokama qilish kifoya. Oqibati nima bo'lishi haqida gapirmagan ma'qul.

Ijobiy holatlarni bashorat qilish esa foydali bo'lishi mumkin. O'quvchining ijobiy sifatlari, uning oz bo'lsada yutuqlariga urg'u berish va kelajakda ota-onalarning o'z farzandlariga yordami bilan yaxshi natijalarga erishish mumkinligiga ishonch bildiring.

Ota-onalar ham oddiy odamlar ekanligini unutmang. Ularning e'tiborsizligidan ranjimaslik lozim. Ko'p hollarda sizning talablaringiz o'qituvchilarning muammosi (masalan, biron-bir o'quv predmetiga bo'lgan munosabati, biron-bir o'qituvchi yoki o'quvchiga nisbatan qo'pol muomalasi) bo'lishi mumkin.

Hamkorlikka faqatgina ota-onalarni emas balki o'quvchilarning o'zlarini ham taklif eting. Bu bilan ularga ham qandaydir mas'uliyatni yuklagan bo'lasiz. Ba'zida o'quvchilar o'zlarida qandaydir o'zgarishlarni kattalarga nisbatan tezroq anglaydilar. Shu bilan birga agar o'quvchilar ularning xulq-atvorini ota-onalari va o'qituvchilar birgalikda tuzatishga harakat qilayotganlarini ko'rib yaxshi tomonga o'zgarish kerakligini tushunadilar.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Pedagog-o'quvchi muloqotida pedagogik nizolarning o'ziga xos xususiyatlari
2. "O'qituvchi-talaba" tizimida nizolarni hal qilish usullari .
3. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi nizolamioldini olish yo'llari.
4. Pedagogik muloqotning professional jihatdan muhim sifati.

9-Mavzu: Konfliktli vaziyatlarni hal etishda oilaning roli.

Pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda oila

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasining pedagogik aspektlari mustaqillikning ilk yillaridanoq tadqiqotchilarning diqqatini tortib keldi. Yoshlarni oilaviy turmushga tayyorlash tafakkuri aynan mustaqillik yillarida keng rivoj topdi, aholi o'rtasida targ'ib va tashviq etila boshlandi, davlat dasturlarining bosh mohiyatini tashkil qildi.

Mamlakat aholisining yarmidan ko'proq qismini yoshlar tashkil qilishi, o'sib borayotgan yosh avlodni jamiyatda mustaqil yashashga tayyorlash vazifasining dolzarbligi yoshlarni jamiyat hayotiga va oilaviy turmushga tayyorlash ishlarini jadallashtirishni talab etadi. Insonlarning o'zaro munosabatlarida keskinliklarning o'sib borayotganligi, zamonaviy ziddiyatlarning inson tafakkuri va ongiga ta'sir etishi orqali uning psixologik holatida salbiy va asabiy oqibatlarining vujudga kelishi, yosh oilalardagi ajrim holatlarning muntazam o'sib borayotganligi, bolalar va o'smirlardagi agressiya holatlarining vujudga kelayotganligi kabi muammolar talaba-yoshlarni oilaga tayyorlash vazifasini to'laqonli olib borish talabini kun tartibiga qo'yadi.

Darhaqiqat, oiladagi sog'lom muhit, odamiylik, insonparvarlik munosabatlari farzandning ruhiy dunyosiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ota-onaning o'zaro yaxshi munosabati, mehribonligi, g'amxo'rliqi oiladagi farzandlarning munosabatlarini to'g'ri shakllantirishga yordam beradi. Ona qizida muloyimlik, shirinsuhanlik, qizlarga hos oriyat, uyatchanlik, ibo, iffat kabi fazilatlarni tarbiyalash bilan birga, unga uy-ro'zg'or yumushlarini o'rgatish ham lozim. Ota o'g'lida to'g'ri so'zlik, mehnatsevarlik, olijanoblik, fidoiylilik, sahovat peshalik kabi hislatlarni shakllantirishi bilan birga uyda erkaklar bajaradigan barcha yumushlardan xabardor qilishi kerak. *Ayrim statistik malumotlarga qaraganda, bugungi intensiv turmush tarzini kechirayotgan oilalarda ideal siymoga yaqin ota haftasiga farzandlari tarbiyasiga atigi 1,5 soat, ona – 4-5 soat, ish bilan mashg'ul deb qaraluvchi ota - 12 minut, ona – 3 soat vaqtini ajratar ekan. Bundan ko'rinib turibdiki, bu ajratilgan vaqt bolalarning barkamol shaxs sifatida qaror topishida yetarli emas.*¹³ Yana muhim masalalardan biri ichkilikbozlik, kashandachilik inson sog'lig'iga, oilasiga, nasliga, jamiyatimizga qanchadan-qancha noxushliklar olib kelmoqda. Bu masalada davlatimiz tomonidan bir qator qarorlar qabul qilingan, ammo unga salbiy illat sifatida qarab, yeng shimarib kurashmoqdamizmi? Umuman, uning

¹³ИбрагимовХ., Абдуллаева Ш. Педагогика назарияси. -Т.: Фан ва технология, 2008. 127-129 бетлар.

oqibati haqida o‘ylab ko‘ryapmizmi? Menimcha, “menga nima” qabilida ko‘proq tomoshabinga aylanib qolgandaymiz. Bu vaqtda esa to‘ylarimiz, tug‘ilgan kunlar, gap-gashtaklarda dasturxonimizning asosiy bezagi spirtli ichimliklar bo‘lib qolmoqda. Eng achinarlisi shuki, bu tadbirlarning asosiy ishtirokchilari yoshlardan iborat. Ular to‘ylarda, tug‘ilgan kunlarda, gap-gashtaklarda shunchaki xordiq chiqarishlarda sog‘liq uchun deb ko‘tarayotgan qadahlarning organizmga salbiy ta‘sirini bilisharmikan? Oila iqtisodiyotini, oila rishtasini, jamiyatimiz farovonligini buzayotganliklarini, ayniqsa, yosh avlodga ta‘sirini-chi? Ko‘plab noxush holatlar, bezoriliklar, hatto jinoyatlar ushbu tadbirlarda “to‘yib-ichish” oqibatida sodir bo‘lmoqda. Vaholanki, yosh bolalarda asosan kattalarga taqlid qilish kuchli bo‘ladi. Yuqorida aytib o‘tilgan tadbirlarda kattalarni aroqqa mukkasidan ketishlarini ko‘rib hayot gashti shunday surilar ekan-da degan tushunchalarga borib qolmasmikan?

Bu masala yuzasidan mahalla oqsoqollari kengashida aniq, samarali tadbirlar ishlab chiqilganmi? Mahalla faollari ushbu masalani hal etishda ojizlik qilayotganlari o‘z-o‘zidan ma‘lum. Keling spirtli ichimlikning asorati haqida ilmiy ma‘lumotlarga tayangan holda fikr yuritish mumkin.

Kuzatishlar shundan dalolat beradiki, 1000 ga yaqin jinni bolalarning 500 nafarining onasi, 70 nafarining ota yoki onasi spirtli ichimlik iste‘mol qilari ekan. Fransuz vrachi Demma yigirma sakkiz yil davomida eri ham, xotini ham ichkilikka berilgan. O‘nta oilani kuzatgan. Bu oilada tug‘ilgan 57 nafar bolaning 25 nafari bir yoshga yetmay o‘lgan, 5 nafari tutqanoq, 5 nafarining bosh miyasi suyuq, 12 nafari ashaddiy jinni bo‘lib o‘lgan. Faqat 10 nafarigina nisbatan sog‘lom tug‘ilgan.

Tutqanoq kasali bilan og‘rigan har 100 boladan 60 nafarining ota-onasi ashaddiy ichuvchi ekanligi aniqlangan. Ichkilik turli xil jinoyatni keltirib chiqaruvchi asosiy sabab hisoblanadi. Uning asosida oqibat qotillik, bezorilik va boshqa salbiy ko‘rinishlar bilan tugallanmoqda. Dalillarga e‘tiborimizni qarataylik: 70 % ga yaqin qotillik, 80-90 % bezorilik asosan mastlik vaqtida sodir etilar ekan. Faraz qilaylik agar spirtli ichimlikni iste‘mol qilish 35 % ga kamaytirilsa, qotillik 40 % ga, bezorilik 25 % ga kamayadi. Demak, milliy mafkuramizda belgilangan xalq farovonligi, komil inson tarbiyasi uchun kurashishimizda avvalom bor ichkilikbozlik masalasiga millatimizdagi illat sifatida qarashimiz lozim. Yana faktlarga murojaat etamiz: 100 gramm aroq ichish jismimizdagi faol ishlayotgan 7500 ta to‘qimani ishdan chiqaradi. 75 gramm aroq iste‘mol qilgandan so‘ng muskullarning kuchi 20-40 % ga kamayadi. Endi bayram tug‘ilgan kun, to‘y

yoki do'stlar davrasida to'yib, me'yordan oshirib ichgan ishchi, xizmatchining ertangi kun mehnat unumdorligini tasavvur eting.¹⁴

Spirтли ichimliklarni iste'mol qilish bolalar va ayollarga tez ta'sir etadi. Ayol uchun alkogolizmga ro'ja qo'yish 2-3 yilni tashkil etsa, 13-14 yoshli o'g'il yoki qiz bolaga iste'mol qilgan bir qadah vino organizmga bir shisha aroq kabi ta'sir etadi. Afsuski, yoshlar o'rtasida aroq, vino, pivoga qiziquvchilar soni ortib bormoqda. Bizningcha, alkogolizmga jiddiy illat sifatida qarashimiz, ularni keng yoyilishiga sabab bo'layotgan tadbirlar yuzasidan samaradorli faoliyat yuritishimiz lozim. Barkamol shaxsning shakllanishi sub'ektiv va ob'ektiv omillarga bog'liq. Oilada har bir ota-ona bosh pedagog hisoblanadi. Ular farzandlarni sog'lom turmush tarziga yo'naltirishda asosiy rol o'ynaydi. Bu borada esa har bir ota-ona yetarli bilim, ma'lumotlarga ega bo'lishlari lozim. Shuni alohida aytish joizki, qadimgi pandnomalarda yozilishicha, inson boshida uchta kulfat bor emish. 1) o'lim; 2) qarilik; 3) noqobil farzand. Ularning ikkitasidan qutilishning ilojisi yo'q. Ammo, uchinchisidan qutulishning ilojisi bor emish. Bu iloj, faqat farzandni to'g'ri tarbiyasiga bog'liq deb hisoblaydilar. Farzandlarimizga zararli odatlarning salbiy xususiyatini, mohiyatini daliliy misollar asosida ongiga yetkazish, mantiqiy tushunchalarini tarkib toptirib borish, hamda to'y, bazmlarimizda alkogol ichimliklarsiz o'tkazish nafaqat oila tarbiyasi muammosi bo'lib qolmay, balki millatimiz sog'lom avlodi masalasida yondashishimiz davr taqozasiga aylanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2004 yil 25-maydagi RG'-3434 raqamli farmoni va unda ko'zda tutilgan maqsad va vazifalar, Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 5-iyuldagi "Oilada tibbiy madaniyatni oshirish, ayollarning sog'lig'ini mustahkamlash, sog'lom avlod tug'ilishi va uni tarbiyalashning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirishning maqsadli dasturi to'g'risida" gi 242-sonli qarorning bajarilishi mamlakatimizda sog'lom oilalarning vujudga kelishiga zamin yaratmoqda. Shu bilan bir qatorda 2014 yilni "Sog'lom bola yili" deb e'lon qilinishi munosabati bilan "Sog'lom bola yili" Davlat dasturi ishlab chiqildi va joriy etilmoqda. "Sog'lom bola yili" Davlat dasturida belgilangan vazifalarni amalga oshirish esa ta'lim va tarbiya sifat va samaradorligini rivojlantirishga asos bo'lib xizmat qiladi.¹⁵

Inson aslida baxt va ezgulik uchun dunyoga keladi, shu orzu-umid bilan yashaydi. Lekin bu bilan ish bitmaydi, u shu niyatiga yetish uchun harakat qilishi, mehnat qilishi, yaxshilik ko'rishi uchun yaxshilik qilishi lozim.

¹⁴Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Республика "Миллий ғоя ва мафкура", "Оила" илмий амалий марказлари ҳамда ТДПУ ҳамкорлигида "Ёшларни оилапарвар ота-оналикка тайёрлашда оиланинг роли" мавзусидаги Республика миқёсидаги илмий-амалий анжуман материаллари. 29-март 2013 йил, 224-225 бетлар.

¹⁵Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг 2014 йил 19-февралдаги "Соғлом бола йили" Давлат дастури.

Insonning inson bo'lib shakllanishida, hayotda o'z o'rnini topishida, el-yurt ichida izzat-hurmatga sazovor bo'lishida, yuksak axloq-odob qoidalarini o'zida mujassam etishida oila asosiy o'rinni egallaydi. Oila shunday makonki, unda hayotning davomiyligini ta'minlovchi shaxs shakllanadi, etnik madaniyat, urf-odatlar, axloqiy-ma'naviy qadriyatlar saqlanadi va rivojlantirila di, jamiyat taraqqiyotini belgilovchi iqtisodiy va ma'naviy hayot poydevori quriladi va mustahkamlanadi. Yurtboshimiz aytganlari dek, halqimiz qadim-qadimdan oilani muqqadas deb bilgan. Axir oila ahil va totuv bo'lsa, jamiyatda tinchlik va hamjihatlikka erishiladi, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukum suradi.

Oilada tarbiyaning negizlariga asos solinadi. U bolada shakllanishi lozim bo'lgan barcha insoniy munosabat va fazilatlarni tarbiyalovchi hayot maktabi hisoblanadi.

O'zbek xalqi tabiatan bolajon xalq. Bolaga nisbatan bag'ri kenglik, mehri daryolik, o'ta fidoyilik o'zbeklargagina xos xususiyatdir. Shu boisdan ham, ota-onalarimiz farzandlarning baxti uchun kelajagi uchun qayg'uradi. Ularning puxta bilim olishlari, qiziqishlari bo'yicha kasb-hunar egallashlari, axloq-odob qoidalarini mukammal bilishlari va ularga amal qilishlari uchun mavjud imkoniyatlarni yaratadilar. Chunki oilada bolani to'g'ri tarbiyalash – mustahkam poydevorli jamiyat barpo etilishining garovidir. Bola tarbiyasi keng qamrovli, uzoq davom etadigan murakkab jarayon bo'lib, uning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Ushbu jarayon turmush quradigan yigit va qizning bir-biriga har tomonlama munosibligidan boshlanadi.

Bo'lajak ota-onaning sog'-salomatligi, nasil-nasabi, dunyoqarashi, ichki va tashqi dunyosi, axloq-odobi, moddiy va ma'naviy darajasining mosligi, turmush qurishga ma'naviy va jismoniy tayyorligi farzand ko'rish va uning tarbiyasida muhim ahamiyatga ega.

Oilada mustahkamligi, ma'naviy va jismoniy barkamol farzand jamiyat mustahkamligi va ma'naviy yetukligining garovidir. Sohibquron bobomiz Amir Temur ham o'g'il uylantirishda kelin tanlashni, farzand tarbiyasini davlat siyosati darajasiga ko'targanligi ham bejiz emas. Davlatning qudrati – sog'lom fikrli, bilimli, axloq-odobli, xalq, millat, Vatan taqdiri uchun jonini tikkan insonlar qo'lida.

Mamlakatimiz mustaqilligi yillarida birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov rahbarligida olib borilayotgan siyosatning ustuvor yo'nalishlari hisoblanadigan ayollarning davlat va jamiyat qurilishidagi rolini oshirish, oilani har tomonlama mustahkamlash, oilada va ta'lim tizimida yoshlarni barkamol qilib tarbiyalash, aholi salomatligini mustahkamlash borasida amalga oshirilayotgan muhim ishlarning negizida ham aynan shu g'oya yotibdi. Millat genafondini saqlash – aynan shundan boshlanadi. Er yoki xotin nasl-nasabida mavjud irsiy kasalliklar, ma'naviy qashshoqlik kabi

salbiy holatlar kelgusi avlodlar taqdiri, millat kelajagi uchun ham xavflidir. Darhaqiqat, oilasining baxt-saodatini, rohat-farog'atini o'ylagan odam shu masalalarni ham nazardan chetda qoldirmasligi shart.

Chunki farzand er-xotinning mehr-muhabbat asosida qurilgan ixtiyoriy ittifoqining mevasidir. Abdurauf Fitrat aytganidek: "... uylanishning birinchi maqsadi farzanddir. Avlodni tarbiyalash insoniyatning xizmatidir. Qachonki biz yaxshi axloq egasi bo'lgan farzandlarni tarbiyalasak, shundagina bo'yimizdagi bu xizmat majburiyati soqit bo'ladi. Kimki badaxloq bolalarni tarbiya etsa, insoniyatga xizmat emas, balki dushmanlik qilgan bo'ladi. Jamiyat ularning farzandlaridan bezor bo'ladi. Xush va yaxshi axloqqa ega bo'lgan farzand, xushaxloq iymon sohibi bo'lgan ota-onadan bo'ladi, agarda ota-ona axloqsiz bo'lsalar, ularning tarbiyalari soyasida o'sgan farzand ham badaxloq bo'ladi. Binobarin, kuyov va kelin xushaxloq bo'lishlari eng yaxshi fazilatdir".

Oila – jamiyatning boshlang'ich ijtimoiy bo'g'inidir. U o'zida oila a'zolarining ehtiyojlari, qiziqishlari, maillari, tarbiyasi va boshqa ijtimoiy faoliyat turlarini aks ettiradi. Ota-onalarning bola shaxsiga ilmiy dunyoqarash asoslari, ma'naviy-axloqiy, nafosat, mehnat va boshqa ijtimoiy omillarni shakllantirish maqsadida tizimli ta'sir ko'rsatish jarayoniga **oilaviy tarbiya deyiladi.**

Oilalar Respublikamiz va qishloqlarning yagona ijtimoiy-iqtisodiy umumiyliги asosida rivojlanadi. Ayni paytda oilaviy turmush va oilaviy tarbiya o'zining milliy xususiyatlariga ham egadir. Pedagogik diagnostikada oila tarbiyasi o'z milliy va demokratik xususiyatlari bilan bir-biridan farqlanishini hisobga olish, oilaviy tarbiyada oilaning moddiy farovonligi, madaniy-ma'naviy saviyasi, osoyishtaligi, oila a'zolarining soni, tarkibi alohida ahamiyat kasb etadi.

O'quv maskanlarida beriladigan ta'lim-tarbiya darajasi bilan o'quvchi-talaba shaxsining oilaviy turmush tarzi orasidagi aloqadorlikning pedagogik jihatdan ta'minlanganligi hamda ta'lim oluvchilarning yutuqlari, ularda shaxsiy sifatlarning tarkib topib borishini jadallashtiradi.

Yoshlarning xulqida uchraydigan nuqsonlar: yolg'onchilik, agressivlik, huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olishda o'quv maskanlarida beriladigan ta'lim-tarbiyaning ta'sirini oshirish yo'llarini tadqiq etishda oila diagnostikasining muhim ahamiyati mavjud.

Pedagogika va psixologiya fanlarida ota-onalar bilan ish olib borishga doir turli xil yondashuvlar mavjud. Bulardan K.Leongard, G.Myunsterberg, Dembo-Rubinshten, E.Klimov, I.Grebennikov, A.Q.Munavvarov, M.Quronov, O.Musurmonova, L.Mahmudovalar tomonidan yosh va pedagogik-psixologiyaga asoslangan holda yaratilgan ma'rifiy-axborotli yondashuvlardir. Bu yondashuvlarning mazmun va mohiyatidan kelib

chiqqan holda ota-onalarga uzluksiz va ma'lum tizim asosida yordam berish maqsadida oila uchun ommaviy ta'lim dasturlari ham ishlab chiqilgan. Bu dasturlar asosida oilaning yoshlar tarbiyasidagi rolini faollashtirishga muvaffaq bo'linmoqda.

O'zbek xalqining milliy xususiyatlari: axloqiylik, o'zini-o'zi anglash, milliy tuyg'u, milliy madaniyat, milliy kiyinish va yurish-turishda o'z aksini topadiki, o'zbek oilasining tuzilishi va shaxslararo munosabatini o'rganishda ularni chetlab o'tish mumkin emas.

O'zbek oilalari tuzilishiga quyidagi sifatlar xosdir: ko'p bolalik; oilada otaning bosh tarbiyachi sifatida namoyon bo'lishi; qarindoshchilik, bir necha avlodlarning birgalikda yashashi.

Oilashunos olimlar: S.T.Inamova, V.Karimova, O.Musurmonova, F.Habibullaevlar tomonidan oilaning asosiy funksiyalari turlicha klassifikatsiya qilingan. Bu o'rinda oila funksiyalarini sanab o'tish bilan kifoyalanmay, balki ularni bir tomondan odamlarning moddiy xo'jalik-maishiy va ikkinchi tomondan, emotsional va ijtimoiy-psixologik ehtiyojlarini qondiruvchi funksiyalarga farqlash muhim.

Jamiyatning asosiy bo'g'ini bo'lmish - oilalarning vazifalari turli-tuman: Har bir oila ijtimoiy tizim sifatida jamiyat oldida quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi: iqtisodiy, reproduktiv, tarbiyaviy, rekreativ, felisitologik, kommunikativ, relaksatsiya, regulativ (boshqaruv).

Oilaning iqtisodiy funksiyasi uning asosiy tarbiyaviy funksiyasidir. Bolalarning aqliy, jismoniy, axloqiy estetik tarbiyasiga oilada asos solinadi. Oila inson deb ataluvchi binoning faqat poydevorini qo'yish bilan cheklanmay, balki uning so'nggi g'ishti qo'yilguncha javobgardir. Jamiyatning komil fuqarosini shakllantirish, tarbiyalash hozirgi zamon oilasining muhim funksiyasi darajasiga kiradi. Chunki shaxsning ijtimoiylashuvi dastavval oilada amalga oshadi.

Oilaning kommunikativ funksiyasi – oila-a'zolarining o'zaro muloqot va o'zaro tushunishga bo'lgan ehtiyojini qondirishga xizmat qiladi.

Oilaning rekreativ funksiyasi – nikoh-oila munosabatlari yuzaga kelgan dastlabki, ibtidoiy zamonlardan buyon unga xarakterli bo'lgan xususiyatlardan biri, oila-a'zolarining axloqiy pedagogik-psixologik himoyalanihini ta'minlash, yosh bolalarga va mehnatga yaroqsiz kishilar yoki keksa qarindoshlarga moddiy-ma'naviy va jismoniy yordam ko'rsatish kabilardan iborat bo'lib kelgan. Bu holat oilaning rekreativ funksiyasini tashkil qiladi. Oilaning rekreativ funksiyasi – o'zaro jismoniy, moddiy, ma'naviy va psixologik yordam ko'rsatish funksiyalaridan biri hisoblanadi.

Oilaning muhim bo'lgan funksiyalaridan yana biri – bu uning **reproduktiv** (jamiyatning biologik uzluksizligini ta'minlash, bolalarni dunyoga keltirish) funksiyasidir. Bu funksiya inson

naslini davom ettirishdan iboratdir. Oilaning vazifasi faqatgina yangi avlodni dunyoga keltiribgina qolmasdan, insoniyat paydo bo'lgan davrdan boshlab yashab kelayotgan ilmiy va madaniy yutuqlari bilan tanishtirgan holda, ularning salomatligini saqlab turishdan ham iboratdir.

Oilaning felisitologik funksiyasi – hozirgi zamon oilasining tobora ahamiyati ortib borayotgan funksiyalaridan biri uning felisitologik funksiyasidir (italiyancha “felicite” – baxt degani). “Shaxsiy farovonlikka erishishga intilish oilaviy munosabalar tizimida ko'p jihatdan hal qiluvchi omil bo'lib bormoqda. Oilada, er-xotinning bir-birini to'liq tushunishi- ularning o'zlarini baxtli his qilishlarini ta'minlaydi. Shuningdek, o'zidagi mavjud tabiiy-ijodiy imkoniyatlarini (iqtidorni) ro'yobga chiqarish, jamiyat va oila doirasida sarflash ham insonga o'zini baxtli his qilish imkonini beradi”¹⁶. Keyingi vaqtlarda insonning imkoniyatlari ortgan sari uning baxtga intilish darajasi ham ortib bormoqda.

Oilaning regulativ funksiyasi – oila-a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni boshqarish tizimini, shuningdek, birlamchi ijtimoiy nazoratni, oilada ustunlik va obro'ni amalga oshirishni ifodalaydi. Bunda kattalar tomonidan yosh avlodni nazorat qilish va ularni moddiy hamda ma'naviy tomondan qo'llab-quvvatlash nazarda tutiladi.

Oilaning relaksatsiya funksiyasi – uning eng asosiy funksiyalaridan biridir. Bu degani oila a'zolarining jinsiy, emotsional faoliyatini, ruhiy-jismoniy quvvatini, mehnat qobiliyatini yana qayta tiklash demakdir.

Oilaning funksiyalarining muvaffaqiyatli bajarilishi har qanday oila baxtini ta'minlovchi mezon hisoblanadi. Shuning uchun oilaning o'z funksiyalarini muvaffaqiyatli bajarilishi nafaqat uning ichki holatiga, shu bilan birga jamiyatning ijtimoiy sog'lomligiga ham ta'sir etadi.

2012-yil O'zbekiston Respublikasida “Mustahkam oila yili”, 2013- yil “Obod turmush yili”¹⁷ va 2014-yil “Sog'lom bola yili” deb e'lon qilinishi¹⁸ munosabati bilan jamiyatimizning asosi bo'lmish oila institutini yanada mustahkamlash va rivojlantirish, oilalarni, ayniqsa, yosh oilalarning huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish hamda qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish borasida olib borilayotgan barcha ishlarni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish lozimligi ta'kidlab o'tilgan. Obod turmushimiz da jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk va har tomonlama rivojlangan barkamol avlodni tarbiyalashda oilaning rolini oshirish, mustahkam oilada sog'lom bolani shakllantirishga doir aniq maqsadga yo'naltirilgan keng ko'lamli chora tadbirlar kompleksini amalga oshirish ko'zda tutildi, amalga oshirilmoqda.¹⁹

¹⁶ ИбрагимовХ., Абдуллаева Ш. Педагогика назарияси. -Т.: Фан ва технология, 2008. 127-129 бетлар.

¹⁷Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013-йил “Обод турмуш йили” Давлат дастури.

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 19-февралдаги “Соғлом бола йили” Давлат дастури.

¹⁹ Каримов И.А. “Мустаҳкам оила йили” Давлат дастури тўғрисида”ги Қарори. 2012-йил 27-февраль 1-бет.

XX asrning 90-yillaridan boshlab yuz bergan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy xarakterdagi salbiy jarayonlar oqibatida oilada bola tarbiyasi instituti sifatida chuqur tanazulga yuz tutdi. Bolaning o'z oilasidan siqib chiqirilishi bilan bog'liq ayanchli an'analar paydo bo'ldi.

Zamonaviy o'zbek oilasi ichidagi ziddiyatlar va inqirozlar nuqtai nazaridan oila institutiga nazar solinsa, yuqoridagi holatlar o'zini ochiq namoyon etayotgan holatlar hisoblanadi. Shu bilan birga, o'zini pinhona namoyon qilayotgan holatlar, oila ichida kechib, tashqariga ko'p ham chiqmayotgan, ammo ko'payib borayotgan salbiy vaziyatlar ham mavjud (12-rasm).

Xalqimizda shunday gap bor: kelishmovchilik, ziddiyat, janjal bo'lgan uyda rohat, baraka bo'lmaydi, - deb hisoblashadi. Oilada uning a'zolarini xo'rlamaslik, g'iybat qilmaslik, qilgan ishlaridan ayb topmaslik, yemoq-ichmoqqa qizg'anmaslik kabilar har doim targ'ib qilingan. Oila-a'zolari muomalasida salbiy his-tuyg'ularni jilovlay bilish, bir-birini tushunib yetish, ziyrak bo'lish, rashk, gina-kudratning oldini olish yo'llariga yoshlarni o'rgatish darkor.

12-rasm.

Eng avvalo yosh yigit va qizlarni oilaviy turmushning barcha o'ziga xosliklariga ochiq va samimiy o'rgatish lozim. Erkaklar va ayollar psixologiyasi, ularning fiziologiyasi, ma'naviy-ruhiy va jismoniy ehtiyojlari kabi masalalarda zamonaviy qarashlarning barchasini yoshlarga bermok zarur. Ayollarimizda erkaklarga nisbatan "g'arazli", "shaxsiy moddiy talablarni qondiruvchi" sifatidagi egoistik munosabat keng tarqalgan. Erkaklar esa o'z ayollariga oilaning xizmatkori, uning yumushlarini bajaruvchi, barchaga bo'ysunishi lozim bir jihoz sifatida qarashadi. Ikkala stereotip ham noto'g'ri hamda o'zgarishi lozim bo'lgan stereotiplardan hisoblanadi. Na erkakka, na ayolga "g'arazli", faqat "manfaat olish"ga yo'naltirilgan munosabat ko'rsatib bo'lmaydi. G'arazli munosabat inson nafsoniyatini yerga uradi. Shu bilan birga hech kimga ustunlik asosida munosabat ham bildirib bo'lmaydi. Er va xotin munosabati rahmdillik,

mehr-oqibat, bir-birini asrash tamoyillari asosiga qurilmog'i lozimligi barchaga ayon.

Ulug' rus yozuvchisi L.N.Tolstoy oiladagi munosabatlar uyg'unligi va erkak bilan ayolning majburiyatlari borasida hozir ham dolzarb bo'lgan tamoyilni aytib o'tgan: "Pishirib-kuydirish, tikib-yamash, kir yuvish, bolalarga qarash faqatgina ayollarning ishi, buni qilish erkaklarga uyat degan g'alati, ildiz otib ketgan yanglish fikrlar mavjud. Vaholanki, buning aksi uyatliroq: holdan toygan, qachon qarasang nimjon, homilador ayol zo'r-bazo'r ovqat tayyorlayotgan, kir yuvayotgan, kasal bolasiga qarayotgan bir paytda, ko'pincha bekor yurgan, vaqtini bo'lar-bo'lmas ishlar bilan yoxud butunlay besamara o'tkazayotgan erkaklarga uyat".

Yigit va qizlarni zamonaviy bilimlar asosida oilaviy munosabatlarga to'g'ri yo'naltirish zarur. Oila – muqaddas dargoh. Shu bois, oilaga muqaddas munosabatda bo'lish lozimdir. Oilaviy hayotni to'g'ri tashkil qilish va uni ziddiyatlardan asrash oilaning barcha a'zolaridan ma'lum tamoyillarga bo'ysunib yashash, ma'lum bilim va ko'nikmalarni qo'llash zaruriyatini talab etadi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

- 1.Oiladagi tarbiya va uning funksiyalari.
- 2.Oiladagi noto'g'ri tarbiyaning asosiy turlari va natijalari.
- 3.Oilada bola xulqining buzilishi.
- 4.Oiladagi tarbiyajarayonining psixologik konfliktologiya bilan aloqasi.

10-Mavzu: JAMOADAGI KONFLIKT VA UNI YECHIMGA OLIB KELISH YO'LLARI

Yurtimiz mustaqillikka erishgach, o'zining mustaqil taraqqiyot yo'lini belgilab oldi. Bu yo'l jamiyatimiz kelajagini o'z qo'llariga oluvchi – yoshlarga beriladigan ta'lim-tarbiya asosida belgilanadi. Shu nuqtai nazardan 1997 yil 29 avgustda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" va "Ta'lim to'g'risida" gi Qonun qabul qilinib, unda kadrlar tayyorlashning milliy modeli yaratildi. Mazkur modelda shaxs bosh va markaziy o'rinni egallab, modelning qolgan qismlari shaxs manfaatlari uchun xizmat qiladi. Ayniqsa uzluksiz ta'lim tizimi individ hayotga kelgandan boshlab, to maktabdan tashqari ta'lim muassasalaridagi "masofani" qamrab oladi.

Ta'lim-tarbiya muassasalari o'z vazifalarini amalga oshiraverishi mumkin. Ammo hayot qarama-qarshilik va ziddiyatlardan iborat. Yoshlar, qolaversa, jamiyatning barcha a'zolari shu ziddiyatni yengib, ulardan to'g'ri xulosa chiqara oladimi?!

Demak, ta'lim-tarbiya muassasalaridan tashqari tarbiyaviy ta'sirlar, ya'ni kundalikdagi ijtimoiy voqeliklarning shaxsga ko'rsatayotgan ta'siri, ularni ijtimoiy-pedagogik, ilmiy, nazariy va amaliy o'rganish, pedagogikada shu kunga qadar yetarlicha e'tibor berilmagan pedagogik yondoshuv zaruratini vujudga keltirmoqda. Ijtimoiy hayotning barcha jabhalari shaxsga, ayniqsa, yoshlarga albatta o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bunga ommaviy axborot vositalari, iqtisodiyot, ko'cha-kuy, mahalladagi voqiyliklar, ota-ona, yoshi kichik va kattalar orasidagi munosabatlar, ishlab chiqish jarayoni, ilm-fanning turli sohalari. Ammo pedagoglar uchun o'sha jamiyatdagi hodisa, jarayonlar va munosabatlarning yoshlar ongiga, insonlarning ma'naviy hayotiga, odob-axloq me'yorlariga bo'lgan ta'siri muhimroqdir.

Inson shaxsining pedagogik-psixologik rivojlanishi va uning shakllanishi murakkab ijtimoiy jarayondir. Zero, uning o'ziga xos xususiyatlari va qonuniyatlarini asosli ilmiy bilish, o'quvchi shaxsiga pedagogik-psixologik jihatdan ta'sir ko'rsatishning zarur shartidir.

Pedagogik-psixologik korreksiya, yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'quvchining qabul qilingan me'yorlarga mos kelmaydigan pedagogik-psixologik rivojlanish xususiyatlarini "to'g'rilashga" qaratilgan mutaxassis faoliyatini aks ettiradi.

Psixologiya fanlari nomzodi Galina Sergeevna Abramovaning fikricha, shaxsiy psixologik korreksiya odamning ichki dunyosini diskert tavsifiga (psixologning) asosli ta'sir qilishidir. Odam "Erdagi jonli evolyusiyaning so'nggi pog'onasidir", ijtimoiy tarixiy faoliyat sub'ektidir. Shaxs – ijtimoiy rivojlanish fonemeni, ong va tushunchaga ega aniq tirik odam.

Shaxsga doir rivojlanish-ijtimoiylashuv va tarbiya natijasida odamzodning ijtimoiy xususiyati sifatidagi shaxsning shakllanish jarayonidir.

Yosh inqirozi – keskin pedagogik-psixologik o'zgarishlar bilan xarakterlanadigan ontogeneznining alohida, nisbatan uzoq davom etmaydigan davrlaridir. Asabiy va jaroxatli xarakterga ega tangliklardan farqli ravishda shaxs rivojlanishining izchillik qonuniyatlariga bo'ysunadi.

Stress- turli xil ekstremal ta'sirlar – stressorlarga javoban yuzaga keluvchi keng doiradagi holatlarni belgilovchi holat.

Frustrasiya – ma'lum maqsad yo'lidagi mavjud mavhum to'siqlarni paydo bo'lishiga nisbatan hosil bo'ladigan muvaffaqiyatsizlikni boshdan kechiruvchi ruhiy holat.

O'smirlik 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo'lgan davrni tashkil etadi. Hozirgi o'smirlar o'tmishdoshlariga nisbatan jismoniy aqliy va siyosiy jihatdan bir muncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda. Aksariyat o'quvchilarda o'smirlik yoshiga o'tish, asosan 5-sinflardan

boshlanadi. “Endi o‘smir bola emas, biroq katta ham emas”- ayni shu ta’rif o‘smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. *O‘smirlik – bolalikdan kattalikka o‘tish* davri bo‘lib fiziologik va pedagogik-psixologik jihatdan o‘ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi, xarakteri shakllanadi, ma’naviy dunyosi boyib boradi, ziddiyatlar avj oladi. O‘smirlik balog‘atga yetish davri bo‘lib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taalluqli chigal masalalarning paydo bo‘lishi bilan ham xarakterlanadi. Bu yoshda o‘smir rivojida keskin o‘zgarishlar ro‘y bera boshlaydi. Bu o‘zgarishlar fiziologik hamda psixologik o‘zgarishlardir. Bo‘yiga o‘sish bir tekis bormaydi: qiz bolalar 5-7 sm o‘ssalar, o‘g‘il bolalar 5-10 sm.ga o‘sadilar. Bo‘yiga qarab o‘sish paysimon ilik suyaklarning uzunlashishi va umurtqa qismining kattalashishi hisobiga ro‘y beradi.

O‘smirlar o‘zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o‘zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma’lum darajada o‘rtoqlari va o‘qituvchilariga ko‘rsatishga intiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yo‘li bilan ham osongina ko‘rish mumkin. O‘smirlik davri “*o‘tish davri*”, “*krizis davri*”, “*qiyin davr*” kabi nomlarini olgan psixologik ko‘rinishlari bilan xarakterlanadi. Chunki, bu yoshdagi o‘smirlarning xatti harakatida muqobil yangi sharoitlarda o‘z o‘rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O‘z davrida L.S.Vigotskiy bunday holatni “psixik rivojlanishdagi krizis” deb nomlagan.

O‘smirlik davriga ko‘pincha so‘zga kirmaslik, o‘jarlik, tajanglik, o‘z kamchiliklarini tan olmaslik, urushqoqlik kabi salbiy xususiyatlar hosdir. O‘smirlar hayotda, ekranda va kitoblarda kattalarning mustaqilligini va erkinligini, ularni katta va qiziqarli ishlarini, dadil harakatlarini, qahramonliklarini, atrofdagilar orasidagi obro‘larini ko‘radilar hamda havas qiladilar. O‘smirda katta yoshli odam bo‘lishga yoki hech bo‘lmaganda katta yoshli odam bo‘lib ko‘rinishga qiziqish intilish paydo bo‘ladi va bu xohishni amalga oshirish unga osondek bo‘lib ko‘rinadi. O‘smirlarning ehtiyojlari va imkoniyatlari o‘zaro mos kelmasligi o‘smirlar bilan ota-onalar, o‘qituvchilar va boshqa murabbiylar o‘rtasida qarama-qarshiliklarni keltirib chiqaradi.

Kattalar o‘smirlarning foydali jamoa ishlarida muvaffaqiyatga erishishlarida yordam berishlari va bu bilan ularning o‘z qadr qimmatlarini namoyon qilishlariga imkon berishlari lozim. Aks holda ular boshqalarning oldida o‘zlarini yuqori qo‘yishlari, bepisandlik qilishlari mumkin. Buni ular o‘zlarining qadr-qimmatlari tan olinmaganligi yoki kamsitilganligiga qarshi chiqib salbiy ishlar va xatti harakatlar orqali amalga oshirishlari mumkin bo‘ladi.

O'smirlar nihoyatda taqlidchan bo'lib, ularda hali aniq bir fikr, dunyoqarash shakllanmagan bo'ladi. Ular tashqi ta'sirlarga va hissiyotlarga juda beriluvchan bo'ladilar. Shuningdek, ularga mardlik, jasurlik, tantiqlik ham xosdir. Tashqi ta'sirlarga beriluvchanlik o'smirda shaxsiy fikrni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi, lekin bu shaxsiy fikr aksariyat hollarda asoslanmagan bo'ladi. Shuning uchun ham ular ota-onalarning, atrofdagi kattalarning, ustozlarining to'g'ri yo'lini ko'rsatishlariga qaramay, o'z fikrlarini o'tkazishga harakat qiladilar. O'smirlarga farosatlilik, tejamkorlik, ehtiyotkorlik va uzoqni ko'ra bilishlik kabi psixik xususiyatlar hali yetishmaydi.

Tengdoshlar va o'quvchilar bilan kelishmovchilik kelib chiqishiga qo'yidagi toifadagi o'quvchilar sabab bo'ladi:

1. Oilasi notinch, ota-onasi janjalkash bolalar ko'pincha sinfda jizzakilik qilib, arzimagan sabablar tufayli ham tengqurlari bilan nizolashadi, ularni odatda sinfdoshlari va o'qituvchilari "tarbiyasi og'ir" bolalar deb ta'riflaydilar(6-rasm).

2. Kamol topishida nuqsoni bo'lgan bolalarda, o'ta erka tarbiyalangan bola va yoshlarda bilimlar bilan tizimli shug'ullanish uchun iroda yetishmaydi. Hissiy qo'zg'alish va tormozlanish jarayoni kamchiliklar ham bilimlarni egallash va sinf jamoasiga kirishib ketishga to'sqinlik qiladi.

3. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan va aqli zaif bolalar va yoshlar ham darslar va berilayotgan bilimlarni o'zlashtirishi qiyinlashgani va murakkablashib borishi natijasida bilimlarning mazmuni va ma'nosini egallashga qiynaladilar, bu holat ularda janjalkashlikka moyillikni kuchaytiradi. Chunki dars ular uchun mashaqqatli – ish, ular ilojini topsa darsga kelmaydi, kirmaydi. Janjal qiladi.

6-rasm

4. Iqtidorli bolalar. Ular darsda berilayotgan bilimlar darajasidan qoniqmaydi.

Zerikadi. Ko'pincha sinfdan ajralib qoladi. O'qituvchi bilan kelisha olmaydi, shu sababli o'zlashtirishdan orqada qolayotgan tengdoshlari ham, uning talabi va istagi darajasida dars berilmayotgan pedagog bilan ham konfliktga kirishishga moyil bo'lib qoladi.

5. Doimo hammadan norozi, atrofdagilarga muxolifatda bo'lganlar. Bu o'quvchilar ota-onasiga, o'qituvchilarga va boshqa kattalarga salbiy munosabatda bo'ladilar. Ularning gapiga ishonmaydilar. Mavjud tartib-intizomga bo'ysunishni istashmaydi. Qasddan darsdan qochib ketadi, ota-onasiga azob berish uchun o'g'irlik qiladi, arzimagan narsalarga janjal ko'taradi.

6. Birovlarga taqlid natijasida yuzaga keladigan konfliktlar. Bolalar yoki yoshlar o'zidan katta kishilarga, ba'zan kino aktyorlarga va boshqa sevimli qahramonlarga taqlid qilib sinfdagi tartib-intizomga, axloq normalariga rioya qilishni istamaydilar.

Pedagogik yoki sinf jamoasidagi konfliktning kelib chiqish sabablarini ko'rib chiqamiz: Jamoada (sinf jamoasi, mehnat jamoasi va boshqalar) har xil mavqedagi shaxslar o'rtasidagi kelishmovchiliklar ancha murakkab kechadi. Jamoaning rasmiy va norasmiy yetakchilari va ayrim tengdoshlar orasida kelib chiqadigan kelishmovchiliklarda, agar jismonan kuchli bo'lsa salbiy xulq-atvori va xatti-harakati bilan o'z atrofiga o'ziga o'xshagan "mushtum zo'rlar"ni to'plagan bo'lsa, sinfdagi jismonan kuchsiz, xavotirlanish darajasi yuqori, qo'rqq, o'ziga ishonchsiz o'quvchilarni ta'qib qilishi, zo'rlik bilan o'ziga bo'ysundirishi, ularni yomon yo'llarga boshlashi mumkin. Ba'zan shunday jismonan kuchli va salbiy yetakchilar, kuchsiz o'quvchilarga "soliq to'lash"ga majbur qilingani yoki darsga yaxshi va a'lo baholarga tayyorlanib kelgan o'quvchilarni qo'rqitish (yoki haqorat) bilan darsda javob bermaslikka majbur qilinganini eshitib qolamiz, bu yerda albatta sinf rahbari va boshqa o'qituvchilarning beparvoligi, sinfdagi ichki o'zaro munosabatlarni nazorat qilmasligi natijasida bunday nizolar kelib chiqadi. Bunday holatning oldi tez olinmasa, jismonan kuchsiz o'quvchi (yoki o'quvchilar) uchun yomon oqibatlarga olib kelishi mumkin. 8-v sinf o'quvchisi jismonan kuchli bo'lib, u o'z atrofiga bir nechta tengdoshlarni to'plab, butun sinf jamoasini o'ziga bo'ysundiradi. Ayniqsa, shu sinfdagi "a'lochi" bir nechta o'quvchini ular ta'qib ostiga olishadi; bu asosan ularni qizlar oldida jismonan va ruhan kamsitish, darsdan keyin – ko'chadi "jazolash", pul talab qilish va boshqa yaramas xatti-harakatlar bilan namoyon bo'lar edi.

Maktab psixologining tashabbusi bilan o'tkazilgan kichik pedagogik kengash – "konselium"da 8-sinfdagi ahvol muhokama qilinib, quyidagi tadbirlar belgilandi:

- 1) sinfdagi yuzaga kelgan kichik guruhchaning a'zolarini, uning asosiy tashkilotchisi va yetakchisi bo'lgan "S" ismli o'quvchidan ajratish uchun, uni shu maktabdagi boshqa sinfga o'tkazish va tezlik bilan ota-onalar yig'ilishini chaqirish;
- 2) "S" bilan maktab ma'muriyati, maktab psixolgi suhbat o'tkazishi va uni o'z xatti-harakatining oqibatlari bilan ogohlantirishi;
- 3) "S"ning otasiga o'g'lini darsdan so'ng futbol to'garagiga qatnashishiga yordam berish tayinlandi ("S" futbolga juda qiziqadi);
- 4) 8-v sinfdagi psixologik muhitni yaxshilash, jipslik, hamjixatlikni rivojlantirish uchun kechalar, sayohatlar uyushtirishiga kelishib olindi.

Kichik guruhchalarda yuzaga keladigan konfliktlar. Jamoada 2-4 kishilik kichik guruhchalarda yuzaga keladigan kelishmovchiliklarni

o'qituvchilar sezmasdan qolishi mumkin. Bordi-yu, bunday kelishmovchiliklarning oldi olinmasa, o'z vaqtida janjalni keltirib chiqargan omillar bartaraf etilmasa, 2 yoki 3 o'quvchi orasidagi kelishmovchiliklarga boshqa o'quvchilar ham aralashib, bu nizo butun sinf jamoasiga tarqalishi mumkin. Misol: yuqori sinf o'quvchisi psixolog qabuliga kirib. "Iltimos, menga yordam bersangiz. Sinfimiz men sababli ikkiga ajralib qolgan, bu janjal aslida Gulnora bilan mening oramizda boshlandi. Men Gulnora qo'pollik qilganim uchun ikkimiz arazlashib qoldik, lekin Gulnoraning o'rtoqlari men bilan gaplashmasdan, meni ajrata boshladilar. Bu mening o'rtoqlarimga qititiq tegdi va ular meni himoya qildilar. Hozir sinfdagi qizlar ikkiga bo'lingan va janjal davom etmoqda", - dedi qiz.

Qiz o'zining xatti-harakatidan iztirob chekmoqda edi. Ehtimol, sinfdagi raqobat, asabiy holat hammaning joniga tekkan bo'lsa kerak, qizlar bilan alohida o'tkazilgan yagona suhbat bu nizoga chek qo'ydi va nizo takrorlanmadi. Bunday nizolarning yuzaga kelishiga sabab, ba'zi sinf rahbarlari va o'qituvchilar sinfdagi ichki o'zaro munosabatlarga unchalik e'tibor bermaydilar, natijasida sinfda o'ta asabiy psixologik muhit yuzaga keladi. Bunday vaziyatning oldini olish yoki bartaraf etish juda oson, chunki bolalar, o'smirlar odatda juda kechiruvchan bo'ladilar. Ayniqsa, tengdoshlari bilan bo'lgan kelishmovchiliklardan o'zlari ruhan aziyat chekadilar, afsuslanadilar.

Tengdoshlari, shuningdek, sinfdoshlari guruhida o'smir o'zining kelishuvchanlik xususiyati bilan namoyon bo'ladi. O'smir o'z guruhiga bog'liq va qaram bo'lgan holda shu guruhning umumiy fikriga qo'shilishiga va uning qarorini doimo bajarishga tayyor bo'ladi. Guruh ko'pincha o'smirda "biz" hissining shakllanishiga yordam beradi va uning ichki holatini mustahkamlaydi. O'smir yoshidagi bola uchun do'st tanlash juda katta ahamiyatga ega. O'smirlik davrida do'stlik juda qadrlil hisoblanadi. Do'stlar doimiy ravishda ruhan, qalban yaqin bo'lishga ehtiyoj sezadilar. Bu ehtiyoj o'smir do'stlarining hol-ahvol so'rashishi va ko'rishishlarida (qo'l berib, quchoq ochib ko'rishish) birga o'tirish va birga yurishga harakat qilishlarida ko'rinadi. Ko'pgina ana shunday juda yaqin munosabatlar, o'smirlarning shaxs bo'lib shakllanishida, hamkorlikdagi harakatlaringiz inson qalbi va xotirasida bir umrga saqlanib qoladi.

TA'LIM MUASSASASI RAHBAR XODIMLAR VA O'QITUVCHILARI O'RTASIDAGI KONFLIKTLAR

Bugungi kunda zamonaviy axbort maydonidagi harakatlar shu qadar tig'iz, shu qadar tezkorki, endi ilgorigidek, ha bu voqea bizdan juda olisda yuz beribdi, uning bizga aloqasi yo'q, deb beparvo qarab bo'lmaydi. Biz

butun ma'rifatli dunyo, xalqaro hamjamiyat bilan tinch-totuv, erkin va farovon hayot kechirish, o'zaro manfaatli hamkorlik qilish tarafdorimiz. Ota-bobolarimiz ongu tafakkurida asrlar, ming yillar davomida shakllanib, sayqal topgan or-nomus, uyat va andisha, sharmu hayo, ibo va iffat kabi yuksak ahloqiy tuyg'u va tushunchalar qadrlanadi.

I.A.Karimov ta'kidlaganidek,"...agar biz ahil bo'lsak, el-yurt manfaati yo'lida bir tanu bir jon bo'lib yashasak, o'zimizdan sotqin chiqmasa, o'zbek halqini hech kim, hech qachon yenga olmaydi. Irodasi baquvvat odam o'ziga ishonadi va har qanday murakkab vazifani ham o'z zimmasiga olishdan qo'rqmaydi, yoningizda turib, qo'lidan kelgancha yordam berishga, qiyinchilik larni siz bilan birgalikda yengishga harakat qiladi".²⁰

Har qaysi fuqaro, har qaysi inson, jamiyat taraqqiyoti va uni yangilashga, ma'naviy hayotimizni turli tahdid va xurujlardan himoya qilish masalasiga bo'lgan o'z burchi va mas'uliyatini o'z turmish va tafakkur tarzimizga mos, biz barpo etishga intilayotgan kuchli fuqorolik jamiyati talablariga javob beradigan munosabatlar sifatida namoyon etishi darkor.

7-rasm. Jamoa – ijtimoiy munosabatlar va yagona ijtimoiy faoliyat asosida birlashgan guruh

Muammoning yechimini topmasdan turib, konfliktni ijobiy hal etib bo'lmaydi. Agar konfliktga e'tibor berilmasa, muammo yechilmay qolib ketadi, u yo'qolmaydi, bilaks chuqurlashib, o't olib, og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkin. Konfliktlar yechimini topa bilishda esa maxsus bilimlar qo'l keladi. Muammoning yechimiga qaratilgan umumiy sayi-harakatlar esa uning chuqurlashib ketib, og'ir natijalarga olib kelishining oldini oladi. Shu bois, konflikt vujudga kelganida undan uzoqroqda emas, balki unga nisbatan faol munosabatda bo'lish darkor. Konfliktga nisbatan faol munosabat esa konfliktlar yechimi bo'yicha maxsus bilim va ko'nikmalarning qo'llanilishini anglatadi.

Konfliktlar turli joylarda sodir bo'lishi mumkin. Mana shunday konfliktlardan biri – siz ishlayotgan mehnat jamoasida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan konfliktlardir. Jamoada sodir bo'lishi mumkin bo'lgan konfliktlarning o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'ladi. Jamoada sodir bo'ladigan konfliktlar mana shu jamoada ishlayotgan barcha xodimlarga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi(7-rasm).

²⁰И.А.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2009. – 122 б.

Mehnat jamoasida vujudga kelishi mumkin bo'lgan konfliktlar (1) sizdan tashqarida, ya'ni ziddiyat sizning manfaatlarinigizni o'zida jam qilmagan, yoki (2) unga siz ham tortilgan, ya'ni sizning manfaatlarinigiz konflikt orqali buzilayotgan yoki aksincha, sizning manfaatlarinigiz yutib chiqayotgan yoki (3) alohida holda siz va sizning hamkasbingiz, siz va sizning rahbarinigiz o'rtasida yoki (4) umuman butun jamoa orasida vujudga kelishi mumkin. Jamoadagi konflikt kim o'rtasida sodir bo'layotganligiga qaramay mana shu jamoada ishlayotgan xodimlarning barchasini o'z domiga tortib ketadi.

Nima sababdan mehnat jamoalarida turli xil nizolar kelib chiqadi. Buning bir necha sabablari bor:

- alohida shaxs va jamoatchilik manfaatlarining mos kelmasligi;
- ayrim alohida jamoa a'zolari xatti-harakatlarining ijtimoiy, gruhiy normalarga zid kelishi (tartibsizlik, intizomning buzilishi, mahsulotdagi brak, ishning samarasizligi va b.q.);
- jamoa a'zolari qarashlaridagi nomuvofiqliklar;
- ishni tashkil etish va mehnatga munosabatdagi farqlar;
- ishchixodimlar o'rtasidagi vazifalarning to'g'ri taqsimlanmaganligi va hokazo.

Siz jamoada sodir bo'lgan ziddiyatdan tashqarida bo'la olmaysiz. Agar siz konfliktga umuman aralashmasangiz ham, sizdan konfliktga nisbatan o'z munosabatingizni oydinlashtirish so'ralganda, xohlang-xohlamang ziddiyatga nisbatan o'z fikringizni, o'z xulosalarinigizni aytishga majbur bo'lasiz. Bu esa, qaysidir masalalarda bir yoki boshqa tomonning manfaatlarini ustun qo'yishingizga, biror tomonning yonini olishingizga sizni majbur etadi. Agar siz maqsadli ravishda jamoadagi konfliktndan o'zingizni olib qochib, o'zingizni betaraf deb e'lon qilganingizda ham, har kuni o'sha jamoada bo'lganingiz uchun, konfliktning qanday rivojlanayotganligi, tomonlar o'zini qanday tutayotganligi beixtiyor kuzatib borasiz, oxir oqibat o'zingizni haqiqatan ham ziddiyatdan tashqaridaman, - deb his qila olmaysiz.

Jamoada vujudga kelgan har turli konfliktlarga nisbatan ham passiv emas, faol yondoshgan ma'qul. Siz o'zingizni bir tomonning yonini olgan yoki ikkinchi tomon uchun bo'ysungan holda emas, balki avval o'rganganimizdek, mana shu konflikt vaziyatni vujudga keltirgan muammoni aniqlashga sayi-harakat qilib, butun jamoa diqqatini shaxslararo munosabatlarni taftish qilishga emas, balki muammoni aniqlashga, uning yechimini qidirishga, tomonlarning har birining manfaatlarini o'zaro yaqinlashtirishga, har ikki tomonni ham o'zaro qoniqtiradigan yechimni qidirishga safarbar etishingiz lozim bo'ladi.

Mehnat jamoasida xodimlar o‘zaro bir-birlarini hurmat qilish va bir-birlariga zarar yetkazmaslikka harakat qilib ishlaydilar. Ammo shunga qaramasdan ba‘zan ular o‘rtasida, ko‘proq jamoa rahbarining o‘z qo‘lidagi xodimlarga nisbatan jamoa etikasining buzilish natijasida muammoli holatlar uchrab turadi. Ular quyidagilardan iboratdir:

- 1) rahbarning o‘z qo‘lida ishlayotganlarga nisbatan dimog‘dorligi, ya‘ni o‘z rahbarlik lavozimini suiste‘mol qilgan hollarda rahbarlik qilish tartibini buzishi;
- 2) o‘zini katta tutishi, ularni behurmat qilishi;
- 3) bergan va‘dalar ustida turmaslik;
- 4) o‘z fikrlaridan o‘zgacha bo‘lgan qarashlarni yoqtirmaslik, qo‘l ostidagi xodimlarning fikrlarini inkor etishi va ta‘qib ostiga olishi;
- 5) tanqidli fikrlarga yo‘l qo‘ymasligi;
- 6) o‘z qo‘lidagi xodimlar huquqlarini cheklashi;
- 7) xodimlarga ular mas‘uliyatidan tashqari shaxsiy majburiyatlarni yuklashi va ularning bajarilishini talab etishi;
- 8) barcha uchun muhim bo‘lgan ba‘zi ma‘lumotlarni yashirib, ulardan jamoani bexabar qoldirishi (masalan, shatlatlar qisqarishi, mukofatlardan yoki chet elga ketish uchun kelgan komandirovka);
- 9) inson nafsoniyatini pastga uradigan tanqid bilan shug‘ullanishi;
- 10) xodimlar orasiga ataylab g‘alva va nifoq solib qo‘yishi;
- 11) xodimlarni guruh-guruh qilib, ular o‘rtasidagi nizolarni keltirib chiqarishi;
- 12) xodimning vaqtini tejamaslik (masalan, xodim agar rahbar bilan muhim masala yuzasidan maslahatlashmoqchi bo‘lsa, o‘zini bir necha kun “kutish”ga yoki uzoq vaqt kutishga majburlash);
- 13) xonasiga kirgan odam bilan o‘z qog‘ozlaridan ko‘z uzmay suhbatlashishi;
- 14) kirib kelgan odamga “o‘tirishni” taklif etmaslik va boshqalar.

Yuqoridagilarga asoslanib misol keltirishimiz mumkin. Masalan, Toshkent shahridagi maktablardan birida direktorni boshqa ishga o‘tgani uchun uning o‘rniga yosh, ammo qaysidir maktabda o‘quv bo‘limining mudiri bo‘lib ishlagan ayolni tayinlashdi. Jamoa yangi rahbari iliq kutib oldi, ayniqsa, uning yoshligi va “men bu maktabda tartib o‘rnatishga keldim, o‘zim ham kuchimni ayamayman va sizlardan ham shuni talab qilaman”, - deb ishonitirishi ko‘pchilikka yoqib qoldi.

Chunki eski direktorning ba‘zan o‘z bilganicha, adolatsiz qarorlar qabul qilishini o‘qituvchilar jamoasi hazm qila olmasdi.

Rostdan ham maktabda tartib-intizom ancha yaxshilanib qoldi. Oldingi direktorning “erkalari”ni yangi rahbar “joyiga o‘tkazib qo‘ydi”. Maktabning o‘quv jarayonida, tashqi va ichki ko‘rinishida sezilarli o‘zgarish yuz berdi.

Lekin, yangi direktor yoshligi uchunmi, o'qituvchilar bilan gaplashganda, yig'ilishlarda qo'pol, ortiqcha o'ziga erk berib gapirishidan ayrimlar qattiq ranjiy boshlashdi. Shundaylar orasida maktabning o'quv bo'limi mudiri ham bo'lib, u ancha tajribali, jamoada o'rni va obrusiga ega edi. Yangi direktor o'zidan ancha yosh bo'lishiga qaramasdan ayrim vaqtda qupol munosabatda bo'lishi mudirning nafsoniyatiga tegdi. U bir-ikki marta rahbarga odamlarga nisbatan munosabatini o'zgartirishni maslahat berdi. Asta-sekinlik bilan maktab jamoasi ikkiga bo'linib, bir qismi rahbar atrofida, ikkinchi qismi mudir atrofida kichik guruhchani tashkil etdilar. Tashqaridan qaraganda bu holat sezilmas, odamlar bir-biri bilan oldindagiday quyuq salomlashar, birgalikda tadbir o'tkazishar edi, lekin o'rtada o'zaro ishonch yo'qolib, "o'zimizniki" va "dushman tomon"ga jadal ravishda taqsimlanishdi. Har bir guruhcha o'zining keyingi harakat taktikasini va strategiyasini burchak-burchakda yashirinchamuhokama qilardi. O'zaro tortishuvlar, bir-birining ustidan shikoyat xati yozishlar, kichik-katta yig'ilishlarda dahanaki janglar avj oldi. Ba'zi birovlarining asabi chidamasdan ishdan bo'shash haqida ariza yozdi. U konflikt agarda shunday davom etsa, nima bilan tamom bo'lishini hech kim bashorat qila olmasdi.

Yaxshiyamki, tuman Xalq ta'limi bo'limi bu konfliktga aralashib, direktor va mudirni ishdan olib, o'rniga boshqa kishilarni tayinlash bilan barham berdi.

Yana bir misol, jamoada ikki xodim o'rtasida o'zaro konflikt vaziyat vujudga keldi. Bo'lim muhim bo'lgan masala yuzasidan yillik hisobot tayyorlashi lozim edi. Hisobotning tarkibiy qismlari turli xodimlarga bo'lib berildi. Kimdir hisobot yozishga mas'uliyat bilan yondoshdi, kimdir mas'uliyatsizlik qilib, kechikib, o'zi tayyorlashi bo'lgan sahifalarni yozib ulgurmadi. Buning natijasida butun bo'lim yillik "mukofot"dan quruq qolishi ehtimoli vujudga keldi.

Kimdir "O'zi kim bu landovurni ishga olib kelgan", - dedi. Boshqa bittasi "Avval so'raylikchi, oilasida biror kor-hol bo'lgandir", - dedi. Uchinchilar "Mana biz kechalari uxlamay, qog'ozlarni uyga olib ketib, xo'jayinlardan gap eshitib bo'lsa ham, yozib ulgurdik-ku", - dedi. Boshqa bir xodim "Haydash kerak bunaqa bezbetlarni, birovlar hisobiga kun ko'radiganlarni. Qutulish kerak ulardan. O'zi ham ishlamaydi, birovlarini ham oyog'iga bolta uradi", - dedi. Hamma gapga chidayotgan ishni bajarib kelmagan xodim, "Kim bezbet? Kimning oyog'iga bolta uribman?!" - deb qarshisida turgan odamga tashlanib qoldi. Orada shovqin-suron bo'lib ketdi. So'z bilan urishish mushtlashishga aylanib ketdi. Shovqinga bo'lim boshlig'i kirib qoldi. Ikkala urishgan xodimni o'z xonasiga taklif etdi. Boshliq hisobotni muddatida qilmagan odamni o'zi ishga olib kelgan edi. Shu bois uni ko'p urishmadi. Gaplarining oxirida "Hammaga aytib,

tinchlantirib qo'yinglar. Hamma o'z mukofot pulini oladi", - dedi. So'ng, "Biz bir bo'limdamiz. O'zaro janjal qilmanglar. Uyat bo'ladi. Murosa-yu madora. Qani bir-birlaringizga qo'l berib, yarashib olinglar-chi", - dedi-da ularni qo'yib yubordi.

Ana endi siz javob bering. Boshliq o'rtadagi nizo va ziddiyatni yechib, muammoni hal qilgan-mi?! Eng oson yo'li, xuddi muammo mavjud emasdek, tomonlarga "urushmanglar", - deyish. Ammo, "urushmanglar" deyish bilan odamlar urushmasdan qolmaydi-ku... shu bois, jamoada vujudga keladigan konfliktlarda ham o'zini tutish va konfliktida bo'lgan munosabalar bo'yicha ma'lum tartib-qoidalarga rioya qilgan ma'qul bo'ladi. Jamoadagi konfliktlar bo'yicha mutaxassislar konfliktni boshqarishning sakkiz muhim qoidalarini ajratishadi.

Yuqorida keltirilgan misollar bilan maktab jamoalarida (yoki ishlab chiqarishdagi mehnat jamoalarida) nizoga faqat o'quvchi sabab bo'ladi, demoqchi emasmiz. O'qituvchilar orasida ham ish yuritish shakli, xatti-harakati, hulq-atvori nizoga sabab bo'ladigan o'qituvchilar ancha bo'lib, ular ham o'quvchilarning maktabdan bezishiga, o'ziga ishonchsiz, qo'rqq, tashabbussiz, asabiy bo'lib o'sishlariga sabab bo'lar ekan, bunday o'qituvchilar tibbiy, ruhiy va asabiy yordamga doimo muhtoj bo'lib yuradilar.

JAMOADAGI KONFLIKTNI BOSHQARISH TARTIBLARI:

1. Konfliktni vujudga kelganini, uning mavjudligini tan olish va uni o'rganish.

2. Konfliktga tortilgan xodimlar, bevosita konflikt ishtirokchilari hamda konfliktga aloqador bo'lmagan, ammo mana shu jamoaning barcha xodimlarining ziddiyat to'g'risidagi holis fikr-mulohazalarini o'rganish.

3. Konfliktning asl mazmunini, nima sababdan kelib chiqqanligini aniqlash. Ziddiyatning shaxslararo konflikt ekanligi, yoki tomonlararo konflikt ekanligini belgilash. Shuningdek, jamoadagi osoyishtalikni buzish jamoaga o'z salbiy ta'sirini o'tkazishga, ish jarayonining buzilishiga sabab bo'layotgan odam mavjudligi yoki yo'qligini aniqlash. Umuman konflikt vaziyatining sub'ektiv va ob'ektiv kelib chiqish sabablarini o'rganish. Ob'ektiv sabablar mavjudligi aniqlansa, ularning oldini olish choralarini ko'rish, masalan, kompyuterning buzilib qolganligi, elektr chirog'ining o'chib qolganligi, qog'ozlarning yetishmovchiligi v.h.

4. Konflikt yechimini rejalashtirish. Konflikt yechimini topish bo'yicha turli alternativ usullar, yo'llar va ssenariylarni ishlab chiqish. Konfliktning qanday rivojlanib va o'sib borishi mumkinligini aniqlash. Konfliktning o'sib ketmasligi oldini olish choralarini ko'rish.

5. Konflikt yechimi jarayoniga barcha xodimlarni jalb qilishga harakat qilish. Ko'pchilik hollarda bargalikda ziddiyat mazmuni, uning kelib chiqishi va uning yechimini topish bo'yicha chora-tadbirlarni belgilash yo'nalishida hamkorlik va birgalikda ishlashning o'zi konflikt vaziyatni yumshatishga, tomonlar manfaatlarini uyg'unlashtirishga, umumiy maqsadlarni topishga, shuningdek, uyg'unlik asosida tomonlarni yangitdan bir-biriga yaqinlashtirishga xizmat qiladi. Muammoni ochiq muhokamaga qo'yish, har bir xodimning fikr va qarashlarining samimiy bayon qilinishiga erishish, qarashlardagi plyuralizmga erishish, konflikt yechimi bo'yicha har bir tomon qarashlarining ifodalinishini yo'lga qo'yish jamoadagi har turli keskinliklar, mavhumlik, gina-qudrat, g'iybat, hafagarchilik, fikrlarning ichida qolib ketishi, g'alamislik, fitna, bo'xton va aniq bo'lmagan ma'lumotlarning tarqalishining oldini oladi.

6. Butun jamoadagi diqqatni konfliktning mazmunini, muammoning mohiyatini anglashga qaratish va yo'naltirish yaxshi natijalar beradi. Chunki konflikt – bu hayotning, yoki jamoadagi faoliyat jarayonining oxiri emas. Kollektiv bundan keyin ham birgalikda, hamkorlikda ishlashi lozim. Ish yuzasidan esa turli ziddiyatlar bo'lishi mumkin. Ish yuzasidan bo'lgan ziddiyatlarga ish jarayonini yaxshilash uchun vujudga kelgan yangi vaziyat, ish unumdorligini oshirish imkoniyati, mehnat jarayonlaridagi nizolarni olib tashlash orqali yangi munosabatlarni o'rnatish jarayoni sifatida qarash o'rinlidir. Konflikt – jamoada yuzaga kelganda ham, oddiy va tabiiy hayot jarayoni bo'lib qolaveradi. Konflikt ko'pincha jamoada vujudga kelgan notabiiy va nizoli holatning yangi mazmunda qayta shakllantirilishi uchun katta imkoniyat beradi. Katta ishlab chiqarish jarayonlarida, biznes strukturalar faoliyatida konflikt mehnat unumdorligini oshirish va mehnat jarayonini jonlantirishning muhim va zarur bo'lgan xususiyatlaridan hisoblanadi. Konflikt kelib chiqishidan so'ng vujudga kelgan yangi vaziyat aynan yangi qarorlar uchun yo'l ochib beradi. Yig'ilib qolgan muammolarni yuzaga chiqaradi. Ular yechimini topishga butun jamoani yo'naltiradi. Tashkilotdagi atmosfera qanchalik osuda va tinch ko'rinmasin uning ichki rivojlanish tamoyillarida konfliktlar rejalashtirilgan va tabiiy o'rnashtirilgan bo'ladi. Konflikt jamoadagi muammoni yorqin va aniq ko'rish, uni his qilish va uning yechimini topish orqali, yangi ilg'or va taraqqiyot tamoyillarini belgilab olish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Bu holat – konflikt mazmunida yashiringan uning yaratuvchanlik imkoniyatlarini ko'rsatadi. Agar tashkilot rahbari jamoada ish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ziddiyatlarni oldindan bashorat qila olsa, yoki vujudga kelgan konfliktlarni yaratuvchanlik tamoyillari asosida rivojlantira olsa, jamoa ichidagi ziddiyatlardan qo'rqmasa, mana shu tashkilotda o'sish va ulg'ayish ta'minlangan bo'ladi.

7. Konflikt yechimi doirasida qabul qilingan qarorlarning bajarilishini ta'minlash va konfliktli vaziyatni hamkorlikda qabul qilingan yechimga olib kelish. Har bir tomonning amallari aniq, o'zaro muvofiqlashgan, bir-birini to'ldirgan, adolatli va oddiy bo'lishi zarur. Yechimni o'z vaqtida topish konfliktning kuchayib ketmasligini ta'minlashini esdan chiqarmang.

8. Konfliktli vaziyat bo'yicha belgilangan qaror va xulosalarning o'z vaqtida joriy etilishini ta'minlash zarur. Konflikt vaziyatda bir marta qaror qabul qilib, qaror qabul qilingandan so'ng konflikt o'z-o'zicha yechiladi, deb o'ylash noto'g'ridir. Konflikt yechimi bilan aloqador bo'lgan qarorlarning bajarilishigina konfliktning haqiqiy yechimi bo'la oladi. Vaziyat konflikt yechimi topilganini ko'rsatishi mumkin, ammo ana shu konflikt yechimi amalga oshirildimi, bu sizning keyingi sayi-harakatlaringizga bevosita bog'liq bo'ladi. Agar siz konflikt yechimi topilganligi bosqichida muallaq turib qolsangiz, konflikt o'z yechimi ijrosini hech qachon topmaydi, konflikt – konflikt vaziyatida qolib ketaveradi. Shu bois, ziddiyatga doimiy e'tibor qaratish lozim bo'ladi.

Jamoadagi konfliktni to'g'ri hal etishda boshqaruvchidan juda keng dunyoqarashga ega bo'lishni, o'ta sabrli, o'tkir mulohazali, madaniyatli va ma'naviyatli bo'lishni talab etadi. Har bir chiqarilgan qaror jamoani tarqalib ketishiga yoki hamjihat bo'lib ishlashiga sabab bo'ladi. Shuning uchun konflikt masalasiga shoshmashosharlik qilmasdan, ishchilar tomonidan bildirilgan shaxsiy va ommaviy fikrlarga berilib qolmasdan chuqur tahlil qilish bilan yondashish lozim. Konflikt yechimini to'g'ri hal etish nafaqat jamoani, balki jamoaning har bir a'zosini va uning yaqinlarini salbiy oqibatlardan saqlab qoladi, osoyishtaligini buzmaydi. Donishmandlarning fikricha: "Janjal bo'lgan yerdan baraka qochadi."

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

- 1. Jamoada mos kelishga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning asosiy guruhlari.**
- 2. Hodimlarning janjalkashligiga ta'sir ko'rsatuvchi psixologik xususiyat turlari.**
- 3. Nizolar sabablari: nizolarni hal qilish usullari.**
- 4. Direktorlarning o'sz ilmiy mudirlari bilan nizolarga borish hollari.**
- 5. O'qituvchi o'rtasidagi, guruh ichida, shaxslararo nizolaming oldini olish.**

11-Mavzu: PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYADA TANA ZABONI

Inson kundalik hayotida juda katta informatsiya ichida yashaydi, katta informatsion oqimni qabul qiladi va xuddi shunday katta informatsion ma'lumotlarni atrofga tarqatadi ham. Informatsiya larni tarqatishda faqat uning tili, zaboni, aytgan gaplari, ishlari, yozgan kitoblari ishtirok etmaydi. Faqat mana shulargina ahamiyat kasb etmaydi. Balki informatsion ma'lumotlar ni tarqatishda odam tanasining ma'lum hatti-harakatlari, ya'ni mimikasi, kiyinishi, qo'l harakatlari, qosh ko'zi, ovozi, ko'z qarashlari, nigohi, kulgusi ham ishtirok etib, ular muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, agar sizga uzoqdagi tanishingiz "Bu yoqqa kel!" deb baqirib, ammo qo'l harakatlarini teskari tomon "ket!" shaklida qilsa, siz nima qilishni bilmay, esankirab qolasiz. Chunki "kel" axborotiga doir qo'l harakatlari bilan, "ket" axborotiga doir qo'l harakatlari boshqa-boshqadir, ular qarama-qarshidir. Ya'ni, "kel" bilan "ket" ma'lumotini o'zida jamlagan qo'l harakatlari ma'lum bir informatsiyani ifoda etadi.

Demak, bizning boshqa odamlar bilan bo'ladigan tabiiy muloqotimizda ularda jamlangan ma'lumotlar bilan birgalikda til, tana harakatlari, mimika, ovoz ham faol ishtirok etadi. Bizning uzatmoqchi bo'lgan axborotimizga mutanosib ravishda mazkur tana harakatlarini biz beixtiyor tarzda instinktiv ishlatamiz. Ularga ko'p e'tibor qaratmaymiz. Ammo bizning suhbatdosh, ba'zan xuddi ana shu tana harakatlari orqali siz to'g'ringizdagi eng "ochiq" aytilgan va haqiqiy bo'lgan axborotni qabul qiladi hamda o'z xulosalarini chiqaradi.

Shu bois, siz birovdan hafa bo'lsangiz, o'z nutqingizda hurmatli so'zlarni aytayotgan bo'lsangiz ham, boshqa inson ko'pincha vaziyat samimiy emasligi, orada nimadir bo'lganligini sizning tana harakatlaringiz ("sovuq" ovozingiz, ko'z qarashlaringiz, "qo'l" uchida so'rashishingiz) orqali bilib, sezib turadi. Siz qarshingizda turgan odam tomonidan o'zingizning ichki xissiyotlaringiz aynan va bevosita anglanishini istamaysiz, chunki aynan mana shu daqiqalarda siz mazkur odamga nisbatan yomon xissiyotlar ichida yashamoqdasiz. Biroq, siz o'z hissiyotlaringizni yashirishingiz lozim. Ammo tana harakatlaringiz ongingiz to'rida bo'lgan sizning munosabatingizni o'z tana zaboni orqali bilintirib qo'yadi. Chunki informatsiya faqat so'z orqaligigina emas, balki tana harakatlari orqali ham uzatiladi. Demak, tana zaboni axborot ulashish va tarqatishda faol ishtirok etadi. Informatsiyani uzatishda biz ko'pincha e'tibor bermaydigan xuddi ana shu noan'anaviy usul - **"tana zaboni"** hisoblanadi.

Shunday qilib, tana zaboni nima? Tana zaboni ilmiy, aniq, lo'nda tushuncha bo'lmay, balki tanamiz harakati oqibatida berilayotgan,

uzatilayotgan signallar majmuidan iborat, biz bu signallarni ataylab, yoki o'zimiz bilmagan holda atrofdagilarga ma'lum qilamiz.

**Tana zaboni – sizning qanday yurishingiz, turishingiz, qanday ovozda so'zlashishingiz, qanday kiyinishingiz, sizning imo-
ishoralaringiz, mimikangiz, umuman olganda qandaydir ma'noga ega
bo'lgan hamda axborot tarqatish va qabul qilishda ishtirok etgan tana
harakatlaringiz majmuasidir.**²¹

Sizning bunday tana harakatlaringiz nima to'g'risida, qanday axborot beradi? Bizning tana zabonimiz o'ziga hos til bo'lib, u bizning kayfiyatimiz va xarakterimiz to'g'risida o'zimizdan ko'proq informatsiya beradi. Tana zaboni, shu bois, muloqotning muhim xususiyatlaridan hisoblanadi.

Muloqotning interaktiv tomoni – kishilarning birgalikdagi faoliyatda bir-birlariga amaliy jihatdan ta'sir etishlari. Hamkorlikda ishlash, bir-birlariga yordam berish, bir-birlaridan o'rganish, harakatlar muvofiqligiga erishish kabi qator qobiliyatlarni namoyon qilish mumkin.

Odamlarning turli sharoitlarda o'zlarini tutishlari xulq – atvorlarining boshqarilishi ma'lum psixologik qonuniyatlarga bog'liqligini ko'rish mumkin. Bunga sabab jamiyatda qabul qilingan turli normalar, qonun qoidalaridir. Chunki o'zaro muloqot va o'zaro ta'sir jarayonlarida shunday xatti-harakatlar obrazlari kishilar ongiga singib tasavvurlar, xislatlar orqali boshqa birovni tushunishga harakat qilish, o'zini boshqa birov bilan solishtirish, masalan: 1-marta uchrashuvga ketayotgan yigitning holatini uning o'rtog'i yoki akasi tushunishi mumkin.

Refleksiya – muloqot jarayonida suhbatdoshning pozitsiyasida turib, o'zini tasavvur qilishdir, o'ziga birovning ko'zi bilan qarashga intilishdir. Masalan: guruhdoshingizdan biriga kuylagi yarashmaganini aytish mumkin, 2-chisiga aytsam kuyyapti deb o'ylaydi deysiz.

Stereotoifaizatsiya – odamlar ongida muloqotlar mobaynida shakllanib o'rnashib qolgan, ko'nikib qolingan obrazlardan shablon sifatida foydalanish, bunday stereotoifalar ba'zan muloqotni to'g'ri yo'nalishini ta'minlasa, ba'zan xatoliklarga sabab bo'ladi. Masalan: qizlarning shim kiyib yurishi yoki velosiped minishi. Ko'pchilik bunday qizlarni odobsiz deb o'ylaydi, bu noto'g'ri, albatta.

²¹Karina V. Korostelina and Simone Lassig. History Education and Post-Conflikt Reconciliation. USA Canada. Routledge, 2013.

Ba'zan kishini tashqi qiyofasidan uning xarakterini aniqlaydi. M: shunday tajriba o'tkazilgan: talabalarga turli qiyofadagi kishilarning rasmi ko'rsatilgan, ular iyagi katta kishilar kuchli irodaga ega, peshonasi keng odamlar-aqlli, sochi qattiq odam qaysar, bo'yi past odam hokimiyatga intiluvchi, chiroyli odam o'ziga bino qo'ygan yoki nodon bo'lishi aytilgan. Bular albatta, to'g'ri emas. Lekin kishilarning ongida avloddan-avlodga o'tib kelayotgan tasavvurlar shunday obrazlarni shakllantirgan. Natijada odam haqida tushunchaning shakllanishida u haqida bo'lgan ma'lumot katta rol o'ynaydi. M: psixolog olim Bodalyov talabalarning 2 guruhiga 1 odam portretini ko'rsatib, uni 1-guruhga jinoyatchi, 2-guruh talabalariga esa olim deb tanishtirgan.

1-guruhdagilar uning ko'zlarini yovuz, beshafqat desa, 2-guruhdagilar uning ko'zlarini dono, muloyim deyishgan.

Odamlarning tashqi qiyofasi, kiyinishi, o'zini tutishi, hissiy holati, ovozi, qiliqlari, yurishi va h. k. ishlarining ichida odamning so'z muloqot manbai suhbatdoshiga eng ko'p ma'lumot beradi.

Odamning bir-birlarini to'g'ri anglashlari idrok (asosiy bilish) sohasiga aloqador, bir-birlarini tushunishlari esa ularning tafakkur sohasiga aloqador, murakkab jarayondir. Boshqa odamni to'g'ri tushungan shaxs uning hissiy holatiga kira olgan hisoblanadi. Ya'ni unda empatiya - birovlarining his kechinmalarini tushuna olish qobiliyati rivojlangan bo'ladi. Yuksak ongli, madaniyatli, «ko'pni ko'rgan» shaxsgina boshqalarni to'g'ri tushunishi, ularning mavqeida tura olishi mumkin.

Psixologlar turli muloqot vaziyatlariga duch keladilar va har bir vaziyatda ulardan o'tkir did, odob kishilarning psixologiyasini bilgan holda ularni to'g'ri tushunish malakasi talab qilinadi. Bo'lg'usi psixolog bu borada quyidagi qonuniyatlarni bilishi kerak:

1. Birinchi ko'rgan odam haqida faqat birlamchi tasavvurgina bo'lishi mumkin;

2. Biror kishi haqida berilgan malumotga asosan muayyan fikr hosil qilish oson, lekin uni o'zgartirish qiyin;

3. Intellekt juda yuqori bo'lsa ham, juda past bo'lsa ham boshqa odamni tushunish qiyin;

4. Maxsus tayyorgarlik bo'lishi kerak. Tajribada 5-kurs psixoglari bilan rassomlarni odamlarga bergan bahosi solishtirilgan, rassomlarni bergan bahosi aniqroq bo'lib chiqqan;

5. Ila odamning baholash topshirig'i berilganda og'riqni boshdan kechirayotgan odamlar unda johillik sifati bor deb baholaganlar, yaxshi holatda bo'lganlarida esa xuddi o'sha odamni yaxshi sifatlarga ega deb aytganlar demak, biror kishiga baho berish - odamning emotsional holatiga ham bog'liq ekan;

6. Shaxsning ochiqligi ya'ni ochiq, samimiy odamning bergan bahosi bilan tund va pisman odamning baholari o'rtasida sifat jihatidan farq bo'lishligi aniqlangan.

Bo'lg'usi pedagog-psixologlardan pedagogik-psixologik bilim donlikni talab etadi. Bu esa pedagogik-psixologik treninglar yordamida amalga oshiriladi odamlarda muloqot malakalari hosil qilinib, ular turli ijtimoiy sharoitlarda o'zini to'g'ri tutishga odatlantiriladi. Boshqacha aytganda, trening muloqotga o'rgatishdir.

Balki siz hech qachon bu narsaga e'tibor bermagandirsiz, ammo biz aytmoqchi so'zlarga qo'shimcha ravishda, ko'pincha tana harakatlarimiz ham axborot berib turadi. Agar siz tana zaboniga e'tibor bermasangiz, siz bilmagan holda tana harakatlaringiz hamsuhbatingizga boshqa ma'lumotlarni ayon qilib turishi mumkin. Bu ma'lumotlar esa, yangi konfliktni keltirib chiqarishi yoki, konfliktni chuqurlashtirib yuborishi mumkin.

Tana zaboni sizning shaxs sifatida yurish-turishingiz, kiyinishingiz, imo-ishoralaringiz, qaddi-bastingiz, o'zingizni tutishingiz, aslini olganda xarakteringiz haqida juda katta informatsiya beradi. Sizning tana zaboningiz nimalar haqida "gapirishi", "so'zlashi" mumkinligi masalasini ko'rib chiqamiz.

Tana zaboni tushunchasining yetti tarkibiy qismi mavjud. Ular tana zabonining turli ko'rinishlarini o'zida mujassam etadi. Mana shu yetti tarkibiy qism tana zaboni orqali uzatilishi mumkin bo'lgan axborotlar turlarini belgilab beradi. Tashqi ko'rinish, ya'ni insonning qanday kiyim kiyganligi va o'zini tutishi, vaqtga bo'lgan munosabat, sizning ijtimoiy ahvolingizni ko'rsatib turuvchi tashqi ko'rinish omillari, sizning o'z suhbatdoshingizga yaqinligingizni oydinlashtiruvchi omillar, konkret vaziyatda siz ishlatayotgan aniq tana harakatlari, sizning o'z va boshqa inson shaxsiy makoniga bo'lgan munosabatingiz va qanday ovozni ishlatayotganingiz kabi elementlar tana zabonining yetti doirasini tashkil qiladi. Tana zabonining yetti doirasini alohida holda ko'rib chiqamiz:

Tana zabonining yetti doirasi:

1. Tashqi ko'rinish. Sochingiz jingalakmi yoki boshqa rangga bo'yalganmi? Sochlaringiz orqa tomonga turmak qilinganmi yoki kesilganmi? Egningizda atlasmi yoki shim-kostyummi? Bo'yalganmisiz yoki o'sma qo'yganmisiz? Ro'moldamisiz yoki ro'molingiz yo'qmi? Bo'yningizda tilla zanjir bormi yoki yo'qmi? Yoshmisiz yoki yoshi o'tganmisiz? Mashinadamisiz yoki piyodamisiz? Mana shularning barchasi siz haqingizdagi ma'lumotlarni boshqalarga uzatib turadi. Tashqi ko'rinish inson haqidagi ma'lum informatsiyani yaqqol namoyon etadi. Tashqi ko'rinishdan inson moddiy ahvoli, kelib chiqishi, ijtimoiy holati borasidagi

ilk ma'lumotlarni darrov qabul qilish mumkin. Masalan, odatda zamonaviy kiyingan, sochlari bo'yalgan, o'ziga aro berib yuradigan ayolni siz boshiga ko'k rangdagi ro'mol o'ragan, milliy kiyimda, mungli ahvolda ko'rsangiz, birinchi qiladigan xulosangiz, "Bu ayol azador bo'libdi-da" degan xulosaga kelasiz. Ya'ni tashqi ko'rinish mazkur ayol hayotida kechgan voqealar borasidagi ma'lum axborotni atrofdagilarga tarqatish uchun xizmat qiladi.

2. Vaqt. Vaqt hamda vaqtga bo'lgan munosabat inson haqida aniq ma'lumotlarni olishga yordam beradi. Siz uchrashuv uchun ertalabni tanladingizmi yoki kechki paytni? Siz biror odamni 60 daqiqa kutasizmi, yoki 2 daqiqadan so'ng, kutmasdan ketib qolasizmi? Yoki, siz o'zingiz uchrashuvga tayinlangan vaqtda, kechikmasdan kelasizmi, yoki har doim kechikib yurasizmi? Siz tanigan odamni ko'rib, darrov ro'parasiga chiqasizmi, yoki uning o'zi oldingizga kelishini kutib turasizmi? Bularning barchasi siz haqingizdagi ma'lum axborotlar manbai bo'lib xizmat qiladi. Agar siz uchrashuvga kechikib kelsangiz-u, darrov kechirim so'rab, o'zingizni aybdorday his qilsangiz, demak, siz odatda kechikib yuradigan odam emassiz, kechikishingiz uchun biror sabab mavjud, ataylab bunday qilmagansiz, kechikkaningiz uchun o'zingiz hijolatdasiz. Ammo agar kechikib kelgandan so'ng, uzr ham so'ramasangiz, demak, siz tarbiasiz, qo'rs odamsiz, yoki kutayotgan odamning kekkaygan boshlig'isiz. Demak, vaqtga munosabat masalasi ham inson xarakterini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi.

3. Ijtimoiy ahvolingiz. Odamning ijtimoiy ahvoli uning tashqi ko'rinishingizdan yaqqol ko'rinish turadi. Ijtimoiy ahvol va tashqi ko'rinish masalasi odamning na faqat qaysi sohada ishlashi, oilasining to'kinligi, uning boy yoki kambag'alligi, shaharlik yoki qishloqlik ekanligini oydinlashtirishga xizmat qiladi. To'kin yashash ramzlarining mavjudligi, biror guruhga taalluqlilik, boylik, mashina, zebu-ziynat kabilar siz to'g'ringizdagi ma'lum axborotlarni doimiy uzatib turadi. Ijtimoiy ahvol shuningdek, agar inson juda kam zebu-ziynat ishlatgan bo'lsa ham, ammo kiyimining qanday bichuvda tikilganligi, materiallarning to'la-to'kisligi, uning o'lcham masalalarda ham o'zini namoyon qiladi. Zadagonlarga tegishli oilalarda juda sodda, zebu ziynatsiz, ammo xushbichim kiyinish targ'ib qilinadi. Zebu ziynatning ortiqchaligi madaniyatsizlik va didsizlik alomati sifatida baholanadi. Yangi boy bo'lgan odamlar esa, o'zining boylar qatoriga qo'shilganligini namoyon qilish maqsadida, ko'pincha zebu ziynatni ko'p ishlatishadi. Demak, odamning tashqi ko'rinishi uning ijtimoiy mavqeini aniqlashga ko'mak beradi.

4. Yaqinlikni ko'rsatuvchi alomatlar. Inson boshqa insonlar bilan bo'ladigan o'z mulqotida ularning nechog'li o'ziga yaqinligini ko'rsatuvchi alomatlarni ham bildirib turadi. Masalan, qo'l berib

salomlashish, quchoqlashish, yelkaga urib qo'yish. Toshkentlik yigit-qizlar hech qachon o'zaro qo'l berib so'rashmaydilar. Ammo viloyatlardan kelgan yigit-qizlar orasida qo'l berib salomlashish urf-odati keng tarqalgan. Shu bois, viloyatdan kelgan yigit toshkentlik qizga qo'lini uzatib, salomlashmoqchi bo'lsa, qiz bola uning qo'lini olmasligi tabiiy. Chunki toshkentlik qiz bu narsani behurmatlik alomati hisoblaydi. Viloyatdan kelgan yigit uchun esa qiz bola uning qo'lini olmaganligi – uni mensimaganligi, hurmat qilmaganligi, o'zini “katta” olganligi belgisi bo'ladi. Aslida, qiz bola va har qanday ayolga erkak kishi birinchi bo'lib qo'l uzatishi madaniyatsizlik alomati hisoblanadi. Shu bois, bu narsa toshkentliklarda targ'ib qilinmaydi. Shu bilan birga, ayol va erkak salomlashish qonun qoidalarida, ya'ni etiketda ham, faqatgina ayol kishi o'zi birinchi bo'lib qo'l uzatsagina, unga qo'l berib salomlashish mumkinligi ta'kidlanadi. Ya'ni, ayol kishi qarshisida turgan odamning o'ziga yaqinligi me'yorlarini o'zi belgilaydi. Demak, insonlararo munosabatlarni ko'rsatib turuvchi maxsus makon mavjud. Mana shu makon insonlarning o'zaro yaqinligiga qarab turib, qisqarishi yoki kengayishi, tabiiy holdir. Tana zabonida kuyidagi turdagi xatti-harakatlar ajratiladi:

- yaqin tanishlarning o'z xatti-harakatlari;
- rasmiy xatti-harakatlar;
- doimiy xatti-harakatlar;
- kichik bir guruhda qabul qilingan xatti-harakatlar.

Masalan, hozir, Toshkentda o'g'il bolalarning salomlashishida boshining bir chekkasini o'zaro urishtirib qo'yish urf bo'lgan. Ammo, katta yoshdagilar hech qachon boshini urishtirib, salomlashmasligi ayon. Begona odamlar o'zaro yaqinlik alomatlarini ko'rsatuvchi harakatlarni ishlatmaydilar. Begona odam dabdurustdan sizning yelkangizga urib, salomlashsa, “bu – odam jinni ekan”, - deb o'ylashingiz tabiiy. Ammo sizga yaqin, ammo uzoq vaqt siz ko'rmagan odam siz bilan o'z yaqinligini ko'rsatuvchi alomatlardan xoli bo'lgan rasmiy salom-alik yo'lini tanlasa hamda sizga “sovuq”, yoki “rasmiy” munosabat bildirsa, siz uni yoki biror narsa bo'lgan, yoki “u kekkayib ketibdi”, degan xulosalarni qilasiz.

5. Tana harakatlari. Tana zabonida juda katta axborot yuz mimikasi va tana harakatlari orqali uzatiladi. Yuz mimikasi inson psixologiyasi, insonning ichki kechinmalari va xis-tuyg'ulari bilan kuchli bog'langan bo'ladi. Shu bois, insonning nima deyayotganligiga qaramay, yuz mimikasi o'ziga xos tabiiy munosabatlarni bildirib turadi. Yuz mimikasi orqali juda katta ochiq, aniq va to'g'ri axborot uzatiladi va qabul qilinadi. Shu bilan birga tana harakatlari ham insonlararo yaqinlikni ko'rsatib turadi. Siz, o'zingizga yaqin odamga yaqinroq turasiz, uning tanasiga vaqti vaqti bilan qo'l tekkizib turasiz, u bilan o'pishasiz, orqasini silab qo'yasiz, ammo sizga

uzoq bo'lgan va tanimagan odamga nisbatan hech vaqt bunday tana harakatlarini ishlatmaysiz. Yuz ifodasi, mimika, ko'z qarashlar, qanday qadam tashlashingiz, imo-ishoralaringiz, qo'l harakatlari giz – bularning barchasi tana harakatlari bo'lib, ular o'zaro munosabatlar borasida aniq ma'lumot beradi. Inson mimikasi juda katta axborot tashuvchi hisoblanadi. Hayrat, esankirash, hursandlik, shodlik, jahl, sevinch, savol bilan qarash, tushkunlik, o'ylanish, g'azab, hafagarchilik, yig'i, tanglik kabi xissiyotlar inson qiyofasida to'liq, darrov va adekvat, ya'ni to'laqonli aks etadi hamda boshqalar aynan mana shu xususiyatlarini, aynan mana shu kayfiyatlarni qabul qiladi. Shu bois, sizning jahlingiz chiqayotgan bo'lsa-yu, opponentingiz "Mana jahling chiqayotibdi" desayu, siz "Yo'q, mening jahlim chiqmayapti, senga shunday ko'ringandir", deb aytsangiz ham, opponentingiz sizning so'zlaringizga emas, balki o'z ko'zlariga ishonadi.

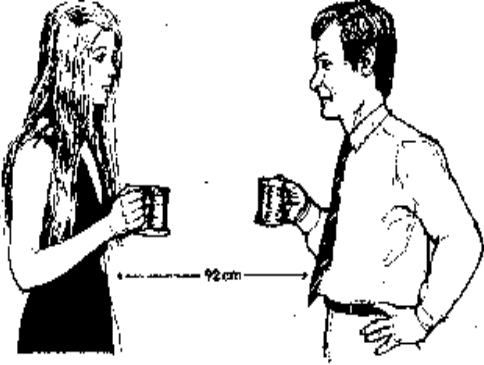
6. Shaxsiy makon. Inson uchun o'z shaxsiy makonini muhofaza qilish muhimdir. Shaxsiy makonning himoya qilinganligi insonni tinch va havfsiz muloqot olib borayotganligini ko'rsatuvchi xususiyat hisoblanadi. Muayyan bir vaziyatda sizning va sizning suhbatdo shingizning qanchalik bir biringizdan uzoqlikda turishingiz, siz bilan suhbatdoshingiz o'rtasidagi makon shaxsiy makon hisoblanadi. Har bir insonning esa o'z shaxsiy makoni bo'ladi. Bu makonga boshqalarning kirib borishi ularning sizga aloqadorligi, yaqinligiga bog'liq bo'ladi. Agar notanish odam sizga juda yaqin kelsa, siz tabiiy ravishda undan chetlashishga harakat qilasiz. Siz tanimagan odam hech qachon sizning shaxsiy makoningizni buzishga harakat qilmaydi. Agar tanimagan odam sizning shaxsiy makoningizni buzib kirishga intilsa, sizning ko'nglingizda havf uyg'onadi, siz sezgir tortasiz. Masalan, siz tanimagan odam birdaniga sizni quchoqlab ketmaydi. Demak, muloqot olib borilganda inson shaxsiy makoni borligi va uni buzib bo'lmasligi tamoyillariga rioya qilmoq zarur. Agar siz birovning o'z shaxsiy makoniga ruhsatsiz kirib borsangiz, uning shaxsiyatiga bosim o'tkazganingiz, uning xavfsizligiga tahdid ko'rsatganingiz bo'ladi.

Shaxsiy makon tarkibiy qismlari:

1. Intim zona (eng yaqin odamlaringiz kira oladigan zona).

Рис. 10. Отрицательная реакция женщины, на чью территорию вторгается мужчина. Она отклоняется назад, пытается установить нужную дистанцию. Однако, беда заключается в том, что мужчина может оказаться сельским жителем с маленьким объемом личного пространства, он пытается приблизиться, не расслышав, что такое большое устраивает его. Женщина может воспринять это движение как сексуальный жест.

2. Shaxsiy zona (do'stlaringiz, dugonalariniz, aka-opalaringiz).	 Рис. 9. Приемлемое расстояние для беседы между городскими жителями
3. Ijtimoiy zona (ish yuzasidan bo'ladigan muomalalar).	 Рис. 110 и 111. Использование руки для контролирования во время собеседования
4. Jamoat zonasi (ma'ruzalar, nutqlar).	

2-rasm.

Bu zonalar inson madaniyati, tafakkuri, dunyoqarashi bilan bog'liq holda o'zgarishi mumkin. Agar sizning yoningizda kimdir o'zini noqulay sezsa, demak zonalar chegarasi buzilgan bo'ladi.

**Vissarion Grigorevich
Belins(1811-1848)**

7. Ovoz. O‘qituvchi mahoratli bo‘lishi uchun notqlik mahoratini egallagan bo‘lishi, ko‘plab badiiy kitoblarni va hayot tajribasini ishga solishni bilishi lozimdir, gapirganda ohangga e‘tibor berish juda muhimdir.

**Buyuk adabiyotshunos olim
Vissarion Grigorevich Belinskiy:
“Gap so‘zda emas, ohangda” – deb,
bejiz aytmagan.**

O‘qituvchilik kasbi bevosita o‘qituvchining ovoz xususiyatlari bilan bog‘liq. Yoqimli va jarangdor ovozga ega bo‘lgan o‘qituvchi o‘z talabalarini ovozining shiradorligi bilan asir eta oladi. Bunday muvaffaqiyatga erishish uchun o‘qituvchi o‘z ovozini kuchini, shiradorligini, yoqimlilikini bilishi zarur. Lozim bo‘lganda undan foydalana bilish malakasiga ega bo‘lishi kerak. O‘z ovozida kamchilik sezgan o‘qituvchi uni yo‘qotishga harakat qiladi. Buning uchun ovozdan foydalanish va uni yaxshilash texnikasi ustida hamma vaqt uzluksiz mashq qilib borishi lozim bo‘ladi. Chunki bir-ikki mashq bilan ovozni yaxshilab bo‘lmaydi.²²

Insonlararo axborotning eng katta foizi so‘zlar, nutq, til orqali bayon qilinadi ekan. Ovoz orqali eng boy, rang-barang, hissiyotlarga to‘la axborotlar uzatiladi va qabul qilinadi. Inson so‘zlaganda uning ovozi berilayotgan informatsiya mazmuni va o‘z ichki hissiyotlari bilan uzviy aloqadorlikda bayon qilinadi. Demak, ovoz faqatgina axborotni o‘zida mujassam etmaydi, balki shu bilan birga, ovozning o‘zi ham axborotni uzatishda faol ishtirokchiga aylanadi. Shu bois, konflikt sharoitida sizning nimaga urg‘u berayotganligingiz, ovozingiz pastu balandligi, uning samimiylik darajasi, ovoz toni, qanday so‘zlarni ishlatayotganligingiz, ya‘ni axborot mazmuni bilan bir qatorda ko‘proq shu axborotni qanday intonatsiyada aytayotganingiz ham ahamiyat kasb eta boshlaydi. Intonatsiya sizning gapirish uslubingizdir. Intonatsiya – ovoz kuchi, uning ilqlik darajasi, samimiyati, kanday so‘zlardan tashkil topgani, so‘zlarga qanday xissiyotlarni yuklayotganligingizga bog‘liq. Masalan, “Men seni yaxshi

²² Ахмедова М.Т., Ахмедова Н.Э. Овоздан фойдаланиш ва нутқ техникаси. Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях. Сборник научно-методических статей -Т.:2011. -109-111стр.

ko‘raman” degan so‘zlarni jahl va do‘q bilan aytib ko‘ring-chi. Aytolmaysiz. Chunki so‘zlar mazmuni ovoz orqali ham uzatiladi va inson hissiy-emotsional holati bilan uzviy bog‘langan bo‘ladi. Ammo siz janjal ustida, o‘z xotiningizga, “Bo‘ldi endi, bas. Men seni yaxshi ko‘raman, endi ko‘ngling to‘ldi-mi?!”, - deb baqiringchi, xotiningiz “Ha, albatta, meni judayam yaxshi ko‘radilar” deb xulosa qilarmikin. Xotiningiz sizga ishonarmikin yoki o‘z ko‘zi bilan ko‘rgani va qulog‘i bilan eshitgani ya’ni sizning mimikangiz va ovozingiz orqali berilgan haqiqiy informatsiyaga ishonarmikin. Demak, muloqot olib borish talablariga binoan ovoz ham muhim rol o‘ynaydi hamda konflikt yechimida tana harakatlari qatorida inson o‘z ovozi hamda mazkur ovoz orqali uzatilayotgan axborotni ham nazoratda ushlashi talab etiladi.

Tana zabonini to‘g‘ri anglamaslik oqibatlari: Konflikt yechimida tana zabonini to‘g‘ri anglash juda katta ahamiyat kasb etadi. Tana zabonini to‘g‘ri anglamaslik oqibatlari sizni kiyin ahvolga solib qo‘yishi va noto‘g‘ri xulosalarning qilinishiga olib kelishi mumkin. Masalan, kuyida hikoya qilib beriladigan voqeada tana zaboni bo‘yicha ma’lumotlarning noto‘g‘ri talqin qilinishi oqibatida ro‘y bergan holat ko‘rsatiladi.

Tarix darsida hamma o‘z vazifasini bajarib sinfda o‘tiribdi. Akrom ham shu sinfda o‘qiydi. Kechqurunlari u oilasiga moddiy yordam ko‘rsatish maqsadida bozorga qatnaydi. Akrom kechqurunlari ishlab, bir ikki so‘m topma-sa, onasi qiynalib qoladi. Kunduzi maktabda o‘qish, kechqurunlari bozorda ishlash Akromni ancha toliqtirib qo‘ygan. Akromga hayot qo‘ygan talablar katta, ammo sog‘liq va vaqt kam. Shu bois Akrom tez-tez charchaydigan, darslarni qilishga ulgurmaydigan bo‘lib qolgan.

Dars boshlangandan 10 daqiqa o‘tgandan so‘ng birdaniga eshik ochilib, Akrom sudralib sinfga kirib keladi. Akrom juda charchagan, bir navi kiyingan. Kechasi bilan yuk tashigan. Yuvilmagan, g‘ijim ko‘ylak, dazmollanmagan, chang tekkan shim, iflos oyoq kiyim. U o‘qituvchiga bir nimani uzr so‘raganday ming‘irlab, oyog‘ini arang sudrab, joyiga, ya’ni partasiga shalpayib o‘tirdi. Akrom atrofdagilarga bee’tibor, atrofida nimalar bo‘layotganligini uncha anglamaydi, chunki u – charchagan va uxlamagan. Oyog‘ini parta ostidan cho‘zib, o‘rindiqqa qulayroq o‘tirib olib, u ko‘zlarini yumadi. Ammo Akromning o‘zini bunday tutishi o‘qituvchiga yoqmaydi. O‘qituvchi Akromni o‘ziga nisbatan buhurmatlilik va inkor etishda (ignorirovanie) ayblashga moyilroq.

“Kim savolga javob beradi?”, - deb so‘radi o‘qituvchi. “Balki bizga Akrom yordam berar? Bu savolga javobni bilasanmi? Akrom?!”, - deb so‘radi o‘qituvchi.

“Nima, e-e, ux, bu..., iltimos, savolni qaytarib yuboring”, - dedi ko‘zi uyquga ketib qolgan Akrom.

“O‘zim ham shunday bo‘lsa kerak deb o‘ylagandim. Sen yana dars qilib kelmabsan?” - dedi o‘qituvchi Akromning partasi oldiga kelib. “Senga nima bo‘lgan o‘zi. Hech vazifalarni qilmaysan. O‘zingni xudodek tutasan. Tuzukroq na salom bor, na alik. Faqat oyog‘ingni cho‘zib, mudrashni bilasan. Nimaga kelasan o‘zi maktabga? O‘zingni ko‘rsatganimi? Seni direktor oldiga jo‘natish kerak”, - dedi o‘qituvchi.

“Men nima qildim sizga? Hech narsa qilmadim-ku? Jimgina o‘tiribman-ku?!” - deya hayron bo‘ldi Akrom.

“Nima qildim?!“- deb o‘z navbatida hayron bo‘ldi o‘qituvchi. “Nima qildim? Qilganlaring kammi?! Eng avvalo sen sinfga kirganda sinfdoshlarga nisbatan, menga nisbatan behurmatlik ko‘rsatding. Ikkinchidan, darsga kelar ekansan, darsni bajarib kelishing kerak. Darsga tayyor bo‘lmasang kelganingdan nima foyda?! Uchinchidan, darsda esankirab o‘tirasan. Umuman befarqsan! Bor direktor oldiga!”

“Ustoz, bu adolatdan emasku, men sal charchagan edim. Shu xolos, men...” - dedi Akrom, ammo uning so‘zlarini o‘qituvchi keskin bo‘lib tashladi.

“Hechnimani bilishni istamayman! Charchasang, kechqurunlari sandiraqlab yurma, uyda o‘tir, dars qil! Bor direktorga aytasan dardingni”- buyruq berdi o‘qituvchi.

“Bo‘ldi, baqiravermang”, - deb javob qaytardida, Akrom sinfdan chiqib ketdi.

Mana shu vaziyatni tahlil qilsangiz, kim haq yoki nohaqligini anglashga urinsangiz, tana zaboni bo‘yicha bilimlar naqadar zarur ekanligini, tana zabonini to‘g‘ri anglash, to‘g‘ri tarjima qilish zarurligini ham anglagan bo‘lasiz. Shu bois, tana zabonini to‘g‘ri qo‘llash va to‘g‘ri anglash qonuniyatlarini bilgan yaxshi. Tana zabonini qanday qo‘llash zarur? Shu masalani oydinlashtiramiz(3-ilova).

Tana zabonini konfliktli vaziyatlarda qo‘llash borasidagi asosiy tamoyillar:

1. Suhbatdoshingizdan qo‘l cho‘zgulik uzoqlikda turing. Albatta, bu uning sizga naqadar yaqinligiga bog‘liq. Inson shaxsiy makonini besabab buzang. Opponentingiz harakatlarini to‘g‘ri anglashga harakat qiling. Agar u shaxsiy makonni buzishga moyillik ko‘rsatsa, shundagina unga yaqinlashing.

2. Sizning ovozingiz ochiq, samimiy, ishonchli, qat‘iy, ammo tahdidsiz bo‘lishi lozim. Ovozingiz orqali iliqlik, mayinlik, sabr va qanoat, mehr, qoniqqanlik, ishonch hislarini uzatishga sayi-harakat qiling. Iliqlik ortidan iliqlik, mayinlikning esa mayinlik olib kelishiga ishonning.

3. Sizning qo‘llaringiz nima axborot berayotganligiga e‘tibor bering. Agar barmoqlaringiz mushtga tugilgan bo‘lsa, bu tahdid va hujum

alamatidir. Agar qo'llaringizni ko'kragangizda almashtirib tursangiz, bu bee'tiborlilik, "Menga sening gaplaring qiziq emas, men o'zim bilaman, nima qilishni" degani bo'ladi. Agar qo'llaringizni haddan ziyod u yoq bu yoqqa qarata harakat qildirsangiz, qarshingizdagi odam sizdan uzoqroq turishni ma'qul topadi. Chunki, beixtiyor unga tegib ketishingiz mumkin.

4. Ko'llaringiz yonga to'g'ri tushgan, oyoqlaringiz to'g'ri, gavgangiz ham to'g'ri bo'lsin. Ortiqcha harakatlar qilmang. Stolni chertmang, boshqa tomonga qaramang, u yoq bu yoqqa yurmang, samimiy va ochiq bo'ling.

5. Suhbatdoshingizning ko'zlariga ko'zingiz to'g'ri va tik, ammo tahdidsiz qarasin. Gaplashayotganda ham suhbatingizga qarama-qarshi tomongayoki boshqa xonaga qarab o'tirmang. Yuzma-yuz qarashga harakat qiling. Qarshingizda turgan odamga ochiq nazar bilan qarang.

6. Suhbatdoshingiz bilan gaplashayotganda uning so'zlariga e'tiborli bo'ling. O'z e'tiboringizni tana harakatlari bilan tasdiqlab turing.

Odamlarning tana zabonini anglash bo'yicha ba'zi "tarjimalar".

- Agar odam sizning nima deyayotganingizni tushunmasa, u boshini bir yonga burib, qoshlarini taranglashtiradi, ko'pincha qoshlarini bir nuqtaga, markazga yaqinlashtiradi.

- Odamlar o'rtasidagi suhbatda qo'llaringizni ko'krakda kesishtirib olsangiz, bu suhbatdan o'zingizni olib qochmoqchi ekanligingizni yoki o'zingizni himoyalash niyatigizni bildiradi.

- Sizga yoqib qolgan narsani ko'rsangiz, ko'z qorachiqqlaringiz kengayadi.

- Siz kiygan kiyim siz haqingizda siz istagan axborotnigina bera oladi.

- O'z joyida tinch o'tira olmayotgan, barmoqlari yoki qalam bilan stolni taqillatayotgan odam o'zining asabiylashayotganini ko'rsatadi, yoki mavzu uni qiziqdirmayotganligi, yoki uning shaxsiy makoniga ruxsatsiz kirganligingiz alomatidir.

- Agar ayol kishi sochlarini to'g'rilab, ularni siltab-siltab qo'ysa, demak siz unga yoqmoqdasiz.

- Erkaklar chiroyli ayolni ko'rsalar qoshlarini yuqoriga ko'taradilar va ularning kayfiyati yaxshilanadi.

- Agar odam yaxshi kayfiyatda bo'lsa va siz unga kulib qarasangiz, u "Men unga yoqaman" deb o'ylaydi. Ammo mazkur odam yomon kayfiyatda bo'lsa-yu, siz haddan ziyod unga kulib qarasangiz, u "Meni mazah qilyapti, ustimdan kulyapti" deb fikr qiladi.

- Qo'llarini cho'ntagiga solib olgan yigit, atrofdagilarga o'z mustaqilligini namoyon qilmoqchi bo'ladi, aslida u o'zini noqulay xis qilgani uchun va o'z komplekslarini (uyalyotgani, xavotiri, hayajonini) yashirmoqchi bo'lib, cho'ntakdan foydalanadi(3-ilova).

O‘z kursdoshlaringiz va do‘stlaringiz hatti-harakatlarini yuqoridagi tamoyillar asosida baholashni boshlashdan avval, bu misollar har doim ham vaziyatga monand bo‘la olmasligini nazarda tuting. Masalan, agar kimdir qo‘llarini ko‘kragida kesishtirib turgan bo‘lsa, balki u aslida sovuq qotgandir. Agar kimdir suhbatdan oldin bir baklajka koko-kolani ichib olgan bo‘lsa, balki shu sabab joyida tinch o‘tira olmayotgandir. Agar kimdir sizga tana zaboni usulidan qanday xabar jo‘natayotganligiga shubhangiz bo‘lsa, u bilan oddiy suhbatda munosabatlaringizni aniqlashtirib oling. O‘qituvchining tashqi ko‘rinishi pedagogik texnikasini namoyon etuvchi muhim xususiyatlaridan biri ekan, har qanday insonning tashqi ko‘rinishi atrofdagilarga estetik ma‘no va zavq kasb etib, doimiy e‘tiborda bo‘lishini unutmaslik kerak. O‘qituvchining tashqi ko‘rinishini asosan namoyish etuvchi muhim hususiyatlari uning chehrasidagi mehribonlik, jiddiylik, yurishida bosiqlik, tabiiylikdir. O‘qituvchi sinfga kirishi bilan so‘zsiz o‘quvchilar e‘tiborida bo‘ladi, ular bilan muloqotga kirishadi.

Sinf sahnasida bajarilayotgan uning xoh ijobiy, xoh salbiy hatti-harakatlari o‘quvchilarga ta‘sir o‘tkaza boshlaydi. Ayniqsa, yosh o‘qituvchilar ilk bor darsga kirishlaridan oldin his-hayajonini, qo‘rquvini yengishlari, o‘zlarini erkin tutishlari, birinchi dars paytida sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan har qanday muvaffaqiyatsizlikdan o‘zlarini yo‘qotmasliklari lozim.

O‘qituvchining tashqi ko‘rinishida, tana zabonida pedagogik texnikasi tizimidagi mimik, pantomimik holatlar muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchining hatti-harakatini bevosita namoyish etuvchi mimik va pantomimik ifodasi, o‘qituvchining imo-ishorasida, ma‘noli qarashlarida, rag‘batlantiruvchi yoki istehzoli tabassumida namoyon bo‘ladi va ular o‘qituvchi-tarbiyachining pedagogik ta‘sir ko‘rsatishida, mashg‘ulotlarni samarali va mazmunli o‘tishida puxta zamin tayyorlab beradi.

MIMIKA – bu o‘z fikrlarini, kayfiyatini, holatini, hissiyotini qosh, ko‘z va chehra muskullarining harakati bilan bayon qilish san’atidir. Ba‘zan o‘qituvchi chehrasining va nigohining ifodasi o‘quvchilarga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Mimik harakatlar, ifodalar ma‘lumotlarning hissiy ahamiyatini kuchaytirib, ularni chuqur o‘zlashtirish imkoniyatini beradi (3-rasm).

3-rasm

O‘quvchilar o‘qituvchining muomalasi va hatti-harakatiga qarab kayfiyatini, munosabatini tezda «uqib» oladilar. Shuning uchun oiladagi ba‘zi noxushliklar, hissiyotga berilish, g‘am va tashvishning o‘qituvchi

chehrasida va mimik belgilarida ifodalanishi mumkin emas. Chunki ushbu noxushliklar o'qituvchining pedagogik faoliyatiga dars mashg'ulotlarini mukammal bajarishida o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatadi. O'qituvchining chehrasida, mimik belgilarida faqat dars mashg'ulotlariga xos bo'lgan, o'quvchilarga ta'lim va tarbiyaviy topshiriqlarni yechishga yordam bera oladigan ko'rinishlarni ifodalash lozim.

O'qituvchining chehrasidagi ifoda, nutqi, o'quvchilar bilan o'zaro munosabati uning individual xarakteriga mos bo'lishi kerak. O'qituvchi chehra ko'rinishidagi mimik ifoda, ta'lim-tarbiya qonuniyatlariga mos ishonch, ma'qullash, ta'qiqlash, norozilik, quvonch, fahrlanish, qiziquvchanlik, befarqlik, ikkilanish kabi xususiyatlarni ifodalashi mumkin. Bunda ovozdaagi turli o'zgarishlar, nutqning tushunarli bayon etilishi muhim ahamiyatga ega. Mimik ifodaning asosiy belgilarini namoyish etishda qosh, ko'z, chehra ko'rinishi ishtirok etadi.

Qosh, ko'z, chehra o'quvchilar javobidan qoniqish, hursand bo'lish, fahrlanish yoki e'tirof, norozilik, qoniqmaslik, xafa bo'lish va boshqa belgilarni ifodalash bilan birga, o'quvchilar diqqatini bo'lmasdan, boshqalarga xalaqit bermasdan, ta'lim-tarbiya ishlarini samarali olib borishga ham yordam beradi. Shuni alohida qayd qilib o'tish joizki, mimik ifodalar o'qituvchining xarakterini, ichki dunyosini, ma'naviyatini, pedagogik faoliyatining individual xususiyatlarini bekamu ko'st namoyish etadi. O'qituvchining mimikasi ifodalangan nigohi o'quvchilarga yoki ayrim o'quvchiga qaratilgan bo'ladi. Dorskaga, eshikka, derazaga, ko'rgazmali qurollarga yoki devorga nigoh tashlab mimik ifodalarni namoyish qilish aslo mumkin emas.

PANTOMIMIKA – bu o'qituvchining gavdasi, qo'l, oyoq harakatini tartibga soluvchi uslubdir. O'qituvchilarning ta'lim-tarbiyaviy faoliyatida o'quvchilar bilan muloqoti muhim ahamiyat kasb etishi barchaga ma'lum. Biroq o'quvchilar bilan muloqotda o'qituvchining pantomimikasi, ya'ni, gavda, qo'l, oyoq harakati to'g'ri ifodalanmasa, ta'lim-tarbiyaga asoslangan muloqot natija bermasligi mumkin. O'qituvchi o'z gavdasi, qo'li, oyoq harakatlarining holati orqali har qanday pedagogik ma'lumotlarning obrazini "chiza" olsa, o'quvchilar bundan zavqlanadilar, ular ichki his-tuyg'ulari, tashqi hissiyotlari bilan qo'shib butun ongini o'quv materiallari mazmunini o'zlashtirishga qaratadilar. Pantomimika gavdani rost tutib yura bilish, qo'l va oyoq harakatlarining bir-biriga mosligi, fikrlarini aniq va to'liq bayon qilib qo'lini, boshini turli harakatlarda ifodalash o'qituvchining o'z bilimiga, kuchiga ishonchini bildiradi. Shuning uchun o'qituvchining o'quvchilar oldida o'zini tuta bilish holatini tarbiyalashi lozim (4-ilova. 1-rasm.). (oyoqlari 12-15 sm. kenglikda, bir oyoq sal oldinga surilgan holda turish). O'qituvchining yurishi, qo'l va oyoq orqali imo-ishoralari ortiqcha

harakatlardan holi bo'lishi kerak. Masalan: auditoriyada orqaga oldinga tez-tez yurish, qo'llari bilan turli imo-ishoralar qilish(4-ilova. 2-rasm.), boshini har tomonga tashlash va hokazo. Bunday holatlar dars davomida o'quvchilarning e'tiborini bo'lib, g'ashini keltiradi va o'rganilayotgan fanga, o'qituvchiga nisbatan hurmatsizlik kayfiyatini uyg'otadi.

*O'qituvchi mashg'ulot o'tish jarayonida faqat oldinga yurishi tavsiya qilinadi. U yondan, bu yonga yurish talabalar fikrini bo'ladi. Old tomonga yurayotganida o'qituvchi muhim voqealarni bayon qilishi mumkin, chunki bunda talabalar o'qituvchini butun diqqatlari bilan eshitayotgan bo'ladilar.*²³

O'qituvchining pantomimik harakatlari tizimida o'z hissiy holatini boshqara olishi muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi o'quvchilar bilan muloqot jarayonida qizg'in kuzatuv ostida bo'ladi. Uning kayfiyatidagi o'zgarishlar pantomimik harakatlarida namoyon bo'ladi. Shu tufayli o'quvchilarga ta'lim-tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish jarayonida (darsda, darsdan tashqari mashg'ulotlar paytida, tarbiyaviy ishlar jarayonida) o'z hissiyotini boshqara olishi, jiddiy bo'lishi, umidbaxshlik, xayrixohlik kayfiyatida bo'la olish qobiliyatlariga ega bo'lishi zarur. Pantomimik harakatlar tizimi o'qituvchiga birdaniga paydo bo'ladigan ko'nikma emas. Buning uchun o'qituvchi o'z ustida tinimsiz ishlashi, ilk pedagogik faoliyati davrida kamchiliklarini tezda topib bartaraf eta olishi darkor. Chunki, yillar davomida o'qituvchi o'zining har bir harakatiga moslashib uni odat qilib olishi mumkin. Mukammal pantomimik malakalarga ega bo'lgan o'qituvchi o'z-o'zini nazorat qila oladi, ko'p yillik faoliyati davomida sog'lom asab tizimini o'zida tarbiyalab asabiylashishdan, hissiy va aqliy zo'riqishlardan o'zini saqlay oladi. *Pantomimik harakatlarda o'z hissiy holatini nazorat qilishda o'qituvchi quyidagi faoliyatlarga jiddiy e'tibor berishi maqsadga muvofiqdir:*

- sport bilan muntazam shug'ullanib borish;
- yoshlar psixologiyasiga oid bilimlarni doimiy o'rganib borishi;
- o'quvchilarga nisbatan xayrixohlik va optimizmga ega bo'lishi;
- o'z harakatini nazorat qilishi (muskul zo'riqishini, qo'l, oyoq va bosh; -harakatini, nutq tempini bir maromda saqlashda nafas olishini tartibga solish);
- madaniy hordiqni to'g'ri uyushtirishi (dam olishi, o'z sog'ligiga doimiy e'tibor, lirika, musiqa, yumoristik hajviyalarni sevib o'qiy olish);
- o'z-o'ziga tanqidiy munosabatda bo'lib, ta'sir ko'rsatish.

O'qitish samaradorligini oshirish va ijobiy tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish uchun o'qituvchining harakatlarida aktyorlik va rejissyorlik malakalari ham mujassamlashgan bo'lishi lozim. Xususan, gumanitar fanlar o'qituvchilari

²³Холикова. Педагогик маҳорат. –т.: Иқтисод-молия, 2011. -163-164 бетлар.

aktyorlik qobiliyatiga ega bo'lishlari lozim. Ma'lum mavzular, obrazlar, tarixiy qahramonlar haqida so'zlaganda aktyorlik, rejissyorlik malakalari zarur. Ular o'qituvchiga o'quvchilarning his-tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatishda, mavzu qahramonlariga nisbatan hissiy-qadriyatli munosabatda bo'lish tajribasini o'zlashtirishga yordamlashadi.

Pedagogik texnika malakalari o'qituvchining maxsus fanlar bo'yicha bilimlarni egallash, pedagogik mahoratini takomillashtirishga intilish, o'z kasbiga qiziqish, burch hamda mas'uliyatni his qilish asosida oshiriladi. Ular yoshlarni o'qitish, tarbiyalash, tashkil qilish, targ'ibot qilish, mustaqil bilim olish ishlariga yordam beradi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, o'qituvchining tashqi ko'rinishida nutq texnikasi, his-tuyg'ularini boshqara olish, mimik va pantomimik malakalar bir qolipda mukammal olib borilganda ko'zlangan maqsadga albatta erishiladi. Bunda so'z, gap ohangi, qarash, imo-ishoralar, kutilmagan pedagogik vaziyatlarda uddaburonlik, osoyishtalik bilan ziddiyatdan chiqish, voqelikni oldindan ko'ra olish va adolatli tahlil qilishga asoslanish maqsadga muvofiqdir. Bu xususiyatlar o'qituvchining shaxsiy, individual psixik, fiziologik fazilatlari asosida tarkib topadi. Pantomimik harakatlarni boshqarishda ham o'qituvchining individual pedagogik texnikasi, yoshi, jinsi, mijozi, fe'l-atvori, sihat-salomatligi va anatomik-fiziologik xususiyatlari muhim ahamiyatga ega.

O'qituvchi avvalo tarbiyachi sifatida o'zida yuqoridagi malakalarni shakllantirishi, ularning mazmunini chuqur o'zlashtirib, pedagogik texnikani egallashning imkoniyatlaridan foydalanishi kerak. Shunda u o'qituvchini pedagogik mahorat sari yetaklaydi. Shunday qilib, o'qituvchining tashqi ko'rinishi ham pedagogik texnikaning muhim xususiyatlaridan biri bo'lib – tarbiyalanuvchilarga ko'rib, eshitib turgan narsalarini erkin fikrlash orqali, o'z mulohazalarini mustaqil, cho'chimasdan o'qituvchiga yetkazish imkoniyatini beradi. *“Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq yoki jahldor bo'lishni bilishi lozim, u o'zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati, yurish-turishi, kiyinishi bolalarni tarbiyalasin”* – deb yozgan edi mashhur pedagog A.S. Makarenko.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Tana zaboni.
2. Tana zabonining tushunish qoidalari.
3. Tana zabonining yeti doirasi.

12-Mavzu: MUOMALA MADANIYATI VA TO'G'RI MULOQOT QOIDALARI

O'zbeklar mentalitetida muomala madaniyati ko'pchilik hollarda o'zaro salom-alik qilish, hol-ahvol so'rash, oiladagi holat bo'yicha axborotlarga qiziqish ko'rsatish kabi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Ammo aslida muomala madaniyati – o'zga insonga bo'lgan munosabat madaniyati bilan belgilanadi. Faqat salom-alik qilgandagiga emas, balki hayot tartibida, har kunlik hayot tarzida insonga ko'rsatiladigan hurmatli va e'zozli, samimiy va to'g'ri munosabatni anglatadi. Ichki madaniyatga ega bo'lgan odamgina har turli vaziyatlarda har qanday boshqa insonga nisbatan doimiy to'g'ri, samimiy va aniq munosabat ko'rsata oladi. Muloqot madaniyati insondan boshqa insonga nisbatan har doim bir tekis munosabat ko'rsatilishini talab etadi. Qarshingizda turgan odam boymi, qambag'almi, qishloqlikmi yoki shaharlikmi, mansabdormi, yoki oddiy o'qituvchimi, bundan qat'iy nazar unga to'g'ri munosabat ko'rsata olish haqiqiy insonparvarlik mezonini bo'lib kelgan. Ammo muloqot madaniyati insondan o'z ustida muntazam ish olib borishni talab etadi. Muloqot madaniyati o'z-o'zidan vujudga kelib qolmaydi.

Hayotda ko'pincha odamlar orasidagi muloqotda ularning rasmiy, xushomadgo'y, kibr-havoli munosabatlari shohidi bo'lamiz. Ba'zan inson yuqori martabaga erishsa, u o'zini boshqalardan ustunligini ko'rsatish uchun, ko'pchilik bilan salom-alik ham qilmay qo'yadi. Asl madaniyatda esa aksincha, insonning qanchalik martabasi ko'tarilsa, shunchalik oddiy insonlarga o'zining yaqinligini ko'rsatish zarur hisoblanadi. Shu bilan birga muloyimlik, xalimlik, ochiqlik, samimiylik, to'g'rilik va boshqa bir necha tamoyillar ulug'lanadi va targ'ib qilinadi. Yoki, yigit taraf qudalar qiz tarafdagilarga sal yuqoridan turib, buyruq berib gapirishadi. Boyvuchcharoq qarindoshlar o'zining moddiy tarafdin muhtoj qarindoshlariga nisbatan kerilib, boshqa tarafdin ularning moddiy tarafdin uyalibroq munosabat ko'rsatishadi. Bunday vaziyatlarning barchasi – noto'g'ri holatlar hisoblanadi.

Demak, real hayotda, odam yoshligidanoq muloqot madaniyatiga oid ma'lum insoniy qadriyatlarning buzilayotganligi bilan to'qnash keladi. Oqibatda, bola hayotida ikki xil standartlar holati vujudga keladi. Bir tomondan, bola muloyim bo'lishi lozim. Ikkinchi tarafdin esa, atrofidagi ko'pchilik odamlar, xatto-ki eng yaqin va xurmatli kishilar ham bu tartib-qoidalarga rioya qilmaydi.

Masalan, *“so'kinish”* – erkaklar rioya qilmaydigan noto'g'ri holat, *“qarg'ash”* - ayollar rioya qilmaydigan noto'g'ri holat. O'g'il bolalar *“so'kinish”*ni odatda o'z otalaridan meros qilib oladilar. Ko'pchilik

“so‘kinish” yomonligi biladi, ammo ishlataveradi. Uning yomon odatligini o‘ylab ham ko‘rmaydi. Uni ishlatganda betarbiya odamlar ichki g‘urur xis qiladi, aslida birovlarini kamsitish, ularni mensimaslik, birovlariga aziyat ulashayotganligini bilmaydi. Ayollar esa ba‘zan o‘z farzandlarini “qarg‘ab” turib ularga ish buyuradi, yoki ularni jazolaydi. Aslida ayol kishiga mayinlik, mehribonlik xos bo‘lishi lozimligini ular unutib qo‘yishadi. Agar, haqiqatda ham bolalari bilan biror noxush hodisa yuz bersa, ular kuyinishi aniq. Ammo til hamma narsani ko‘taraveradi deb, og‘izlariga erk berib yuborishadi. Doimiy jerkib, behurmat qilib, faqat o‘zinikini o‘tkazib, bolaning erkini bo‘g‘ib yaxshi hulqli, idrokli, ma‘naviyatli, barkamol farzandni tarbiyalab bo‘lmaydi. Demak, muloqot va muomala madaniyatining ham hayotda o‘z o‘rni va ahamiyati mavjud.

Shunday qilib, muomala madaniyati nima va konflikt vaziyatlarda mana shu muomala madaniyati talablariga rioya etish ziddiyatni yengishga ko‘mak beradimi, degan savollar dolzarblik kasb eta boshlaydi.

Muomala madaniyati bo‘yicha bilimlar ziddiyat ichida tomonlarni bir biriga yaqinlashtirish, ular orasidagi muloqotni yangitdan bir tizimga tushirish, tomonlarning o‘zaro axborot olishlarini yengillashtirish uchun xizmat qiladi. Muomala madaniyati birovni eshitish va birovga o‘z axborotlarini to‘g‘ri yetkazish qoidalari va tartiblaridan iboratdir. Shu bois, konflikt yechimi tartiblariga muomala madaniyati bo‘yicha o‘qituvchining ovoz xususiyatlari qoidalari kiritiladi.

O‘qituvchilik kasbi bevosita o‘qituvchining ovoz xususiyatlari bilan bog‘liq. Yoqimli va jarangdor ovozga ega bo‘lgan o‘qituvchi o‘z talabalarini ovozing shiradorligi bilan asir etadi. Bunday muvaffaqiyatga erishish uchun o‘qituvchi o‘z ovozi kuchini, shiradorligini, yoqimlilikini bilishi zarur. Lozim bo‘lganda undan foydalana bilish malakasiga ega bo‘lishi kerak. O‘z ovozida kamchilik sezgan o‘qituvchi uni yo‘qotishga harakat qiladi. Buning uchun ovozdan foydalanish va uni yaxshilash texnikasi ustida hamma vaqt uzluksiz mashq qilib borishi lozim bo‘ladi. Chunki bir-ikki mashq bilan ovozni yaxshilab bo‘lmaydi.

O‘qituvchining ovozida quyidagi xususiyatlar bo‘lmog‘i lozim: jarangdorlik (tovushning tozaligi va tembrning yorqinligi); keng diapazonlik (ovozning eng pastlikdan eng yuqorigacha bo‘lgan darajasi); havodorlik (erkin so‘zlaganda yaxshi eshituvchanlikka ega bo‘lishi); ixchamlik, harakatchanlik; chidamlilik (uzoq ishlash qobiliyatiga ega bo‘lishi); moslashuvchanlik (dinamika, tembr, melodikaning eshtilish sharoitiga moslasha olishi); qarshi shovqinlarga nisbatan barqarorlik (halaqit beruvchi shovqinga tembr va tessituraning o‘zgarib turishi); suggestivlik (ovozning hayajonli ifodalanishi va bu orqali, qanday so‘z aytilayotganidan qat’iy nazar, tinglovchining xulqiga ta’sir qilish xususiyati).

Nutq texnikasi deyilganda - nutqning tinglovchi yoki talabaga yetkazishda qo‘llaniladigan vositalar tushuniladi.

Nutq ikki xil ko‘rinishda bo‘lganidan, uning texnikasini ham ikki xil ko‘rsatish mumkin: og‘zaki va yozma nutq texnikasi.

Og‘zaki nutq texnikasi tovush, bo‘g‘in, so‘zlarni, uning shakllarini talaffuz etishni yaxshilash borasida nutq organlarini faollashtiruvchi mashqlarni anglatadi. Bunga nafasdan foydalanish, tovush tembrlarini yaxshilash, fiktsiyaga e‘tibor berish, tovushlarning past-baland tovlanib turishi, unli va undoshlarni talaffuz etish, ohang kabilar kiradi.

Muomalada samimiyat

“Qalovini topsang qor ham yonadi”, deydi dono xalqimiz. Har bir ishda, xatti-harakatda o‘ziga xos bilimdonlik, ustaomonlik qo‘llanilmasa, u ko‘ngildagidek natija bermaydi. Biz yashayotgan jamiyatda har kimning o‘z hunari, o‘z o‘rni bor. Odam borki nimagadir qodir.

Alisher Navoiy bobomizning “Mahbubul-qulub” asarida “Falak jismining joni - so‘z”, degan gapi bor. Dunyoda jonsiz narsani o‘zi yo‘q. Hamma jismlar harakatda, bir dam to‘xtamaydi.

Umar Hayyom ham “Navro‘znoma” asarida shunday yozadi: “Men so‘zdan mo‘tabarliroq hech narsa topolmadim.. Undan afzalroq narsa bo‘lganida edi, Haq taolo Payg‘ambar (s.a.v.)ga o‘sha narsa bilan murojaat qilgan bo‘lardim” (10 bet).

Уильям Джеймс

Afsuski oddiygina xushmuomilalik va samimiy munosabatni o‘rniga qo‘ya olmaydigan odamlar ham ko‘plab uchraydi. Ular kimningdir dilini og‘ritib gunohkor bo‘layotganliklarini anglab yetishdan ojizdirlar. Hammani hayron qoldiradigan, butun dunyoga shov-shuv bo‘ladigan kashfiyotlar yaratmasin, muomala me‘yorini va insoniy samimiyatni to‘g‘ri yo‘lga qo‘ya olmasalar, ko‘zlangan maqsadlariga erisha olmaydilar.

8-rasm.

“Garvard (8-rasm) universitetining professori Uilyam Jeyms shunday yozadi: “Qanday bo‘lishimiz kerakligini qiyoslab ko‘rsak, biz hali mudrab yotibmiz. O‘z jismoniy va aqliy imkoniyatlarimizning arziyas qismidangina foydalanib kelmoqdamiz. Aytish mumkinki, inson o‘z salohiyatidan ancha quyida yashamoqda. U odatda foydalanmayotgan juda ko‘plab turli qobiliyatlarga ega”. Shunday qobiliyatlardan biri - insoniy muamala va samimiy munosabat. Bunda maqtozni ham, rag‘batni ham ishga solib suhbatdoshingizning ham mehrini qozonasiz, ham ulkan ishlarni qilishga da‘vat etgan bo‘lasiz. Suhbatdoshingizning dilini og‘ritmagan holda samimiy munosabatda bo‘lib, o‘z ta‘sirangizni o‘tkazing. Uy qurgan bo‘lsa uyini maqtang, mashina olgan bo‘lsa, mashinasini maqtang biror yutuqqa erishgan bo‘lsa, xayrixohligingizni bildiring, hatto ro‘zg‘orda rafiqangiz tayyorlagan ovqatni maqtab iste‘mol qiling,

(1842-1910) farzandingiz maktabdan “5” baho olib kelgan bo‘lsa, qizingiz uyni tozalab supurgan bo‘lsa, ularni ham maqtang. Maqtovdan o‘rtacha, muomalada samimiy bo‘ling.

Munosabatingiz hurmatga yo‘g‘rilgan bo‘lsa, oddiy odamlarni, ayniqsa, oila-a‘zolarangizni boshqarish oson kechadi. Insonning turmush tarzi, yashashi, barcha mehnat va harakatlarida muhim bir qonuniyat bor. Kimki unga amal qilib yashasa, qoqilmaydi. Biroq, uning aksi bo‘lsa, o‘zini ko‘p qiyinchiliklarga duchor qilishi mumkin. Siz bilan suhbatdosh bo‘lgan kishilarni o‘zligini anglashga, o‘zining shaxsiy ahamiyatini tushunishga undang. Hazrat Alisher Navoiy aytganlaridek: “El netib topgay menikim, men o‘zimni topmasam”. Suhbatdoshingizga o‘zini topishga yordam bering. U avvalo odam bolasi ekanini anglasin. Insonlararo muomala, munosabat nimaligini tushunsin. Boshqa jonzodlardan inson nimasi bilan farqlanishini, odamlar o‘rtasidagi mehr-muruvvatni, uvol va savobni anglasin.

Немис файласуф олим
Иоганн Вольфганг фон
Гёте(1749-1832)

Donishmandlar ming yillar davomida insonlararo munosabatlar me‘yori xususida bosh qotirganlar. Bunday muhokamalardan bitta xulosaga kelishgan: “Odamlar sizga qanday munosabatda bo‘lishlarini istasangiz, siz ham ularga shunday munosabatda bo‘ling”.

Shaxs saodati va jamiyat osudaligi borasida totuvlik va inoqlik muhim o‘ringa ega. Inoq oila-a‘zolari bahtiyor, totuv jamiyat osuda va to‘kin bo‘ladi.

O‘zaro hurmat bilan ish yuritish hammaning ham qo‘lidan kelishi mumkin. Agar

u kishi notiqlik mahoratini egallagan bo'lsa. Buning uchun ko'plab badiiy kitoblarni o'qish, hayot tajribasini ishga solish, gapirganda ohangga e'tibor berish juda muhim. Nemis faylasuf olim Iogann Volfgang fon Gyotedan universitetda ma'ruza o'qigani borganida "shu bir juft soatlik darsga necha soat tayyorgarlik ko'rdingiz", deganida Gyote: "Bir umr", deb javob bergan ekan. Shu ulug'larning gaplaridan ham ko'rinib turibdiki, muomalamunosabat oson ish emas. Agar hamsuhbatingizga biror narsani tushuntirmoqchi bo'lsangiz qisqa va lo'nda hamda ta'sirchan qilib yetkazing. Ko'p gapirib, uni bezdirib qo'ymaslik yo'lini tuting... Kimlarnidir gap bilan qo'rqitaman desangiz, xato qilasiz.

"Buyuk olimlarning buyukligi uning kichik odamlar bilan munosabatida, muomalasida namoyon bo'ladi", - deydi filolog olim Tomas Karleyl.

Qadimda donishmandlar yig'ilishib, bir masala ustida bahslashib qolishibdi. Bahsga sabab bo'lgan masala esa – "Bu dunyoda kim baxtli hayot kechiradi?" degan savolga javob topish ekan. Hammalarining fikrlari bir nuqtaga borib taqalibdi. "Kimki xushmuomalali, shirin so'zli va so'zlarni qacda va qanday ishlata bilsa o'sha odam baxtli hayot kechiradi", degan qarorga kelishibdi.

Bunday o'ylab qarasak, atrofimizdagi ba'zi odamlar hayoti misolida buni yaqqol ko'rish mumkin. Xalqimizda "Birni ko'rib fikr qil, mingni ko'rib shukur qil" degan maqol bor. Bu maqol zamirida katta falsafa yotibdi. Hamma o'zining turmush tarzi haqida o'ylaydi, qayg'uradi. O'zidan to'qroq odamni ko'rsa, fikr qilib uning yo'lidan borishga harakat qiladi. Lekin ko'plar hasad ham qiladi – bu yomon odat. Havas qilish kerak va mehnat mashaqqatidan qochmaslik lozimligini anglamog'i darkor. O'zidan pastroq yoki o'ta past ta'minlangan odamlarni ko'rsa, fikrida, tafakkurida o'ylab ko'rib shukur qiladi. Agar aql-idroki shunga yetsa, bo'lmasa unaqalar odamlarni pisand qilmaslik yo'lidan boradi. Ba'zan qiynalib yurgan paytlarda kimningdir bir og'iz so'zi sizga katta yo'lga chiqishingizga, biror muammoingizning oson hal bo'lishiga sababchi ham bo'lishi mumkin.

Филолог олим
Томас Карлейль.
(1795-1881)

Muomalada gap ko'p

Insonlarga yoqishning besh yo'li:

Suhbatdoshingiz bilan chin dildan qiziqing;

Insonlarga ochiq chehra va tabassum bilan munosabatda bo'ling;

Unutmang, insonning ismi u uchun eng yoqimli va eng muxim ohangdir;

Eng yaxshi tinglovchi bo'ling. Boshqalarga ko'proq o'zlari haqida gapirishga imkon bering.

Suhbatdoshingizni qiziqtiruvchi mavzular to'g'risida ko'proq gapiring.

Insonlar e'tiboriga erishishning o'n ikki yo'li:

1. Tortishuvlar paytida ma'naviy balandlikda bo'lishning yagona yo'li – tortishuvdan vos kechishdir;

2. Suhbatdoshning har qanday fikriga hurmat ko'rsating. Insonlarga hech qachon “nohaksan” demang;

3. Agar siz nohaq bo'lsangiz, tez va keskin tan oling;

4. Suhbatni do'stona ohangda boshlang;

5. Suhbatdoshni har qanday masala fikringizga “ha to'g'ri”, deb aytishga undang va erishing;

6. Suhbat davomida kamroq gapiring, uni ko'proq gapirishga imkoniyat yarating.

7. Mazmunli fikrlarni suhbatdosh o'ziniki deb hisoblasin;

8. Har bir masalaga suhbatdoshning nuqtai nazari bilan qarang;

9. Boshqalarning fikri va xohishlariga ta'sirchan bo'ling;

Marhamatli inson ekanligingiz bilinib tursin;

Kinolarda va radiolardagi eng yoqimli harakatlarni o'zingizga singdiring va kinoradio qahramonlaridek harakat qiling;

Otashin, aniq, insonga ichki quvvat beruvchi gaplarni gapiring.

I. Insonlar hurmatini qozonoshning to'qqiz yo'li:

1. Gapni suhbatdoshni maqtab va yaxshi tomonlarini tan olish bilan boshlang;

2. O'zgalarning xato-kamchiliklarini to'g'ridan-to'g'ri ayt mang, boshqalar misolida gapiring;

3. Oldin o'zingizning xatolaringiz to'g'risida gapiring va shundan so'ng suhbatdoshingiz to'g'risida gapiring va shundan so'ng suhbatdoshingizni sekinlik bilan tanqid qiling;

4. Suhbatdoshga buyruq bermasdan, unga savol berish orqali ishni bajartiring;

5. Insonlarga o'z muvaffaqiyatlarini saqlab qolishlari va yanada oshirishlariga imkoniyat bering;

6. Har bir insonning eng kichik muvaffaqiyatlarigacha qo'llab gapiring;

7. Odamlar o'rtasida sog'lom, obro'li muhit yarating va natijada ular shu darajada qolishga harakat qilsinlar;

8. Shunday qilinki, inson yo'l qo'ygan xatoliklarini osonlik bilan to'g'rilashi mumkinligini va qiyin emasligini his etsin;

9. Shunga erishinki, insonlar sizning bergan taklif-mulohaza va ko'rsatmalaringizni bajarib, natijalaridan o'zlari zavqlansinlar.

II. Oilani baxtliroq qilishning 10 yo'li:

1. Hech qachon tortishmang.
2. O'z umr yo'ldoshingizni to'g'ridan-to'g'ri o'zgartirishga urunmang.
3. Bir-biringizni tanqid qilmang, yaxshilab o'ylab, so'ng gapiring.
4. Bir-biringizga chin dildan minnatdorchilik bildirib turing.
5. Bir-biringizga doimo e'tiborli bo'ling.
6. Doimo har bir masalaga ehtiyotkorlik bilan yondoshing.
7. Bir-biringizdan doimo yaxshi tomonlarni qidiring!
8. Jahlingiz chiqqanda masala yechimini keyinga qoldiring va maqsadga erishish uchun to'g'ri yo'l tuting.
9. Oilaning or-nomusini hamma narsadan ustun qo'ying.
10. Oilaning jamiyat o'rtasidagi obro'-e'tibori uchun har bir oila a'zosi mas'uldir.

Nayrang va yolg'onni fosh etish sirlari

Inson zoti boshqa jonzotlardan uchta hususiyati bilan farqlanadi. Insonga aql, nutq va qalb berilgan. Boshqa jonli mavjudotda bu ne'matlar yo'q. Biz insonlar ko'pgina hollarda o'zimizni haq, boshqalarni nohaq hisoblaymiz. Natijada nutqimizda bir-birimizni aldaymiz va aldanamiz. Albatta, aldayotgan odam o'z manfaatini ko'zlab aldaydi, aldanayotgan odam suhbatdoshiga ishonib o'sal bo'lishi mumkin. Nima qilish kerak? Suhbatdoshni zimdan kuzatgan odamni aldash qiyin.

Nutqiy mahorat pedagogik konfliktlarni bartaraf etish manbai sifatida

Nutqiy mahorat nutq sohibining matnga hamda shu matn asosida tinglovchi, tomoshabin yoki o'quvchiga og'zaki yoxud yozma shakldagi murojaati bilan reallashadi. Ana shu murojaat, munosabatga yuqori darajadagi e'tibor esa pedagogning iste'dodidan dalolatdir.

“Nutq madaniyati tugal fikr, go'zal ifoda demakdir”, — deb yozadi tilshunos olim Lola Xo'jayeva. Xaq gap. Izchillik bilan mantiqan bir-biriga bog'lanmagan tugal fikr va uning ta'sirli ifodasi bo'lmasa, u kishi qalbu ongiga sig'maydi, qabul qilinganda ham chuqur anglashilmaydi. Shunday ekan, tugal fikr, go'zal ifodaga erishish uchun nimalarga e'tibor berish kerak? Nutq mezonlari qaysilar? Shu haqda to'xtalamiz.

Har qanday nutq o'z xususiyatlariga ega.” Namunaviy nutqning sifatleri haqida so'zlashdan oldin nutqda nima birlamchi?” degan savolga javob berish lozim. Mashriq mag'ribda bunga javob izlash uzoq davrlardan buyon bor.

Mashhur notiq Mark Tuli Sitseron “aniqlik va tozalik - nutqning zaruriy sharti», desa, Aristotel “chiroyli so'zlash, ishontirish va mantiqiy asoslash”ni birlamchi hodisa deb qaraydi.

Notiq Dionis Galikarnas esa nutqda “maqsadga muvofiqlik»ni muhim hisoblaydi.

E’tibor bergan bo’lsangiz, bular orasida xitoy devori yo‘q, biri ikkinchisini taqozo etadi. O‘zaro bog‘langan, birini ikkinchisiz tushunish qiyin.

Har qanday nutq muayyan shart-sharoitlarda amalga oshiriladi. Bunda makon(joy), zamon (vaqt), mavzu, auditoriya (omma) singari omillarning o‘rni bor. Bu aloqaviy munosabat jarayoni omma bilan yuzma-yuz shaklda, auditoriyada, radio yoki televidenie orqali amalga oshiriladi.

Nutq xususiyatlari ayrim manbalarda nutqning aloqaviy (kommunikativ) sifati deb ham yuritiladi.

Bular nutqning to‘g‘riligi, tozaligi, aniqligi, soddaligi, juyaliligi, boyligi, ifodaviyligi, mantiqiyiligi, qisqaligi, ta’sirchanligi, obrazliligi, tushunariligi va maqsadga muvofiqligidir.

Qoidali nutq - foydali nutq. Nutqning to‘g‘riligi, deganda, dastavval, uning adabiy til me’yorlariga mos kelishi tushuniladi. Busiz boshqa aloqaviy sifatlar bo‘lishi mumkin emas. Shuning uchun ham birinchi xususiyat sifatida e’tirof etiladi. Hatto, oddiy so‘zlashuv jarayonini busiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Nutq esa, sof holda adabiy til normalariga muvofiq bo‘lgan namunaviy nutq bo‘lishi zarur.

Nutqning to‘g‘riligi haqida fikr bildirib turib filologiya fanlari doktori, professor, akademik Vitaliy Grigorevich Kostomarov (1973-2000, Pushkin nomidagi Rossiya davlat rus tili va adabiyoti instituti rektori bo‘lgan) shunday yozadi: “**Nutq madaniyatining** zarur va birinchi sharti sifatida adabiy tilning ma’lum paytda qabul qilingan normasiga qat’iy va aniq muvofiq kelishini, uning talaffuz, imloviy lug‘at va grammatik normalarini egallashini tushunish lozim bo‘ladi”.

Demak, nutqham nazariy, ham amaliy hodisa. Uni bilish, his etishgina emas, amalda o‘rinli, qoidali qo‘llay olish nutqning muhim talablaridan biridir. Nutqning to‘g‘ri bo‘lishi urg‘u hamda grammatik normani puxta bilishni talab qiladi. Matnni o‘qishda, so‘zlab berishda bu mezon to‘la amal qiladi. Urg‘u har bir tilning tabiatiga ko‘ra turli o‘rinlarda qo‘yiladi. So‘zlardagi ba’zi bo‘g‘inlarning zarb bilan aytilishi, ya’ni urg‘uning ma’no va mazmunni ifodalashdagi ahamiyati katta.

Shunday ekan, biz ko‘rgan-bilgan, eshitgan, o‘qib o‘rgangan yoki shohid bo‘lgan harbir narsa-hodisaning o‘z tayanch nuqtasi bor. Bu faqat kurrai zaminimizdagi voqelikka taalluqli bo‘lib qolmasdan, galaktikadagi barcha sayyora, yulduz, samoviy jinslarga ham dahldor. Tayanch nuqtasi bor bo‘lmagan narsaning o‘zi yo‘q bo‘lgan taqdirda ham, u omonat. E’tibor bering. Hashamatli, naqshinkor, baland imorat oldida turibsiz. Qanchalik ko‘kka bo‘y cho‘zmasin, yoki qanchalik “viqor”li bo‘lmasin, uning tayanch

nuqtasi-poydevori bo'lmasa, u hech nimadir. Erta-indin qulashi, xarobaga aylanishi tayin. Hatto, yerning ham tayanch nuqtasi bor. Beruniy, Arximedlar bu xaqda qanchalik o'y surib, umrini band etgan bo'lmasin, tayanch nuqta mutloq haqiqat ekanligini anglab yetishgan. Yerning tayanch nuqtasi bo'lmaganda edi, u allaqachon orbitadan chiqib ketgan bo'lardi.

Insoniyatning, ellarning, tillarning ham o'z tayanchi, suyanchi bor. Tinchlik, totuvlik, o'zaro birdamlik har bir damda, har qadamda bir-birini tushunishlik xalqlar osoyishtaligi va farovonligining tayanchi bo'lsa, har bir tilning tayanchi esa ayni xalq nutqida istifoda etiluvchi so'zlardan iborat.

Ajdodlarimiz so'zni, nutqni ilohiy ne'mat va hikmat deb qarashganliklarini yuqorida qayd etib o'tkanimizdek, Kaykovus "Hamma qobiliyatlardan eng yaxshisi nutq qobiliyatidir",- degan bo'lsa, Navoiy "Ko'ngil durji ichra guhar so'z durur. Bashar gulshanida samar so'z durur", - deb yozgan edi. G'arbda ham xuddi mashriq zamindagi singari so'z qudratiga katta ishonch bilan qaralgan. Siyosatshunos olim Emil de Jirarden (1806-1884) "So'zning kuchi behaddir. Chekinayotgan qo'shinni to'xtatish, mag'lubiyatni zafarga aylantirish va mamlakatni qutqarib qolish uchun goho, o'rinli aytilgan birgina so'z ham kifoya bo'lgan", — deb yozadi. Faylasuf olim Ralf Uoldo Emerson (1803-1882) esa "Nutq qudratli kuch: u ishontiradi, undaydi, majbur etadi", - deydi.

Shunday ekan, o'rinli so'z, jozibali nutq xalq bilan bog'liqlik va birlikning tayanchidir. Ayniqsa pedagog, shu bilan birga elektron ommaviy axborot vositalari — televideniya va radioda faoliyat ko'rsatuvchilar nutqining ko'rki va jozibasi xalq tilining boyligi va nafosatini ko'rsatuvchi omildir.

Nutqqa xos bo'lgan, yuqorida ko'rib chiqqanimiz aniqlik va to'g'rilik sifatlarisiz nutqning mantiqiyligini tasavvur etish qiyin. Aniq va to'g'ri bo'lmagan nutq mantiqsiz hamdir. Chiroyli ibora va so'zlarni qo'llagan bilan nutq mantiqli va mazmunli bo'lmasligi mumkin. Jumlalarining grammatik jihatdan noto'g'ri tuzilishi va unda ishlatilgan so'zlarning noto'g'ri qo'llanilishi mantiqning buzilishiga olib keladi. Shuning uchun o'qituvchi matnni o'qishdan oldin bir necha bor tahririy nazar bilan ko'rib chiqqani durust.

Nutqning mantiqiy bo'lishi bu faqat til hodisasi emas, balki tafakkur dialektikasi bilan ham bog'likdir. Mantiqiy fikr yuritish uchun esa, keng qamrovli bilim ham kerak. Shuning uchun ham faylasuf olim Nikolay Gavrilovich Chernishevskiy (1828-1889) "nimani noaniq tasavvur qilsang, shuni noaniq ifoda etasan, noaniqlik va ifodani chalkashtirish fikrlar chigalligidan dalolatdir", - deyishi bilan haqli edi. So'ylab turib o'ylash, fikr yuritish va uni yetkazish nutqning muhim omillaridandir. So'z birikmalari

o'rtasidagi grammatik aloqani his etmasdan aytishlik eshituvchiga malol keladi va mantiqni buzadi.

Mohiyati har xil bo'lgan so'zlarni avtomatik ravishda uyg'unlashtirish mantiqli nutqqa ziddir. Shunday xususiyatlarning yana biri so'z tartibining buzilishidir. So'z o'rning almashinishi jumlada mantiqning aniq va tiniq bo'lishiga ta'sir etadi.

To'g'ri, nutqda pauza, intonatsiya orqali nuqsonni to'g'rilab ketish mumkin. Lekin matn silliq, ravon va tushunishlik bo'lishi uchun mantiqiylikka rioya etilishi zarur.

So'zlarni bilib-bilmasdan tushirib qoldirilishi ham nutqdagi mantiqni buzadi. Bu xususiyat ham ko'pincha nutqda unchalik sezilmasa-da, diqqat bilan tinglagan kishi notabiiylikni sezadi.

"O'ylamasdan, e'tiborsizlik bilan qo'llangan so'z ma'noni xiralashtiradi, mazmunni buzadi, e'tiborni susaytiradi. "O'ylaganda ham, so'ylaganda ham o'zni nazorat etish lozim. Nutq, notiq, mantiq so'zlarining bir o'zakdan yasalgani ham bekor emas".²⁴

Toza nutq - andozali nutq. Qaysi tilda ma'ruza o'qishdan qat'iy nazar, o'sha tilning sofligi, boyligi o'qituvchi nutqida aks etadi. Bir tilga xos xususiyatlarni yoki so'zlarni ikkinchi tilga qo'shib so'zlash yoki adabiy til me'yorlariga mos bo'lmagan so'z va iboralarni qo'llash nutqning tozaligiga zid.

Demak, nutqning tozaligi, uning adabiy til mezonlariga mos kelish-kelmasligi, g'ayri adabiy til unsurlaridan holi bo'lishidir.

Anglashilayaptiki, deyarli barcha tillarda bor bo'lgan sheva, varvarizm, kanselyarizm, professionalizm, akademizm, vulgar kabi so'z va iboralarni adabiy tilga aralashtirib qo'llashdan qochish ma'qul.

Badiiy adabiyotda bularni qo'llash holatlari mavjud. Unda milliy koloritni berish, qahramonning qalb-qiyofasini ochish uchun xizmat qiladi. O'zbek tili sheva va lahjalarga boy. Shu bois adabiy til normasida fikrlash lozim bo'ladi.

Ana shu nuqtai nazardan yondoshilsa, ta'lim muassasasida faoliyat ko'rsatuvchi pedagoglar nutqi maqtovg'a sazovor bo'ladi. Shu sababli, adabiy tilda so'zlashga harakat qilinsa ham, shevada fikrlash g'ayriixtiyoriy tarzda dialektlarga xos so'z va atamalarni qo'llab yuborishga olib keladi. Pedagoglar nutqidagi sheva unsurlari, ayniqsa, nutq tovushlarining talaffuzida yaqqol seziladi.

²⁴ Низомиддин Маҳмудов "Ўқитувчи ва нутқ техникаси" Тил ва адабиёт таълими № 2-сон. Т.: 2007 йил. -4-9 б.

Bu unli tovushlarning cho‘ziq yoki qisqaligini, lablangan yoki lablanmaganligini farqlay olmaslikda ko‘rinadi. “O” unlisini tojikcha “o”ga yaqinroq qilib talaffuz etish. Masalan: bor-bo‘r.

“I” qisqa unlisini cho‘ziq varianti bilan almash qo‘llash. Misol: qiz-qiz.

“Q” undoshi o‘rniga “F”ni (“chiqmoq - chig‘moq”), “h” undoshi o‘rniga “x”ni (bahor-baxor, hamma-xamma) qo‘llash kabi fonetik sheva unsurlari kuzatiladi.

Chet tillardan o‘zlashgan so‘zlarni qorishtirib ifodalash mavjud. “Mentalitet”, “immunitet” kabi so‘zlarning muqobilibo‘lgani holda, omma anglashi mushkul bo‘lgan atamalarni keltirish nojoizdir. Shu o‘rinda ushbu fikr e‘tiborlidir: “Turmushga oid turli xil narsa va xodisalar borki, xayotga singib ketgan. Tilda uni nomlovchi so‘z bo‘lmasa, shunday so‘zni qo‘shni tildan olish mumkin. Lekin tilda mavjud so‘zlar o‘rnida boshqa so‘zni qo‘llash zararlidir”.

Nutqda kanselyarizm (idoraviy atamalar), akademizm (ilmiy uslub) imkon qadar qo‘llanilmagani, ommaviylik yetakchi o‘rin tutgani durust. Keng jamoatchilikka tushunarli termin va atamalarni ishlatish maqsadning, nutq mohiyatining tez anglanishini ta‘minlaydi.

Ba‘zi hollarda o‘quvchilar muloqot mavzusini chuqur bilmasdan, fikr ifodalashda qiynaladilar va odatga aylangan ushbu so‘zlarni ishlatadilar. Misol: “Xo‘sh, haligi, anaqa, o‘sha, nimaydi, deylik, demakkim” va h.k.

Bular tilshunoslikda “parazit so‘zlar” deyiladi. Nutqning tozaligiga putur yetkazuvchi bunday so‘zlarni qo‘llamaslik uchun mavzuni sinchiklab o‘rganish va nutqiy mashqlar qilish lozim. Nutq tozaligiga salbiy ta‘sir etuvchi holatlardan biri vulgar (qo‘pol) so‘zlarni istifoda etishdir. Qarg‘ish, haqorat ma‘nolarini anglatuvchi bunday so‘zlar oynai jahon orqali namoyish etiluvchi badiiy film va spektakllarda qahramon qiyofasini, sajiyasini, ruhiy holatini ochishda ba‘zan qo‘llaniladi. Nutq uchun soflik deganda, ta‘lim beruvchi bilan ta‘lim oluvchi orasidagi muloqotni oson tushunilishi anglashiladi. Bu esa bir jihatdan, nutqning soddaligi va qisqaligini ham anglatadi. **Allomalardan biri “tilning tozaligi, ma‘no aniqligi va o‘tkirliги uchun kurash madaniyat quroli uchun kurashishdir. Bu qurol qanchalik o‘tkir, qanchalik aniqyo‘naltirilgan bo‘lsa, shunchalik g‘olib bo‘ladi”, - degan.**

Nutq tozaligiga erishish uchun o‘quvchi og‘zaki nutq madaniyati va nutq texnikasini yaxshi bilishi va unga amal qilishi zarur bo‘lgani holda o‘z nutqini nazorat qilib, o‘zgalar nutqi bilan solishtirib borishi kerak.

Ta‘sirli nutq - tasvirli nutq. Yuqorida ko‘rib o‘tilgan nutqiy sifatlar bilan bevosita dahldor bo‘lgan omillardan biri nutqning ta‘sirchanligidir. Ta‘lim beruvchi bilan ta‘lim oluvchi orasidagi muloqot qanchalik ta‘sirli bo‘lsa, dars shunchalik mazmunli, samarali bo‘ladi.

Ta'lim beruvchining ta'sirli nutqi nolisoniy omillarga bog'liq. Nutq ta'sirchanligi, asosan og'zaki nutq jarayoniga tegishli. Ayni paytda auditoriyaning texnik imkoniyatlarini e'tiborga oladi. Hozirgi kun talabi esa butun bir manzara, o'qituvchining joylashishi, ko'rinishi, turishi, so'zlash manerasi singarilarni o'z ichiga oladi. Albatta, ta'lim beruvchi yoki ta'lim oluvchining kasbi, saviyasi, jinsi, o'sha ondagi holati, kayfiyati e'tiborga olinsagina nutqning ta'siri anglashiladi. O'qituvchi nutqining ta'siri esa mavzu haqida keng qamrovli bilimga ega bo'lishlik, qiyofa, ovoz kabi nolisoniy faktorlarga ham bog'lanadi. Bulardan tashqari omma tez tushunadigan jonli tilda gapira olish, suhbat vaqtini hisobga olish, hayotiy misollarga murojaat qilish orqali fikrni isbotlash, turli tasviriy vositalardan, yumordan o'rinli foydalanish, kiyinish, imo-ishora, muomaladagi samimiylik kabilar ta'sirli nutqning garovidir. So'zlayotganingizda eshituvchining ko'z o'ngida tasviriy manzara hosil qila olsangiz, obrazli fikr yuritsangiz, o'z so'zingizga ishontira olsangiz, qiziqtirsangiz, nutqingiz ravon bo'ladi va ta'sir darajasi oshib boraveradi.

Missiy ta'sir o'tkazish haqida tarixchi, professor Vasiliy Osipovich Klyuchevskiy (1841-1911) yozadi: "Jamoat orasida gapirganingda, tinglovchilarning qulog'iga, aqliga murojaat qilmang, shundoq gapiringki, ular sizni tinglab turib, so'zlaringizni eshitsin, narsalarni siz bilan ko'rib, sizning holatingizga kirishsin. Tinglovchilar sizning tasviringizsiz ham aqli, yuragi, fikri bilan shu narsani yaxshiroq kuzatadi. Nutqda fikrni rivojlantira borib, dastlab uning tuzilishini tinglovchining aqliga yetkazish, keyin uning tasavvuriga yaqqol taqqoslarni taqdim etish kerak, nihoyat, chiroyli, lirik tasvirlar bilan ehtiyotkorona uni tinglovchining yuragiga jo qiling, o'shanda tinglovchi asiringiz, qochib ketmaydi, xatto, siz uni erkin qo'yib yuborsangiz ham sizning adabiy itoatguy mijozingiz bo'lib qoladi".

Xuddi shuningdek, obrazli fikrlash, tasviriy vositalardan foydalanish ham ana shu maqsadga xizmat qiladi. E'tibor qiling. "Har bir narsa-hodisaning, bizni qurshab olgan borliqning o'z tayanch nuqtasi bor. Tayanch nuqtasi bor bo'lmagan narsa bari omonat. Baland imoratga nazar soling. Uningtayanchi poydevori bo'lmasa, ko'kka bo'y cho'zishi, hashamati hech nimadir. Daraxtning gullashi, meva qilishi, barg, shoh, novdalari uning ildiziga bog'liqligi ayon. Xatto, yerning ham tayanch nuqtasi bor. Agar bo'lmaganda edi, u allaqachon o'z mehvaridan chiqib ketgan bo'lardi. Har bir yurtning, elning ham tayanch nuqtalari bor. Bu tinchliksevar xalqning ezgu maqsadlarini o'ziga jo etgan g'oyasi, milliy mafkurasi va yo'lboshchisidir".

O'qituvchi nutqiga mos, uni to'ldiruvchi video tasvirlardan foydalanish hozirgi kun auditoriyalarida imkoniyati ham mavjud. Undan unumli foydalana olish pedagog mahoratiga bog'liq..

Jo'yali nutq - uyali nutq. Jo'yalilik qaysidir ma'noda nutqning boshqa xususiyatlarining samarasini so'zlovchi va qabul qiluvchi o'rtasidagi munosabatni, holatni anglatadi. Agar bu xususiyat bo'lmasa, ikkala tomon orasidagi munosabatto'la anglashilmaydi. Anglashilgan taqdirda ham, butunlay noxush, teskari holat yuz beradi.

So'zni topib, tanlab, o'z o'rnida aytilishini taqozo etuvchi bu sifat so'zlovchining didi, xarakteri, omma bilan muomala qila olishiga bog'liq. Shu sababli nima deyishlikdan ko'ra, nima demaslikni bilish ham muhim. Har bir so'zning jumladagi o'rni til hodisasi bo'lsa, uning muayyan davrada qanday aytilishi etik-estetik va psixologik hodisadir. Har bir so'zning, nutqning o'rnini bilish, aslida, auditoriyadagilarning saviyasi, kasbi, qiziqishi, jinsi, yoshi singarilarni e'tiborga olishdir. Shuning uchun ham aytilmoqchi bo'lgan so'zning, nutqning o'z uyasi bo'ladi. Xuddi shu uyani anglagan so'zlovchi e'tibor qozonadi, obro' topadi. Aks holda, kulgili, ayanchli holatga tushadi. Auditoriyada o'ng'aysiz vaziyat tug'iladi.

So'zning o'z o'rni, vazni, bo'y-basti, o'lchovi, hajmi, xidi bor. Uni didi borlarga anglashadi.

Shunday ekan, ma'lum sharoitlarda so'zning, nutqning o'z egasi bo'ladi. E'tibor qiling. Katta hayotiy tajribaga ega bo'lgan keksa, nuroniy kishilar orasida yosh notiq «umr mazmuni» mavzuida suhbat uyushtirsa, yoki bolalarga tajribali, keksa notiq "Oila, uy-ro'zg'or va turmush muammolari" mavzusida ma'ruza o'qisa, qay darajada kulgili va yarashiqsiz bo'ladi. Hatto, shunday sharoit bo'ladiki, chin so'zni aytish joiz emas. Faqat sukut orqali javob berish mumkin. Alisher Navoiy "Xiradmand chin so'zdin o'zgani demas, vale barcha chin ham degulik emas" — deganida, shuni nazarda tutgan bo'lsalar kerak. Shoir Shuhrat:

Har so'zning o'rni bor, ba'zan ko'rku zeb,

Ba'zida nam o'rik o'tidek so'nik.

Qabriston qoshiga xush kelibsiz deb,

Yozilsa, qandayin bo'lardi xunuk — deyishi bilan xaq.

Nutqning jo'yalilygi deganda, so'zlovchi qaysi fikrni, qaysi davrada, qachon, qanday qilib, qay holatda, qay ohangda ayta olishi anglashiladi.

Ta'lim beruvchi nutqi esa dars kimlar uchun mo'ljallab tayyorlanganiga qarab tuziladi. Uning ohangi, yo'nalishi, munosabat tarzi shunga qaratiladi. Bolalar, o'smirlarga mos holda nutq tanlanadi. Shundagina maqsad anglashiladi, nutq jo'yali bo'ladi.

Sodda nutq - sara nutq. Inson tabiatan har bir narsani go'zal va sodda holda qabul qilishga odatlanadi. Shunday ekan, nutqning soddaligi ham muhim xususiyatlardan.

Nutq esa nihoyatda sodda, oddiy bo'lishi bilan ajralib turadi. Hatto, murakkab ilmiy kashfiyotlar, fan va texnika muammolari ham oddiy tarzda, sodda nutq bilan tushuntirilishi zarur. Shuning uchun ham soddalik iste'dodning belgisidir. Aslida, sodda so'zlash, sodda yozish murakkab. Keksa yozuvchilarning biridan "yozish san'atida orttirgan tajriba va xulosangiz qaysi ? " - deb so'rashibdi.

"Anglab yetganim shuki, eng mashaqqatli, murakkab ish - sodda yozish ekan", —deb javob beribdi.

Burama jumladan qochish, aylantirma gaplarni ishlatishdan o'zni tiyish, so'z jimjimadorligidan ko'ra, fikr bezagiga ko'proq e'tibor qilish muhimdir. Aks holda, tinglovchi fikri chalg'iydi, tushunishda mavhumlik bo'ladi.

Mumtoz adabiy merosimizga mehr bilan qarab, ixlos qo'ygan, qadimiy manbalarni ko'p mutolaa qilgan ayrim hamkasblarimiz eski turkiy nasrimizga xos bo'lgan gap qurilishlarini qo'llaydilar. Bu ham o'ziga xos uslub, albatta. Har kim ham buni uddasidan chiqolmaydi. Lekin mazkur mahobatli uslub har doim ham o'zini oqlayvermaydi. Ko'p so'zlardan tarkib topgan uzun jumlar, sifatlash va tashbehlariga boy bo'lgan, ergashgan qo'shma gaplarni qo'llash nafaqat tinglovchining, balki so'zlovchi o'zining ham fikr tizgisini jilovlashiga xalaqit beradi, chalkashtiradi. Tinglovchi jumla tuzilishiga mahliyo bo'lib, aytilmoqchi bo'lgan fikrdan uzoqlashadi.

Iqtidorli olim, marhum san'atkor Orif Alimaxsumovning televidenie orqali qilgan ma'ruzalari, fikriy bayoni sharq adabiyotidagi klassik lisoniy uslubga xos ohorli nutq bo'lsa-da, hozirgi o'zbek adabiy tilining me'yorlariga har doim ham muvofiq kelavermasdi. Nutqning soddaligi qabul qiluvchining tez va soz tushunishini ta'minlovchi lisoniy mezondir.

"Chin so'z - mo'tabar, yaxshi so'z - muxtasar". Alisher Navoiyning bu hikmati nutqning muhim sifatlaridan biri qisqalik haqida. Xalq nutqning qisqa bo'lishini odob belgisi deb bilgan. Uni axloqiy mezonlar sirasiga kiritishgan. Maqollarga e'tibor qiling. "Ko'p o'yla, kam so'yla". "Izzat tilasang, kam de, sihat tilasang kam ye". "So'zning ozi yaxshi, ishning sozi yaxshi" va hokazo. Nutq qisqa shaklda ko'p mazmun anglatishga qaratilishi kerak. Nutqning qisqa yoki kengligi mazmun ifodasi talabi. Shunday tilshunoslar borki, besh-olti daqiqada (yoki besh-olti sahifada) aytish mumkin bo'lgan fikrni bir daqiqada (yoki bir sahifada) ifoda etishga qodir.

Nutq esa yo'naltiruvchi, bog'lovchi, izohlovchi vosita rolini o'ynagani durust. Tinglovchining tez fahmliqi nutqning qisqa bo'lishi omillaridan. Buning uchun ta'lim beruvchi quyma fikrlar, ko'chma iboralar, falsafiy mazmundagi she'rlar, maqol va hikmatli so'zlarni ifodalash bilan maqsadiga erishadi. Bu vositalar izoh talab, tafsilotli nutqqa chek qo'yadi.

Ifodali nutq - iborali nutq. Nutqning bu xususiyati o'quvchining e'tiborini tortishi, qiziqtirishi, unda his-hayajon uyg'otishi bilan aloqador. Ifodaviylikning zahirida esa lisoniy o'lchovlar yotadi. Fikrning ifodaviyligini oshirish uchun kerakli so'z, so'z birikmalari, obrazli iboralarni topish, tanlash va o'rinli qo'llash lozim. Nutqning ifodaviyligi xuddi shu xususiyatlari bilan ta'sirli va obrazli nutqqa uyqashib ketadi.²⁵

Ta'lim beruvchi nutq ifodaviyligiga erisha olmasa, tasvir kuchidan foydalanadi. Nutqda ta'lim beruvchi fikr ifodasi bilan yuz ifodasi uyg'un kelishi ham muhimdir. Aks holda, ta'lim oluvchi uni ishonch-e'tibor bilan qabul qilmaydi.

Muayyan fikrni ifoda qilishning yo'llari ko'p. Shu xususda fikr yurita turib, taniqli tilshunos N.Mahmudov yozadi: "So'zga oshuftalik, so'zning ostini ham, ustini ham ko'ra olishga intilish, nutq latifligidan, nutqdagi so'zlarning favquloddagi uyg'unligidan zavqlanish, ona tilida ta'sirli nutq ayta oluvchiga, kitobat san'ati sohibiga ayrica havas bilan qarash o'zbekning azaliy urflaridandir... Tilimizda muayyan bir fikrni bir qancha shaklu shamoyillarda ifodalash imkoniyatlari bor. Aynan qaysi shaklu shamoyilni tanlash, muloqot vaziyati uchun eng uyg'un ifodani topa bilish nutq egasining mahoratu malakasi, ma'rifatu ma'naviyatiga bog'liq".³⁸

Nutq ifodaviyligida chuqur anglash bir tomon bo'lsa, anglatish darajasi ikkinchi tomondir. Anglashilayaptiki, har qanday ifodaviy nutq teleboshlovchidan bilim, saviya bilan bir qatorda did, qo'llanayotgan iboraning ta'sir kuchini nozik ilg'ash va muloqot vaziyatini tushunib yetishni ham taqozo etadi.

Muhbir "Xalqaro bolalarni himoya qilish kuni"ga bag'ishlangan tadbirni sharhlay turib, chiroyli so'zlar va iboralardan keyin ushbu maqolni to'laligicha keltirishi o'rinsizdir: «Bolalik uy-bozor, bolasiz uy-mozor». Maqolning ikkinchi qismini aytmaganda ham mazmun anglashilib turibdi. Bu esa tinglovchida noxushlik tug'dirishi tabiiy. Har qanday ibora, hikmatli so'z, maqol, matal nutq ifodaviyligiga xizmat qilavermaydi. Har bir so'zning, jumla yoki iboraning o'rni va ta'sir doirasini bilish, ta'lim beruvchi uchun zarur.

Nutq boyligi - nutq chiroyligi. Nutq boyligi fikrni ravon, jozibali, e'tiborli qabul qilinishiga zamin hozirlaydi.

So'z boyligi bo'lmagan o'quvchi nutqda duduqlanadi, "haligi, nimaydi, anaqa, o'sha" kabi so'zlarni qo'llaydi, takrorlarga yo'l qo'yadi. Chaynalish, so'z takrori esa o'quvchining so'z boyligi sustligidan dalolat beradi. Badiiy

²⁵Раҳимбой Жуманиёзов "Нутқий маҳорат" ўқув методик қўлланма. Т.:– 2005. – 91 б.

va ilmiy manbalarni o'qish, o'quvchilar nutqini tinglash, eshitganda ham e'tibor bilan o'rganish nuqtai nazaridan qabul qilish ayni muddaodir.

Ko'p so'z zahirasi ega bo'lishlik va undan unumli, o'rinli foydalana olishlik o'qituvchi nutqiy mahoratining muhim belgisi.

So'z takrori ezmalik va so'zga kambag'allikdir. Arab afsonalaridan birida aytilishicha, Vayl degan shahzodaning o'g'li Sahbon bitta so'zni ikki marotaba qaytarmagan holda bugun yil bo'yi gapirishga qobil bo'lgan ekan.

So'zlarning xarakteriga ko'ra turlari, ya'ni sinonimik, omonimik, antonimik xususiyatlarini bilish nutq chiroyini belgilaydi. O'quvchilar nutqiy nafosatning ana shu jihatlarini ko'p ham his etavermaydilar.

"Hammaning diqqat-e'tiborini yana bir diqqatga sazovor musobaqaga qaratmoqchimiz" ("Davr" dasturidan.)

Shu fikrni so'z takrorisiz bunday ifodalash mumkin-ku.

"E'tiboringizni yana bir muhim musobaqaga tortamiz".

Demak, takror, aniqrog'i, bemaqsad aytilgan takror so'z oqibatsizdir. Shoir bu borada "takror aytilganda rangsizdir kalom", - deyishi bilan haqli.

Yuqorida nutqning asosiy xususiyatlariga umumiy yo'sinda to'xtab o'tildi. Shulardan kelib chiqqan holda quyidagilarni qayd etish mumkin.

Nutqning to'g'ri bo'lishi uning adabiy til me'yorlariga muvofiq kelishidir.

Nutqning aniq bo'lishi undagi so'zlar, so'z birikmalarining ma'nolari ular ifodalagan tushunchalar ko'lamiga mos kelishidir.

Nutqning mantiqli bo'lishi undagiso'zvaso'z birikmalari ma'nolarining o'zaro munosabati mantiq va tafakkur qoidalariga muvofiq kelishidir.

Nutqning tozaligi adabiy tilga yot bo'lgan o'zlashmagan so'zlar, gapqurilishlarining qo'llanmasligidir.

Nutqning ta'sirli bo'lishi so'zlovchining tinglovchi ongini tamomila egallab, o'ziga, so'ziga maftun, tobe' qilib qo'yishidir.

Nutqning jo'yaliligi deganda, o'z joyida, o'z vaqtida, o'z janri, shakli shamoyilida, o'z uslubida aytiluvchi, ma'lum sharoit yoki vaziyatga mos bo'lgan nutq anglashiladi.

Nutqning soddaligi esa tinglovchining tushunishini osonlashtirishga xizmat qiluvchi til tuzilishiga ega bo'lgan nutqhisoblanadi.

Nutqning qisqaligi deganda, qabul qiluvchini zeriktirmaslik, oz so'z orqali ko'p fikr yetkazish, ma'lumot berishlikni nazarda tutishdir.

Nutqning ifodaviyligi deganda, til vositalarini tanlab topib qo'llash, joylashtirish, tomoshabinni ongigagina ta'sir etib qolmasdan, unga his-hayajon baxsh etish, uni qiziqtirish nazarda tutiladi.

Nutqning boyligi unda ko'p va har xil adabiy til belgilaridan, ifoda vositalaridan takrorsiz foydalanishdir.

Biz yuqorida nutqning asosiy xususiyatlariga to'xtaldik. Nutqiy madaniyat faqat shu bilan cheklanmaydi. Ta'bir joiz bo'lsa, har qanday tanganing ikkinchi yoni bo'lganidek, nutqiy mahoratning ham ikkinchi tomoni bor. Bu nutqiy texnikadir. Har ikkalasini puxta bilib, amalda qo'llay oladigan pedagogdoim muvaffaqiyat qozonadi. Nutq vositalari deya yuritiluvchi nafas, ovoz, tembr, diksiya, urg'u, pauza (to'xtam), intonatsiya, temp va ritm keng ma'noda nutq texnikasini tashkil etadi. Bulardan o'rinli va unumli foydalanish maqsadning ro'yobini tashkil etadi.

Pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda kommunikativ qobiliyat

Kommunikatsiya:

1) bir shaxsdan ikkinchisiga, bir madaniy birlikdan boshqasiga axborot (g'oyalar, obrazlar, baholar, ko'rsatmalar) uzatish;

2) axborot almashinuvi ishtirokchilarini o'zaro bog'lab turgan liniya yoki kanal;

3) axborotni uzatish yoki qabul qilishga yordam beradigan o'zaro harakat, axborot uzatish yoki qabul qilish jarayoni.

Kommunikatsiyalarning asosiy vazifalari: odamlarning bir-biriga o'zaro ta'siri; turli g'oyalar, manfaatlar, kayfiyatlar, his-tuyg'ular bilan almashinuv.

Odamlar o'rtasidagi kommunikatsiyaning xususiyatlari:

1) har biri faol sub'ekt bo'lgan ikki individning mavjud munosabatlari (bu holda ularning o'zaro axborot almashinuvi birgalikdagi faoliyat yo'lga qo'yilishini ko'zda tutadi);

2) hamkorlarning bir-biriga belgilar tizimi orqali o'zaro ta'sir ko'rsatish imkoniyati (verbal va noverbal kommunikatsiyalar);

3) kommunikator (axborot yo'llayotgan odamda) va resipientda (uni qabul qilayotgan odamda) yagona yoki o'xshash kodlashtirish va kodni ochish tizimlari mavjud bo'lgan holdagina kommunikativ ta'sir ko'rsatish;

4) kommunikativ to'siqlar yuzaga kelish ehtimoli (bunday holda muloqot va munosabat o'rtasida mavjud bo'lgan bog'liqlik aniq-ravshan namoyon bo'ladi).

Muloqotning kommunikativ uslublari – bu boshqa odamlar bilan muloqot qilish jarayonida birga harakat qilish usullaridir.

Kommunikativ muloqotning o'n uslubi:

1) dominant – kommunikatsiyada boshqalar rolini (o'rnini, ahamiyatini) kamaytirishga yo'llangan strategiya;

2) dramatik – ma'lumot (xabar) mazmunini bo'rttirish va unga emotsional bo'yoq berish;

3) bahsli – kommunikativ muloqotning tajovuzkor yoki isbotlashga qaratilgan uslubi;

4) tinchlantiruvchi – bo‘shashtiradigan, maqsadi, ayniqsa konfliktli vaziyatlarda hamsuhbatining xavotirini kamaytirishga qaratilgan muloqot uslubi;

5) taassurotli – muzokaralar bo‘yicha hamkorda taassurot qoldirishga qaratilgan strategiya;

6) aniq – xabarning aniq-ravshanligiga qaratilgan;

7) e‘tiborli – hamsuhbatlar kommunikativ muloqot jarayonida nimalarni so‘zlayotganiga qiziqish bildirish;

8) ko‘tarinki (ruhlangan) – noverbal axloq – ko‘z, imo-ishora, tana harakatlari kabilardan tez-tez foydalanish;

9) do‘stona – hamsuhbatini ochiq rag‘batlantirish va uning muloqotga qo‘shgan ulushidan manfaatdorlik;

10) ochiq-oydin – o‘z fikri, his-tuyg‘ulari, emotsiyalari, o‘zligini, shaxsini namoyon etadigan jihatlarini qo‘rqmay ifodalashga bo‘lgan intilish.

Kommunikatsiya kanali – ular yordamida yoki ular orqali axborot uzatiladigan vositalar yoki yo‘llar.

Kommunikatsiya kanal turlari:

1) bevosita (to‘g‘ridan-to‘g‘ri) – bunda axborot bevosita axborot tashuvchidan xabardor shaxsga uzatiladi;

2) bilvosita – bunda axborot uchinchi shaxslar orqali uzatiladi;

3) rasmiy – aniq va ishonarli axborotni taqdim etadi;

4) norasmiy – ishonchli manbalarga ishora qilmagan holda mish-mishlar, fikr almashinuvi orqali tekshirilmagan axborot taqdim etadi.

Kommunikatsiya quyidagi sabablar tufayli konflikt manbai bo‘lib kelishi mumkin: fikrlar, qarashlar, voqealarni baholashdagi farqlar; voqea-hodisani ikki xil talqin qilish; odamlar axloqi (o‘zini tutishi)dagi farqlar.

Odamlar axloqiga turli omillar ta’sir ko‘rsatadi: hayot tajribasi, muayyan vaziyat, shakllangan qarashlar yoki individning baholashga moyilligi.

Uch elementi: kognitiv (bilimlar), ularning affektiv (kuchli ehtiroslar), axloqiy (o‘zini tutish shakli) mavjud.

Sotsial qarashlar – ruhiy-asab tizimining tayyorlik holati, tajriba asosida shakllanib boradi va individning u bog‘liq bo‘lgan barcha ob’ektlar va vaziyatlarga nisbatan reaksiyalariga yo‘naltiruvchi dinamik (o‘zgaruvchan) ta’sir ko‘rsatadi.

Ishontirishning ikki usuli – bevosita va bilvosita.

Bevosita usul – manfaatdor auditoriya butun e‘tiborini maqbul (ijobiy) dalil-isbotlarga qaratgan holda mavjud bo‘lgan ishonch. Bunda dalil-isbot (argument)larning o‘zigina emas, balki ular keltirib chiqaradigan fikr-mulohazalar ham ishonchli (ishonarli) bo‘ladi.

Bilvosita usul – odamlarga tasodifiy omillar ta'sir ko'rsatib, ular ongiga murojaat qilish talab etilmaydigan holda mavjud bo'lgan ishonch (ishontirish). Bu ta'sir usulida ishora(shama)lar qo'llanib, ular o'ylab o'tirmay qo'llab-quvvatlashga rozi qiladilar.

Ishonchning to'rt tarkibiy qismi:

- 1) kommunikator;
- 2) axborot (xabar);
- 3) uzatish kanali;
- 4) auditoriya.

Axborot uzatish xususiyati: nafaqat kim gapirayotganligi, balki uning aynan nimani gapirayotganligi ham muhim.

O'zini tutishiga qarab auditoriya quyidagicha ko'rinishlarda bo'lishi mumkin:

1) fikrlaydigan, mulohaza qiladigan, manfaatdor, ya'ni bevosita ishontirishga bo'yin berish, moyil bo'lish. U ayniqsa ongli dalil-isbotlarga ta'sirchan bo'ladi;

2) e'tiborsiz, ya'ni bilvosita shamalar ta'sirida qolish. Unga hammasidan ko'proq kommutator yoqish, yoqmasligi ta'sir ko'rsatadi.

Yaxshi kayfiyat samarasi. Ijobiy his-tuyg'ular qobig'iga "o'ralgan" xabarlar ishonarliroq bo'lib chiqadi. Yaxshi kayfiyatdagi odamlar olamni ijobiy tarzda ko'rib, shoshilinch qarorlar qabul qilishga moyil bo'lib, ko'proq bilvosita shamalarga ishonadilar.

Qo'rquvni faollashtirish samarasi. Ba'zan salbiy (negativ) his-tuyg'ularga qaratilgan xabar ham ishonarli chiqishi mumkin. Salomatlik bilan bog'liq xabarlar qo'rquv uyg'otishda ko'proq ta'sir ko'rsatib, odamni "chekkaga" taqab qo'yishga xizmat qiladilar va bunda axborotni qabul qilmaslik yoki siqib chiqarish hodisasi yuz beradi. Samarali himoya strategiyasini taklif qilib, buning oldini olish mumkin.

Axborotni buzib ko'rsatish mexanizmi. Axborotning qabul qilinishi quyidagilarga bog'liq:

1) xabar beruvchiga bo'lgan ishonch, uning bilimdonligi, xabardorligi. Auditoriyaning ishonchini qozonish usullaridan biri – auditoriya qo'shiladigan (rozi bo'lgan) mulohazalarni bildirish, yana bir usuli – ushbu masaladan xabardor kishi sifatida tanishtirish (taqdim etilish)dan iborat;

2) kommunikatorning so'zlash uslubi – u ishonchga sazovor uslub tarzida qabul qilinish yo qilinmasligi;

3) nutq ishonchliligi va sur'ati, to'g'ri ko'zga qarab so'zlash, biron-nimani o'z manfaatlari zarari hisobiga bo'lsa ham himoya qilish.

Ko'pgina odamlar mashhur shaxslar fikri ularga ta'sir ko'rsatishini tan olmaydilar, chunki ular bu yo'nalishda mutaxassis emasligini anglab yetadilar. Bu holda bir qancha jihatlariga ega bo'lgan jozibadorlik muhim

o‘rin tutadi: jismoniy yoqimtoylik, simpatiya (dalil-isbotlar chiroyli, o‘ktam shaxslar tomonidan bildirilganida, ko‘proq ta’sir qiladilar) va o‘xshashlik (biz o‘zimizga ko‘proq o‘xshaydigan odamlarga moyillik bildiramiz).

Fikrlar har xilligi: 1) agar kommunikator bilimli va shu bilan birga ishonchli manba bo‘lsayu, auditoriya bu muammoga u qadar qiziqish bildirmasa, u o‘ta ziddiyatli, ekstremistik nuqtai nazarni taqdim etishi mumkin. Nifoq-kelishmovchiliklar qancha ko‘p bo‘lsa, dastlabki pozitsiyaning o‘zgarish ehtimoli shuncha katta; 2) agar kommunikator ishonarli manba bo‘lmasa, u noxush xabarni taqdim etish bilan umuman ishonchdan mahrum bo‘lishi, o‘zini shaxsiy manfaatlarini ko‘zlagan va noxolis shaxs sifatida namoyon etishi mumkin. Auditoriyani mazkur muammo qiziqтира, biroz farqli, ayniqsa qarama-qarshi nuqtai nazarga asoslangan fikr unga radikal qarash bo‘lib tuyulishi mumkin.

Asil dalil-isbotlarga murojaat qilish: 1) bir tomonlama xabar usiz ham bildirilayotgan fikrga qo‘shilgan odamlar uchun ayniqsa samaralidir; 2) asil dalil-isbotlarni ko‘rib chiqadigan xabar, dastlab unga qarshi bo‘lganlarga ko‘proq ta’sir ko‘rsatadi; 3) ikki tomonlama ta’siri xotirada uzoqroq vaqt saqlanib qoladi.

Agar auditoriyaga qarama-qarshi qarashlar (fikrlar) to‘g‘risidagi xabar (ma’lumot) ma’lum bo‘lsa, bu holda ikki tomonlama xabar ko‘proq samara keltiradi. Bir tomonlama xabar (axborot) auditoriyani asil dalil-isbotlar (kontrargumentlar) to‘g‘risida va kommunikatorni bir tomonga yon bosyapti deb o‘ylashga majbur qiladi.

Birlamchilik va ikkilamchilik samarasi: birinchi kelib tushgan axborot ishonchliroq yangraydi, so‘nggi axborot (xabar) yaxshiroq esda qoladi.

Ikkilamchilik samarasi kamroq uchraydi. Yoddan chiqarish quyidagi hollarda ikkilamchilik samarasini hosil qiladi:

- 1) ikki xabar (axborot) o‘rtasida ancha vaqt o‘tgan bo‘lsa;
- 2) auditoriya ikkinchi xabar (axborot)dan so‘ng ko‘p o‘tmay qaror qabul qiladi.

Kommunikatsiya kanalini tanlash muammosi. Kommunikatsiya kanali – xabar (axborot) uzatiladigan usul (yuzma-yuz, yozma ravishda yoki boshqa yo‘l bilan).

Kommunikatsiya kanalini tanlash xususiyatlari: bunda chop etilgan so‘z (matn) kuchi ustuvor hisoblanadi. Odamlar avvalroq o‘zlari o‘qigan yoki baholagan fikrlarni nisbatan haqqoniy deb biladilar.

Kommunikatsiya kanalini tanlash qoidasi: xabar (axborot) naqadar obrazli qilib uzatilsa, taqdim etilayotgan xabar (axborot) shu qadar ishonarliroq chiqadi. Oson tushuniladigan (anglanadigan) xabarlar ayniqsa video tasvir ko‘rinishida ishonarliroq bo‘ladi. Nashr etilgan xabar

(axborot)lar uning ma'nosi ichiga chuqurroq kirish va uni yaxshiroq tushunib yetishni ta'minlab, tushunilishi murakkab xabar uzatilgan holatda ishonarliroq chiqadi. Ishonarlilik xabarning murakkabligi va tanlangan kommunikatsiya vositasi turining o'zaro muvofiqligi bilan belgilanadi.

Odamlarga bilvosita uzatilgan axborot emas, balki ular bilan bevosita, yuzma-yuz uchrashish ko'proq ta'sir ko'rsatadi. Ammo ommaviy axborot vositalari va shaxsiy qarashlar o'zaro bog'liqdir, chunki ular aynan OAV ta'sirida shakllanadilar. OAV ta'siri ikki tabaqali kommunikatsiya oqimida yuz beradi: OAVdan – odamga, odamdan – ommaga.

Ijtimoiy (sotsial) va siyosiy ustanovka(qarash)larning yoshga bog'liq ravishda tabaqalanishi kuzatilmoqda. Bu ikki omil bilan izohlanadi:

1) yosh o'tishi bilan hayot sikllariga bog'liq ravishda qarashlar ham o'zgarib boradi;

2) katta yoshdagi (qari) odamlarning yoshlikda o'zlashtirib olgan qarashlari asosan o'zgarmay qolaveradi, avlodlar o'rtasidagi uzilish (ajralish) ana shu qarash(ustanovka)lar orasidagi farqlanish tufayli paydo bo'ladi.

Auditoriyaning xabarga turlicha reaksiya bildirishi:

1) agar xabar shunga muvofiq fikrlar keltirib chiqarsa, u ishontiradi;

2) agar xabar kontrargumentlar (asil dalil-isbotlar) to'g'risida o'ylab qolishga majbur qilsa, avvalgi fikrni o'zgartirish murakkabroq kechadi;

3) hozir ishonarli bo'lmagan xabar kelib tushishi to'g'risidagi ogohlantirish aksil dalil-isbotlarni rag'batlantiradi (kuchaytiradi) va uning ishonarlilik darajasini pasaytiradi;

4) auditoriya e'tiborini ehtimol tutilgan e'tirozlarni bartaraf etish darajasida chalg'itishning imkoni bo'lsa, munozara(bahs)li xabarning ishonarliligi ortib boradi.

Fikrlash jarayonlarini rag'batlantirish usullari:

1) ritorik savollar, kommunikatorlar qatori (barcha uch dalil-isbotni keltiradigan bitta notiq o'rniga bittadan dalil keltirgan uch notiqning ketma-ket chiqishi);

2) xabarga baho berganlik yoki unga nisbatan e'tiborsizlik uchun mas'uliyat hissini paydo qilish;

3) notiq tomonidan erkin holat(poza)larni, ko'p marotaba takrorlashlar va auditoriyaning tarqab ulgurmagan e'tiborini jalb qilish uslublarining qo'llanishi.

Konfliktli vaziyat sharoitida qaror qabul qilish jarayoni

Konfliktni hal qilishkonfliktni keltirib chiqargan sabablarni to'liq yoki qisman bartaraf etish, yoxud konflikt ishtirokchilari maqsadlarini o'zgartirishdan iboratdir.

Konfliktli vaziyatni hal qilishdagi qiyinchiliklar quyidagilardir:

1) axborot yetishmasligi – nizolashayotgan taraflar konfliktni hal qilish uchun barcha zarur ma'lumotlarga ega bo'lmagan jarayon;

2) kommunikatsiyalar cheklanganligi – axborot almashinish ishtirokchilarini o'zaro bog'lab turgan kanallar yetishmasligi.

Konfliktli vaziyatni hal qilish:

1. Konflikt mavjudligini tan olish. Opponentlarning qarama-qarshi maqsadlari, uslublari mavjudligini e'tirof etish, ana shu ishtirokchilarni o'zini aniqlab olish. Ba'zan konflikt ko'pdan mavjud bo'lishiga qaramay, ammo u ochiq e'tirof etilmagan bo'lib, har bir tomon boshqa tarafga ta'sir ko'rsatish yo'li va uslubini tanlaydi hamda yuz bergan vaziyatdan chiqib ketishning iloji yo'q.

2. Muzokaralar imkoniyatini aniqlab olish. Konflikt mavjudligi e'tirof etilib, uni "yo'l-yo'lakay", birdaniga hal qilish imkoni yo'qligi aniqlanganidan so'ng muzokaralar, aynan qanday, ya'ni vositachilar ishtirokidagi yoki ularsiz muzokaralar o'tkazish, kim har ikki tomonni ham qoniqtiradigan vositachi bo'la olishi mumkinligi to'g'risida kelishib olish.

3. Muzokaralar amaliyotini muvofiqlashtirib olish. Muzokaralar qaerda, qachon va qay tarzda boshlanishini aniqlab olish: o'tkaziladigan muzokaralarning muddatlari, joyi, amaliyotini, birgalikdagi faoliyatning boshlanish vaqtini kelishib olish.

4. Konflikt mavzusini (predmetini) tashkil qilgan masalalar doirasini belgilab olish. Asosiy muammo shundaki, birga ishlatiladigan atamalar yordamida nimalar konflikt predmeti ekanligi, nimalar esa yo'qligini aniqlab olishdan iborat. Bu bosqichda muammoga bo'lgan birgalikdagi yondashuvlar ishlab chiqilib, tomonlar pozitsiyalariga aniqlik kiritiladi, ko'proq munozarali masalalar va pozitsiyalarni o'zaro yaqinlashtirish ehtimoli imkoniyatlari aniqlashtiriladi.

5. Yechim variantlarini ishlab chiqish. Tomonlar birga ishlashda har biri yuzasidan harajatlar hisob-kitobi bilan, ehtimol tutilgan oqibatlarni hisobga olgan holda bir necha yechim variantlarini taklif etadilar.

6. Kelishilgan qaror qabul qilish. O'zaro muhokama qilinib, ehtimol tutilgan bir qator variantlar ko'rib chiqilganidan keyin, tomonlar o'zaro bitimga kelishi sharti bilan, bu umumiy qarorni yozma, ya'ni kommyunike, rezolyusiya, hamkorlik to'g'risidagi shartnoma ko'rinishida taqdim etish maqsadga muvofiq.

7. Qabul qilingan qarorni amalda tatbiq etish. Dastlabki konfliktni keltirib chiqargan sabablar yo'qolmay, bajarilmagan va'dalar tufayli faqat kuchaygan bo'lsa, qayta muzokaralar o'tkazish ancha murakkab kechadi.

Kommunikatsiya to'siqlari – o'zaro muloqot qilayotgan hamkorlar o'rtasida adekvat axborot uzatish yo'lidagi ruhiy (psixologik) to'siqlar. Kommunikatsiya jarayonida turli barerlar yuzaga kelishlari mumkin:

- 1) tushunish (tushunmaslik) bareri;
- 2) ijtimoiy-madaniy farqlarga oid barer;
- 3) munosabatlar bareri.

Tushunish (tushunmaslik) barerining kelib chiqishi, odatda, ruhiy, hamda kelib chiqishi o'zgacha turli-tuman sabablar bilan bog'liq. Bu axborot uzatish kanalining o'zidagi xatoliklar tufayli yuzaga kelishi mumkin – bu fonetik tushunmovchilik (tushunmaslik) deb nomlanadi. Fonetik tushunmaslik bareri (to'sig'i) tez va tushunarsiz so'zlash (nutq) va ko'p miqdordagi parazit-tovushlar ishtirokidagi nutq kabi omillar sababli paydo bo'ladi. Shuningdek, muloqot ishtirokchilarining ma'nolar (tezauslar) tizimidagi lingvistik farqlar tufayli kelib chiqadigan semantik tushunmaslik to'siqlari ham mavjud. Shaxslararo normal kommunikatsiya yo'lga stilistik to'siq ham to'g'onoq bo'lishi mumkin va u kommunikator nutq uslubi, muloqot vaziyati yoki resipientning hozirgi ruhiy holati nomuvofiq kelgan sharoitda yuzaga keladi. Shuningdek, mantiqiy tushunmaslik to'sig'i (bareri) ham mavjud bo'lib, u kommunikator tomonidan taklif etilgan mulohaza yuritish mantiqi resipient idroki uchun juda murakkab yoki unga noto'g'ri bo'lib tuyulgan hollarda paydo bo'ladi.

Shu bilan birga ijtimoiy-madaniy, ya'ni ijtimoiy, siyosiy, diniy va kasb-hunarga oid farqlanishlar ham tushunmaslik sababi bo'lib kelishi mumkin, chunki ular muloqot jarayonida qo'llanadigan u yoki bu tushunchalar ning turlicha anglanishiga olib keladilar. Muloqot qilayotgan hamkor(suhbatdoshi)ni muayyan kasb egasi, millat, jins vakili yoki ma'lum yoshdagi shaxs sifatida qabul qilish, idrok etishning o'zi ham to'siq vazifasini o'tashi mumkin. Barer(to'siq)ni olib tashlash yo'lida kommunikatorning resipient nazaridagi obro'-e'tibori ham muhim o'rin tutadi.

Munosabat to'siq(barer)lari – kommunikator va resipient o'rtasidagi muloqot jarayonida yuzaga keladigan sof psixologik (ruhiy) hodisalar bo'lib, ular qatoriga kommunikatorni yoqtirmaslik, unga nisbatan ishonchsizlikni ruhan kiritish mumkin bo'lib, bularning bari uzatilayotgan axborotga ham ta'sir o'tkazmay qolmaydi. Resipientga kelib tushayotgan har qanday axborot uning xulqi (o'zini tutishi), fikri, qarashlari va istaklarini to'liq yoki qisman o'zgartirish maqsadida u yoki bu ta'sir ko'rsatish elementiga ega bo'ladi. Bu ma'noda kommunikativ to'siq –ishtirokchilar o'rtasidagi axborot almashinuvi jarayonida o'tkaziladigan begona ruhiy ta'sirdan o'ziga xos psixologik (ruhiy) himoyalani shakli deb aytish mumkin. Kommunikatsiyalar teskari aloqa bog'liqlik mavjud bo'lgan jarayon sifatida konfliktida kommunikatsiya kanallarini o'rnatishda:

Kommunikativ jarayon modeli – bu muloqotni tashkil etuvchi komponentlaridir (sub'ekt va ob'ektlari). Odatda ular beshta bo'ladi:

kommunikator – xabar (matn) – kanal – auditoriya (resipient) – teskari aloqa (bog‘liqlik).

1. Kommunikator – axborot uzatayotgan shaxs. Kommunikatorning uch pozitsiyasi:

1) kommunikator ochiqdan-ochiq o‘zini bayon etilayotgan nuqtai nazar tarafdori deb e‘lon qiladigan, uning tasdig‘i sifatida turli faktlar keltiradigan holat;

2) chetlashgan pozitsiya – kommunikator o‘zini ko‘ra-bila turib neytral (betaraf) tutadigan holat;

3) yopiq pozitsiya – kommunikator o‘z nuqtai nazari to‘g‘risida fikr bildirmaydigan holat.

2. Xabar (matn) – kommunikatsiya jarayonida uzatiladigan axborot.

Axborot ikki tipli bo‘lishi mumkin – undaydigan va qayd etadigan.

Undaydigan axborot - buyruq, maslahat yoki iltimos ko‘rinishida namoyon bo‘ladi.

Stimulyatsiya (rag‘bat) quyidagi turlarga ajratiladi:

1) faollashtirish (aktivizatsiya) – berilgan yo‘nalishda harakat qilishga undash;

2) interdiksiya – istalmagan faoliyat turlarini taqiqlash;

3) barqarorlashtirish (stabilizatsiya) – muayyan o‘zini tutish yoki faoliyat avtonom shakllarining buzilishi.

Qayd etadigan axborot xabar shaklida namoyon bo‘ladi va o‘zini tutish (axloq)ni bevosita o‘zgartirishni nazarda tutmaydi.

3. Kommunikatsiya kanali – ular yordamida yoki ular orqali axborot uzatiladigan vosita yoki yo‘llar. Jamiyatda axborot tarqalishi o‘ziga xos “ishonch-ishonchsizlik” filtri orqali o‘tadi. Bunday filtr ishlashi natijasida haqiqiy axborot rad etilib, aksincha – soxta (yolg‘on) axborot esa qabul qilinishi mumkin. Axborot qabul qilinishiga ko‘maklashadigan va filtrlar ishini bo‘shashtiradigan vositalar mavjud bo‘lib, ular yig‘indisi **fassinatsiya** deb nomlanadi. Fassinatsiyaga misol tariqasida nutqqa musiqa, rang yoki makon (bo‘shliq)ning jo‘r kuzatilishini keltirish mumkin.

4. Auditoriya (resipient) – axborotni qabul qiluvchilar (idrok etadiganlar). Ular norefleksiv va refleksiv tinglash kabi kommunikatsiya ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari talab etiladi. Norefleksiv tinglash, yoki e‘tibor bilan sukut saqlash muammoni qo‘yish bosqichida, u so‘zlovchi tomonidan muloqot maqsadi – holatni emotsional yumshatish, bo‘shashtirish bo‘lganida qo‘llanadi. Refleksiv tinglash so‘zlovchi muayyan muammolarni hal qilishda yordamga muhtoj bo‘lgan holatlarda ishlatiladi.

5. Teskari aloqa (bog‘liqlik) – kommunikativ muloqot jarayonida muhokama qilinadigan turli vaziyatlar yoki muammolar yuzasidan umumiy

mazmun, yagona nuqtai nazar ishlab chiqish va kelishib olish maqsadidagi faoliyat.

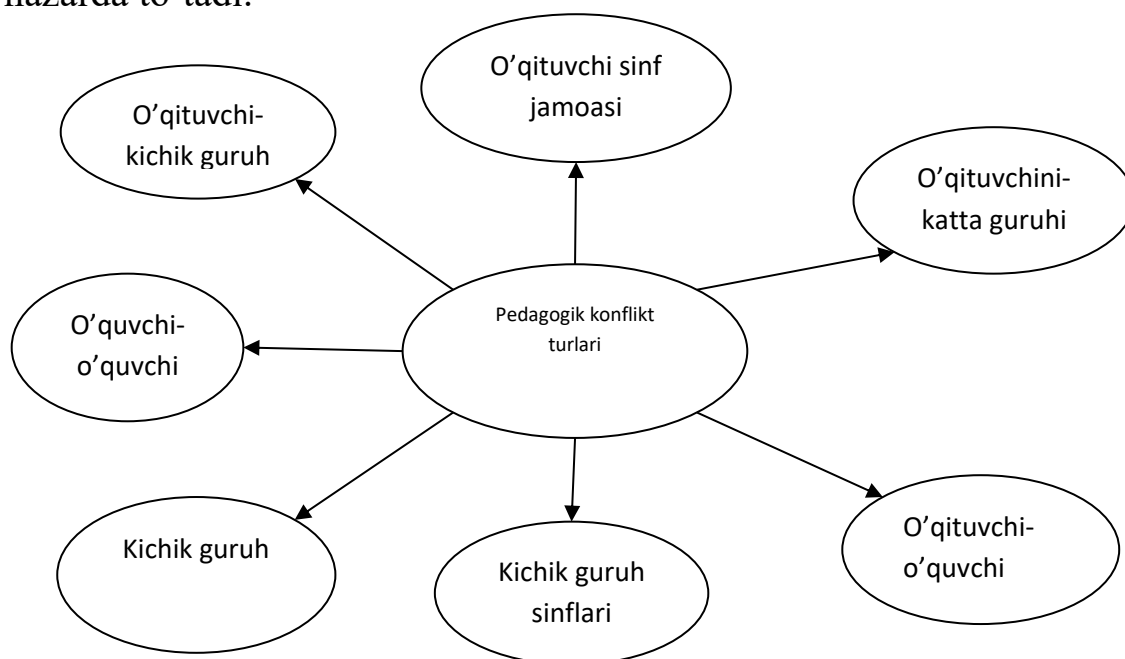
Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

- 1.To'g'ri muloqot qoidalari umumiy tushuncha.
- 2.To'g'ri muomila qilish usullari.
- 3.Konfliktdagi muloqot madaniyatining talablari.
- 4.To'g'ri muloqot qoidalari umumiy tushuncha.
- 5.To'g'ri muomila qilish usullari.

13-Mavzu: O'ZGANI ANGLASH (ESHITISH) VA O'ZINI ANGLATISH QOIDALARI

Pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda pedagogik hamkorlik

Pedagogik konfliktologiya nazariyasi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar ta'lim jarayonini insonparvarlashtirilgan, shaxsga yo'naltirilgan modeli sifatida baholaydilar. Chunki, pedagogik konfliktga asoslangan pedagogik jarayonning maqsadi o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning erkinliklari va huquqlarini hurmat qilish asosida ta'lim-tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishni nazarda to'radi.

10-rasm. Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik konfliktlarning yuzaga kelish turlari

Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik konfliktlarning yuzaga kelishida: o'qituvchi-sinf jamoasi, o'qituvchi-kichik guruh, o'qituvchi katta guruh,

o'qituvchi-o'quvchi, o'quvchi-o'quvchi, kichik guruh-kichik guruh, kichik guruh-sinf kabi turlarida namoyon bo'ladi. Pedagogik konfliktologiya fanini o'qitish texnologiyalaridan samarali foydalanishning o'ziga xos pedagogik-psixologik va uslubiy asoslari yaratilmoqda. Ular: DTS va ularga muvofiq darajada o'zlashtirilishi talab qilinadigan yangi bilimlar hajmi asosida o'quv mashg'uloti ishtirokchilarining hamkorlikda ishlashlari uchun shart-sharoit belgilash va ulardan foydalanish imkoniyatlari, o'quv reja, o'quv dastur, o'quv materiallari, dars mavzusi, o'quv jarayoni modeli, texnologik xaritasi, dars ishlanmasi va h k; Hamkorlik muhitiga kirishadigan o'quvchilarning psixologik, yosh xususiyatlari va o'zlashtirish imkoniyatlarini hisobga olish, mashg'ulotlarda har bir o'quvchi uchun qulay, erkin, hissiy ko'tarinkilik muhitini yaratish, erkin muloqotni sifatli uyushtirishda dars mavzusi, mazmuni, qo'llanilayotgan tushunchalar, atamalar, ta'riflar, formulalar va boshqalarning o'quvchilar uchun tushunarli, qiziqarli bo'lishini ta'minlash; mashg'ulot uchun zarur didaktik, kognitiv, vizual vositalarni oldindan tayyorlash, muloqot usullari hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni tashkil qilish kabilar. Shuni ta'kidlash kerakki, o'qituvchi hamda o'quvchilar orasidagi hamkorlik - ta'lim jarayonining asosini tashkil qilishi lozim. Pedagogik konfliktlar yechimini topishga asoslangan pedagogik jarayonning tarkibiy qismlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- ta'lim jarayonida qo'llaniladigan innovatsion usullar;
- insonparvarlikka asoslangan demokratik yondashuvlar;
- o'zaro ishchan muloqotga asoslangan dialog muhiti;
- ishchan pedagogik muhit kabilar.

Pedagogik konfliktlar yechimini topishda quyidagilarmuhim ahamiyatga ega. Ular: interaktiv usullardan foydalanish. O'quvchilarga axborotlarni jadal tarzda taqdim qilish, muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish, izlanuvchanlikka asoslangan ijodiy muhit yaratish, dialogdan samarali foydalanish, o'quvchilarni turli didaktik o'yinlarga jalb qilish kabilar.

Pedagogik konfliktlar yechimini ta'minlashning maqsadli yo'nalishlari mavjud. Jumladan:

- pedagogik talabdan pedagogik bevosita va bilvosita muomala, muloqot va munosabatga o'tish;
- o'quvchilarga erkin, hissiy, insoniy va shaxsiy yondashuv asosida ta'lim berish: o'zaro hamjihatlik, tushunish, anglash, qabul qilish, hamdardlik, ko'maklashish, ijobiy his-tuyg'ularni ifodalash muhitini ta'minlash kabilar.

Pedagogik konfliktlar yechimini topishga asoslangan ta'lim jarayoni o'ziga xos jihatlarga ega. Bunday o'ziga xosliklar sirasiga:

1. O'quvchilarni faollashtiruvchi, rivojlantiruvchi didaktik majmualarga ega bo'lish. Mavjud didaktik majmualardan o'quv-biluv jarayonida keng foydalaniladi. Ushbu majmualar bilan ishlash o'quvchilarga quvonch bag'ishlashi, ularda hayotiy ko'nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qilishi, o'quvchilarga o'quv materiallaridan erkin tanlov asosida foydalanish imkoniyatining berilishi, o'quv materiallari o'quvchilarning ehtiyojlari, izlanishlari, xohishlariga mos kelishi, o'quvchilarga har bir darsda yangi bilimlar bilan uchrashish imkoniyatini berishi, o'quv materiallari yordamida o'quvchilarning dunyoqarashlari va tassavvurlari kengayishi, o'quv materiallari tarkibiga ta'limiy o'yinlarning singdirilishi, o'quv materiallari o'quvchilar ma'naviyatini yuksaltirishi, ularni mustaqil va tanqidiy fikr yuritishga o'rgatishi lozim.

2. O'quvchilar shaxsiga nisbatan insoniy yondashuvni ta'minlash. Bunda o'quvchilar bilan demokratik munosabatlarni o'rnatish shaxslararo do'stona munosabatlarni o'rnatishning muhim tamoyili bo'lib, bunday munosabat o'quv-biluv jarayoni samaradorligini ta'minlaydi. Bunda munosabat zahirida har bir o'quvchini mustaqil shaxs sifatida tan olish, ularning huquqlarini hurmat qilish, his-tuyg'ularini tushunish, ularning qarorlarini e'tirof etish va unga ishonish, o'quvchilarning erkinliklari ta'minlanishi, alochilar bilan past o'zlashtiruvchi o'quvchilarning huquqlarini tenglashtirish, ularning bir-birlariga ko'makdosh bo'lishlarini ta'minlash imkoniyati vujudga kelishi lozim.

3. Insonparvarlikka asoslangan hamjihatlik muhitini qaror toptirish. Pedagogik konfliktlar yechimini topish o'quv-biluv jarayonida insonparvarlikka asoslangan pedagogik muhitni qaror toptirish ham alohida ahamiyatga ega. Insonparvar, demokratik, jamoaviy hamkorlik jarayonida o'quvchilarda mustahkam bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish, ularga nisbatan muruvvat va mehr-muhabbat, sadoqat bilan munosabatda bo'lish, ularni ezgu ishlarga ruhlantirish, hamkorlik, o'zaro muomala va muloqotda pedagogik mahorat ko'rsatish, o'quvchilar orasida ijobiy muhitni qaror toptirish, ularning kamchiliklariga nisbatan bag'rikenglik bilan bardoshli munosabatda bo'lish lozim.²⁶

Demokratik munosabatda bo'lish maqsadga muvofiqdir. O'qituvchi hamda o'quvchilar orasidagi demokratik munosabatlar quyidagilarni ta'minlash imkonini beradi:

1. O'quvchi va o'qituvchi orasidagi munosabatlarni barqarorlash tirish.

2. Darsda hamjihatlikka asoslangan ijobiy muhitni vujudga keltirish.

²⁶Сафарова Р.Ф., Ш.Неъматов ва бошқ. Ўқув предметлари мазмунини аниқловчи асосий параметрлар.- .Т.:Фан ватехнология, 2011. -160 б.

3. O'quvchilarda erkin tanlov va o'z fikrini himoya qilish ko'nikmasini shakllantirish.

4. Pedagogik jarayonda o'qituvchi va o'quvchilar orasida o'zaro tenglikka asoslangan munosabatlarni qaror toptirish kabilar.

Pedagogik jihatdan o'z faoliyatini tashkil etish o'qituvchining o'z ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga layoqatligidir. Bu uning faoliyatiga insoniy mazmun beradi. Ichki imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish muayyan tashabbuskorlikni talab qiladi. Ong tarkibining istiqboldagi faoliyatga ko'rsatadigan ta'sirini belgilash g'oyasi mustaqil bilim olish tajribasi ning shakllanishida pedagogikaga hamkorlik nazariyasiga oid tadqiqotlar orqali kirib kelgan. Bu o'z faoliyatini hamkorlik asosida amalga oshirish sohasidagi yondashuvga tayanadi. Bu jarayonda o'qituvchi yangi sifat ko'rsatkichiga ega bo'lgan bilimlarni o'zlashtirishga ko'maklashadi.

Insoniy nuqtai nazardan shaxsning o'z faoliyatini tashkil etishi pedagogik konfliktlar yechimini topishga oid asosiy tushunchalarni anglash imkonini beradi. Pedagogik konfliktologiya fani uyg'unlashgan didaktik jarayonlarni tahlil qilish va o'z faoliyatini tashkil qilish metodlarini izchil tatbiq etishga yo'naltirilgandir. Bu o'ta murakkab, ochiq, nomuntazam rivojlanuvchi tizim bo'lib, uning o'ziga xos jihati o'z faoliyatini mustaqil tashkil etishida namoyon bo'ladi. Mazkur tizimning ichki imkoniyati o'zida yangi sifatga egabo'lgan hayot uchun zarur kelishuv jarayonini namoyon qilishidadir. Pedagogika fanida bunday tizimni shaxs ongini shakllantirishga yo'naltirilgan didaktik jarayon sifatida baholash mumkin. Unda amalga oshadigan ichki o'zgarishlar shaxs ongi strukturasiining faoliyatini ta'minlaydi. Bu o'z navbatida, ta'lim-tarbiya sifatiga ta'sir ko'rsatadi. O'quvchi ongida yangicha, kuchliroq tarkibning vujudga kelishi uning yordamida bilimlar, axborotlar va tajribalarning o'zlashtirilishi bir qator shart-sharoitlarga amal qilishni taqozo qiladi:

1. Eski tizimlar inqiroz holatida bo'lib, tanqidiy holatni boshidan kechirishi, bunday vaziyatda eski strukturalar yangi vaziyatlarning talablariga bardosh bera olmaydi. Ta'lim tizimida bugungi kunda ham an'anaviy o'qitish jarayoni ustuvor o'rin egallab, shaxsga yo'naltirilgan hamkorlikka asoslangan ta'lim tizimiga o'z o'rnini bo'shatib bera olmayapti.

2. Mazkur tizimda mavjud bo'lgan yangi sifatlar vujudga kelishining asosiy manbai unda joylashtirilgan ichki holatlardir. O'z faoliyatini mustaqil tarzda tashkil etish mexanizmini harakatga keltirish tashqi manbalar yordamida amalga oshirilishilozim.

3. Tadrijiy taraqqiyot jarayonida yangi struktura va uni yo'naltiruvchi bo'shliqlar tasodifiy tarzda mustaqil yashashi, muayyan barqarorlikka erishish imkonini berishi kerak.

4. Ta'lim tizimida yangi sifatlarning shakllanishi hamkorlik tamoyillari va shartlari yordamida aniqlanishi lozim. Bu shuni anglatadiki, o'qituvchi hamda o'quvchilar orasidagi aniq hamkorlik ta'lim-tarbiyada birgalikda ijod qilishga asoslangan holda amalga oshishi mumkin. Bu jarayonda ularning mustaqil rivojlanishlari va o'z faoliyatlarini tashkil etishlari uchun tashqi oziqlantiruvchi vositalar vujudga keltiriladi. Bu amaliy tajribalar va xulq-atvorni shakllantirishga xizmat qiladigan dastlabki metodlar va usullar yordamidagina emas, balki pedagogik hamkorlik yordamida amalga oshiriladi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida vujudga kelgan vaziyatni hamkorlik atamasi yordamida ifodalash mumkin. U eski strukturani buzishga xizmat qiladigan tanqidiy nuqtai nazarga ega. Shuasosda mazkur tizimning yangi sifat bosqichiga ko'tarilishiga ishonch vujudga keladi. Uning ishonchli tarzda taraqqiy etishi o'tamurakkablik shakldagi yangicha rivojlanish imkoniyatiga ega bo'lib, bu jarayonda tizimning bir holatdan ikkinchi holatga o'tishini bashorat qilish mumkin emas. Chunki bu tizim o'zaro barqarorlik va tenglik xarakteriga ega emas. Mazkur tizim ijodiy faoliyat ko'rsatish uchun ochiq hisoblanadi.²⁷

Pedagogik ijodkorlik - o'qituvchiga xos xususiyat bo'lishi kerak. Uning o'ziga xos xususiyatlari yaxlit tarzda tarixiy, milliy, tabiiy, axloqiy omillarga bog'liq bo'lib, ijodkorlik o'zbek xalqining milliy xususiyati sifatida e'tirof etiladi. Ushbu nuqtai nazarga tayangan holda biz ta'limni yangicha insoniy mohiyatga ega bo'lgan jarayon sifatida talqin qilamiz. Bunda birinchi va ikkinchi darajaga ega bo'lgan pedagogik hodisalar haqida fikr yuritish o'rinlidir.

Tanqidiy nuqtai nazar ta'lim tizimining inqirozini ko'rsatuvchi holatdir. Bu o'z navbatida, davlat va jamiyatning ta'lim tizimi oldiga quyayotgan talablarni bajara olmasligini ifodalovchi ko'rsatkichdir. Yangicha maqsad o'quvchilarni o'quv jarayonining sub'ekti sifatida faoliyat ko'rsatishga undaydi. Ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashga yo'llash imkonini beradi. An'anaviy ta'limning o'quvchilar jinoyatchiligi, tajovuzkorligi, giyoxvandligining oldini olish, ularga axloqiy qadriyatlarni taqdim etish maromini tezlashtirish, ularni ongli faoliyat va o'zaro hamkorlikka undash, shaxsiy, sodda, biroq rasmiy ijtimoiy, tarbiyaviy ishga zid bo'lgan diniy, totalitar tariqatlar va radikal siyosiy birlashmalarga jalb qiladigan holatlarni bartaraf etishga yetarlicha qodir emasligi yaqqol namoyon bo'lmoqda.

²⁷ "Ўзбекистон Республикасининг "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" // Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. - Тошкент: Шарк, 1997. - Б. 22-60.

Eski tuzilmalar ma'lum muddat hayot kechiradigan pedagogik faoliyatni tushunish, ta'lim jarayonida bilimlarni ko'chirish, ularning muayyan miqdorini to'plashdan iborat ekanligini ifodalaydi. Ta'lim-tarbiya o'quvchilarga ijtimoiy tajribani taqdim etish va xulq-atvor me'yorlarini tarkib toptirish jarayoni sifatida alohida qimmatga ega. Rivojlanish o'quvchilarda zarur sifatlarni shakllantiruvchi jarayon sifatida o'qituvchining monologik ta'siri natijasi hisoblanadi.

Yangi sifatlar - o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonida o'z o'rni va mohiyatini yangicha tushunish ko'nikmasidir. Ta'lim-tarbiyaviy qadriyatlarni tushunish, o'qitish va rivojlantirish, davlat manfaatlari, o'quvchi shaxsining qiziqishlari, imkoniyatlari, shaxsiyati, fikrlari va tafakkuri, tajribasidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Pedagogikaning asosiy g'oyalarini yangicha tushunish unga ko'proq shaxsiy mazmun-mohiyat berish, o'quvchilar bilan ular uchun tushunarli va qulay bo'lgan holatlarda ko'proq hamkorlik qilishga asoslanadi. O'quvchi ongi ko'plab vazifalarni bajarib pedagogik hamkorlik doirasida uning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Ular orasida eng muhimi ob'ektiv borliqni aks ettirish vazifasidir. Bu vazifaning kiritilishi pedagogik faoliyatni tashkil etishni cheklash uni o'quvchilarning imkoniyatlariga moslashtirishga asos bo'ladi.

Pedagogik hamkorlik uchun inson ongiga bo'lgan nuqtai nazarining o'zgarishi sub'ektga bo'lgani kabi funksional, quvvatni saqlash jihatidan muhim ahamiyatga ega. Shunga ko'ra, o'quvchi ongi nafaqat vazifa, balki mazmunga ega bo'lgan tizim sifatida faoliyat, atrof-muhitga nisbatan shaxsiy, qadriyatli munosabatlar, o'quv va xulq-atvor ko'rsatkichlari sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham, ongning rivojlanganligi haqida fikr yuritish imkoniyati vujudga keladi. Shaxsning sifatlari haqida nafaqat paydo bo'lgan vazifalar yig'indisi, balki uning namoyon bo'lish sifatlari haqida ham gapirish mumkin.

Shakllantiruvchi yondashuv ta'lim-tarbiya jarayonini o'quvchi shaxsiga har tomonlama ta'sir ko'rsatish imkoniyati, ya'ni siyosiy, davlat nuqtai nazaridan, iqtisodiy ta'sir ko'rsatish imkoniyati sifatida ham talqin qilishni taqozo qilmoqda. Bu alohida shaxsning manfaatlaridan yuqori bo'lgan qiziqishlar sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan bir qatorda, bunday ta'lim-tarbiyaning mavjud yo'nalishi, ongli faoliyat asoslari va xulq-atvor tajribasini shakllantirish o'zida ijobiy quvvatni mujassamlashtiradi. Bu o'z navbatida, o'quvchi shaxsining istiqboldagi taraqqiyoti uchun boshlang'ich nuqta hisoblanadi.

Ta'lim oldida turgan ijtimoiy buyurtma shundan iboratki, o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchilarning ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirish bilan cheklanmaslik kerak. Vazifaning murakkabligi shundaki, ta'lim-

tarbiya o'quvchilarda xulq-atvorning shaxsiy, ichki asoslarini shakllantirishi lozim. Bu amalda o'quvchining shaxsiy sifatlarini namoyon qilish imkonini berishi zarur.

O'quvchining shaxsiy sifatleri - bu har bir kishida o'ziga xos tarzda hosil bo'ladigan, uning umumiy qadriyatlarga bo'lgan munosabatini namoyon qiladigan, shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan sifatleridir. Ular madaniyatlilik, ijodkorlik, erkinlik, mustaqillik, tanlov imkoniyatiga egalik, fidoiylilik, baynalminallik, shaxsiy yaratuvchilik, bunyodkorlik, o'ziga xoslik, fuqarolik jamiyatiga mansublik, xaqgo'ylik, intizomlilik, hamjihatlik, hamdardlik kabilar.

O'quvchining shaxsiy sifatleri unga xos bo'lgan ongli faoliyatning mazmun-mohiyati va darajasini belgilaydi. Shaxsiy tuzilmalar - bu o'quvchi ongining qadriyatlarga asoslangan tarkiblashgan mazmunidir. U o'quvchining hamkorlikdagi faoliyati va xulq-atvori orqali namoyon bo'ladi. Uning hamkorlikdagi muayyan faoliyatga ongli moslashishini ta'minlaydi. Mazkur faoliyat o'quvchini yo'naltiradi, boshqaradi, uning fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Uning qadriyatlar va madaniyatga bo'lgan munosabatini aniqlaydi. Shu bilan bir qatorda, o'quvchining bilimlari, tajribalari, hayotiy va kasbiy maqsadlarini ham ifodalaydi.

O'quvchi o'z ongining faoliyati yordamidagina o'zining shaxslik sifatlarini namoyon qiladi. U o'zining shaxsiy fikrini ifodalash, xatti-harakatlarini boshqarish, o'z faoliyatini hamkorlik asosida tashkil etish, qabul qilingan talablarni astoydil bajarish va o'z faoliyatini shu talablarni amalga oshirishga sarflash o'quvchilar o'quv faoliyatlarining tarkibiy qismidir.

Shaxs ongli faoliyatining muhim ko'rinishlaridan biri-nazoratdir. O'quvchining ongi uning atrof-muhitga bo'lgan munosabatini yo'naltiradi va nazorat qiladi. Bu jarayonda o'quvchiongi haqiqatdan ham tashqi ta'sirlarni aks ettiradi va buta'sirlarga muayyan darajada javob qaytaradi. Ushbu hodisaning pedagogik mohiyati shundaki, u nafaqat ta'sir ko'rsatish, balki o'quvchi ongining mohiyatini ham ifodalaydi. Mazkur nazorat qiluvchi birlikning harakati qanchalik kuchli bo'lsa, ongning ma'naviy-axloqiy shakllanishi shunchalik yuqoribo'ladi.

Ongning vaziyatlarni mustaqil tarzda nazorat qilish layoqati shaxsiy tuzilmalarning mujassamlashgan ko'rsatkichlarini vujudga keltiradi. Jumladan:

- tanqidiylik shaxsning o'zidan tashqarida va o'z vujudida o'zgarishlar va mantiqiy holatlarga baho berishi, mavjud tartibga nisbatan norozilik va shubhaning vujudga kelishi, qayta fikrlash jarayonlariga yo'naltirish va ularga tanqidiy baho berishni anglatadi. Qat'iy tanqidiy nuqtai nazar -

1) o'z qarashlari, fikrlari, qadriyatli yo'nalishlarini o'ta ahamiyati va h.k.larda deb hisoblamasdan, balki tajribada ifodalangan fikrlar va qadriyatlarning tarkibiy qismi sifatida baholash ko'nikmasi;

2) o'zining shaxsiy tashabbusiga ko'ra o'z g'oyalari sinab ko'rish va unga zid tarzda ilgari surilgan g'oyalardan himoya qila olish ko'nikmasi;

3) muayyan salbiy hodisalarda ijobiy holatlarni topa olish ko'nikmasi;

4) noto'g'ri va mayda tanqidlardan qochish ko'nikmasi;

5) bari-bir, bizda hammasi yaxshi, degan aqidadan o'zoqlashish ko'nikmasi;

6) muayyan vaziyatlarda o'zini ob'ektiv baholay olish, salbiy omillar ta'siridan saqlanish ko'nikmasi;

- tarixiy tajribalarni tahlil qila olish, o'z ko'lamidan tashqariga chiqish, fikrlash, o'rganish, tahlil qilish; konstruksiyalash, o'zligiga sodiq qolish, o'z-o'ziga haqqoniy munosabatda bo'lish;

- voqealarning yashirin sabablarini aniqlay olish, o'xshatish, tenglashtirish, tahlil qilish, ularning asoslarini aniqlash, ijtimoiy, shaxsiy qadriyatlar, noaniq holatlarga nisbatan yondashuvlarni namoyon qilish; hodisalar vujudga kelishining tashqi sabablarini aniqlash;

- yo'naltirish - olam manzarasini tasavvur qilishning shaxsiy yo'nalishlarini aniqlash, individual dunyoqarashga ega bo'lish;

- mustaqillik - tashqi ta'sirlarga berilmaslik layoqatiga ega bo'lish, axloqiy qoidalar doirasida ularga munosib javob beraolish;

- fikriy-ijodiy - shaxsiy fikrlar tizimini aniqlash va vujudga keltirish, faoliyatli munosabatlar va muloqot ko'nikmalarini tarkib toptirish, faoliyat jarayonida fikrlash va ijod qilish;

- o'z faoliyatini dolzarblashtirish - ma'naviy va ijodiy quvvatlarning yuqori darajada namoyon bo'lishini ta'minlash, o'zining shaxsiy imkoniyatlarini to'liq tarzda namoyon qilish va rivojlantirish, imkoniyat holatidan xaqqoniylik holatiga o'tish;

- o'z faoliyatini amalga oshirish - atrofdagilarning o'zligini tan olishlariga intilish, uning to'liq namoyon bo'lishiga mustaqil tarzda sharoit yaratish;

- hayotiy faoliyatining ma'naviy darajasini ta'minlash – o'z hayotini yuksak darajadagi qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish layoqatiga ega bo'lish kabilar.

Bunday shaxsiy sifatlarni tarkib toptirish maqsadida o'quvchilar orasida hamkorlik muhitini vujudga keltirish ularda ijobiy sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. O'quvchilarda ijodiy faoliyatni shakllantirish uchun qulay sharoit vujudga keltirilsa, ta'lim o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishadi. Yangicha pedagogik tafakkur bilan bog'liq tarzda, o'z faoliyatini mustaqil tarzda tashkil etishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning asosiy

tizimi, uning maqsadi, mazmuni, shaxsiy-qadriyatli mohiyat kasb etib, texnologik asosga ega bo'ladi. Hamkorlikka yo'naltirish asosida o'z-o'zini boshqarish tizimini tarkib toptiradi. Bu esa, pedagogik hamkorlikning umumiy hamda xususiy tamoyillari va yo'naltiruvchi sharoitlariga bog'liq.

Pedagogik hamkorlikning **dastlabki tamoyili insoniylik xarakteriga ega bo'lgan shaxsiy bilishga asoslangan onglilikdir**. Shunga ko'ra hamkorlikka asoslangan ta'lim jarayoni uni tahlil etishda tadqiqotchilardan yangicha fikrlashni talab qiladi. O'qituvchilar va o'quvchilar ham ta'lim jarayonining faol sub'ektlariga aylanadilar. Buning uchun ta'lim-tarbiya jarayoni kuzatish maydoniga aylanishi lozim. Buning natijasida nazariy bilimlar va amaliy tajribalar o'qituvchidan o'quvchiga o'tkazilmasdan, mantiqiy tafakkurga tayanilgan holda o'zaro muloqot asosida bir-birlariga taqdim etiladi va o'zlashtiriladi.

Ikkinchi tamoyil to'ldiruvchilik tamoyilidir. Mazkur g'oyaning asosini qarama-qarshilik rivojlanishning negizi sifatida o'zaro bir-birini to'ldirish asosida o'quvchilarning bilimlarini boyitishni tashkil etadi. Bu jarayonda o'qituvchining ochiq monologi o'rnini ishchan, fikriy muloqot egallaydi. O'zaro birgalikdagi harakat, sherikchilik, rivojlanuvchi shaxsning mustaqilligiga asoslanib yo'nalish olish kabilar tashkil etadi.

Uchinchi muhim tamoyil ta'lim-tarbiyaviy axborotlarning ochiqligi tamoyilidir. Ochiqlik o'zining ko'plab aniqlovchilariorasida yana bir muhim sifatga ega bo'lgan pedagogik hodisadir. Ochiq xarakterdagi bilimlar o'ziga xoslikka ega bo'lib, o'z hududida biluvchi shaxsga nisbatan ochiqlik kasb etadi. O'quvchi ko'z o'ngida uning bilish faoliyati jadalligiga asoslangan holda bilimlar dunyosi namoyon bo'ladi. Bu bilimlar va o'quvchining bilish faoliyati uning asosiy qadriyati hisoblanadi. Bunday sharoitda o'qituvchi o'quvchilarga bilimlarni tayyor holda taqdim etmaydi, balki ularga turlicha aqliy operatsiyalarni bajartirish orqali yangi bilimlarni taqdim etadi.

Xavfli holatlardan biri - pedagogik hamkorlik tamoyillariga yuzaki yondashishdir. Pedagogik hamkorlik doirasida qo'llaniladigan maqbul usullarning mohiyati shundaki, hamkorlik asosidagi bilish jarayoni uning ochiqligi bilan xarakterlanadi. Agar pedagogik hamkorlik jarayoni ochiq bo'lsa, murakkab tarzda tashkil etiladigan, bo'sh tarzda tarkiblashgan, nomuntazam tarzda rivojlanadigan, moslashuvchanlik xususiyatiga ega bo'lgan o'z faoliyatini mustaqil tashkil etadigan jarayonlarni bilish metodlari ham ochiq bo'lishi lozim.

Ta'lim mazmunining shaxsiy mohiyat kasb etishi uchun o'qituvchi va o'quvchilar ongining shaxsiy tarkibiga e'tibor qaratish lozim. Ijodkorlikka asoslangan o'z faoliyatini mustaqil tashkil etishga yo'naltirilgan o'quv jarayonining negizi va mexanizmi sifatida o'qish, o'rganish, tarbiyalash

hamda o'z-o'zini tarbiyalash namoyon bo'ladi. Ularda o'quvchilarning o'z faoliyatini mustaqil tashkil etishga qaratilgan o'quv materiallari va axloqiy qadriyatlar o'z ifodasini topgan. Uning yordamida o'quvchilarni pedagogik qo'llab-quvvatlashga asoslangan ta'lim texnologiyalari vujudga keladi.

O'quvchining yangi, ya'ni hamkorlik holatiga o'tishida vaziyatning o'zi bilan bog'liq tarzda uning ongi va kechinmalari ham faollashadi. Bu jarayonda pedagogik hamkorlik o'z o'rniga ega bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida shaxsiy nuqtai nazarining ikki ko'rinishini vujudga keltiradi:

1) ijtimoiy jihatdan moslashish yoki vaziyatni tashkil etish jarayonida faol ijodiy faoliyat ko'rsatish;

2) o'z faoliyatini mustaqil tashkil etishga asoslangan ijodkorlik, ta'lim olish, o'rganish, tarbiyalash, o'z-o'zini tarbiyalash pedagogik faoliyatning maqsadi sifatida namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda o'qituvchining ta'lim-tarbiyaviy faoliyati bosqichma-bosqich ustozona nasixatgo'ylikdan o'quvchini tushunuvchi, uning qayg'ulariga sherik, ta'lim jarayonining o'zaro teng imkoniyatlarga ega bo'lgan hamkoriga aylanmoqda. O'quvchiga pedagogik yordam ko'rsatish, birgalikda xulq-atvor me'yorlarini o'zlashtirish ta'lim jarayonida asosiy o'rin egallamoqda. Bunday yondashuv natijasida hamkorlik jarayoni ishtirokchilarining nuqtai

nazarlarini yoppasiga o'rganish va tahlil qilishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat shakllanmoqda. Buning natijasida o'qituvchi faoliyatiga bo'lgan talablar o'zgarmoqda. O'quv dasturida ko'rsatilgan bilimlarni o'quvchiga ko'chirish, uning bilimdonligini shakllantirish ko'nikmasi o'rnini ijodiy masalalarni yechish, ko'p tarmoqli ongni shakllantirish, o'z faoliyatini amalga oshirish layoqatini tarkib toptirish ko'nikmasi egallashi lozim. Shunga ko'ra, o'qituvchi ko'p jihatdan fan o'qituvchisi va metodist sifatida namoyon bo'lmasligi, balki yangicha pedagogik konfliktlar yechimini topishga asoslangan ta'lim tizimining boshqaruvchisi sifatida faoliyat ko'rsatishi kerak. Chunki, bugungi kun talabiga ko'ra o'qituvchi o'quvchilar ongining rivojlanish yo'llarini tahlil qiluvchi sub'ektdir.

Tanlov, erkinlik, mustaqillik, axloqiylik, o'z faoliyatini amalga oshirish hodisasi nafaqat tashqi omillar ta'sirining natijasi, balki ichki omillar, ya'ni shaxs ongi, uning ichkimazmuni va shaxsiy tarkibi bilan bog'liqdir. Ichki omillar o'quvchilarning maqsadga yo'naltirilganlik darajasi, qiziqishlari, o'z faoliyatini amalga oshirishga bo'lgan ixtiyori hamda o'z-o'zini tasdiqlashini ifodalaydi. Bunday yo'nalishlarni tayyor holda qo'lga kiritish mumkin emas. U o'quvchining bilishga asoslangan ongida hamkorlik jarayonida yangidan vujudga kelishi kerak.

O'quvchilarda bilishga asoslangan ongni rivojlantirishning samarali yo'llaridan biri - pedagogik hamkorlikdir. Pedagogik hamkorlikning insoniy

jihatini o'quvchining o'quvchi, o'qituvchining o'quvchilarga bo'lgan munosabatida namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida pedagogik hamkorlikni yo'lga qo'yishda muayyan to'siqlar ham mavjud. Bu to'siqlarning aksariyati o'qituvchi va o'quvchilar ongida namoyon bo'lmokda. Buamalda mavjud bo'lgan pedagogik an'analar bilan bog'liq. Mazkur fikrni oydinlashtirishga intilar ekanmiz, bugungi kunda ta'lim jarayonida pedagogik ongini yangicha, ya'ni hamkorlik asosida rivojlantirishga bo'lgan harakatlar sust kechmoqda.

Ta'lim jarayonida har bir o'quvchida mustaqillikka va hamkorlikka intilish ko'nikmasini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bilimlarni o'zlashtirish faqatgina mavjud ob'ektiv hodisa sifatida talqin etilishi mumkin emas. Unda o'z-o'zini rivojlantirishning bir qator ichki quvvatlari ham ishtirok etadi. U sub'ektivlik belgilariga ham ega. Shaxsiy tajribaga xos bo'lgan, uning tabiiyligini baholamagan, ilmiyligi, ilmiy-tarixiy ongga zid bo'lmagan xususiyatidir. U o'zida muayyan shaxs ongiga xos bo'lgan xususiyatlarni ifodalaydi.

O'quvchining axloqi o'zoq vaqt mobaynida mustaqillikka nazariy emas, balki amaliy ishonch bag'ishlaydi. Bugungi kunda o'qituvchilar tanlagan mavqe aniq imkoniyatlarni egallashga yo'naltirilgan. U pedagogik faoliyatning yangi qadriyatlari mazmun-mohiyatini aniqlash zarurligini ko'rsatmokda. Chunki, bugungi kunda pedagogik jarayon axborotli-yo'naltiruvchilik quvvatidan axloqiy qadriyatlarga jalb qiluvchi nafis texnologiyalarni qo'llashni talab qilishga yo'naltirilgan pedagogik vaziyatga o'tishni talab qilmoqda.

Mazkur ikki xil pedagogik faoliyatning o'zaro bir-biridan farqli jihatlari:

a) aniq, oddiy, biroq, faqatgina tayyor bilimlarni o'quvchilarga uzatishga xizmat qiladi;

b) ko'prok darajada dolzarb va samarali, ta'lim-tarbiyaning mustaqil tarzda tashkil etilishini ta'minlashga qaratilgan.²⁸

Birok, u o'ta murakkab, muayyan va qat'iy texnologiya ko'rinishida namoyon bo'lmaydi. Ushbu texnologiyalarga hamkorlik asosida yondashuv bir qadar ob'ektiv ahamiyat kasb etadi. Mazkur voqelik muayyan darajada aniq jarayonlar bilan bog'liqdir. Uo'ziga xos belgilar, xususiyatlar, tamoyillar, mazmun, mavjudlikshartlariga ega. Bo'larning barchasi uning o'quvchilar ongida namoyon bo'lishini ta'minlaydi.

Hamkorlikning pedagogik qimmatini shundan iboratki, o'quvchiga xos bo'lgan o'lchovlarni bilishning asosiy metodisifatida o'quv-tarbiya

²⁸Сафарова Р.Ф., Ш.Неъматов ва бошқ. Ўқув предметларимазмунини аниқловчи асосий параметрлар. -Т.:Фан ватехнология, 2011. -160 б.

jarayonida qo'llash imkonini beradi. Pedagogik hamkorlikning o'ziga xos metodlari va tamoyillari yordamida o'qituvchi ta'lim jarayonida o'zining insonparvarlikka asoslangan pedagogik faoliyatini amalga oshiradi. Shu bilan birqatorda, u o'quvchilarni yaxshiroq tushunishga muvaffaq bo'ladi. Pedagogik hamkorlik yordamida konfliktlar yechimini topishga pedagogik faoliyatda yangicha instrumentariy vujudga keladi. Bu esa, o'quvchilarni tushunishning fikriy-izlanuvchi va pedagogik hodisalarni qayta baholovchi metodidir. Pedagogik hamkorlik pedagogik madaniyatning yangi, yanada nazokatli o'lchovlarini, tolerantlikni namoyon qilish imkonini beradi.

Pedagogik sinergetika, ya'ni o'quvchilarning o'zaro do'stona munosabatlarga asoslanib hamkorlikda faoliyat ko'rsatishlari ta'lim jarayonida kafolatlangan natijaga erishish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o'quvchilarning o'z faoliyatlarini hamkorlikda, mustaqil tarzda tashkil etishga oid nazariy yondashuvlarni o'z ichiga olib, mazkur nazariya faoliyatni tashkil etish hodisasi bilan bog'liq bo'lgan yangi dunyoqarashdir. Sinergetika (yunon. Sunergeia –hamkorlik, hamjihatlik) - ta'lim jarayoni sub'ektlari faoliyatini o'zaro hamkorlikda mustaqil tarzda tashkil etish nazariyasi, o'z-o'zini boshqarish, nomuntazam hodisalarni o'rganish, dunyoni yangicha izohlash, tabiiy va pedagogik-psixologik murakkab tizimli jarayonlarning tabiatini bilishga qaratilgan ilmiy yo'nalish, yangicha tafakkur uslubi. **O'quvchilarda o'zaro do'stona munosabatlarga asoslanib hamkorlikda faoliyat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirish nazariyasini yaratish XXI asrning dastlabki o'n yilligida pedagogikaning o'ta dolzarb muammosi sifatida namoyon bo'la boshladi.**²⁹ O'quvchilarda o'zaro do'stona kelishuv orqali birgalikdagi faoliyatlari va munosabatlari uyg'unlashadi hamda ko'proq ijobiy xarakter kasb eta boshlaydi. Buning natijasida jamiyat a'zolari orasida do'stona munosabatlarga asoslangan ijodiy hamkorlik muhiti vujudga keladi. O'quvchilarda o'zaro do'stona kelishuv ta'lim jarayoni sub'ektlari orasidagi o'ziga xos jihatlarni hisobga olishni taqozo qiladi. Bunday maqsadga erishish uchun esa mazkur yo'nalishda keng ko'lamli fundamental tadqiqotlarni amalga oshirish ehtiyoji mavjud. **Hamkorlikda ta'lim olish va o'quvchilarning o'zaro do'stona munosabatlarga asoslangan hamkorlikda faoliyat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirish pedagogik konfliktologiya fanining muhim metodi hisoblanadi.** Bu jarayonda o'quvchilar o'quv vazifalari bilan bog'liq tarzda bir qator muammolar ustida izlanadilar, muayyan loyihalarni ishlab chiqadilar. Do'stona munosabatlarga asoslangan holda hamkorlikda faoliyat ko'rsatish

²⁹ Аминова Ф.Х.Ўқувчиларни мулоқот матни яратишга ўргатишнинг дидактик асослари. Пед.фан.номз.автореф. - Тошкент,2007. - 23 б.

sinf-dars tizimi tarkibida vujudga kelib, rivojlanadigan pedagogik hodisadir. O'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyat ko'rsatishlari jarayonida bilimlar va axborotlar ularga o'qituvchi tomonidan taqdim etilmaydi. Balki zamonaviy pedagogik nazariyalar va konsepsiyalarni qo'llagan holda o'quvchilar orasida faol, ishchan dialog natijasida vujudga keladi. O'quvchilarning do'stona munosabatlarga asoslangan holda faoliyat ko'rsatishlari natijasida ularning o'quv-biluv mayllari rivojlanadi, o'quv maqsadiga erishish uchun qulay ijobiy muhit ta'minlanadi. O'quv jarayonida o'zaro hamkorlikka asoslangan do'stona muhitni vujudga keltirish shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini tashkil etish nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega. Maktabdagi o'quv-biluv jarayoni o'quvchining huquqlari va erkinliklarini himoya qilish asosida tashkil qilinishi lozim. O'quvchilarda o'zaro hamkorlikda faoliyat ko'rsatish ko'nikmalari vujudga kelganda ularning imkoniyatlari va ehtiyojlari namoyon bo'ladi. Bu jarayonda o'zaro tenglik muhiti xukmronlik qiladi. O'quvchilarga nisbatan do'stona munosabat muhiti o'zaro adolatli munosabatlar zahirida yaratiladi. Adolat bor joyda xaqiqat, xaqiqat bor joyda o'zaro hurmat muhiti hukm suradi. O'quvchilar orasida o'zaro hurmat shakllangan ta'lim jarayonida do'stona munosabat, o'zaro g'amxo'rlik, mehr-muruvvat qaror topadi. Bu jarayonda barcha o'quvchilar bir-birlariga mehr ko'rsatadilar, ularning birgalikda faoliyat ko'rsatish imkoniyatlari kengayadi. O'quvchilar orasidagi do'stona munosabatlarga asoslangan o'zaro hamkorlikda faoliyat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirish uchun quyidagilarni amalga oshirish kerak:

- o'quvchilar faoliyatini muayyan tartib asosida tashkil etish;
- o'quvchilar jamoasi orasida ijodkorlik va bag'rikenglikka asoslangan o'zaro do'stona muhitni vujudga keltirish kabilar. O'quvchilarda do'stona munosabatlarga asoslangan o'zaro hamkorlikda faoliyat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirish uchun mazkur maqsadga yo'naltirilgan pedagogik jarayonni tashkil etish va didaktik jihatdan ta'minlash lozim. Buning uchun o'quv-tarbiya jarayonining ochiq xarakter kasb etishi va o'zaro axborotlar almashinuvi uchun qulay bo'lishini ta'minlash kerak. Ta'lim jarayonida o'zaro hamkorlikni yo'lga qo'yish uchun o'quvchilarda ongli faoliyat ko'rsatish ko'nikmasini tarkib toptirish, ularni mustaqil, ijodiy fikrlashga o'rgatish alohida ahamiyatga ega. Chunki, o'quvchilar murakkab, ruhiy inqirozlar vujudga keladigan, yuqori quvvatga ega bo'lgan, shijoatli, yangilikka chanqoq olamni o'zlashtirishga intiluvchan, mustaqillik va moslashuvchanlikka moyil, xulq-atvorida ijtimoiy me'yorlarning shakllanishi jadal sur'at bilan kechadigan bo'ladilar. Shunga ko'ra, quyidagilarning muhimligi ko'zatilmoqda:

- o'quvchilarga taqdim etiladigan axborotlar hajmining kengligi va ularni o'zlashtirish o'zaro hamkorlik va fikr almashinish muhitini taqozo qilishiga erishish;
- o'quvchilarda do'stona munosabatlarga asoslangan o'zaro hamkorlikda faoliyat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirish o'qituvchi pedagogik faoliyatining tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lishini ta'minlash;
- o'quvchilar orasidagi do'stona munosabatlarga asoslangan hamkorlik negizida o'zaro axborot almashinish va jadal o'zlashtirish imkoniyatini kengaytirish kabilar. Jamiyat hayotida inson uchun hamkorlikda faoliyat ko'rsatish quvvati bilan bir qatorda, hamjihatlikda rivojlanish imkoniyati ham mavjud. Bugungi kunda hamkorlik shaxs tafakkurining o'zgarishi natijasida vujudga kelmoqda. Hamkorlikni tashkil etuvchi tushunchalarning tarkibi insonning zamonaviy tafakkurini ifodalaydi.

Pedagogik hamkorlikni ifodalovchi sinergetika atamasi o'zbek tiliga yaqindagina kirib keldi. U o'zaro kelishuvga asoslangan birgalikdagi hamkorlik, hamjihatlik, o'zaro do'stlik ma'nolarini anglatadi. Mutaxassislarning ta'kidlashlaricha, sinergetika shaxslararo hamkorlik va hamjihatlikning tarkibiy asoslari, rivojlanish dinamikasi va eski strukturalarning inqirozga uchrash sabablarini qiyosiy jihatdan o'rganadi. Mutaxassislar hamkorlikning turli jihatlariga ko'ra, uning tasnifini yaratishga muvaffaq bo'lganlar. Jumladan, ular tomonidan hamkorlikning kognitiv modeli ham taqdim qilingan. Bu model shaxsning amaliy faoliyati bilan bog'liq ijodiy hamkorlikni ifodalaydi. Hamkorlikning bilishga asoslangan modeli ham mavjud. Inson ochiq doim to'plangan tajribalardan o'z faoliyatida foydalanishga ehtiyoj sezadi. Bugungi kunda hamkorlik nazariyasi boshqa metodologik paradigmalar orasida muhim o'rin egallamoqda. Bu ayniqsa, pedagogika, sotsiologiya, psixologiya va falsafaga oid yondashuvlarda yaqqol namoyon bo'lmoqda. Hamkorlikka asoslangan bilish jarayoni ta'lim tizimida tayaniladigan qonuniyatlarni taqozo qiladi. Birinchi navbatda, ularning rivojlanishidagi ziddiyatlar va tadrijiylik nazarda tutiladi. Bunday sharoitda ko'plab muammoli pedagogik holatlarni hisobga olish imkoniyati mavjud. Pedagogik konfliktologiya fani shak-shubhasiz pedagogik tadqiqotlar metodologiyasini boyitadi. Bu o'rinda intuitsiyaga asoslangan bashoratlar konfliktlarni bartaraf etishning konstruktiv modeli sifatida namoyon bo'ladi. Hamkorlik kategoriyalarining uyg'unligi pedagogik konfliktlarni yuzaga kelishiga yangicha nazar bilan qarashni taqozo qiladi. Buning uchun, pedagogikada shaxslararo bog'liqlikning juda kam ishlangan jihatlariga murojaat qilinadi. Pedagogik konfliktologiya fanining bugungi kunga qadar respublikamizda tadqiq etilmaganligining asosiy sababi ta'limning to'la ma'noda o'quvchilar shaxsiga yo'naltirilmaganligidadir. Pedagogik konfliktologiya fanining

o'ziga xos jihatlarini an'anaviy ta'lim sharoitida tatbiq qilish o'ta murakkab masaladir. Biz amaliyotda bunday urinishlarning mavjudligini ham kuzatdik. Hamjihatlik yordamida o'quvchilar o'zaro do'stona kelishuv asosida bir-birlariga yangicha nazar bilan qaray boshlaydilar. Pedagogik hamkorlik nazariyasini keng ko'lamda yoritish uchun mazkur pedagogik konfliktlarga murojaat qilish alohida ahamiyatga ega. Aksariyat pedagoglar guruh bilan ishlaydilar. Buning asosiy sababi, ular go'yoki ko'plab noma'lum narsalarni yechish jarayonini muvofiqlashtiradilar. Pedagogik konfliktologiya fani bugungi kunda o'sib kelayotgan yosh avlodning ta'lim-tarbiya jarayonida turli nizoli vaziyatlar, to'qnashuvlarga, shuningdek, jamiyat hayotida ro'y beradigan o'zgarishlarga tayyor turish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat bo'lgan ta'lim maqsadi ustuvorlik qilmoqda. Ta'lim jarayonini jadallashtirish va o'quvchilarda shaxsiy sifatlarni shakllantirish ko'p jihatdan umuminsoniy ehtiyojlar bilan bog'liq tarzda vujudga kelmoqda. Ta'lim tizimini takomillashtirish, pedagogik konfliktologiya fan tarmog'ini kengaytirish, avtoritar pedagogikadan voz kechish, o'quvchi shaxsiyatini birinchi o'ringa qo'yishni taqozo qilmokda. O'quvchining talablarini qondirish uchun uning o'ziga xos nekbin(har narsani yaxshi tomondan ko'ruvchi, optimist)ligi, layoqatlari, qobiliyatini rivojlantirish lozim.

O'quvchilarda o'zaro kelishuvga asoslangan birgalikdagi faoliyatini ifodalovchi tizimda jamoaning ijodiy quvvatlari va faoliyat samaradorligi namoyon bo'ladi. Yangi maqsadlarni ro'yobga chiqarish imkoniyati ta'minlanadi. Bu maqsad - o'quvchilar jamoasini ularning kuchlari yordamida qo'shimcha ijodiy natijani qo'lga kiritishga o'rgatishdan iborat. O'quvchilarda o'zaro kelishuvga asoslangan birgalikdagi faoliyatini ifodalovchi tizimyangi o'quv vositalari yordamida muloqot jarayonini optimallashtiradi hamda axborotli mahsulotlarni ishlab chiqadi va o'quv jarayoniga tatbiq etadi. Shuning uchun ham, pedagogik konfliktlarni yechimini topish fan sohasi ta'lim-tarbiya jarayonida o'quv materiallariga ishlov berishda yangi ta'lim metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, ta'lim jarayonida bir qator ziddiyatlarning mavjudligi tufayli ham o'quv jarayonini o'zaro kelishuvga asoslangan birgalikdagi faoliyatini ifodalovchi tizim asosida tashkil etish vazifasi yanada dolzarblashmoqda.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

- 1.Konfliktidagi muloqot madaniyatining talablari.
- 2.O'zgani anglash qoidalari.
- 3.O'zini anglatish qoidalari.
- 4.Konfliktlarni boshqarish tartiblari.
- 6.Konfliktlarni boshqarish usullari.
- 7.Konfliktlarni rivojlanish dinamikasi.

14-mavzu: Konfliktlarni boshqarish tartiblari va usullari

Konflikt yechimini topish passiv xolatdagi munosabatni emas, balki aktiv, ya'ni faol munosabatni talab etadi. Konfliktli vaziyatda kupchilik impuls iv, ya'ni anglanmagan xarakat olib boradi. Ularga konfliktli vaziyatda uzini tutish buyicha bilim va malakalar yetishmaydi. Vaziyat esa uz ustidan nazorat urnatilishini talab etadi. Demak, konflikt vaziyat ^langan kadamlarni suraydi. Bu - konfliktga bulgan ongli munosabat belgisi buladi. Ziddiyatga nisbatan ongli munosabat jarayonida inson nizoni nazorat ostida ushlab tura oladi, ziddiyatga uz ta'sirini utkaza oladi, tomonlar xis-tuygularining “kupirib” ketmasligi uchun oldini oladi, tomonlarni konstruktiv munosabatlarga chorlaydi, ularni muzokaralar stoliga olib kela oladi, nizoni keltirib chikargan muammo xakida uylash, fikr va mushoxada kilish muxitini yarata oladi.

Odatda bizning oldimizda biror narsadan jaxli chikkan, dikkati oshgan, “gazablangan” va “jilovini kuldan bergan” odam bulsa, biz unga nisbatan uzimizni turlicha tutamiz. Biz jaxli chikkan odamdan uzimizni olib kochishimiz mumkin, nima bulganligini surab, uni tinchlantirishga xarakat kilib kurishimiz, yoki unga “akl” urgatishimiz mumkin, uzimiz xam uning jaxlidan ta'sirlanib, jizzakilik va jaxl ishlatishimiz mumkin, konfliktni keltirib chikargan tomonga “duk” va “putshsaga” utishimiz mumkin, ularning “adabini” berib kuyish bizning bosh maksadimizga aylanishi xam mumkin.

Ammo bu yullarning barchasi akli raso, bosik, xayotiy tajribasi bor odam usullari emasligi ayon. Bu usullarning kullanilishi konflikten chukurlashtiradi, tomonlar orasidagi tang axvolni yanada kiyinlashtiradi, konflikt yechimidan xam mani boshka, ya'ni ziddiyatni chukurlashtirishga yunaptirilgan tomonga olib ketadi.

Shu bois, konflikt bilan ilk tuknash kelgan vaktida kuyidagi kadamlardan foydalanish darkor:

Birinchi qadam. Konfliktam vaziyatni u kanday bulsa ushanday, uz emotsiyalaringizdan xoli bulgan tarzda kabul kiling. Konfliktli vaziyat sizga yokmasligi, sizga karshi xolatni vujudga keltirishi, umuman rejalashtirilmagan xolda kelib chikkan xam bulishi mumkin. Ammo aynan siz uning “nima” ekanligi, ya'ni konflikt xakikatini tula va anik anglagan paytingizdan boshlabgina, siz uni boshkara olish kobiliyatiga ega bulasiz. Konflikt bilan ilk tuknashgan paytda konflikt bir taraf, siz esa bir taraf bulasiz. Konfliktni anglashning eng birinchi kadami unga ob'yektiv, xolis, emotsiyalarsiz baxo berishdir. Konfliktga nisbatan uz emotsiyalari va fikrlaridagi neytralitetni saklab kolish, konfliktni anglashga karatilgan yulning boshi xisoblanadi. Mana shunday neytral sharoit esa sizga konflikt

ishtirokchisi sifatida anik, faktlarga asoslangan, oydin va mustakil mushoxada kilish uchun imkon yaratib bera oladi.

Konfliktni anglash ob'yektiv faktlarni tan olish demakdir. Bu faktlar sizning manfaatlaringizga karshi bulishi mumkin. Ammo siz konfliktning yechimini xakikatan xam topmokchi bulganingiz, barcha faktlarni, ular sizga yordam bersa xam, ular sizga xalakit bersa xam, tan olish yulidan bormogingiz darkor buladi. Konfliktga aynan u kelib chikkan vaziyatdan boshlab baxo bering. Birok agar mana shu vaktida sizning kayfiyatingiz “yuk” bulsa, mana shu “yomon” kayfiyatni tan olishdan uz ishingizni boshlang. Siz uz kayfiyatingizning yomonligini tan olishingiz, notugri amallar kilmasligingiz uchun asos bulib xizmat kiladi. Siz uz kayfiyatingiz va xissiyotlarning ortganligini tan olishingiz mana shu emotsiyalar ichida notugri xukm chikarishdan sizni saklab koladi.

Ikkinchi sadam". Konfliktli vaziyatda inson mana shu vaziyatning bulmasligi mumkinligini, ideal xolatda uning kaday bulishi mumkinligi masalasiga juda katta kuch sarflaydi. Siz ziddiyat orkali eng aziz odamlaringiz bilan munosabatlarning buzilganligidan xijolat bulasiz, ularni yangitdan urnatmokchi bulasiz. Xayollaringiz turli xarakatlarni belgilab beradi. Bu xolatda siz kuprok reallikdan uzoklashib, xayollaringizda yashaysiz. Ammo konfliktli vaziyatni xayollarga erk berib xal kilib bulmaydi.

“U menga bunday kupol gapirmasligi kerak edi”, “Men uzi unga kimman, agar meni xurmat kilsa, bunday demagan bular edi”, “Nimaga u xammaga kulib karayveradi”, “U uziga xamma karaganidan lazzat oladi, aslida meni kiynamokchi”, “U uz zimmasidagi vazifalarni yaxshi bajarishi kerak, bulmasa uning keragi yuk”, “U xadeb meni niktayveradi, xar doim, u nima derkin, deb yashashim kerakmi?!”, “Nima uchun u mening xayotimga aralashadi, men mustakil odamman-ku”, “Boshlik bulsa uziga, nima, xadeb bakiraverishi kerakmi?!”... Mana shunday fikrlar konfliktlar doirasida inson ichki emotsionap xolatining kuchayib ketganligida ruy beradi.

Bunday xolatlarga biz uzga odamlar kilgan amallarni uzimizning emotsional kadriyatlarimiz bilan ulchaymiz, ammo ularning uz emotsional kadriyatlari mavjudligini esdan chikaramiz. Biz uchun uz emotsional kadriyatlarimiz - dunyodagi eng tugri formula bulib kurinadi. Ammo ana shu emotsional formulamizni uz-uzimizga ishlatib kursak-chi?! Xap doim xam uzimiz eng yaxshi baxoga loyikmiz-mi?! Insonlar uchun uziga nisbatan shubxa bilan karash, uzining kilgan ishlaridan konikmaslik xislatlari xam xos. Demak, xulosa shuki - uzgalarni xam, uzimizni xam bir xil emotsional daraja va me'yorlar bilan boxolashga utish lozim.

Uchinchi qadam: Konfliktli vaziyat va uning taxlili bizni kup narsalarga urgatadi. Konfliktli vaziyat va uning yechimini kidirish juda katta

xayotiy tajriba beradi. Agar biz konflikt yechimi buyicha bilimlarga ega bulmagan bulsak xam, real konflikt jarayonida ba'zi xulosalarni kilamiz va uz xayotiy tajribamizni oshirib boramiz. Shu bois, xar bir vujudga kelgan konflikt bu sizning usish va ulgayish jarayoningiz xisoblanadi. Konfliktam tugridan tugri, uni buyamasdan kabul kilish, faktlarga asoslanishdan sung, konfliktning ideal darajada xal kilinishi mumkinligi - xayol kilishdan voz kechib, konfliktga real va ijodiy yondashuvni boshlashni tapab etadi.

Konfliktga real yondashuv kiyinchiliklarni buyamasdan va burttirmasdan kabul kilish, vaziyatni ob'yektiv baxolashni bildiradi.

Chirigan olmani kanchalik artsangaz xam u chirigan olmaligicha kolaveradi. Konfliktga ijodiy yondashuv esa, kanchalik kiyin bulmasin, siz konflikt asosida turgan muammoni yechishingiz lozimligini anglatadi. Eng avvalo, muammoning yechimini topishda, muammoga nisbatan mas'uliyatli yendashgan xolda - uz xatolaringiz, kamchiliklaringiz va nizolaringizni kabul kilishingiz lozim. Konflikt yechimini "uz-uzini analiz"siz olib borib bulmaydi. "Uz-uzini analiz" kilish ya'ni konfliktga nisbatan ijodiy yondashuvda uz xolatingizni anik belgilab olish, muammoga ob'yektiv karash, uning xal bulish yullarini tugri topish, shu bilan bir katorda uz xissiyotlaringiz, uylaringizni tartibga solish imkoniyatiga ega bulasiz. Ana shundan boshlab konflikt siz uchun xayotiy dare va tajriba bula boshlaydi.

To'rtinchi qadam: Bolalikda emaklashdan oyokka turishga, yurishga urganayotgan kichkintoy birdaniga oyokka turadi-da, kurkmay yuraveradi, yuraveradi. Agar yikilib tushea xam, darrov yana oyokka turib, yurib ketadi. Bu xarakatlaridan uzi xam juda zavklanadi. Bola xech kachon tugri kilyapman-mi, notugri kilyapman-mi, deb uylamaydi. Bola uchun yikilish - oddiy xolga aylanadi. Bola yikilganidan kuyinmaydi, balki zavklanadi. Bola uchun oyokka turib, yurish kanchalik kizikarli bulsa, yikilish xam shunchalik kizikarlidir. Katta bulganimizda-chi?! Yutuklar bizni kiziktiradi, kuvontiradi. Yutkizish- chi?! Bolaga uxshab yikilganimizdan tajribaga ega bulamiz-mi, uz xulosalarimizni kilamiz-mi?! Yikilib, toyilish bizga biror narsalarni urgatadi-mi?! Yikilish va toyilish, xato kilishga biz kanday munosabatda bulamiz?! Uni xoxlamaymiz, undan kurkamiz, undan ezilamiz, yutkizganimizni tan olishga shoshilmaymiz, yutkizganimizni boshkalardan yashiramiz. Ammo, bu tugrimikin?! Demak, konfliktam vaziyatdagi biz uylagan xato va yutkizishlar aslida xayotiy tajriba, ularni tugri kabul kilish, ma'lum xulosalarga kelish va keyingi xayotda kullay olish darkor. Yikilish, yutkazish - keyingi kadamlar, keyingi xayotning boshidir. Xayotida yikilish, turtulish, yutkazish - katastrofa emas Chunki yikshtgandan keyingi xayot xam mavjud.

Beshinchi qadam: Oldingi ruknlarda aytilgan tamoyillardan kelib chikkan xolda, konfliktidan keyingi vujudga kelgan vaziyatni yangitdan,

yangi vaziyatda yashash konuniyatiga, yangi imkoniyatga, yangi munosabatlarga aylantirish darkor. Konflikt vaziyatga yangi imkoniyatlarni yaratish kerakligi nuktai nazarsdan karasangiz, izingiz xam, opponentingiz xam bunyodkorlik tamoyillari asosida yangitdan yashashga utadi. Sizlar bir-biringizni inkor etishdan kutalib, xamma uchun zarur va barcha mavjud tomonlarni koniktirgan vaziyatni tashkil kilish, yangi munosabatlarni kurish jarayoniga utasiz. Demak, konfliktning boshlanishiga - yangi imkoniyatlarning yaratilishi va yangi munosabatlarning urnatilishi sifatida karash lozim. Demak, konflikt - xayotning tugashi emas, balki yangi xayotning boshlanishidir.

Shunday kilib, konflikt yechimiga karatilgan sayi-xarakatlar passiv, impulsiv yoki aktiv, faol bulishi mumkin. Konfliktga faol munosabat unga nisbatan ongli munosabatni talab etadi. Konfliktga bulgan ongli munosabat esa munosabatlarni emotsiyalardan tozalashni, ziddiyatga ob'yektiv, xolis, ortikcha xis-tuygulardan ozod bulgan tarzda baxo berishni, ob'yektiv faktlarga e'tibor bilan karab, izinging kamchiliklarini xam tan olishni, xammaga bir xil mezonlar bilan karashga urganishni, konflikt yechimiga karatilgan kadamlarni uylab amalga oshirishni talab etadi.

Konfliktologiyada konfliktlarni bartaraf etishda quyidagi boshqarish usullari mavjud:

Moslashish va ko'nikish usuli – “QO'Y”

“Siz nima desangiz ham, men siz bilan hamfikrman”

Moslashish va ko'nikish usulidagi odam o'zini har doim biror voqelikka moslashishga urinadi. Favqulodda holatlarda ham o'sha vaziyat va vaziyatni keltirib chiqargan insonlar bilan kelishish yo'lidan boradi. Siz boshqa odamga har doim o'z roziligingizni ko'rsatishga harakat qilasiz, chunki bu yo'l konfliktdan qochish, ochiqdan-ochiq qarshilik ko'rsatmaslik, undan o'zini chekkaga olish, konfliktda faol ishtirok etmaslik imkoniyatini yaratadi. Siz konfliktli vaziyatning o'zidan qo'rqasiz. Konfliktli vaziyat siz uchun – tinch va osuda hayot maromining buzilishi, yangi qarorlar qabul qilinishi, sizdan biror narsaning talab etilishidir. Shu bois, siz aslida qarorlar qabul qilishdan cho'chiysiz va o'zingizni bu holatdan olib chiqib ketishga harakat qilasiz. Shu bois, sizning ustingizdan hukm chiqarish holatlari keng kuzatiladi. Siz ularga qarshilik ko'rsatmaysiz, chunki konfliktni jiningiz suymaydi. “Siz haqsiz *mening* hovlimda *sizning* olma daraxtingizni o'tqazish g'irt ahmoqlik edi, chunki uning mevalaridan *mening* bolalarim huzur ko'radi”. Siz uchun birovning jahlini chiqarishdan ko'ra o'lim afzalroqdir. Birovlarning siz haqingizdagi fikri, ularning jahlidan va qahridan siz havotirlanasiz. Shuning uchun siz aslida nimalarni o'ylayotganligingiz va qanday hislar sizni qiynayotgan ligini hech kimga

ko'rsatmaysiz. Siz uchun eng muhimi, sohta bo'lsa ham iliq munosabatlar, salom-alik va bas.

Demak, hamma narsa joyida. Siz uchun tanish-bilishlaringiz bilan iliq munosabatlar juda muhim bo'lib, ular sizga ziyon yetkazayotgan va adolatsiz bo'lsa ham mayli, siz chidayverasiz. Siz zulmlar va nohaqliklarga chidamli munosabat orqali o'z hayotingizdagi konfliktlarning oldini olgan bo'lasiz. Siz faol bo'lmagan va oqar suv yo'nalishida suzish orqali konfliktlarni boshqarasiz, ziddiyatning mohiyatini umuman o'ylab ham ko'rmaysiz, balki o'zingizga emotsional-hissiy og'irlikni olgan holda, konfliktni faol aralashmasdan yengib borasiz.

Usulning afzalliklari: "Qo'y" sifatida, siz boshqalar bilan tinch va do'stona munosabatlarni muntazam saqlab qolasiz. Chunki sizning hech kimga og'irligingiz tushmaydi. Hamma sizdan foydalanadi. Siz hamma narsaga chadaysiz. Birovlarga siz ko'proq e'tiborli bo'lasiz, shu bois birovlar sizga ehtiyoj sezadi. Sizning oldingizda ular o'z dardlari va munosabatlarini ochiq aytaveradi. Chunki sizdan zarar yo'q".

Usulning kamchiliklari: Sizning talablarigiz, his-tuyg'ularingiz juda kam e'tiborga olinadi, sizning ehtiyojlaringiz inobatga olinmaydi va juda kam bajo keltiriladi. Agar bu holatda sizga nisbatan adolatsizliklar ko'payib borsa, qalbingizda yashirin g'azab, nafrat kuchayib boradi, biroq sizning bu fazilatingizni qadrlaydigan insonlar atrofingizda bo'lsa, hayotingiz siz istagandek tinch va osuda o'taveradi. Ammo o'zingizning kuchsiz ekanligingizni har doim sezib turasiz.

"Bu mening ishim emas" usuli – "STRAUS"

"Meni tinch qo'yinglar! Meni hech narsa qiziqitirmaydi!"

Siz konfliktning yechimini qidirish o'rniga undan qochasiz, ammo bu qochish "qo'y" usulidan farq qiladi. Agar "qo'y" usuli konflikt mavjudligini tan olsa, siz "konflikt – yo'q" deb turib olasiz. Ya'ni siz umuman konfliktni tan olmaysiz, buning natijasida sizning emotsiyalaringiz zarar ko'rmaydi. Siz qaylardadir undan yashirinib yurasiz, muammo mavjudligini tan olingiz kelmaydi. Konflikt kelib chiqqanligini va uni yechish lozimligini o'ylagingiz kelmaydi. Mashmashalardan qochasiz. "Ularni o'ylamasa, ular yo'q bo'ladi", deb o'ylaysiz. «Ko'y» yengilgan vaziyatda, siz umuman uning mavjudligini ham tan olingiz kelmaydi. O'zingizni konflikt yechimi borasida o'ylashga, fikr qilishga majbur qila olmaysiz, bu haqida o'rtoqlashgiz ham kelmaydi. Agar siz konflikt vaziyatga tushib qolsangiz, eng avvalgi reaksiyangiz – "bu mening ishim emas", deyishdir. O'zingizni hech narsa bilmagan, hech narsa ko'rmagan, hech narsa hal qila olmaydigan odam sifatida ko'rish sizga qulayroq bo'ladi. Siz konflikt kelib

chiqqan yerdan o‘zingizni olib qochasiz, boshqa xonaga chiqib ketasiz, yoki samovorga yo‘l olasiz, suhbat mavzusini o‘zgartirishga harakat qilasiz, konflikt yechimini qidirishni keyinga qoldirasiz yoki uni “umuman mavjud emas” deb hisoblaysiz. Bu fikringiz shunday qat’iy fikrga aylanadiki, boshqalarga ham “umuman hech narsa bo‘lgani yo‘q, boshimni qotirmanglar” tarzida muomala qilishni boshlaysiz. Shu bois, agar boshqalar konflikt yechimini qidirib, uni hal etishga kirishsalar, siz uchun eng qulay vaziyat kelib chiqqan bo‘ladi. Eng muhimi sizni bezovta qilishmasa, bas. Hamma narsani sizsiz hal qilishaversin. Odatda sizning muammolaringizni boshqalar hal etishini ko‘proq xush ko‘rasiz.

Usulning afzalliklari: Siz hech qachon yoqalashish, mushtlashish, urush – janjal vaziyatiga tushmaysiz. Chunki har doim biror bir ziddiyat vujudga kelayotgan joydan qochishga ulgurasiz. Havfli vaziyatlardan o‘zini saqlash va ziyonsiz chiqib keta olish juda yaxshi malaka hisoblanadi. Siz hech qachon to‘qnashuvlar asosida kelib chiqadigan jismoniy zo‘rlik bilan to‘qnashmaysiz, o‘zingizning salomatligingiz posboni hisoblanasiz.

Usulning kamchiliklari: Ammo siz o‘zingizni kuchli va o‘zini himoya qilishga qodir inson deb hisoblamaysiz. Siz strausdek har doim konfliktni ko‘rganda boshingizni yerga tiqib olasiz. Siz hech qachon o‘z muammolaringizni yechishga tayyor bo‘lmaysiz, uning hal bo‘lishi uchun yo‘l-yo‘riq qidirmaysiz. Va agar sizning muammolaringiz boshqalar tomonidan hal etilsa ham, bu yechim yuzaki, adolatsiz va omonat, ya’ni vaqtinchalik, o‘tkinchi bo‘lishi mumkinligini tushunsangiz ham, ularga aralashmaysiz. Bu esa sizning manfaatlaringizga qarshi yechimlar va xulosalar bo‘lishi ham mumkin. Umuman muammolarni jiningiz suymaydi, siz ulardan qo‘rqasiz, shu bois, bu usulning eng yomon oqibati, o‘z muammolaringizdan qutulish uchun boshqa zararli yo‘llarga kirib ketish hollari kuzatiladi, shu bois sizning narkotik va alkogolga ruju qo‘yishingiz ehtimoli mavjud.

Agressiv usul – “AKULA” “Kim nima desinchi?! **Kim menga qarshi?! Qani o‘zi zo‘r bor-mi?!”**

Sizning shoiringiz – doimo, har qanday vaziyatda ham faqat va faqat “g‘olib” bo‘lish. Konfliktli vaziyatda siz uchun g‘olib chiqish - muammoning hal bo‘lishi, ya’ni konflikt yechimidan ko‘ra afzalroqdir. Ayb sizdaligini bilsangiz ham “g‘olib” chiqishga intilasiz. “G‘olib” bo‘lish uchun hech narsadan toymaysiz. Siz “g‘olib” bo‘lishlikni konflikt yechimidan, muammoning hal qilinishidan ko‘ra yaxshi ko‘rasiz va shuni rejalashtirib, harakat olib borasiz. Aslida, konflikt yechimi “to‘g‘ri” yo‘l ekanligini bilmaysiz, yoki unga ishonmaysiz. Siz har qanday boshqa bir odamni aybdor

qilishga tayyorsiz va ko‘pincha “kerak”, “lozim”, “zarur”, “bo‘lishi kerak” kabi so‘zlarni ishlatasiz. Sizning jahlingiz tez, bir pasta g‘azablanasiz, qahringiz qattiq, jizzakilik siz uchun oddiy hol, sabr bilan birovni eshitishga qodir emassiz. Opponentingizning fikrlarini jim turib eshitishni - unga bo‘y sunish sifatida qabul qilasiz. Atrofingizdagi odamlar har qanday vaziyatda albatta “g‘olib” chiqishingizni ko‘rishlarini va sizning kuchingizni tan olishlarini istaysiz. Bunda adolat buzilishi sizni o‘ylantirmaydi. Siz ko‘p qizishasiz, boshqalarga bosim o‘tkazasiz, baqirishingiz ham mumkin. Haqiqatan ham siz ko‘p hollarda g‘oliblikni qo‘lga kiritasiz, ammo boshqalarning aziyat chekishi hisobiga, boshqalarning manfaatlari buzilishi hisobiga.

Usulning afzalliklari: Siz har doim o‘z emotsiyalaringizni oshkora tutasiz, fikrlaringizni erkin bayon qila olasiz. Siz faol bo‘lishni, mas’uliyatni o‘zingizga olishni hamda tavakkalchilikni yoqtirasiz. Har doim salbiy his-tuyg‘ularning ochiq chiqib ketish imkoniyati mavjudligi sizni emotsional krizislardan asraydi. Siz ichingizda ezilib, qiynalib yurmaysiz. Depressiya degan so‘z – sizga yot.

Usulning kamchiliklari: Sizning faqat o‘z manfaatlaringiz uchun harakat qilishingiz atrofingizdagi do‘st va vafodor odamlarni chetda qoldirmaydi, sizning emotsional portlashlaringizdan ko‘p yaqinlaringiz qiynaladi, boshqalar fikrini mensimasligingiz, faqat o‘zingizga ishonishingiz odamlar bilan munosabatlaringizni qiyinlashtirib qo‘yadi. Siz kamdan-kam boshqalar maslahatiga quloq solasiz va boshqalar bilan kelishib ishlaysiz. Ko‘proq boshqalar siz bilan kelishishi kerak bo‘ladi. Muammo shundaki, sizdagi xislatlarning zo‘ravonlikka o‘tib ketishi juda oson. Siz zo‘ravonlik qilish va uni o‘tkazishdan tortinmaysiz. Zo‘ravonlikni tabiiy hol sifatida qabul qilasiz. Zo‘ravonlikning ko‘payishi esa jinoyatga olib kelishi mumkin. Ammo siz bu to‘g‘rida o‘ylamaysiz. Sizning har doim g‘olib bo‘lishingiz zaruriyatga, oddiy holga aylanib boradi. Sizning “g‘olib”ligingiz boshqaning “mag‘lubiyati” ekanligini o‘ylamaysiz.

Kompromiss (kelishuvchanlik) usuli – “TULKI” ”Men siz uchun hamma narsaga tayyorman. Men siz uchun foydali bo‘la olaman-mi?!”

Siz har bir konfliktda o‘ziga hos yechim mavjudligini bilasiz. Ammo konflikt yechimi uchun ko‘p vaqt va sa’y-harakat ishlatishni istamaysiz. Shu bois, eng yengil va tezkor yechimni qidirasiz. Buning uchun xushomad, maqtov, joningizni jabborga berish, riyokorlik, birovlariga yoqishga harakat qilasiz. Sizning shioringiz – “avval orqaga bir qadam, keyin oldinga ikki qadam”dir. «Judayam jahlingiz chiqib ketdimi? Mayli, qo‘ying, bu ishni o‘zim qila qolaman». “Ha, men aybdorman, keling men yana bir boshdan

harakat qilib ko'ray. Hamma aytganlaringizni tushundim. Siz buyurganday qilaman...". "Siz nima desangiz shu, sizdan o'tkir odam yo'q bu dunyoda, yerda ilon qimirlasa, siz bilasiz...". Kompromissga borishni siz o'zingizga uyat deb hisoblamaysiz, balki kompromissga bora olmaganlardan o'zingizni ustun qo'yasiz. Chunki kompromissga bora olmaslikni inson xarakteridagi qusur sanaysiz, bu siz uchun ayb. Siz har qanday vaziyatda kelishishga harakat qilasiz, kompromiss – sizning hayotiy ehtiyojingga. Bu holatda hech bir tomon yutqazmaydi, ammo hech bir tomon yutib ham chiqmaydi. Siz ko'pincha o'z maqsadlaringizni ruyobga chiqarish uchun qulay vaziyat qidirasiz va mana shu qulay vaziyatni kutasiz. Siz mayda "kichik" odam bo'lib, "katta" ishlar qilish mumkinligiga to'la ishonasiz va bu ish qo'lingizdan keladi ham. Bo'ysungandek ko'rinib, keyin hukmron bo'lish uchun kompromisslardan ustamonlik bilan foydalanasiz.

Usulning afsalliklari: Sizning xulq-atvoringiz moslashuvchan bo'lib, har qanday vaziyatda va holatda siz o'zingizni erkin his qilasiz. Siz o'zingizga ishonasiz. Talab qilinsa, har doim chekina olasiz. Zarur vaqtda chekinish – o'z manfaatlarini saqlab qolish ekanligini bilasiz. Chekinishdan or qilmaysiz, bu – sizning yutug'ingizdir. Shu bois, tezda boshqa odam bilan ikkalangiz uchun qoniqarli va manfaatli bo'lgan xulosalarga kelishingiz mumkin. Muzokaralarda sizdan unumli foydalanish imkoniyati mavjud. Sizdagi kelishuv va kompromissga borish qobiliyati konfliktli vaziyatni, qisqa muddatga bo'lsa ham, yechimga olib kelishi mumkin. Kompromissga bora oladigan odam ko'pchilikda ishonch uyg'otadi. Ishonch esa konflikt yechimining zarur shartlaridan biri hisoblanadi.

Usulning kamchiliklari: Sizni adolatli yechimdan ko'ra, ko'proq tezkor yechim qiziqtiradi. Shu bois sizning yechimingiz adolatsiz va vaqtinchalik bo'lishi mumkin. Siz shoshilasiz, shu sabab har doim ham konflikt yechimi uchun mavjud hamma yo'llarni qidirib, topishga ulgurmaysiz. Konflikt yechimi siz aralashganda vaqtinchalik bo'lib, keyin yana boshidan rivojlanib ketish ehtimoli mavjud. Sizdagi qobiyaliyatga ishonib qolib, konfliktidagi bosh muammo – muammoligicha qolib ketishi mumkin.

Hamkorlik usuli – “BOYO‘G‘LI” “Men hamkorlikka doim tayyorman!”

Siz o'z xarakteringiz, bilimingiz va o'zingizni tutishingiz bo'yicha doimo hamkor rolini o'ynashga tayyor odamsiz. Siz hamkorlik uchun ochiq va hozir inson hisoblanasiz. Shu bois, konflikt vaziyatda sizning butun diqqat-e'tiboringiz konflikt yechimini topshiga qaratilgan bo'ladi. Siz hech kimni qoralamaysiz, hech kimni ayblamaysiz. Siz boshqalarning so'zlariga quloq tutasiz hamda boshqalarning his-tuyg'ulari va ehtiyojlarini ham

hisobga olasiz. Siz o'z emotsiyalaringiz va tuyg'ularingiz haqida tinch, osuda, hissiyotsiz gapira olasiz. Siz o'z hissiyotlaringizni to'la nazorat qila olasiz. Sizning ovozingiz, mimikangiz, nutqingiz, ochiq qalbingiz, samimiyligingiz – hammasi konflikt yechimini topishga qaratiladi. Siz konflikt yechimiga qaratilgan turli fikr va yo'llarni taklif etasiz, siz har ikki tomon uchun ham adolatli yechimini topishga harakat qilasiz. Har ikkala tomonning manfaatlarini hisobga olish, ularning ikkalasi ham "g'olib" bo'la olishi, qoniqish hosil qilishi siz uchun muhim. Siz umumiy ikki yoqlama foydali xukm chiqarish uchun harakat qilasiz. Boshqalar bilan hamkorlikda har biringizni qanoatlantiruvchi qarorlarning bir necha variantlarini ishlab chiqa olasiz. Agar konflikt nazoratingizdan chiqib ketganligi hamda uni to'laqonli ravishda o'zingiz hal qilishga imkoniyatingiz yetmasligini his qilsangiz, yoki konfliktning zo'ravonlikka o'tib ketayotganligi anglasangiz, siz boshqalardan, ya'ni uchinchi bir tomondan yordam so'rashga doimo tayyor turasiz. Sizning qaroringiz kelishuvchilik, kompromiss va norozilikka rozilik elementlarini qamrab oladi. Siz konfliktlarni to'la yechimga olib kelishga qodirsiz.

Usulning afzalliklari: Odatda sizning ko'p qarorlaringiz adolatli bo'ladi va ular uzoq muddat amal qiladi. Sizning boshqalar bilan munosabatlaringiz ishonch asosiga quriladi. Atrofingizda odamlar, do'stlar, og'ayni-birodarlar, dugonalar ko'p bo'ladi. Do'stlaringiz o'z his-tuyg'ulari va sirlarini sizga aytishga ishonadilar. Siz boshqalarning qadr-qimmati va nafsoniyatini qadrlaysiz hamda toptalgan his-tuyg'ularini e'zozlaysiz. Kerak bo'lganida siz uchun hamma yordamga tayyor turadi. Sizning xarakteringizda anglangan bosiqlik, mushohadago'ylik, mulohazalik kuchli bo'ladi. Sizning qarorlaringizga kattalar ham, kichiklar ham bo'ysunadi. Siz o'zingizga mas'uliyat yuklay olasiz va adolatpar varlik posboni bo'lib umr kechirasiz.

Usulning kamchiliklari: Real hayotda "boyog'li" bo'lish oson emas. U odamga juda katta mas'uliyat yuklaydi. Doimo boshqalar dardu-hasrati bilan yurishga to'g'ri keladi. Shu bois, hech kim «boyog'li» bo'lish oson deb hisoblamaydi. "Boyog'li" bo'lish odamdan ichki madaniyat, qadr-qimmatni e'zozlash, bilim va malaka, vaqt, mas'uliyat, jasorat va o'ziga ishonch talab etadi. Mazkur barcha hislatlarni o'zida tarbiyalash esa oson vazifa emas. Shu bilan birga mana shu qobiliyatni ishlata bilish ham osonlik bilan kechmaydi. Adolat posboni bo'lishingiz hammaga ham yoqavermaydi, sizga qarshi bo'lganlar ham mavjud bo'ladi.

Shunday qilib, konfliktlarni boshqarish usullari mavjud bo'lib, har bir inson o'z xarakteriga oid usulni qo'llaydi. Konfliktlarni boshqarish usullarini bilish esa insonga o'zini yaxshi anglashi va o'z qadamlarini tahlil qila olishi uchun yordam beradi va ko'maklashadi. Har bir usul afzalliklari

va kamchiliklari mavjud. Shu bois, afzalliklarni kuchaytirish va kamchiliklardan o'z xatti-harakatlarini tozalash ziddiyatli vaziyatlarda nizolarning oldini olishga imkon yaratadi.

Konfliktlarni boshqarish usullari insondan o'ziga hos malakalarni talab qiladi va aslida konfliktlarni boshqarish oson ish emas. Ammo konfliktlarni boshqarishga o'rgangan inson har doim o'z hayotini, atrofida-gilar hayotini muammolardan tozalab, ularning to'g'ri, adolatli va osuda yashashlari uchun muqobil shart-sharoitlar vujudga keltira oladi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

- 1.Konfliktlarni hal qilishning umumiy qoidalari
- 2.Konfliktlarni boshqarishda axborotning roli
- 3.Konflikt signallar va ularni tahlil qilish usullari

15-mavzu: Konfliktlarni bartaraf etishda “Men -tasdiqlar”(Men murojaati)usuli.

Pedagogik nizolarni boshqarish va ularni bartaraf qilish usullari

Nizoli vaziyatlarni boshqarishning bir qator samarali usullari mavjud. Ularni quyidagi ikki yirik guruhga bo'lish mumkin. Ular quyidagilar: tarkibiy – tashkiliy usullar va strategik usullardir. O'z navbatida tarkibiy – tashkiliy usullar to'rt usuldan iboratdir: bular

- O'qishga bo'lgan talabni tushuntirish;
- Muvofiqlashtirish va integratsiyalash;
- Umumtashkiliy kompleks maqsadlar;
- Rag'batlantirish tizimini takomillashtirish;

Strategik usullar esa o'z navbatida besh usuldan tashkil topgan bo'lib bular quyidagilardan iboratdir:

- Uzoqlashish;
- Silliqlashish;
- Majburlash;
- Kelishuv;
- Muammoni hal qilish usullaridir.

Ta'kidlaganimizdek, pedagog nizoli vaziyatlarning kelib chiqish sabablarini faqat o'quvchilar xarakatlaridagi tafovutlardan deb bilmasliklari kerak. Albatta, bu ham qandaydir anik holatda nizoli vaziyatning vujudga kelishida muhim omil vazifasini bajarishi mumkin. Ammo u ta'sir etuvchi omillarning faqat bittasidir. Shu sababli, pedagog, eng avvalo nizoni keltirib chiqaruvchi omillarning tahlilini qilishi, so'ngra esa u yoki bu usulni qo'llash bo'yicha qaror qabul qilishi kerak.

Tarkibiy-tashkiliy usullariga quyidagicha ta'rif berishimiz mumkin.

O'qishga bo'lgan talabni tushuntirish usuli. Bu usul disfunktsional usulga mutlaqo zid bo'lib, bunda har bir o'quvchi va guruhlardan qanday natija kutilishi tushuntiriladi. Bu yerda ularga quyidagilar eslatiladi:

- *erishishi lozim bo'lgan natija ko'lami;*
- *vazifalarni qay tartibda topshiradi va kim uni qabul qiladi;*
- *mas'uliyat, javobgarlik va huquq tizimi;*
- *aniq siyosat, tartib-qoidalar va hokazolar.*

Pedagog bu masalalarni o'zi uchun aniqlashtirish maqsadida emas, balki har bir vaziyatda, har bir o'quvchi va guruh qay tarzda yo'l tutishini, ularni nima kutishini tushuntirib bermog'i lozim.

Muvofiqlashtirish va integratsiyalash usuli. Bu usul *og'zaki buyruq zanjiri* deb yuritiladi.

Ta'lim jarayonida o'quvchi burchlari ierarxiyasini, ya'ni bilim darajasiga ko'ra darajama-daraja bevosita yordam berish yoki konsultatsiyalar tashkil etish, bilim saviyasini tartibini o'rnatish o'quvchilarning o'zaro xarakatlarini, ta'lim jarayoniga bog'liq axborotlar oqimini, qarorlar qabul qilishni tartibga tushiradi, muvofiqlashtiradi.

Agar ikki yoki undan ko'proq o'quvchilar o'rtasida u yoki bu vazifa yuzasidan qarama-qarshilik, kelishmovchilik chiqib qoladigan bo'lsa, bunday ixtilofni ularning shu sohadagi o'qituvchiga aytirib hal qilish mumkin. Bu yerda yakka hokimlik prinsipi juda ham qo'l keladi.

Maqsadli guruhlar va yo'nalishlararo majlislarni **integratsiyalash** ham juda katta ahamiyatga ega.

Umumtashkiliy (kompleks) maqsadlar. Bu usulning mohiyati — barcha qatnashchilarning harakatini, butun kuchini bosh maqsadning amalga oshishiga safarbar qilish.

Rag'batlantirishning tarkibiy tizimi. Disfunktsional oqibatlardan holi bo'lish hamda o'quvchilarning xatti-harakatlariga ijobiy ta'sir o'tkazish tufayli, kelib chiqishi mumkin bo'lgan nizolarning oldini olish va ularni boshqarish uchun rag'batlantirish tizimi keng qo'llaniladi. Ta'lim jarayonida erishgan yutuqlari, tashkiliy ishlarda jonbozlik ko'rsatgan, muammoning yechimiga kompleks yondoshib yon atrofdagilarga yordam ko'rsatishga harakat qilganlar albatta:

- *tashakkurnoma;*
- *mukofot;*
- *maqto'v yorlig'i kabilar bilan taqdirlanishlari lozim.*

Bu o'rinda faqat rag'batlantirish emas, balki g'ayri qonuniy yo'l tutgan, yoki ta'lim muassasi manfaatiga zid xatti-harakat qilgan o'qituvchi va o'qituvchilarga tegishli jazolarni belgilash ham kelib chiqishi mumkin bo'lgan nizolarning oldini olishda hal qiluvchi ahamiyatga egaligini ta'kidlamoq joizdir.

Nizoli vaziyatlarning oldini olish yoki ziddiyatni yumshatishning beshta strategik usuli ma'lum.

Uzoqlanish. Malakali va tajribali pedagog janjaldan uzoqlashishga harakat qiladi. Kelishmovchilik avjiga chiqqanda u muhokamaga qatnashmaydi. Bunday usul nizoli vaziyatning yechilishiga manfaatdor bo'lmagan va o'zaro munosabatlarning zohiriy yaxshiligicha qolishini istashgan hollarda tomonlar tarafidan qo'llaniladi. Bunday holatli ziddiyat hali yetilmagan yoki ziddiyatga chiquvchilarning bilim darajalari uzoq bo'lgan hollarda kuzatiladi.

Agar nizoning sub'ektiv sabablar tufayli bo'lgan bo'lsa, u holda uzoqlashish strategiyasi ma'qul strategiyadir. Chunki u tomonlarga tinchlanishga, vaziyat ustida yana bir bor fikr-muloxaza yuritib, fahm-farosat ila anglab olish, oqibatda esa qarama-qarshilikka borishga, uni davom ettirishga hech qanday asos yo'q degan xulosaga kelishiga imkon beradi. Agar ziddiyat ob'ektiv sabablar tufayli yuzaga kelgan bo'lsa, uzoqlashish strategiyasi har ikkala tomonni mag'lubiyatga olib boradi. Chunki uzoqlashish davrida vaqt cho'ziladi, nizoli vaziyatni chaqiruvchi sabablar chuqurlashadi, qisqasi "*yara gazak* " oladi.

Silliqlashish. Bu usul o'quvchilarni yaxshilikka undash yo'li bilan nizoni bartaraf qilishga qaratilgan. Ziddiyatli vaziyatda o'qituvchi va o'quvchi bir-biri bilan xushmuomalali bo'lishga, arzimagan narsaga achchiqlanish, umuman, bir vaqtning o'zida birga suzayotgan qayiqni "*qaltis tebratish* " yaramasligiga chaqirishadi.

Majburlash – bu o'qituvchi o'quvchiga xohish-irodasini, so'zini majburan, zo'rlab qabul qildirishdir. So'zini o'tkazmoqchi bo'lgan o'qituvchi o'quvchining fikri bilan qiziqmaydi, uni inkor etadi. Bunday strategiyani qo'llaydigan pedagog tajavvuzkorlik bilan o'z xohishini o'quvchiga majburlab o'tkazadi. Bu usulni ko'proq pedagog ta'lim olish jarayonida sust qatnashadiganlarga nisbatan qo'llashadi.

Majburlash strategiyasi tashabbusni bug'adi, ta'lim jarayonida "*ruhiy iqlim*" ning beqarorligiga olib keladi. Ayniqsa, bu usul yuqori kattaroq o'quvchilarga, nisbatan yosh o'quvchilarda nafrat uyg'otadi.

Kelishuv. Nizoli holatdan muvaffaqiyatli chiqishning eng muhim sharti — bu murosaga kela olishdir. Kelishuv bilan yuz bergan nizolarni hal etish, bu yuqori baholanuvchi strategik usul bo'lib, bunda ikkala tomonni qanoatlantiruvchi yechimga kelinadi.

Muammoni hal qilish. Bu usul barcha pedagog va o'quvchini qanoatlantiruvchi yechimni topish uchun nizoni chaqiruvchi sabablarni chuqur tahlil qilish va barchaning fikrlarini inobatga olishga asoslanadi. Bu usul tarafdorlari o'z maqsadiga boshqalar maqsadi orqali emas, balki

pedagogik nizoning eng oqilona yechimini topish evaziga erishishni xohlaydilar.

Ta'lim muassasida pedagog va o'quvchilar o'rtasida yuzaga keluvchi nizo "*butun jamoaga*" emas, balki "*tanlangan*" odamlargagina yomon ta'sir etishi mumkin. Bunday nizoni bir yo'la, katta hajmda uddalash, bartaraf etish mumkin emas. Bu nizoni bartaraf etishda pedagog oqilligi, adolatliligi, madaniy saviyasi bilan hamkorlikka intilishi kerak. Ya'ni, ushbu nizoli vaziyatda mavqaida emas, balki teng huquqiylik asosida yechimni topishi lozim. Masalan, bu jarayonda quyidagilar juda ham muhimdir: o'quvchi yoki o'qituvchini tan olishi; gapni bo'lmay tinglash; o'zga kishi sifatida tushuna olishni namoyish qilish; nizo jarayonidagi holatni o'zga pedagog yoki o'quvchi qanday qabul qilishi (tushunishi)ni anglash; muhokama qilinayotgan mavzuni aniq tasavvur qilish; mavzuga nisbatan umumiy qarashlarni hosil qilish; murosa qilinayotgan oqibatni aniqlash; nizo mazmunini yozib chiqish (tahlil) qilish; nizoni bartaraf etish uchun hamkorlikda yagona yo'l tanlash; hamkorlikda umumiy xulosa (murosa)ga kelish. Bunday yo'l mashaqqatli, ammo oqilona yo'ldir. Buning uchun tajriba kerak.

Hozirgi sharoitda o'qituvchi faqat o'z sohasini yaxshi bilibgina qolmay, balki yaxshi tashkilotchi, ruhshunos (psixolog) va tarbiyachi bo'lmog'i lozim. Buning uchun har bir o'qituvchi sotsiologiya, psixologiya, pedagogika, kasbiy etika fanlarini mustaqil egallashi kerak.

Guruh a'zolariga, har bir o'quvchining qalbiga yo'l topa bilish o'qituvchining ish faoliyatida asosiy ahamiyatga ega. Buni bilgan o'qituvchi o'z jamoasi ichida ta'lim jarayonida vujudga keladigan har xil nizolarni o'quvchi bilan, guruh o'quvchilari bilan birga, yuqoridagilarga chiqarmasdan o'zida hal qilishga qodir bo'ladi.

Bunday o'qituvchi o'z ishini to'g'ri tashkil qiladi, guruh oldiga qo'yilgan maqsad va reja topshiriqlarini o'z vaqtida muvaffaqiyatli bajaradi. Har bir nizoli vaziyatni pedagog bosiq, hovliqmasdan hal etishi kerak.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

- 1.Konfliktlarni boshqarish tartiblari.
- 2.Konfliktlarni boshqarish usullari.
- 3.Konfliktlarni rivojlanish dinamikasi.
- 4.Konfliktlarni hal qilishning umumiy qoidalari

GLOSSARIY

“PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYA” FANIDAN GLOSSARIY

Russkiy	Uzbeks kiy	Angliyskiy	Kommentarii na russkom yazike	Kommentarii na angliyskom yazike
Avtoritarni y rukovoditel	Avtorit ar raxbar	Authoritative head	Vse instruksii konstruktivniy dux, chetkie, yarkie, ostriie naviki	It sends all instructions to its employees in a business sense, clear, clear, sharp tone
Analiz	Taxlil	Analysis	- rassmotrenie, izuchenie chego-libo, osnovannoe na raschlenenii (mislenno, a takje chastichno i realnom) predmeta, yavleniya na sostavnie chasti, opredelenie vxodyayix v seloe elementov.	-consideration, the studying something based on a partition (mental, and also partially and real) a subject, the phenomenon on components, definition entering in whole the elements.
Aprobatsiya	Tajriba	Approbation	– ispitaniye s selyu podtverjdeniya togo ili inogo predpolozheniya v xode issledovaniya; opitnaya proverka.	- test for the purpose of acknowledgement of this or that assumption during research; skilled check.
Beseda	Suhbat	Conversation	- 1) voprosi-otvetniy metod privlecheniya slushateley k obsujdeniyu, analizu postupkov i virabotke nraivstvennix otsenok; 2) metod polucheniya informatsii na osnove verbalnoy (slovesnoy) kommunikatsii; 3) metod obucheniya.	- 1) a voprosi-reciprocal method of attraction of pupils to discussion, the analysis of acts and development of moral estimations; 2) a method of reception of the information on the basis of verbal (verbal) communications; 3) a training method.
Vzaimodeys tvie pedagogiche skoe	Birgali kda pedago gik	Interaction pedagogical	- lichnostniy kontakt vospitatelya i vospitannika, sluchayniy ili	- personal contact of the tutor and the pupil, casual or deliberate, private

			prednamerenniy, chastniy ili publichniy, dlitelniy ili kratkovremenniy, verbalniy ili neverbalniy, imeyuyiy sledstviem vzaimnie izmeneniya ix povedeniya, deyatelnosti, otnosheniy, ustanovok.	or public, long or short-term, verbal or nonverbal, mutual change of their behaviour having by a consequence, activity, relations, installations.
Vliyanie (v psixol.)	Ta'sir (psixologik jihatdan).	Influence (in psychol.)	– protsess i rezultat izmeneniya odnim chelovekom povedeniya, ustanovok, namereniy, predstavleniy, otsenok dr. cheloveka v xode vzaimodeystviya s nim.	- process and result of change by one - person of behavior, installations, intentions, representations, estimations of other person during interaction with it.
Vnutrennyaya sreda rebyonka	Bolaning ichki muhiti	Internal circle of the child	- sovokupnost osobennostey visshey nervnoy deyatelnosti, svoystv xaraktera, jiznennogo opita, nravstvennogo soznaniya, kompleksov, proyavlyayuyasaya v tipichnix dlya rebenka psixicheskix sostoyaniyax, reaksiyax i otnosheniyax k deystvitelnosti.	- set of features of the higher nervous activity, properties of character, life experience, moral consciousness, the complexes, shown in mental conditions typical for the child, reactions and relations to the validity.
Vozdeystvie pedagogicheskoe	Ta'sir	Influence pedagogical	- vliyanie pedagoga na soznanie, volyu, emotsii vospituemix, na organizatsiyu ix jizni i deyatelnosti v interesax formirovaniya u nix trebuemix kachestv i obespecheniya uspeshnogo dostijeniya zadannix seley.	- influence of the teacher on consciousness, will, emotions of students, on the organization of their life and activity in interests of formation of them demanded qualities and maintenance of successful achievement of the set purposes.
Vozdeystvie	Pedago	Influence	- vliyanie pedagoga na	- influence of the

pedagogicheskoe	gik ta'siri	pedagogical	soznanie, volyu, emotsii vospituemix, na organizatsiyu ix jizni i deyatelnosti v interesax formirovaniya u nix trebuemix kachestv i obespecheniya uspeshnogo dostijeniya zadannix seley.	teacher on consciousness, will, emotions vospituemix, on the organisation of their life and activity in interests of formation at them demanded qualities and maintenance of successful achievement of the set purposes.
Voobrajenie (fantaziya)	Tasavvur (hayoliy)	Imagination (imagination)	– psixicheskiy protsess, zaklyuchayuyasyya v sozdanii novix predstavleniy, misley i obrazov na osnove imeyuyasyya znaniy i opita.	- the mental process consisting in creation of new representations, thoughts and images on the basis of available knowledge and experience.
Vospitanie	Tarbiya	Education	eto otnositelnoe, osmyslennoe i selenapravlennoe vrazhivanie cheloveka v sootvetstviy so spetsifikoy seley, grupp i organizatsiy v kotorix ono osushchestvlyasyya.	is relatively, intelligent and purposeful cultivation of the person according to specificity of the purposes, groups and the organisations in which it is carried out.
Vospitanie umstvennoe	Ruhiy ta'lim	Education intellectual	– formirovanie intellektualnoy kulturi, poznavatelnix motivov, umstvennix sil, mishleniya, mirovozzreniya i intellektualnoy svobodli cheloveka. Vospitanie fizicheskoe – sistema sovershenstvovaniya cheloveka, napravlennoy na fizicheskoe razvitiye, ukrepleniye zdorov'ya, obespecheniye vysokoy rabotosposobnosti i virabotku potrebnosti	- formation of intellectual culture, informative motives, intellectual forces, thinking, outlook and an intellectual personal freedom. Upbringing physical - system of perfection of the person, directed on physical development, health strengthening, maintenance of

			v postoyannom fizicheskom samosovershenstvovanii. Vospitanie xudojestvennoe – formirovanie u vospitannikov sposobnosti chuvstvovat, ponimat, otsenivat, lyubit iskusstvo, naslajdatsya im, razvitie potrebnostey v xudojestvenno-tvorcheskoy deyatel'nosti i sozdanii esteticheskix sennostey. Vospitanie ekologicheskoe – selenapravlennoe razvitie u podrastayushchego pokoleniya vysokoy ekologicheskoy kulturi, vkluchayushchey v sebya znaniya o prirode i gumannoe, otvetstvennoe otnoshenie k ney kak k naivisshey natsionalnoy i obshchelovecheskoy sennosti.	high working capacity and development of requirement for constant physical self-improvement. Education art - formation at pupils of ability to feel, understand, estimate, love art; to enjoy it, development of requirements for is art-creative activity and creation of aesthetic values. Education ecological - purposeful development in rising generation of the high ecological culture including knowledge of the nature and the humane, responsible relation to it as to the highest national and universal value.
Vospitatelnaya rabota	O'quv ishlari	Educational work	– selenapravlyennaya deyatel'nost po organizatsii jiznedeyatel'nosti vzroslix i detey, stavlyayaya svoey selyu sozdanie usloviy dlya polnotsennogo razvitiya lichnosti.	- purposeful activity on the organisation of ability to live of adults and children, setting as the purpose creation of conditions for high-grade development of the person.
Vsestoronneye razvitie lichnosti	Shaxsni har tomonl ama rivojlan tirish	All-around development of the person	- 1) selostnoe i polnotsennoe razvitie vsekh sumnostnix sil cheloveka, yego sposobnostey i darovaniy;	- 1) complete and high-grade development of all intrinsic forces of the person, its abilities and

			2) гumanisticheskiy ideal vospitaniya, slojivshiysya v epoxu Vozrojdeniya v rusle kulturnogo dvijeniya gumanizma.	talents; 2) the humanistic ideal of the education which has developed in Renaissance in the tide-way of cultural movement of humanism.
Gotovnost rebyonka k shkole	Bolanin g maktab ga tayyorg arligi	Readiness of the child for school	- kompleksnoe ponyatie, v sostav kotorogo vxodyat lichnostnaya i intellektualnaya gotovnost, a takje dostatochniy uroven razvitiya zritelno-motornoy koordinatsii. Lichnostnaya gotovnost – nalichie motivov uchebnoy deyatel'nosti (nalichie jelaniya ne prosto poyti v shkolu, no i uchitsya, vipolnyat opredelenie, svyazannye s ucheboy obyazannosty), poznavatel'noe otnoshenie k vneshnemu miru, sformirovannost kommunikativnix sredstv i navikov, jelaniya obuchatsya; dostatochniy uroven emotsional'nogo i volevogo razvitiya psixiki. Intellektualnaya gotovnost – dostizhenie dostatochnogo dlya nachala sistematicheskogo obucheniya urovnya zrelosti poznavatel'nykh protsessov (vospriyatiya, pamyati, mishleniya, voobrazeniya, rechi), vladenie rebenkom znaniyami, umeniyami i navikami v ob'eme	- complex concept into which structure enter personal and intellectual readiness, and also a sufficient level of development of visually-motor coordination. Personal readiness - presence of motives of educational activity (desire presence not simply to go to school but also to study, carry out the certain duties connected with study), the informative relation to an external world, sformirovannost communicative means and skills, desire to communicate; sufficient level of emotional and strong-willed development of mentality. Intellectual readiness - achievement sufficient to start regular training of level of a maturity of informative processes

			standartnoy programmi doshkolnogo uchrejdeniya.	(perception, memory, thinking, imagination, speech), possession of the child of knowledge, skills in volume of the standard program of a kindergarten.
Deyatelnost	Faoliyat	Activity	– forma psixicheskoy aktivnosti lichnosti, napravlenaya na poznanie i preobrazovanie mira i samogo cheloveka.	- the form of mental activity of the person, directed on knowledge and transformation of the world and the person.
Didaktika	Didaktika	Didactics	- eto teoriya obrazovaniya, kotoraya predstavlyaet soboy chast pedagogicheskoy nauki.	is the theory of education which represents a part of a pedagogical science.
Didakticheskaya igra		Didactic game	– eto takaya kollektivnaya, selenapravlenaya uchebnaya deyatelnost, kogda kajdiy uchastnik i komanda v selom ob'edineni resheniem glavnoy zadachi i orientiruyut svoe povedenie na viigrish.	is such collective, purposeful educational activity when each participant and a command as a whole are united the decision of the main task and focuses the behavior on a prize.
Jiznedeyatelnost		Ability	- vnutrennyaya i vneshnyaya aktivnost lichnosti v konkretnix usloviyax.	to live - internal and external activity of the person in concrete conditions.
Zadacha pedagogicheskaya		Problem pedagogical	– osmislenie slojivsheysya pedagogicheskoy situatsii i prinyatie na etoy osnove resheniy i plana neobxodimix deystviy.	- judgement of the developed pedagogical situation and acceptance on this basis of decisions and the plan of necessary actions.
Znaniya		Knowledge	- eto otrajenie chelovekom	is reflexion by the person of the

			ob'ektivnoy deystvitelnosti v forme faktov, predstavleniy, ponyatiy i zakonov nauki.	objective validity in the form of the facts, representations, concepts and science laws.
Igra		Game	– odin iz vidov deyatel'nosti, znachimost kotoroy zaklyuchaetsya ne v rezultatax, a v samom protsesse. Sposobstvuet psixologicheskoy razryadke, snyatiyu stressovix situatsiy, garmonichnomu vklyucheniyu v mir chelovecheskix otnosheniy. Osobenno vajna dlya detey, kotorye cherez vosproizvedenie v igrovom protsesse deystviy vzroslix i otnosheniy mejdu nimi poznayut okruzhayushuyu deystvitelnost.	- one of the activity kinds, which importance consists not in results, and in the process. Promotes a psychological discharge, removal of stressful situations, harmonious inclusion in the world of human relations. It is especially important for children who through reproduction in game process of actions of adults and relations between them learn the surrounding validity.
Informatsionnye texnologii		Information technologies	– metodi i sredstva polucheniya, preobrazovaniya, peredachi, xraneniya i ispolzovaniya informatsii.	- methods and means of reception, transformation, transfer, storage and information use.
Kachestva lichnosti		Qualities of the person	– sovokupnost vsekh sotsialno i biologicheskikh obuslovlennix komponentov lichnosti, predopredelyayushix yey ustoychivoe povedenie v sos. i prirodnoy srede.	- set of all socially and biologically caused components of the person predetermining its steady behaviour in sos. And an environment.
Kollektiv (ot lat.		Collective	— gruppа lyudey, vzaimno vliyayushix	- group of the people mutually

collectivus — sobiratelniy)			drug na druga i svyazannix mejdu soboy obshnostyu sotsialno obuslovlennix seley, interesov, potrebnostey, norm i pravil povedeniya, sovместno vipolnyaemoy deyatel'nostyu, obshnostyu sredstv deyatel'nosti.	influencing against each other and connected among themselves by a generality of socially caused purposes, interests, requirements, norms and rules of the behaviour, in common carried out activity, a generality of means of activity.
Konstruirov anie (v pedagogike)		Designing(in pedagogics)	– sozдание novix didakticheskix materialov, novix form i metodov organizatsii pedagogicheskogo protsessa.	- creation of the new didactic materials, new forms and methods of the organisation of pedagogical process.
Kriteriy		Criterion	– priznak, na osnovanii kotorogo proizvoditsya otsenka, opredelenie ili klassifikatsiya chego-libo; mera sujdeniya, otsenki kakogo-libo yavleniya. Razrabotka kriteriev tex ili inix yavleniy v pedagogike predstavlyaet opredelennye trudnosti v silu togo, chto sam predmet pedagogiki slojen i mnogoobrazen v svoix proyavleniyax.	- a sign on which basis the estimation is made, definition or classification something; a measure of the judgement, what estimation-or the phenomenon. Working out of those criteria or other phenomena in pedagogics represents certain difficulties owing to that the subject of pedagogics is combined and diverse in the displays.
Kultura mishleniya		The culture of thinking	– stepen ovladeniya chelovekom priemami, normami i pravilami umstvennoy deyatel'nosti, virajayumayasya v umenii tochno formulirovat zadachi (problemi), vibirat optimalnie metodi	- degree of mastering by the person receptions, norms and the cerebation rules, expressed in ability precisely to formulate problems (problem), to

			(puti) ix resheniya, poluchat obosnovannie vivodi, pravilno polzovatsya etimi vivodami na praktike. Povishaet selenapravlennost, organizovannost, effektivnost lyubogo vida deyatelnosti.	choose optimum methods (ways) of their decision, to receive substantiated conclusions, correctly to use these conclusions in practice. Raises purposefulness, organisation, efficiency of any kind of activity.
Lichnost		The person	- chelovek kak uchastnik istoriko-evolyusionnogo protsessa, vystupayushiy nositelem sotsialnix roley i obladayushiy vozmozhnostyu vibora jiznennogo puti, v xode kotorogo on preobrazuet prirodu, obshchestvo i samogo sebya.	, the person as the participant of evolutionary process acting as the carrier of social roles and possessing possibility of a choice of a course of life in which course it will transform the nature, a society and itself(himself).
Lyubov k detyam		Love to children	– 1) polozhitelnoe emotsionalnoe otnoshenie k nim; spetsificheskaya deyatelnost po usileniyu lichnostnogo nachala v kazhdom rebenke, razvitiyu yego sposobnostey k samoopredeleniyu i samorealizatsii, samostoyatelnoy virabotke sistemi jiznennix sennostey i otnosheniy; 2) odno iz vajneyshix svoystv, neobxodimoe dlya cheloveka, izbirayushogo pedagogicheskuyu deyatelnost.	- 1) the positive emotional relation to them; specific activity on strengthening of the personal beginning in each child, to development of its abilities to self-determination and self-realisation, independent development of system of vital values and relations; 2) one of the major properties, necessary for the person selecting pedagogical activity.
Masterstvo pedagogiche		Skill pedagogical	- visokiy uroven ovladeniya	- high level of mastering by

skoe			pedagogicheskoy deyatelnostyu; kompleks spetsialnix znaniy, umeniy i navikov, professionalno vajnix kachestv lichnosti, pozvolyayushix pedagogu effektivno upravlyat uchebno-poznavatelnoy deyatelnostyu slushateley i osushchestvlyat selenapravlennoe pedagogicheskoe vozdeystvie i vzaimodeystvie.	pedagogical activity; a complex of special knowledge, skills, professionally important qualities of the person allowing to the teacher effectively to operate by uchebno-informative activity of pupils and to carry out purposeful pedagogical influence and interaction.
Metodi vospitaniya		Upbringing methods	sovokupnost naibolee obshix sposobov resheniya vospitatelnix zadach i osushchestvleniya vospitatelnix vzaimodeystviy.	set most the general ways of the decision of educational problems and realization of educational interactions.
Modernizatsiya	Modernizatsiya	Modernization	Protsess pedagogicheskogo obrazovaniya i obrazovatelnoy nauki na osnove obnovleniya perioda	Modernization of pedagogical process and pedagogical science on the basis of time requirements
Motivatsiya		Motivation	- dinamicheskiy protsess fiziologicheskogo i psixologicheskogo upravleniya povedeniem cheloveka, opredelyayushiy yego napravlennost, organizovannost, aktivnost i ustoychivost.	- dynamic process of physiological and psychological management by behaviour of the person, defining its orientation, organisation, activity and stability.
Mishlenie	Taffakaur	Thinking	– poznavatel'naya deyatelnost lichnosti, xarakterizuyushayasya obobshchennim i oposredovannim otrajeniem deystvitelnosti.	- the informative activity of the person characterised by generalised and mediated reflexion of the validity.

Mishlenie pedagogicheskoe	Pedagogik tafakkur	Thinking pedagogical	– opredelennoe videnie i ponimanie uchitelem uchenika, samogo sebya, okrujayushchego mira, vystupayushchee osnovaniem dlya vichleneniya i resheniya zadach v pedagogicheskom vzaimodeystvii.	- certain vision and understanding the teacher of the pupil, itself, the world around, acting as the basis for exarticulation and the decision of problems in pedagogical interaction.
Mishlenie prakticheskoe		Thinking practical	– vid mishleniya, svyazanniy s postanovkoy seley, virabotkoy planov, proektov v neposredstvennoy prakticheskoy deyatel'nosti i chasto razvertivayushchisya v usloviyax defitsita vremeni.	- the kind of thinking connected with statement of the purposes, development of plans, projects in direct practical activities and often developed in the conditions of deficiency of time.
Naviki	Malaka	Skills	- eto komponent prakticheskoy deyatel'nosti proyavlyayushchisya pri vipolnenii neobxodimix deystviy dovedyonnix do sovershenstva putyom mnogokratnix uprajneniy.	it is practical activities component shown at performance of necessary actions brought to perfection by repeated exercises.
Natsionalna model obrazovaniya	Ta'limn milliy modeli	Educational Model	Sistema obrazovaniya Respubliki Uzbekistana na osnove obnovlennogo zvuka pedagogicheskogo mishleniya radikalnix reform, uchebnie zavedeniya i personal podgotovili intellektualniy, duxovniy i нравstvenniy uroven razvitiya stran v sootvetstvii s urovnem teoretiko-metodologicheskogo i prakticheskogo naborom pedagogicheskix podxodov.	Theoretical and methodological, practical and pedagogical approaches to radical reforming of the education system in the Republic of Uzbekistan on the basis of up-to-date healthy pedagogical thinking, as well as bringing the cadres trained in the educational institutions to the level of developed countries at the

				level of intellectual, spiritual and ethical level.
Natsionalnaya model	Milliy model	Nationalmodel	«Natsionalnaya programma» sostavlyayet yadro vsey sistemi	A unified system that forms the core of the National Program of Personnel Training
Neprerivnoe obrazovanie	Uzluksiz ta'lim	Continuous education	Ssilka na osnove logicheskoy posledovatelnosti i prostoti, v zavisimosti ot slojnosti razrabotki i trebuyet odin shag selostnoy sistemi obrazovaniya	Integrated learning system consisting of interconnected and interconnected stages, connected by a logical sequence
Obobshchenie		Generalization	- perexod na bolee visokuyu stupen abstraksii putyom vliyavleniya obshix priznakov (svoystv, otnosheniy, tendensiy razvitiya i t.p.) predmetov rassmatrivaemoy oblasti; vlechyot za soboy poyavlenie novix nauchnix ponyatiy, zakonov, teoriy. O. obespechivaet mishleniyu slushateley opredelyonnost i posledovatelnost.	, transition to higher step of abstraction by revealing of the general signs (properties, relations, development tendencies, etc.) subjects of considered area; attracts behind itself occurrence of new scientific concepts, laws, theories. Generalization provides to thinking of pupils definiteness and sequence.
Obrazovaniye	Ta'lim	education	- eto sostavnaya chast i odnovremenno produkt sotsializatsii.	is a component and simultaneously a socialisation product.
Obuchenie	O'rgani sh	Training	- eto sovmestnaya, selenapravlenneya deyatel'nost uchitelya i slushateley v xode, kotoroy osushestvlyayetsya razvitiye lichnosti, yeyo obrazovanie i vospitanie.	is joint, purposeful activity of the teacher and students where course development of the person, its formation and education is carried out.

Pedagogicheskaya texnologiya	Pedagogicheskaya texnologiya	Pedagogical technology	- eto organizovannoe, selenapravlennoe, prednamerennoe pedagogicheskoe vliyaniye i vozdeystviye na uchebniy protsess.	is organized, purposeful, deliberated pedagogical influence and influence on educational process.
Pedagogicheskiy eksperiment	Pedagogicheskaya tajriba	Pedagogical experiment	- eto nauchno postavlenniy opit preobrazovaniya pedagogicheskogo protsessa v tochno uchitivaemiy usloviyax	is scientifically put experience of transformation of pedagogical process in precisely considered conditions
Poznavatel'naya aktivnost		Informative activity	– deyatelnoe sostoyaniye lichnosti, kotoroye xarakterizuyetsya stremleniem k ucheniyu, umstvennomu napryazheniyu i proyavleniyu volevix usiliy v protsesse ovladeniya znaniyami. Fiziologicheskoy osnovoy poznavatel'noy aktivnosti yavlyayetsya rassoglasovanie mezhdu segodnyashney situatsiyey i proshlim opitom. Razlichayut tri urovnya poznavatel'noy aktivnosti – vosproizvodimuyu, interpretiruyemyuyu, tvorcheskuyu.	- an active condition of the person which is characterized by aspiration to the doctrine, to intellectual pressure and display of strong-willed efforts in the course of mastering by knowledge. A physiological basis of informative activity is the mismatch between a today's situation and last experience. Distinguish three levels of informative activity – reproducing, interpreting, creative.
Prinsipi obrazovaniya	Ta'lim prinsiplari	Education Principles	Po obrazovaniyu molodejy v obrazovatel'nykh selyax prepodavaniya osnovnykh pravil, kotorye opredelyayut xarakter bazi	Guidelines for determining the basic character of education in accordance with educational objectives for young people

Razvitie	Rivojlan tirish	Development	- eto protsess kolichestvennix i kachestvennix izmeneniy, kotorie proisxodyat v anatomo-fiziologicheskom sozrevanii cheloveka, v sovershenstvovanii yego nervnoy sistemi i psixiki, a takje yego poznavatelnoy i tvorcheskoy deyatelnosti, v obogaщenii yego mirovozzreniya, nravstvennosti, obщestvenno-politicheskix vzglyadov i ubejdeniy.	is a process of numerous and qualitative changes which occur in anatomo-physiological maturing of the person, in perfection of its nervous system and mentality, and also its informative and creative activity, in enrichment of its outlook, morals, political sights and belief.
Razvitie lichnosti	Shaxs rivojlan tirish	Development of the person	- protsess zakonomernogo izmeneniya lichnosti v rezultate yee sotsializatsii.	- process of natural change of the person as a result of its socialisation.
Sistema	Tizim	system	Cledstvennaya svyaz mejdru obrazovatelnim sobitiem	A regulated, interdependent and influential pedagogical event
Sistema obrazovaniya	Ta'lim tizimi	Eeducational system	Razlichnie stepeni i vzaimnie svyazannie programmi neprerivnogo obrazovaniya i gosudarstvennie obrazovatelnie standarti, nezavisimo ot organizatsionno-pravovogo Tarlev vse sektora obrazovatelnix uchrejdeniy, organi upravleniya obrazovaniya i uchrejdeniya i organizatsii v ramkax sistemi konteynera	Integrated continuing education programs of varying degrees and directions, and the system of inclusive education, regardless of organizational and legal status, covering all sectors of educational institutions, education management bodies and their institutions and organizations
Sposobnosti	Kobiliyat	Abilities	- eto individualno-psixologicheskie osobennosti lichnosti,	are the individually-psychological

			otvechayumie trebovaniyam dannoy deyatelnosti i yavlyayumiesya usloviem uspehnogo yeyo vipolneniya.	features of the person who the requirements of given activity and being a condition of its successful performance.
Takt pedagogicheskiy	Pedagogik takt	Step pedagogical	– chuvstvo meri v povedenii i deystviyax uchitelya, vklyuchayumie v sebya vysokuyu gumannost, uvajenie dostoinstva uchenika, spravedlivost, viderjku i samoobladanie v otnosheniyax s detmi, roditelyami, kollegami po trudu.	- feeling of a measure in behaviour and actions of the teacher, including high humanity, respect of advantage of the pupil, justice, endurance and self-control in relations with children, parents, colleagues on work.
Texnologiya	Texnologiya	Technology	– sovokupnost metodov, protsessov i materialov, ispolzuemix v kakoy-libo otrasli deyatelnosti, a takje nauchnoe opisanie sposobov proizvodstva.	- set of methods, processes and the materials used in any field of activity, and also the scientific description of ways of manufacture.
Umenie	Malaka	Ability	- eto gotovnost soznatelno i samostoyatelno vipolnyat prakticheskie i teoreticheskie deystviya na osnove usvoennix znaniy.	is readiness meaningly and independently to carry out practical and theoretical actions on the basis of the acquired knowledge.

TARQATMA MATERIALLAR

Keys uslubi ta'rifi

Keys uslubi (ingl. Case method - keys-uslub, Case-study - keys-stadi, aniq vaziyat uslubi, vaziyatli tahlil uslubi) – real iqtisodiy, ijtimoiy va biznes-vaziyatlarning tavsiflaridan foydalangan holda talabalarda aniq ko'nikmalarni shakllantirish texnikasidir. Talabalar vaziyatni tahlil qilishlari, muammo mohiyatini tushunishlari, mumkin bo'lgan yechimlarni taklif etishlari va ularning eng yaxshilarini tanlashlari kerak.

Keyslar real vaziyatga yaqin bo'lgan materiallarga asoslanadi. Aniq vaziyatlar uslubi ("Case-study" uslubi) o'yinli bo'lmagan imitatsion faol o'qitish uslublari qatoriga kiradi.

"Case-study" uslubining maqsadi – talabalar guruhining umumlashgan kuchi bilan ishning aniq holatidan kelib chiqadigan vaziyatni, ya'ni aniq ish jarayonida namoyon bo'ladigan "Case"ni tahlil qilish, amaliy yechimlarini ishlab chiqish va ularni taqdimot etishdan iborat. Jarayonning tugashi – taklif etilgan variantlarni baholash va ularning ichidan eng samaralisini tanlashdir.

"Case-study" uslubi quyidagilarni nazarda tutadi:

- keysni talabalar tomonidan mustaqil o'rganish va muhokama qilish;
- auditoriyada o'qituvchi rahbarligida keysni birgalikda muhokama qilish;
- “muhokama jarayoni yechimga qaraganda muhimroq” tamoyiliga rioya etish (ushbu uslubning alohida xususiyati – real hayotdan olingan dalillar asosida muammoli vaziyatlar yaratishdir);

"Case-study" uslubi ijtimoiy-iqtisodiy hayotda vujudga kelgan haqiqiy holat (mezonlari)ni namoyish etadi. Hodisalar uslubi. Bu uslubning diqqat markazida axborot olish turadi.

Uslubning maqsadi — talabalarni mustaqil axborot izlashga, ularni axborotlar bilan ishlashga, to'plashga, tizimlashtirishga va tahlil qilishga o'qitishdir.

Talabalar keysni to'la bo'lmagan hajmda oladilar. Ma'lumot: "... bo'ldi" yoki "... yuz berdi" kabi yozma yoki og'zaki bo'lishi mumkin. Ishning bunday shakli ko'p vaqtni talab etsada, uni axborot olish hamda qaror qabul qilish jarayonining muhim qismini tashkil etadigan, amaliyotga taxminan yaqinroq, deb hisoblash mumkin.

Pedagogik vaziyatli masalalarni yechishga qaratilgan – keyslar

Darhaqiqat, O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimovning Vazirlar Mahkamasi 2015 yilning asosiy yakunlari va 2016 yilda O‘zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan majlisidagi “2016 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko‘taradigan yil bo‘ladi” ma‘ruzasida mamlakatimizda fan va texnologiyalar modernizatsiyasi borasida amalga oshirilayotgan tub islohotlar samaradorligini oshirish, respublika ijtimoiy hayotining har bir sohasi va jabhasini rivojlantirish hamda yoshlarni mamlakatimiz taraqqiyotini ta‘minlashga keng jalb etish, ularning iqtidori, ilmiy salohiyati va shijoatidan unumli foydalanish; iqtidorli va qobiliyatli yoshlarni ilmiy tadqiqot ishlariga yo‘naltirish, zamonaviy texnika va texnologiya, axborot-kommunikatsion madaniyatni puxta o‘zlashtirgan, murakkab va keng ko‘lamli vazifalarni hal etishga qodir bo‘lgan bilimli, yetuk yosh mutaxassislarni tarbiyalashga ko‘maklashish; yoshlar o‘rtasida o‘zaro ilmiy-ijodiy hamkorlik muhitini, do‘stlik aloqalarini rivojlantirish, o‘zaro fikr-mulohaza va tajriba almashishlari uchun sharoit yaratib berish masalalariga katta urg‘u berilgan.

Ayniqsa, O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2015 yil 28-maydagi “Malakali pedagog kadrlar tayyorlash hamda o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi muassasalarini shunday kadrlar bilan ta‘minlash tizimini yanada takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida” qabul qilgan Qarorida zamonaviy fikrlovchi pedagogik kadrlar tayyorlashga, ta‘lim jarayonida ilg‘or pedagogik uslub (“Case-study” uslubi, loyihalar uslubi, hamkorlikda o‘qitish, “amaliy o‘yin”, interfaol ta‘lim uslubi va boshqalar) va axborot –

kommunikatsiya texnologiyalari, shuningdek, elektron ta‘lim resurslari va multimedia taqdimotlaridan foydalanishni yo‘lga qo‘yishga alohida e‘tibor qaratilishiga urg‘u berilgan.

Amaliy yo‘naltirilgan, ko‘nikma va malakalarni mustahkamlovchi uslublar o‘z xususiyatlariga ko‘ra innovatsion hisoblanadi. Ularga: tashkiliy-faoliyatli o‘yinlar (TFO‘), ishchan va rolli o‘yinlar, personallarning muloqoti, ijodiy ishlar, psixotexnika, roli trening, “Case-study” va boshqalar kiradi. “Case-study” – aniq iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatlarning tavsifidan foydalangan holda o‘qituvchilarda aniq ko‘nikmalarni shakllantirish texnikasidir.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida faoliyat ko‘rsatayotgan yoshlar mustaqil fikrlaydigan, muammoli vaziyatlarda mustaqil qarorlar qabul qila oladigan

bunday vaziyatlarni to'g'ri baholab, ulardan chiqib keta oladigan, sifatlarga ega bo'lishlari zarur.

Yoshlarda ana shunday sifatlarni o'quv-tarbiya jarayonida pedagogik vaziyatli masalalarni yechishga qaratilgan – keyslardan foydalanilgan mashg'ulotlarda shakllantirish va rivojlantirish mumkin.

Keys — biror tashkilotdagi qandaydir aniq real vaziyatning yozma tavsifidir. Undan foydalanish mobaynida talabalardan vaziyatni tahlil qilish, muammoning mohiyatini ko'rib chiqish, mumkin bo'lgan variantlarni taklif etish va ulardan eng maqbulini tanlash so'raladi.

Vaziyat — voqealar to'plami boshlanishini insonning qabul qilishi va faoliyatiga ochiladigan hayotiy sharoit va holatlari o'tishining bir amalligi va takrorlanmasligidir.

Pedagogik vaziyat – tarbiyachi o'zining kundalik hayotida duch kelgan va yechim talab etiladigan pedagogik masalalarni tug'dirgan dalil, hayotiy tarixdir. Bir xil pedagogik vaziyatlar ko'p uchraydi, ular talabalarning harakatlarini tahlil etish jarayonida pedagogik masalalarni tezlikda ifodalash, ularni yechish va bu vaziyatlarni yo'q qilish imkoniyatini beradi. Boshqa turdagi vaziyatlar kam uchraydigan murakkab, takrorlanmaydigan, o'zining yechimi uchun uzoq vaqt talab etadigan, ba'zan esa, umuman yechilmaydigan vaziyatlar bo'lishi mumkin.

“Case-study”ning asosiy maqsadi – turli vaziyatli, shu jumladan, pedagogik vaziyatli masalalarni hal qilish mobaynida o'quvchilarning konseptual sxema va modellaridan amaliy foydalanish malakalarini, shuningdek, muammolarni guruhviy tahlil qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini ishlab chiqarish orqali bilimlarini mustahkamlashdan iboratdir.

“Case-study” uslubi ta'lim texnologiyasi sifatida

“Case-study” uslubidan o'qitishning kasbga yo'naltirilgan texnologiyasi sifatida foydalanish algoritmlash qiyin bo'lgan murakkab jarayon hisoblanadi. Shunday bo'lsada, uni rasman quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

- talabalarni keys matni bilan tanishtirish;
- keysni tahlil qilish;
- keysni muhokama qilish, munozara, taqdimot;
- munozara ishtirokchilarini baholash;
- munozarani yakunlash.

Talabalarni keys matni bilan tanishtirish va keysning navbatdagi tahlili, ko'pincha, uning muhokamasidan bir necha kun oldin amalga oshiriladi va talabalarning mustaqil ishi kabi joriy etiladi; bunda

tayyorgarlikka ajratilgan vaqt keysning turi, uning hajmi va murakkablik darajasiga ko'ra aniqlanadi.

Ushbu bosqichda keys bilan umumiy ishlash sxemasini quyidagicha amalga oshirilishi mumkin: dastlab keysning asosiy muammolarini aniqlash va yechish uchun taqdim etilganlarning qaysi birlari muhimligini tushunish; keysning vaziyatli kontekstiga kirish, uning asosiy ta'sir etadigan (harakatdagi) shaxslari kimligini aniqlash, tahlil uchun zarur dalillar va tushunchalarni ajratish, masalani yechish mobaynida qanday qiyinchiliklar paydo bo'lishini tushunish; keyingi bosqich tadqiqot uslubini tanlashdan iborat. Uncha katta bo'lmagan keyslarning muhokamalari o'quv jarayoniga kiritilishi va talabalar ular bilan bevosita dars davomida tanishishlari mumkin. Bunday holda, eng muhimi, keys o'tkazilishi rejalashtirilgan kursning nazariy qismi talabalar tomonidan to'liq o'zlashtirilgan bo'lishidir. Agar talabalar keyslar bilan dastlabki tanishishda ularning tahliliga tizimli yondashsalar, u holda keyslar ustida ishlash yuqori samara beradi.

Keysni yechish mobaynida quyidagi ketma-ketlikni amalga oshirish mumkin:

1. Keysni tahlil etishda foydalanish uchun nazariy konsepsiya va yondashuvlarni yodga tushirish maqsadida o'quv predmetining mos bo'limlaridan tayanch g'oyalarni yozib chiqish.

2. Keys haqida umumiy tasavvur olish uchun uni tez o'qib chiqish.

3. Keysga qo'yilgan savollarni diqqat bilan o'qib chiqish va savollar tushunarli ekanligiga ishonch hosil qilish.

4. Qo'yilgan savollarga aloqasi bo'lgan barcha omillar yoki muammolarni diqqat bilan belgilangan holda keys matnini qayta o'qib chiqish.

5. Keys bilan ishlaganda, ko'rib chiqilishi zarur bo'lgan g'oya va konsepsiyalar muammolar bilan qanday munosabatda ekanligini o'ylab ko'rish.

Keyslar bilan ishlashning umumiy qoidasi – “chegaradan tashqaridagi” axborotdan foydalanish mumkin emas !!! Masalan, agar talaba vazifada berilgan ta'lim muassasasi haqida gazetada o'qigan bo'lsa, u holda bu dalillardan foydalanish mumkin emas, chunki qaror qabul qiluvchi menejer o'rnidagi talaba vaziyatni modellashtiradi va faqat vazifada berilgan ma'lumotlarga egadir. Ba'zan aksincha, ya'ni talabaga aniq bozor vaziyatlaridan olingan dalillarni qo'shish imkoniyati beriladi. Bunday hollarda talabaning aql-zakovati va materialning egallaganligi e'tiborga olinishi zarur.

Keysni muhokama qilish talabalar oldiga savollar qo'yishni, ularni bahs-munozaraga tortishni ko'zda tutadi. Savollar avvaldan tayyorlanadi va talabalarga keys matni bilan birgalikda beriladi.

Vaziyatni ishlab chiqishda o'qituvchi faol va passiv holatni egallashi mumkin, ba'zan esa, ishlab chiqishning "dirijyori", ba'zan bahs-munozaraning yakuni bilan chegaralanishi mumkin. Keysning muhokamasini tashkil etishda, odatda, ikki uslubdan foydalaniladi. Birinchisi, an'anaviy Garvard uslubi deyilsa, ikkinchisi esa, uning borishida talabalar vaziyatni rasmiy holda og'zaki baholaydigan va tavsiya etilgan keysning tahlilini, o'zlarining yechimlarini va tavsiyalarini va boshqacha aytganda - taqdimotlarini taklif etadigan shaxsiy yoki jamoaviy so'rovlardan iborat uslubdir.

"Sase-study" uslubida bahs-munozara markaziy o'rinni egallaydi. Undan, odatda, talabalar yetarli darajada bilim olgan va mustaqil fikrlashga erishgan, o'zlarining fikrlarini asoslaydigan, isbotlay oladigan paytlarida foydalanish maqsadga muvofiq. Bahs-munozarada "Aqliy hujum"dan foydalanish alohida o'rin tutadi. Bu uslub uchta fazadan iborat: birinchi faza, psixologik tortinchoqlikdan, eskilikdan, kulgiga qolishdan, muvaffaqiyatsizlikdan va qo'rquv holatidan qutulish; bu fazaning asosiy vazifasi – talabalarni tinchlantirish va o'zini erkin tutishga imkoniyat berish. Ikkinchi faza - bu hujum. Bu fazada o'quvchilarning turli-tuman g'oyalari o'rtasida to'qnashuv hosil etiladi. Uchinchi fazada - muammolarning muqobil yechimlarini topish maqsadida taklif etilgan g'oyalar munozara orqali ijodiy tahlil qilinadi.

Taqdimot yoki natijalarni taqdim etish "Sase-study" uslubining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Rasman keysdan foydalanib, mashg'ulot olib borayotgan o'qituvchi o'qitishning muqobil ketma-ketligini ikki qismda: mashg'ulotga tayyorgarlik (talabalarga uyga vazifa berish, vazifani bajarish muddatini aniqlash, talabalarni baholash tizimi bilan tanishtirish, mashg'ulotlarning texnologik modelini aniqlash, maslahatlar o'tkazish) va auditoriyada vaziyat ustida ishlash (o'qituvchining kirish so'zi; asosiy masalani qo'yish, talabalarni kichik guruhlariga (4-6 nafardan) ajratish, talabalarining kichik guruhlardagi ishlarini tashkil etish va ma'ruzachilarni aniqlash, kichik guruhlardagi qarorlarning taqdimotlarini tashkil etish, umumiy munozarani tashkil etish, o'qituvchining umumlashtiruv jarayonidagi chiqishi; uning vaziyatni tahlil qilishi, o'qituvchi tomonidan talabalarni baholashi) kabilarni o'tkazishi mumkin.

Keys o'qituvchiga o'qitishning ixtiyoriy bosqichida va turli maqsad (predmetni o'qitishda, imtihon va sinov o'tkazishda, mustaqil ishlarni tashkil etishda va hokazo)larda foydalanish imkoniyatini beradi.

Keys – uslubi oliy ta'lim muassasalarida o'qitilayotgan fanlar bo'yicha talabalarining bilimini sinashga mo'ljallangan bo'lib, undan rejalashtirilgan imtihon va sinovlarda ham foydalanish mumkin. O'tkaziladigan imtihon (yoki sinov) oldidan talabalarga keys-vazifa uyga

vazifa sifatida berilishi mumkin. Bunday holda, talabalar uyda taqdim etilgan keys-vazifani sinchiklab tahlil etishi va unda berilgan vaziyatga qo'yilgan savollarga mos javoblarni yozgan holda o'qituvchiga hisobot ko'rinishida topshirishi lozim.

Keysni yechayotgan talabalarga uslubiy ko'rsatmalar

1. O'z nuqtai-nazaringiz asosida mustaqil ravishda keysni ishlab kelganligingiz va uni asoslab bera olishingizni ko'rsating!

2. Mustaqil ta'lim topshirig'ini topshirish mobaynida, imkon qadar, sizni kuzatib turgan tengqurlaringizga e'tibor qilmang. Natija uchun ishlang!

3. Faol bo'ling, o'zingizni ko'rsating. Agar hamma bilgan narsalarni ham yashirsangiz, sizning qanday bilimga ega ekanligingizni ob'ektiv baholash imkoni bo'lmaydi. Shu bilan birgalikda, faqat boshingizni irg'atib, tasdiqlab jimgina turishingiz orqali o'qituvchi va do'stlaringiz sizning vazifa bo'yicha nuqtai nazaringiz qanaqa ekanligini ko'ra olmaydilar, albatta. Shuning uchun o'zingizning nuqtai nazaringizni ifodalashga uyalmang, lekin haddan tashqari serg'ayrat va tajovuzkor ham bo'lmang.

4. Tanqidni o'zingizga og'ir olmang. O'z fikringizni aniq tushuntiring. Nuqtai nazaringizni asoslang va uni himoya qiling. Lekin uni, faqat sizniki bo'lganligi sababli, nima bo'lsa ham isbotlashga urinmang.

5. Vaqt boshqaruvini yoddan ko'tarmang. Har bir vazifani bajarish muddati chegaralangan. O'z resurslaringizni muqobil taqsimlashga harakat qiling.

6. Jamoada ishlashga qodir va tayyor ekanligingizni ko'rsating. Bu sizning bilimingizni baholashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Talabalarning jamoaviy munozaradagi xatolari

1. Doimiy jim turish – odatda, bunday talabalar o'qituvchining e'tiboridan qolib ketishi mumkin. Sizga shu kerakmi?

2. Tajovuzkorlik, shovqinli xulq – bunday xislatlar, odatda, guruh ishini buzadi, bu albatta talabaning bilimini baholashda foyda bermaydi.

3. Mas'uliyatni boshqaga o'tkazish – masalani hal etish, ma'ruza qilish, javob berish va shu kabi vazifalarni bajarishda faqat boshqa talabalarni ko'rsatishga odatlanganlar, unutmangki o'qituvchi va do'stlari oldida o'zlari to'g'risida yaxshi fikr tug'dira olmaydilar.

4. Faqat baho uchun harakat qilish – shunga amin bo'lingki, ekspertlar (o'qituvchi, faol talabalar), o'zi haqida ular ko'z o'ngilarida yaxshi fikr qoldirmoqchi bo'lgan talabalarni tushunadilar. Shuning uchun bunday sharmandalikni kechirib bo'lmaydi. Tabiiy bo'ling.

5. Haddan tashqari asabiylashish – hammaga ravshanki, baholash jarayoni hech kimga yoqmaydi, lekin shunga ishonish kerakki, ekspertlar (o‘qituvchi va faol talabalar, ishlab chiqarish korxonalarining xodimlari) – muayyan tajribaga ega. Ular talabalarda qanday qobiliyat borligini yetarlicha aniqlay oladilar. Siz qancha g‘ayrat qilayotganligingizni tushunadilar.

Keysni yechayotganda nimani esda saqlash kerak?

1. Shartlarning tahlilini. Diqqat bilan keysda qo‘yilgan shartlar bilan tanishing. Belgilangan (15-20 daqiqa) vaqtdan ortiq vaqt sarflamang. Dastlab asosiy fikr va tayanch g‘oyalarni qog‘ozga belgilagan holda tez o‘qib chiqing. Keysni yechish mobaynida doim shartga qaytish va ularni aniqlash imkoniyati bo‘ladi.

2. Vazifalarni taqsimlashni. Agar keysni siz guruhda yechishingiz zarur bo‘lsa, u holda kim qanday masalani hal qilishini taqsimlab olish zarur. “Bizning fikrimizcha, mazkur masalani bu talaba bajara oladi”, degan so‘zlar bilan tashabbusni o‘zingizga oling. Guruh bilan keys yechishda tipik rol, asosan, - tashkilotchi, ekspert (bilimli odam, sodda gapiradigan odam), generator (yangi g‘oya beradigan), tanqidchi, bajaruvchi (echim natijalarini tayyorlashga javobgar odam)dir.

3. Natijalarni rasmiylashtirishni. Natijalarni rasmiylash tirishga qancha vaqt qolganligini bilish uchun vaqtga qarab turing. Yirtiq va qoralangan qog‘ozlarga bitilgan natijalarni hech kim ko‘rmaydi, shuning uchun, albatta, uni yaxshilab tayyorlang. Uni tayyorlashda chizma va grafiklardan me‘yorida foydalaning.

4. Natijalarni taqdim etishni. Agar natijalarni siz taqdim etishingiz zarur bo‘lsa, nima gapirishingiz haqida taxminiy chizmani belgilang. Natijani juda hijjalashga urinmang! Ovozingizga e‘tibor bering, dadil va ishonch bilan gapirishga harakat qiling.

Pedagogik keyslarni yechish uslubiyoti

Odatda, insonda fikrlash zarurati, uning oldida yangi muammo, yangi holat, yangi maqsad paydo bo‘lganda vujudga keladi. Masalan, shunday holat haydovchida avtomobilining dvigateli noma‘lum sabablarga ko‘ra ishlamay qolib, yo‘lda to‘xtab qolgan vaziyatda bo‘ladi. Haydovchining dvigatelni o‘t oldirish va manbalari haqidagi bilimlari yetarli bo‘lmaganligi tufayli, u dvigatelni o‘t oldirishga qiynaladi. Bunday paytda odamning fikri yordamga kelishi kerak bo‘lgan (xotira shunday qiladi) nostandart vaziyat vujudga keladi. Bu holatda, yangi maqsad paydo bo‘lib, unga erishishga ma‘lum vosita va usullar zarur bo‘lsa-da, ular yetarli bo‘lmaydi. Bunday

vaziyatlar muammoli deb ataladi. U, aniq bo'lmagan va kam anglangan tasavvurlar vaziyatni yaxshilab o'ylab ko'rish zarurati haqida signal berayotgan vaqtda, faoliyatda paydo bo'ladigan qiyinchilik(to'siq)larda ro'y beradi. Uni anglash jarayonida bir vaziyatdan, yechish uchun ancha yaqin, lekin yechilmagan boshqa vaziyatga o'tish sodir bo'ladi. Uni hal qilish uchun, ma'lumni noma'lumdan ajratgan holda, muammoli vaziyatni tahlil qilib chiqish lozim. Natijada muammo, yechimni izlash masalasi qo'yilgan masalaning mavqeini, olingan ma'lumotlar (ma'lum va noma'lumlar) esa, fikr maqsadga yo'naltirilgan, ungacha ma'lum bo'lmagan yanada yangi shartlar va talablar aniqlanadigan masala mavqeini oladilar. Bu yangi dalillar masalani yechishga yordam beradigan ko'rsatmalardan iborat bo'lib qolishi mumkin. Vaziyat (masala)ning savollarini ifodalashga bog'liq ravishda, uning yechimini izlash yo'nalishi ham aniqlanadi.

Keyslarni hal etishda mos yo'nalishlarga doir savollar quyidagicha bo'lishi mumkin:

1) vaziyat (masala)ni tahlil qilish ("Ma'nosi nimada?", "Nima uchun ...muhim?", ".....nima uchunligini tushuntiring", "....qanday, tushuntiring" va hokozo);

2) tahlil (xulosa) ("....(dalil va hodisalar)ning kuchsiz va kuchli tomonlari nimada?");

3) farazni olg'a surish ("...vaziyatning rivojlanishini tasavvur qiling", "Agar bo'lsa, nima bo'ladi?", "Agar bo'lsa, qanday holat ro'y beradi?");

4) boshqalarning nuqtai nazarlarini qarash ("Sizning fikringizcha, boshqalar qanday hisoblaydilar?");

5) avval egallangan bilimlarni faollashtirish ("..... qanday ta'sir qiladi?", "Bu nima bilan aloqador?", "Tavsifini bering (tavsiflang)", "Misol keltiring", ".....hayotda qanday qo'llash mumkin?", "....qaysi yo'sinda foydalanish mumkin?");

6) dalillarni va aksi dalillarni ("Qanday dalillarni "Tarafdor" va "Qarshi" keltirish mumkin? O'zingizning fikringizni asoslang", "Echimning "Tarafdor" va "Qarshi" dalillarini ayting");

7) taqqoslash — qarama-qarshi qo'yish ("..... va orasida qanday farq mavjud?", "Shunga o'xshash qanday vaziyatlar bo'lishi mumkin?", "O'xshash natijalarni taqqoslang");

8) turli yechimlar izlash ("Yana qanday yechimlar bo'lishi mumkin?", "Qanday o'xshash holatlar bo'lishi mumkin?");

9) baholash va uning asoslanishi (".... moslik o'rnating").

O'quv vaziyatlari va ularni yechish yo'nalishlarini tushunishga mos masalaning o'z o'rnida qo'yilishi orqali yengillashadi. Bevosita u yoki bu savollarga bog'liq ravishda yechimni izlash yo'nalishi aniqlanadi.

Quyida aniq vaziyat(masala)larni hal etish uslubiyotiga doir namunalarni ko'rib chiqamiz.

1-vaziyat. Ikki yosh ona ko'chada bolalar bog'chasiga qatnaydigan o'z qizlarining xulq-atvorlari haqida bir-birlari bilan o'rtoqlashmoqda: "Mening qizim juda faol, mustaqil o'sayaptimi, demak undan so'rash kerak, deb o'ylayman", Ikkinchi ona: "Mening qizim hali ham bola. Katta bo'lgandan keyin hamma narsani o'zi sekin-asta qilishga o'rganadi".

Vazifa. har ikkila onaning o'z qizlari tarbiyasiga yondashuvini taqqoslang.

Izoh. Ushbu muammoni hal etish uchun tarbiyaning turli usullarini tahlil qilish va bolaning faolligi hamda uning mustaqil bo'lishining ahamiyati haqidagi his-tuyg'uning erkin rivojlanishi tengdoshlarinikidek ekanligi ma'lum-ku, axir. Oshirib yuborilgan talablar bolalar tomonidan har doim ham bajarilavermaydi. Birinchi o'rinda shaxsiy qiziqish qoladi.

Bolaning rivojlanishini faollik va qiziquvchanlik oldinga tomon harakatlantiradi. Onalarning bunday gaplari o'z bolalari bilan turlicha usulda muloqot qilishlaridan guvohlik beradi. Bir holatda, qiz his-tuyg'ulik, iliqlikni sezmasligi mumkin, buning oqibatida uni "qulflanganlik" yoki befarqlik, balki, qandaydir qo'pollik tomonga harakatlanishiga olib keladi. Boshqa holatda esa bolada mustaqillik, mas'uliyatlik rivojlanmaydi.

2-vaziyat. Tadqiqotchilarning fikricha, agar qulog'i kar bolalar so'zlashishga o'rgatilsa, u holda 3 yildan so'ng ularning ko'pgina faoliyat turlari va psixik jarayonlarida kechikish kuzatiladi; mazmunli-rolli o'yinlarga zarurat paydo bo'lmaydi, fikrlashining rivojlanishi kechikadi.

Vazifa: nima uchun bevosita shu yoshda bolada ko'pgina faoliyat turlarida kechikish hosil bo'ladi?

Yechish. Ushbu savolga javob berganda, nutqning rivojlanishi haqidagi savol bilan bog'lash kerak. Agar bola kar bo'lib tug'ilgan bo'lsa, u holda u o'z-o'zicha gapirishni o'rgana olmaydi, chunki u boshqalarning nutqini eshita olmaydi va tovushlarni aytilish jarayonini sezmaydi. Uni gapirishga, boshqa (eshitishdan tashqari) analizatorlar tizimini (sezish, ko'rish va hokazo) qo'shib, maxsus o'rgatish kerak. Teskari aloqa zarur. Bunday o'qitishni 3 yoshgacha boshlash kerak, chunki bola nutqi rivojlanishning senzitivlik davri 1,5-3 yoshga to'g'ri keladi. Bolada nutqiy muloqotli talabni shakllantirish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Nutqni egallash so'zlarni, predmet va atrofda dunyo hodisalarining obrazlari bilan bog'lagan holda, ularning ma'nosini o'zlashtirish asosini yaratadi. Bolaning psixik rivojlanishi pedagoglarning sa'yi-harakatlari nafaqat nutqqa o'qitishga, balki uni rivojlanishining boshqa tomonlari: predmetli faoliyat, jismoniy, sensorli rivojlanishiga yo'naltirilgan bo'lsagina muvaffaqiyatli amalga oshiriladi.

Eslatma. Senzitivlik (lot. Sensus - sezgi, his qilish, bilish) — odamdagi, bo‘layotgan hodisalarga (ko‘tarinki ruhda sodir bo‘ladigan), odatda, yuqori xavotirlanganlik, yangi vaziyatdan qo‘rquvda kechadigani sezuvchanlikning tabiatli xususiyatidir. Senzitiv insonlarga jur‘atsizlik, uyatchanlik, ta’sirchanlik, bo‘lgan yoki bo‘ladigan hodisalarga uzoq vaqt hayajonlanishga moyillik, o‘zini to‘la qimmatga ega bo‘lmagan deb sezish xosdir. Senzitivlik organik sabablar(nasl)dan ham, tarbiya xususiyatlaridan ham kelib chiqishi mumkin.

3-vaziyat. Fransuz psixologi A.Peron tomonidan taklif etilgan vaziyatni ko‘rib chiqamiz. Sayyoramiz halokatga uchradi deb, faraz qilaylik. Buning natijasida, aholining katta yoshlilari vafot qilib, yer yuzida faqat kichik yoshdagi bolalar qoldi. Lekin, barcha moddiy ne‘matlar saqlanib qolgan bo‘lsin.

Vazifa: bu holda insoniyatga, uning tarixiga nima bo‘lar edi? Bolalarning psixik rivojlanishi qanday kechar edi?

Izoh. Ushbu muammoni yechish uchun jamoaviy-tarixiy tajribani ta’lim va tarbiya yordamida uzatishning muhimlik farazini o‘rtaga tashlash lozim.

Yechish. Insoniy shajara to‘xtamasa ham, insoniyat tarixi uziladi. Moddiy ne‘matlar va ma’naviy madaniyat qolsa ham, ulardan bolalar foydalana olmaydilar, ularni qadr-qimmatiga yetarli darajada yeta olmaydilar, chunki kattalarning tajribasi kichik avlodga faollikda uzatilishi zarur. Jamoat-tarixiy tajribani uzatish ta’lim va tarbiya yordamida amalga oshirilishi kerak.

4-vaziyat. Bolalar bog‘chasining o‘rta guruhiga shu kunga qadar bolalar bog‘chasiga qatnamagan 4 yoshli Xurshid qabul qilindi. Xurshid mashinachasini o‘ynab bo‘lgandan keyin uni xona o‘rtasida qoldirib ketdi.

Vazifa: ushbu vaziyatda tarbiyachi qanday yo‘l tutishi kerak?

Yechish. Bunday vaziyatda tarbiyachi bolaning bog‘chada yangiligini inobatga olishi zarur. U hozircha bolalar bog‘chasining tartib-qoidalarini bilmaydi. Buning ustiga, uning bezovtalanishini ham inobatga olish darkor. Tarbiyachi Xurshidga asta-sekinlikda, tushunarli qilib, bolalar bog‘chasidagi tartib-qoida haqida gapirib berishi lozim, so‘ngra ochiq ko‘ngillik bilan: “Kel, sen bilan mashinachani turadigan joyi, ya’ni uning garajiga olib borib qo‘yamiz”, deyishi kerak. Shunda bola xohish bilan tarbiyachi qo‘ygan talabni amalga oshiradi.

5-vaziyat. Keyingi gal, doimiy bolalar bog‘chasining ushbu tarbiyachisi guruhiga qatnaydigan 4 yoshu 2 oylik Munira, rasm chizib bo‘lganidan so‘ng, qalamlarini ham, rasm daftarini ham ish o‘rni (ya’ni, stol)da qoldirib ketdi. Odatda, Munira har doim tarbiyachining

ogohlantirishisiz, o'zining narsalarini o'zi yig'ishtiradi. Bu gal, u tashqariga chiqib aylanishga shoshilganligi tufayli shu vaziyat yuzaga keldi.

Vazifa: bunga o'xshash vaziyatlarda tarbiyachi qanday yo'l tutishi lozim?

Yechish. Albatta, tarbiyachi Munira tomonidan yo'l qo'yilgan xatolikdan taajjublanadi. Unga guruhdagi tartib-qoidani qayta eslatib qo'yishi lozim. Bunday vaziyat(masala)larni va ularning yechimlarini taqqoslash foydadan holi bo'lmaydi. Bunday turdagi aniq-amaliy masalalarning to'g'ri javoblarini ko'plab masalalarni hal etish jarayonida olish mumkin. Shu bilan, bu kabi vaziyatlardan chiqish uslub hamda yo'llari haqidagi axborotlar to'planadi. Masalalarni yecha turib, bolalarning aniq hayotiy vaziyatlarni his-tuyg'ulik va ratsional darajada tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirish lozim. Shuningdek, vaziyatlarda ishtirokchilar bilan birgalikda:

a) har bir aniq holatni anglab olishga yordam beradigan bola rivojlanishi haqidagi yangi axborotni olish;

b) hayotiy vaziyatlarga o'zining shaxsiy reaksiya (ta'sirlanish)larini yaxshiroq tushunish kabi qayg'urish ko'nikmalari hisobiga takomillashadi. Vaziyatga qayg'urish usulidan foydalanishning umumiy algoritmi quyidagicha bo'lishi mumkin:

I. Boshlang'ich ta'sirlanish darajasi.

A. Vaziyat tavsifini o'qing va o'qiganlaringiz bo'yicha o'zingizning tasavvurlaringizni gapirib bering.

B. O'zingizning shaxsiy hayotiy tajribangizga asoslanib, o'zingiz boshlang'ich ta'sirlanishingizni tushuntirishga yordam beradigan jihatlarini tavsiflang.

II. His-tuyg'ulik ta'sirlanish darajasi.

A. O'zingizni ushbu vaziyatning ishtirokchisi sifatida his qilishga harakat qiling.

B. Birin-ketin o'zingizni vaziyat ishtirokchilarining har biri o'rniga qo'yib ko'ring.

V. Baholashda ehtiyot bo'ling: tanbeh bermang, ayblamang. Faqat sezganingizni tavsiflang.

III. Ratsional anglash darajasi.

A. Vaziyatning tavsifidagi asosiy tayanch holatlarni aniqlang.

B. Adabiyotlarda mavjud bo'lgan shunga o'xshash muammolar bo'yicha mos ilmiy axborotlar bilan tanishib chiqing.

V. Olingan axborotlardan faqat qaralayotgan vaziyatni tushunish uchun foydalaning. Vaziyatda ularning har birining harakatini oldindan aytib ko'ring. Harakatlarni ayblashdan qoching. O'zingizda mavjud bo'lgan

barcha axborotlardan foydalanib vaziyatning yechimi bo'yicha bir necha variantni taklif qiling.

G. Ushbu yoki shunga o'xshash vaziyatlarda siz qanday harakat qilishingiz mumkinligini o'ylab ko'ring. Bevosita shunday harakat qilishingizga sizning hayotiy tajribangizdagi qanday omillar ta'sir qilgan?

Axborot. Ko'p yillar mobaynida o'tkazilgan ilmiy-tadqiqot ishlarining natijalariga asoslangan holda shuni aytish mumkinki, agar katta yoshdagi kishilar bolalarining harakatlarini qattiq nazorat qilib, ularning mustaqil harakatlarini rag'batlantirma salar, u holda ular gapga kiradigan, "odamovi", passiv, befarq va erkin muhitda tarbiyalanayotgan bolalarga nisbatan kam faol bo'lib qoladilar. Keyingi toifadagi bolalar, odatda, ancha qiziquvchandir lar. Bolalarning xulq-atvori qanday shaklda rag'batlantiriladigan bo'lsa, ularning shu tomonga og'ib ketishlari hayotiy tajribalarda o'z tasdig'ini topgan.

6-vaziyat.

1. Bahodan foydalanmagan holda, faqat olingan axborotlarga ko'ra, tarbiyachi bolalarning mustaqil harakatlarini rag'batlantir maydi gan vaziyatda, 5 yoshli Quadratning harakatlarini tushuntirib bering. Tarbiyachi Quadratdan boshqa bolalar chizayotgan narsani chizishni talab qiladi. Quadrat gapga kiradigan, "qulflangan" va kam qiziquvchan bo'lib qoldi.

Vazifa: quyidagi fikrlar bo'yicha siz nima deysiz?

- a) nima uchun bu holat sodir bo'ldi?
- b) tarbiyachi qanday rol o'ynadi?
- v) Quadratga ota-onalarining ta'siri haqida nima deyish mumkin?
- g) Quadratning xulq-atvori o'zgarishiga tengdoshlarining ta'siri qanday bo'lishi kerak?
- d) bu o'zgarishlarda Quadratning shaxsiy roli qanday?

Axborotning ikkinchi qismidan foydalangan holda vaziyatga boshqa tomondan qaraymiz. Berilgan mavzu bo'yicha rasm chizayotgan bolalarga tarbiyachi mehribonlik bilan munosabatda bo'lgan. Quadratga bu yoqar edi. Lekin u, tarbiyachi barcha vazifalarni bajargan boshqa bolalarni maqtayotganini sezdi. Shundan so'ng u, hamma bolalar singari gapga quloq soladigan bo'lib, o'zining xulq-atvorini o'zgartirdi.

2. Shu axborotning o'zidan tarbiyachining harakatlarini ham tahlil qilishda foydalanish mumkin. Faraz qilaylik, u yosh pedagog. Pedagogik o'quv yurtlaridagi o'quv mashg'ulotlarda, talabalarga bolalar bilan ishlash mobaynida imkoni boricha, ularga ijod qilish uchun ko'proq vaqt va erkinlik berish zarurati o'rgatiladi. Boshqacha bo'lishi ham mumkin, rahbariyat uni guruhda tartib bo'lgani uchun maqtayotganidir. Ota-onalar bolalarining chizgan rasmlari bilan zavqlangandirlar. Balki tarbiyachining guruhdagi xulq-

atvoriga atrofdagi ijtimoiy muhit ta'sir qilgandir. Olingan axborotga ko'ra vaziyatda ishtirok etayotgan personajlarning xulq-atvorlarini oldindan aytib berish mumkin. Masalan, yuqorida keltirilgan personajlar Quدراتning va tarbiyachining boshqa vaziyatlarda harakatlarini aniqroq aytib berishga yordam beradigan qo'shimcha ma'lumotlar topishga urinib ko'ring. Noto'g'ri tanlangan tarbiya usuli Quدراتning odamovi, passiv, befarq, hech narsaga qiziqmaydigan bo'lishiga olib keldi. Agar Quدراتning rasm chizishidagi mustaqil bajargan harakatlari rag'batlantirilganda edi, kelajakda undan, masalan, dizayner chiqishi mumkin bo'lardi.

Vazifa. Olingan ma'lumotlarga ko'ra yana qanday oldindan aytib berishlarni amalga oshirish mumkinligi haqida o'ylab ko'ring. Hayotiy tajribaning ahamiyati. Quدرات, tarbiyachi va o'zingizning hayotiy tajribangizni nazarda tutgan holda bunday vaziyatlardagi harakat yo'lini modellashtering. Sizning hayotiy tajribangiz qanday darajada va qanday qilib, sizning harakatingiz(xulq-atvoringiz)ga ta'sir etadi? Aniq-amaliy masalalarni hal qilish yetarlicha murakkab ish: balki, u yoki bu hodisaning rivojlanishiga ta'sir etadigan umumiy qonuniyatlarni bilmaslik oqibatidagi xatolardir. Maxsus tuzilgan o'quv masalalarni yechishda o'quvchilarda bilim, ko'nikma butunlay boshqacha shakllanadi. V.V.Davidov shunday deydi: "...o'quv masalaning muhim tabiati o'quvchilar tomonidan aniq-xususiy masalalarning ba'zi sinflarini yechishning nazariy umumlashgan usulini egallashga xizmat qiladi. O'quvchilar oldiga o'quv masalani qo'yish – ularni barcha mumkin bo'lgan xususiy va aniq shartlarning variantlarida uni umumiy yechish usuliga yo'llashni talab etadigan vaziyatga kiritish demakdir".

Shunday qilib, o'quv masalalarini hal etish uchun, o'quvchi aniq-amaliy masalalarni yechishning umumiy usullarini egallagan bo'lishi kerak. Masalan, "Bola o'zining o'yinidan keyin o'yinchoqlarini yig'ishtirmagan bo'lsa, tarbiyachi unga nisbatan qanday yo'l tutishi zarur?". Bunday masalani hal etish uchun hodisaning barcha mumkin bo'lgan sabablarini, bolaning shaxsiy-psixologik xususiyatlarini va vaziyatni tahlil qilib chiqish, ya'ni, bola guruhda yangimi? Uning psixik holatining qandayligini va ushbu vaziyatning joyi va kun tartibidagi vaqti, oldingi va keyingi faoliyat tabiati, bolaning sog'lig'i va shu kabilarni tahlil qilish kerak. Mazmunli tahlilga vaziyatning asosiy tavsiflari, ularning o'zaro aloqadorligi va o'zaro bog'langanligini qo'shish, vaziyatning har bir parametrining o'zgarishi, qolgan parametrlarga qanday ta'sir etishini kuzatish, ular qanday bog'liqlikda ekanligini aniqlash lozim. Barcha vaziyatlarda tarbiyachi e'tiborli bo'lishi, bola shaxsini hurmat qilishi, bolaga xulq-atvor qoidalariga rioya etishni o'rgatgan holda, masalani konstruktiv hal etishi, bolaning zo'riqlashlarini nazorat qilishi va rag'batlantirishi kerak. Ta'kidlash lozimki,

har bir aniq-amaliy masala, uning mazmunli tahlilini amalga oshirish va yechishning umumiy usulini topish uchun o'quv masalaga o'tkazilishi mumkin. O'quv masalani yechish, vaziyatlarni o'zgartirish, qaralayotgan masalalarning shartlari va munosabatlarini aniqlashlarni qamrab olgan o'quv harakatlar yordamida amalga oshiriladi. Vaziyatning mazmunli tahlilini ko'rgazmali qilish uchun, modellashtirishning grafik yoki belgili shaklidan o'quv harakatlar sifatida foydalanish juda muhimdir.

Model va modellashtirish o'quv harakatlari:

- o'rganilayotgan hodisani eng umumiy va muhim munosabatlarini aniqlash va belgilash usuli;
- ichki berk munosabatlarni o'rganish uchun tashqi tayanch;
- hodisa va dalillarni umumiy munosabatga keltirish vositasi;
- ko'rgazmali shakl sifatlarida foydalanilishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, ijodiy fikrlash negizida, haqiqiy dunyoni bilish asosida modellashtirish amali yotadi.

O'quv modellashtirish jaryoni quyidagi to'rt bosqichdan iborat:

1. Ob'ektni o'rganish, muammo, masala va savollarni ifodalash.
2. Ob'ekt modelini yaratish.
3. Yaratilgan modelni tadqiq etish va model tilida muammoni yechish.
4. Tadqiqot natijalarini dastlabki ob'ektga ko'chirish. Bosqichlarning eng muhimi, ikkinchisi — ob'ekt modelini yaratish hisoblanadi. O'quvchining masalani qo'yishi va uni yechishini ko'rib o'taylik. Odatda, har qanday masala muammoli vaziyatda, ya'ni faoliyatda qandaydir qiyinchilik jaryonida (iste'mol bilan uni qanoatlantirish imkoniyati orasidagi qarama-qarshilik) paydo bo'ladi. Agar ushbu qarama-qarshilikni o'quvchi sezsa va uni yo'qotishni xohlasa, u holda unda: noaniqlik, vaziyatni yechish holati, faol fikriy faoliyatni keltiradigan muammoli holat paydo bo'ladi.

O'quvchilar muammoli vaziyatni, uning tarkibiy qismlarini va ular orasidagi bog'lanishlarni sinchkovlik bilan tahlil qiladilar. O'quvchi, muammoli vaziyatning tahlil qilingan shart va aloqalarini tartibga keltirib, ma'lumlarni noma'lumlardan ajratadigan masalani ifodalaydi. So'ngra, tilning belgili tizimidan foydalanib, masalaning modelini tuzadi va shundan keyin, murakkab modeldan sodda modelga o'tgan holda, uni yechadi.

Shunday qilib, masala muammoli vaziyatni modellashtirish jarayonining natijasi sifatida paydo bo'lishi mumkin, lekin boshqa tomondan (masalalar to'plamidan, o'qituvchidan) mustaqil tuzilgan va berilgan bo'lishi mumkin. uni egallashi, tushunishi - o'ziniki qilib olishi, qabul qilishi kerak. Buning uchun quyidagilar zarur:

- alohida shartlarning ifodalanishini o'zgartirish;
- bir xil so'z(ta'rif)larni boshqasi bilan almashtirish;
- masalaning alohida qismlari o'rnini almashtirish va hokazo.

Bu amallar masalani ancha soddalashtirishga yordam beradi. Boshqacha aytganda, masalani qabul qilishda o'quvchilar o'zining muammoli vaziyatini ko'radilar. Modellash yordamida bir muammoli vaziyatdan boshqasiga o'tish uni sekin-asta yechish imkoniyatini beradi. O'quv masalani yechishning umumiy usulini o'zlashtirgandan so'ng, o'quv materiallarini mustahkamlash uchun aniq-amaliy masalalarning bir nechtasini yechish maqsadga muvofiq. Turlilalar turli o'quv amallarini talab etadi, jumladan: psixologik vaziyatlarni yechish ketma-ketligi. Vaziyatda qarama-qarshilikni aniqlash (muammo). Vaziyat ma'lumotlarini tartibga keltirish, masalani ifodalash. Berilgan vaziyatning elementlarini ajratish. Masalaning sharti va savollarini qisqacha yozish (ishtirokchilarni ajratish, ularning harakati, o'zaro ta'siri va hokazo) Harakat. Modellash. Vaziyat, model, chizmalar va hokazolarni tuzish. Masala shartlarini aniqlashtirish. Umumlashgan (o'quv) masalani tuzish. Masalaning tahlilini o'tkazish. Vaziyat (masala)ni psixologik tahlil qilish. Vaziyatga qayg'urish uslubi. Masala savolining ifodalanishiga bog'liq holda yechimni izlash. Psixologik bilimlarini faollashtirish (umumiy yoki va hokazo). - u yoki bu hodisalarning qonuniyatlarini aniqlashtirish, psixologik asoslar berilishi zarur bo'lgan masalalar;

- bolaning mos harakatlari bo'yicha uning yoshini rivojlanishini aniqlashni talab qiladigan masalalar;
- to'g'ri javobni izlash yo'lini aniqlashni talab etadigan masalalar;
- bolaning ishi motivini tushunishga oid, ya'ni pedagogik muloqot qila olish, o'zaro munosabatlarni to'g'ri tuza olishni talab etadigan masalalar;
- ilmiy va bolalarni kuzata olish ko'nikmalarini talab etadigan masalalar;
- bolaning psixik rivojlanish xususiyatlarini kuzatish, ya'ni pedagogik ko'ra olish, tarbiyaviy ta'sir yo'llarini belgilash ko'nikmalarini, pedagogik xatolarni eslatib turishni talab etadigan masalalar;
- o'quv ta'riflarning muhim alomatlarini anglashga doir masalalar.

Masalalarni yechish algoritmlari quyidagicha bo'lishi mumkin:

- ma'lumotlarni taqqoslash;
- shartni tartibga keltirish, taqqoslash sohasini qisqartirish;
- mavjud aloqalar va qonuniyatlarni ajratish;
- mavjud bilimlarni faollashtirish;
- olingan ma'lumotnomalardan masala yechishda foydalanish;
- masalaning yakuniy yechimini izlash;
- o'zini-o'zi nazorat qilish.

Yoshlar psixologiyasini o'rganishda nafaqat vaziyatlarni yechish, balki ularni tuzish ham muhim hisoblanadi. Bu hayotiy va o'quv vaziyatlarni anglash bo'yicha yagona ijodiy jarayonning ikki tomonidir.

Tuzilgan masalalar didaktik tomondan umum qabul qilingan talablarga mos kelishi lozim.

1. O'qish uchun ahamiyatlilik, muhimlilik. Ushbu talabni amalga oshirish uchun psixologiya masalalarining mazmunini o'rganilayotgan material bilan yaqindan bog'lash, psixologiya qonunlarini ko'proq tushunishga imkoniyat berish, o'rganishning istiqbolini ochib berish, ya'ni o'qitishning rivojlantiruvchi vazifalarini ta'minlash, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, tadqiqotning psixik uslublarining ob'ektiv ekanligini birin-ketin ochib berishga imkoniyat berishidir.

2. Masalaning o'quv yangiligi. Bu talab o'quv masalani yechish jarayonida shu kunga qadar ma'lum bo'lmagan va shunday ko'rinishda amaliyotda uchramagan qandaydir sifat jihatidan yangilikni ochishni ko'zda tutishidir.

3. O'quv masalalarning salmog'i. Masalalarni saralashda e'tiborni ko'proq ularni yechishning bir necha variantlari mavjudligiga qaratish lozim. Bu, o'z o'rnida qo'yilgan muammoni mustaqil hal etish va yetarlicha bilimlar darajasida ishlash imkoniyatini beradi.

4. O'quv masalalarning qiziqarliligi. Bu talab quyidagilarni ko'zda tutadi:

a) psixologiya tarixidan, buyuk psixolog olimlarning hayoti va faoliyatidan olingan dalillardan foydalanish;

b) masalalarning mazmunida hayotiy vaziyatlarni aks ettiradigan ilmiy qoidalarga mos kelmaydigan va chalg'itadigan fikrlardan foydalanish;

v) mazmuni va shakli bo'yicha qiziqarli bo'lgan kundalik hayotda va amaliyotda uchraydigan, natijalari amaliy qiymatga molik bo'lgan masalalarni qo'yish.

5. Masalaning rivojlantiruvchi, tarbiyalovchi tabiati. Masalaning yechimi, mazmuni o'quvchilar psixologiyasining rivojlanishiga imkoniyat berishi kerak.

6. Masala mazmunining amaliy faoliyat bilan aloqadorligi.

Masalalarni yechish amaliy tajriba orttirishga imkon beradi. Shu maqsadda masalalar yoshlar psixologiyasining turli bo'limlarini o'ziga qamrab olgan holda eng tipik hayotiy vaziyatlarni aks ettirishi kerak.

Masalaga qo'yiladigan talablar:

1. Har qanday masalada murakkablik mavjud bo'ladi va uni yengib chiqish lozim. Bu psixologik masalada — aniq bir ob'ektning noma'lum tabiatining mavjudligidir.

2. Masala matni shart va savollardan tashkil topadi. Bu komponentlarni taqdim etish shakllari turlicha bo'lishi mumkin. Ko'pincha, masalaning matni yakunlanadigan savol, o'ziga masalani yechish uchun zarur bo'lgan muhim holat shartining bir qismini olishi mumkin.

3. Masalaning qo'yilishi turli shakllarda psixologik masala (vaziyat)ning yechimini izlash yo'nalishini aniqlashi lozim.

4. Masala sharti — u yoki bu ob'ekt (yoki ob'ektlar)ning qandaydir tabiati (yoki tabiatlari) ma'lum bo'lmagan hayotiy psixologik vaziyat (o'tkazilgan tajriba, kuzatish va hokazo)ning tavsifidir. Ma'lum va noma'lum tabiatlar turlicha bo'lishi mumkin. Agar masalaning shartida, uni yechish uchun ma'lumotlar yetarlicha bo'lmasa, u holda zarur qo'shimcha ma'lumotlarsiz yechib bo'lmaydi. Yoshlar psixologiyasini muvaffaqiyatli egallash uchun mustaqil ravishda masalalar tuzishni o'rganish zarur, ya'ni:

a) berilgan shartlarning mazmun va mohiyatini ifodalovchi savollarni tuzish;

b) berilgan savolga masalaning shartini ifodalash;

v) berilgan masalaga teskarisini tuzish;

g) yechilgan bir aniq-amaliy masala asosida, unga o'xshash boshqa masala tuzish;

d) rasmlarga qarab masala tuzish.

Yosh psixologiyasining butun bir bo'limi yoki mavzusini aks ettiradigan vazifalar va savollar tizimini tuzish bo'yicha mashq qilish maqsadga muvofiq. Masalan, "3 yoshli bola shaxsining rivojlanishi" mavzusi o'rganilgandan so'ng, ko'proq darajada "3 yil inqiroz" tushunchasining muhim belgilarini aks ettiradigan masalani tuzib ko'rishga harakat qilish zarur.

YAKUNIY NAZORAT SAVOLLARI

1-bilet:

1. Pedagogik konfliktologiya fanining maqsad va vazifalari.
2. Konfliktologiyaning fan sifatida yuzaga kelish tarixi.
3. G‘azab va qahr. G‘azab qo‘zg‘ashining sabablari.

2-bilet:

1. Konfliktlarning namoyon bo‘lish shakllari va turlari.
2. O‘quvchilar va tengdoshlar orasidagi konfliktlar.
3. Konfliktidan qochish taktikasi.

3-bilet:

1. Pedagogik konfliktologiyaning ilmiy asoslari.
2. Konfliktogenlar turlari.
3. Konfliktlarni boshqarish usullari.

4-bilet:

1. Nizo turlari.
2. O‘qituvchilar o‘z faoliyatlarida o‘quvchilarning dars intizomi bilan bog‘liq bo‘lgan muammolar.
3. Konflikt signallar va ularni tahlil qilish usullari.

5-bilet:

1. Pedagogik konfliktologiyaning ilmiy-tadqiqot metodlari.
2. Konfliktogenlar haqida tushuncha.
3. Pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda oila.

6-bilet:

1. Nizolarning yuzaga kelishidagi shart-sharoitlar.
2. G‘azabdan o‘zini tinchlantirish usullari.
3. Jamoadagi konfliktni boshqarish tartiblari.

7-bilet:

1. Konfliktidagi agressiya va zo‘ravonlik.
2. O‘quvchilar o‘rtasidagi nizolarni hal qilish uchun pedagogning yondashuvi.
3. Konfliktlarni boshqarishda axborotning roli.

8-bilet:

1. Konfliktlarni boshqarishda axborotning roli.
2. Jamoadagi konfliktni boshqarish tartiblari.
3. Nutqiy mahorat pedagogik konfliktlarni bartaraf etish manbai sifatida.

9-bilet:

1. Konfliktlarning namoyon bo‘lish shakllari va turlari.
2. Tana zabonini konflikt vaziyatlarda qo‘llash borasidagi asosiy tamoyillar.
3. Konflikt signallar va ularni tahlil qilish usullari

10-bilet:

1. Pedagogik konfliktologiyaning boshqa fanlar bilan aloqadorligi.
2. O‘quvchilar o‘rtasidagi nizolarni hal qilish uchun pedagogning yondashuvi.
3. Nizo turlari.

11-bilet:

1. Konfliktologiyani boshqa fanlar bilan aloqadorligi.
2. Tana zabonini konflikt vaziyatlarda qo'llash.
3. G'azabdan o'zini tinchlantirish usullari.

12-bilet:

1. Pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda kommunikativ qobiliyat
2. Konfliktlarning psixologik jihatlari.
3. Konfliktidan qochish taktikasi.

13-bilet:

1. Mehnat jamoasida vujudga kelishi mumkin bo'lgan konfliktlar.
2. Konfliktli vaziyatlarda g'azabni boshqarish.
3. Konfliktlarni boshqarish tartiblari.

14-bilet:

1. Konfliktlar va ularning turlari.
2. Pedagogik konfliktologiyani ilmiy asoslari.
3. Konfliktning inson hayotidagi ahamiyati.

15-bilet:

1. Konfliktogenlarning turlari.
2. O'quvchilar va tengdoshlar orasidagi konfliktlar
3. Konflikt signallarini aniqlash va ularga qarshi choralar ko'rish.

16-bilet:

1. Agressiya va zo'ravonlik haqida tushuncha.
2. Konfliktlarning psixologik jihatlari.
3. Tana zaboni haqida umumiy tushuncha.

17-bilet:

1. Konfliktlar va ularning turlari.
2. Pedagogik konfliktologiyani ilmiy asoslari.
3. Konfliktologiyani boshqa fanlar bilan aloqadorligi.

18-bilet:

1. Konfliktogenlar haqida tushuncha.
2. O'zgani anglash va o'zini anglatish qoidalari.
3. Pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda pedagogik hamkorlik.

19-bilet:

1. Nizo haqida tushuncha.
2. Konfliktlarning psixologik jihatlari.
3. G'azabdan o'zini tinchlantirish usullari.

20-bilet:

1. Agressiya va zo'ravonlik haqida tushuncha.
2. Konfliktologiyani ilmiy asoslari.
3. Nizolarning yuzaga kelishidagi shart-sharoitlar.

21-bilet:

1. Pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda nutqiy mahorat.
2. G'azab va qahr o'rtasidagi farqlar.
3. Konfliktning inson hayotidagi ahamiyati.

22-bilet:

1. Konfliktologiyaning ilmiy-tadqiqot metodlari.
2. O'qituvchining konfliktlarni boshqarishdagi roli.
3. Konfliktlarni boshqarishda kommunikativ qobiliyatning ahamiyati.

23-bilet:

1. Konfliktlarni boshqarish tartiblari va metodlari.
2. Pedagogik konfliktologiya fanining maqsad va vazifalari.
3. Konfliktologiyaning fan sifatida yuzaga kelish tarixi.

24-bilet:

1. Pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda pedagogik hamkorlikning roli.
2. Jamoadagi konfliktni boshqarish tartiblari.
3. Nizo haqida tushuncha.

25-bilet:

1. Konfliktlarni rivojlanish dinamikasi va uning pedagogik jarayonlarga ta'siri.
2. Mehnat jamoasida konfliktlarni boshqarish usullari.
3. O'quvchilarda agressiyani boshqarish va konfliktlarni hal qilish yo'llari.

1-Mavzu; Pedagogik konfliktologiya fanining maqsad va vazifalari. Pedagogik konfliktologiyaning ilmiy asoslari. Pedagogik konfliktologiya fanining ilmiy-tadqiqot metodlari.

2-Mavzu: Pedagogik konfliktologiyaning fanlar bilan aloqadorlikda rivojlanishi.

Konfliktologiyaning fan sifatida yuzaga kelish tarixi. Pedagogik konfliktologiyaning boshqa fanlar bilan aloqadorligi. Konfliktlarning namoyon bo'lish shakllari va turlari

3-Mavzu: Konflikt inson hayotining ajralmas tarkibi sifatida: konfliktogenlar.

Konfliktogenlar haqida tushuncha. Konfliktogenlar turlari. Konfliktning inson hayotidagi ahamiyati.

4-Mavzu: Nizo, uning mazmuni va turlari.

Nizo haqida tushuncha. Nizo turlari. Nizolarning yuzaga kelishidagi shart-sharoitlar. Shaxs toiflari va ularning xislatlari.

5-Mavzu: Konflikt signallari.

Konflikt signallari haqida ma'lumot. Konflikt g'oliblik strategiyasi. Konfliktidan qochish taktikasi.

6-Mavzu: Agressiya va zo'ravonlik haqida tushuncha. Uning mohiyati. Agressiya va zo'ravonlik haqida tushuncha. Konfliktidagi agressiya va zo'ravonlik.

O'z agressiyasini yengish usullari.

7-Mavzu: Konfliktli vaziyatda g'azab va qaxr

Konfliktli vaziyatda g‘azab. G‘azab va qahr. G‘azab qo‘zg‘ashining sabablari. G‘azabdan o‘zini tinchlantirish usullari. Jahl va g‘azabni jilovlash bo‘yicha 10 foydali maslahat

8-Mavzu: O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi nizolarning o‘ziga xos xususiyatlari

O‘qituvchilar o‘z faoliyatlarida o‘quvchilarning dars intizomi bilan bog‘liq bo‘lgan muammolar. Muammoli xulq-atvorning motivlari. Pedagog ketma-ketlikdagi 5ta vazifani bajarish yo‘llari.

9-Mavzu: Konfliktli vaziyatlarni hal etishda oilaning ro‘li

Pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda oila. Oila – jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir.

Oila funksiyalari.

10-Mavzu: Jamoadagi konflikt va uni yechimga olib kelish yo‘llari

Jamoa – ijtimoiy munosabatlar va yagona ijtimoiy faoliyat asosida birlashgan guruh va uning o‘ziga xosligi. O‘quvchilar va tengdoshlar orasidagi konfliktlar. Mehnat jamoasida vujudga kelishi mumkin bo‘lgan konfliktlar. Jamoadagi konfliktni boshqarish tartiblari.

11-mavzu: Pedagogik konfliktologiyada tana zaboni

Tana zaboni haqida umumiy tushuncha. Tana zabonining yetti doirasi. Tana zabonini to‘g‘ri anglamaslik oqibatlar. Tana zabonini konflikt vaziyatlarda qo‘llash borasidagi asosiy tamoyillar.

12-Mavzu: Muomala madaniyati va to‘g‘ri muloqot qoidalari

Muomala madaniyati va muloqot qoidalari. Muomalada samimiyat. Nayrang va yolg‘onni fosh etish sirlari. Nutqiy mahorat pedagogik konfliktlarni bartaraf etish manbai sifatida.

13-Mavzu: O‘zgani anglash (eshitish) va o‘zini anglatish qoidalari

Pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda pedagogik hamkorlik. O‘zgani anglash va o‘zini anglatish qoidalari.

14-Mavzu: Konfliktlarni boshqarish tartiblari va usullari

Pedagogik nizolarni boshqarish va bartarafqilish. Tarkibiy-tashkiliy usullar.Strategik usullar.

15-Mavzu: Konfliktlarni bartaraf etishda “Men-tasdiqlar” (Men-murojaat) usuli

Konfliktlarni bartaraf etishda “Men-tasdiqlar” (Men-murojaat) usuli. Konfliktlarni boshqarish usullari.

1. “Bolalar kulgusi” kinojurnali mazmunini tahlil etish.

"Bolalar kulgusi" – bu bolalarga quvnoqlik, kulgi va hayotiy saboqlarni taqdim etuvchi kinojurnal bo‘lib, asosan qisqa va mazmunli epizodlardan tashkil topgan. Uning asosiy maqsadi – kichik yoshdagi tomoshabinlarni tarbiyalash, ularga turli xil xulq-atvor qoidalarini hazil va oson tushunarli

shaklda etkazish. Kinojurnal o'ziga xos uslubi, badiiy yechimlari va pedagogik yondashuvi bilan bolalar orasida mashhurdir.

Asosiy mavzular va g'oyalar

1. **Bolalarning kundalik hayoti:** Kinojurnal bolalarning maktabda, oilada va ko'chada boshidan o'tkazgan voqealarini aks ettiradi. Ularning quvonchlari, tushunmovchiliklari va yengil hazilga sabab bo'lgan vaziyatlar asosiy e'tiborda bo'ladi. Bu mavzular bolalar uchun o'ziga xos va tanish bo'lib, ular bilan oson bog'lanish imkonini beradi.

Misol: Bir epizodda o'quvchi darsni yaxshi o'zlashtirishi uchun o'zi va do'stlariga qiziqarli tarzda saboq o'rgatadi, bu esa qiziqarli va kulgili voqealarga olib keladi.

2. **Hazil orqali tarbiya:** Hazil asosida qurilgan voqealar tarbiyaviy maqsadni ko'zlaydi. Kulgili vaziyatlar orqali bolalarning noto'g'ri xatti-harakatlari aks ettiriladi va ularning oqibati namoyon qilinadi. Shu tariqa bolalar uchun kerakli saboqlarni berish osonlashadi.

Asosiy saboqlar:

- Rostgo'ylik va halollikning qadri.
 - Do'stlik va bir-birini qo'llab-quvvatlashning ahamiyati.
 - Oiladagi hurmat va kattalarga bo'lgan e'tibor.
 - Mas'uliyat va o'z vaqtida ish qilishning foydasi.
3. **Fantaziya va realizm uyg'unligi:** Kinojurnalda bolalar hayoti bilan bog'liq bo'lgan real vaziyatlar fantaziya bilan uyg'unlashtiriladi. Ayrim epizodlarda bolalar o'z orzu va tasavvurlariga berilib, "qahramon", "ilm-fan olimi" yoki "kashfiyotchi" bo'lishni tasavvur qiladi. Bu esa ularning tasavvuri va ijodkorligini rag'batlantiradi.

Misol: Bir epizodda bola maktabdan keyin uyga vazifasini bajarishga kirishadi, lekin uni fantastik sarguzashtga aylantirib, do'stlari bilan kashfiyotlar qilganday tasavvur qiladi.

4. **Muloqot va o'zaro munosabatlar:** Bolalar orasidagi ijtimoiy muloqot va o'zaro munosabatlarning ahamiyati doimiy mavzu sifatida o'rin oladi. Ular bir-birlariga yordam berish, noto'g'ri tushunchalarni to'g'rilash va hamkorlikni o'rganadi. Bu orqali kinojurnal bolalarga ijobiy jamoaviy xulq-atvorni o'rgatadi.

Kinojurnalning badiiy jihatlari

1. Vizual tasvirlar:

- Yorqin va rang-barang tasvirlar bolalar diqqatini jalb qiladi.
- Har bir epizod sodda, ammo jozibali sahnalar orqali ko'rsatib beriladi.
- Kulgili yuz ifodalari va harakatlar tasvirning jonli chiqishiga xizmat qiladi.

2. Dialoglar va ovoz effektlari:

- Dialoglar sodda, hazilomuz va bolalarning kundalik nutqiga moslashtirilgan.
- Ovozni ishlatishda hayajonli va kulgili effektlar qo'shib, epizodlarni yanada zavqli qiladi.

3. Musiq:

- Musiqalar va jingle'lar tomoshabinni epizodga jalb qilish va kayfiyatni ko'tarishga xizmat qiladi.
- Kulgi va hazil uyg'unlashgan lahzalarda dinamik va qiziqarli musiqa ishlatiladi.

Jamiyatga bo'lgan ta'siri

Kinojurnal nafaqat bolalarga, balki kattalar uchun ham ahamiyatlidir. Bolalarning hayoti orqali kattalarning noto'g'ri yondashuvlari, tarbiyadagi xatolari yoki bolalar bilan muloqotdagi muammolar ham yumor orqali ko'rsatib beriladi. Shu orqali jamiyatda tarbiya va oila haqida muhim fikrlar uyg'onadi.

Pedagogik yondashuv

- 1. O'rganishga rag'batlantirish:** Har bir epizod bolalarni bilishga, o'rganishga va yangilikka intilishga undaydi. Film orqali bolalar o'z qiziqishlarini kengaytirishi mumkin.
- 2. Axloqiy qadriyatlar:** Qahramonlarning harakati orqali bolalarda axloqiy qadriyatlar shakllantiriladi:
 - Xato qilish – bu odatiy, lekin uni to'g'rilash muhim.
 - Har doim yordam berishga va halol bo'lishga intilish.
- 3. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish:** Tasvirlar va hikoyalar bolalarda tasavvurni boyitadi, ularni yangi narsalarni o'ylab topishga undaydi.

Xulosa

"Bolalar kulgusi" kinojurnali – bu hazil orqali bolalarning tarbiyasi va ta'limini mahorat bilan amalga oshiradigan loyiha. Har bir epizodda bolaning kundalik hayotidagi vaziyatlar, quvonchli va qiyin lahzalari aks ettirilgan. Ushbu kinojurnal nafaqat bolalar, balki kattalar uchun ham foydali saboqlar beradi, oilaviy muhitda ko'rishga mo'ljallangan.

23. Pedagogik konfliktlarning asosiy manbalari

Pedagogik konfliktlar – bu o'qituvchi va o'quvchi, o'qituvchilar o'rtasida yoki o'quvchilarning o'zaro munosabatlarida kelib chiqadigan ziddiyatli holatlar bo'lib, ular ta'lim jarayonining samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu konfliktlar turli sabablarga ko'ra kelib chiqadi va ularni aniqlash, tushunish va boshqarish ta'lim sifatini oshirishda muhim o'rin tutadi.

Quyida pedagogik konfliktlarning asosiy manbalari haqida batafsil to'xtalib o'tamiz:

1. Psixologik faktorlar

a) Shaxsiy xususiyatlar to'qnashuvi

- O'qituvchi va o'quvchi o'rtasida xarakter, temperament yoki qiziqishlarning mos kelmasligi ziddiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin.
- Masalan, qat'iy intizom talab qiluvchi o'qituvchi va erkin fikrlashni yoqtiruvchi o'quvchi o'rtasida konfliktlar tez-tez kuzatiladi.

b) Emotsional muvozanatning buzilishi

- O'qituvchi yoki o'quvchining stress, charchoq yoki boshqa tashqi omillar tufayli emotsional holati yomonlashganda, ular o'zaro muloqotda nizolarga sabab bo'lishi mumkin.

2. Kompyutatsion (kommunikativ) yetishmovchiliklar

a) Noaniq muloqot

- O'qituvchi va o'quvchi o'rtasida aniq va samarali aloqa o'rnatilmagan bo'lsa, tushunmovchiliklar kelib chiqadi.
- Masalan, topshiriqlarni yetarli darajada tushuntirib berilmasligi yoki noto'g'ri baholash tizimi muammolarni keltirib chiqaradi.

b) Samarasiz tanqid

- O'quvchini noto'g'ri usulda tanqid qilish, uning o'ziga bo'lgan ishonchini kamaytirib, qarshilik va norozi kayfiyatga sabab bo'ladi.

3. Tashkiliy va ma'muriy muammolar

a) Dars jarayonining noto'g'ri tashkil etilishi

- Haddan tashqari yuklangan dars jadvali, o'quvchilar uchun qiyin bo'lgan o'quv dasturlari yoki ortiqcha nazorat konfliktlarni keltirib chiqaradi.

b) Adolatli bo'lmagan baholash

- Baholash tizimidagi xatoliklar o'quvchilarda norozilikni keltirib chiqarib, ular va o'qituvchi o'rtasida ziddiyatga sabab bo'ladi.

4. Madaniy va ijtimoiy farqlar

a) Madaniy qarashlarning to'qnashuvi

- O'qituvchi va o'quvchilarning dunyoqarashi, qadriyatlari yoki ijtimoiy mavqeidagi farqlar ham muhim rol o'ynaydi.

b) Jinsiy yoki etnik tenglikka rioya qilinmasligi

- Ayrim hollarda, jins yoki etnik kelib chiqishi bo'yicha kamsitishlar konfliktlarni kuchaytirishi mumkin.

5. Motivatsiya va intilishlardagi farqlar

a) O'quvchilarning bilim olishga qiziqishlari yo'qligi

- O'qituvchi o'quvchilarni bilim olishga undash uchun qattiq intizom talab qilsa, o'quvchilar qarshilik ko'rsatishi mumkin.

b) O'qituvchining noto'g'ri motivatsiya usullari

- O'qituvchilarning haddan tashqari talabchanligi yoki o'quvchini qo'llab-quvvatlamasligi ziddiyatlarni keltirib chiqaradi.

6. Guruhdagi o'zaro munosabatlar

a) O'quvchilar o'rtasidagi ziddiyatlar

- O‘quvchilar orasida do‘stlik, raqobat yoki boshqa ijtimoiy omillar konfliktlarni keltirib chiqarishi mumkin.

b) Guruhda liderlik uchun kurash

- Ayrim o‘quvchilar guruh ichidagi liderlikni qo‘lga kiritish uchun boshqa tengdoshlariga nisbatan tajovuzkor bo‘lishi mumkin.

Konfliktlarni boshqarish bo‘yicha tavsiyalar

- **O‘qituvchi o‘zaro muloqotda ochiq va adolatli bo‘lishi kerak.**
- **O‘quvchilarning emotsional va psixologik holatini hisobga olish zarur.**
- **Baholash va tanqid qilishda konstruktiv yondashuv qo‘llanilishi lozim.**
- **O‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni rivojlantirish kerak.**

Ushbu omillarni hisobga olib, konfliktlarning sabablarini aniqlash va ularni boshqarish ta‘lim jarayonining muvaffaqiyatli o‘tishini ta‘minlaydi.

2. Konfliktida “G‘olib-g‘olib” strategiyasi va uning amal qilish tamoyillari

Konfliktlarni boshqarishda turli strategiyalar qo‘llaniladi. Ular orasida **“G‘olib-g‘olib” strategiyasi** (yoki ingliz tilida "Win-Win") eng samarali va konstruktiv yondashuv sifatida e‘tirof etiladi. Bu strategiya barcha ishtirokchilarning manfaatlarini hisobga olishga asoslanadi, ya‘ni tomonlar ziddiyatni hal qilishda bir-birlarining ehtiyojlarini qondirib, o‘zlarini g‘olib deb his qilishlari bilan yakunlanadi.

“G‘olib-g‘olib” strategiyasining mohiyati

- **Ijobiy natija uchun intilish:** Konflikt ishtirokchilari o‘zaro ziddiyatni hal qilishda kompromiss topib, barcha tomonlarning qoniqishiga erishishni maqsad qiladi.
- **Hamkorlikka asoslangan yondashuv:** Bu strategiyada tomonlar bir-birlarini raqib sifatida emas, balki sherik sifatida ko‘rib, umumiy yechimga erishishga intiladi.
- **Ziddiyatni hal qilish orqali kelajakni yaxshilash:** Konflikt faqat bartaraf qilinibgina qolmay, tomonlar o‘rtasidagi munosabatlar ham yaxshilanadi.

Asosiy tamoyillar

1. O‘zaro hurmat va tenglik

- Har bir tomonning fikri va ehtiyojlari hurmat qilinadi.
- Tomonlar teng huquqli ishtirokchi sifatida qaraladi, biri ikkinchisidan ustun bo‘lishga harakat qilmaydi.

2. Muammo emas, yechimga e‘tibor qaratish

- Konflikt sababini emas, uni hal qilish yo‘llarini izlashga urg‘u beriladi.
- “Kim haq, kim nohaq?” savolidan ko‘ra, “Qanday qilib barcha uchun foydali yechim topish mumkin?” degan savol ustuvor bo‘ladi.

3. Hamkorlik va ochiq muloqot

- Tomonlar o‘zaro ochiq muloqot o‘rnatadi va bir-birlarining nuqtai nazarlarini tinglaydi.

- Har bir ishtirokchi o‘z ehtiyojlarini aniq ifoda etadi, ammo boshqa tomonning manfaatlarini ham hisobga oladi.
- 4. **Ijodiy va moslashuvchan yechim qidirish**
 - Qarama-qarshi pozitsiyalar emas, umumiy manfaatlar aniqlanadi.
 - Muammoni hal qilishda yangi va ijodiy yondashuvlar qo‘llaniladi.
- 5. **O‘zaro manfaatlarni muvozanatlash**
 - Konfliktning barcha tomonlari o‘z ehtiyojlari qondirilganini his qiladi.
 - Tomonlar qarorlarni qabul qilishda bir-birlariga yon berishga tayyor bo‘ladi.
- 6. **Kelajakda hamkorlikni mustahkamlash**
 - Ziddiyatni hal qilish jarayonida o‘rnatilgan hamkorlik va ishonch kelgusida yangi konfliktlarni oldini olishga yordam beradi.

“G‘olib-g‘olib” strategiyasining afzalliklari

- **Munozaradan qochmaslik:** Muammoni ochiq muhokama qilish imkoniyati.
- **O‘zaro ishonchni mustahkamlash:** Tomonlar bir-birlarini yaxshiroq tushunadi va kelajakda ham hamkorlik qilishga moyil bo‘ladi.
- **Hamma tomon uchun qoniqarli natija:** Har bir ishtirokchi o‘zini g‘olib deb his qiladi.
- **Ijodiy qarorlar qabul qilish:** Oddiy yechimlardan tashqariga chiqib, innovatsion yondashuvlarni topish imkonini beradi.
- **Kelajakdagi konfliktlarni oldini olish:** Bunday yondashuv taraflarning o‘zaro munosabatlarini yaxshilaydi.

Misol

Vaziyat:

Bir sinfda o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida uy vazifasining hajmi haqida ziddiyat kelib chiqdi. O‘quvchilar uy vazifalari juda ko‘p ekanligidan shikoyat qilishmoqda, o‘qituvchi esa ko‘proq mashq qilish bilimni mustahkamlashini ta’kidlamogda.

“G‘olib-g‘olib” yondashuvi:

1. **Tomonlarning ehtiyojlarini aniqlash:**
 - O‘qituvchi: O‘quvchilarning bilimlarini mustahkamlashni xohlaydi.
 - O‘quvchilar: Uy vazifasining hajmi kamayib, bo‘sh vaqtlarining ortishini istashadi.
2. **Ochiq muloqot:**
 - O‘qituvchi va o‘quvchilar umumiy yig‘ilish o‘tkazib, har ikki tomon o‘z fikrlarini ochiq ifoda etadi.
3. **Ijodiy yechim qidirish:**
 - Uy vazifasi hajmini qisqartirib, muhim mashqlarni qoldirish.
 - Qo‘shimcha ravishda ko‘ngilli mashqlar taqdim etish (o‘quvchilar xohishiga qarab bajarishlari mumkin).
4. **Natija:**
 - O‘qituvchi: Muammo yechim topgani uchun xursand.
 - O‘quvchilar: Uy vazifalari kamaygani uchun mamnun.

XULOSA

“G‘olib-g‘olib” strategiyasi konfliktlarni konstruktiv tarzda hal qilishga yordam beradi va tomonlar o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi. Ushbu yondashuv, ayniqsa, ta’lim jarayonida va jamoaviy munosabatlarda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, uzoq muddatli ijobiy natijalarni ta’minlaydi.

3. Ziddiyatlar yechimida adolatparvarlik mezonlari

Ziddiyatlar yechimida adolatparvarlik mezonlari

Ziddiyatlarni hal qilish jarayonida **adolatparvarlik** tamoyili markaziy o‘rin tutadi. Adolatparvarlik nafaqat ziddiyatni hal qilishni osonlashtiradi, balki tomonlar o‘rtasida ishonchni mustahkamlashga yordam beradi. Adolatparvarlik mezonlari konfliktni hal qilishda muvozanatli va xolis qarorlar qabul qilish uchun qo‘llaniladigan tamoyillarni ifodalaydi.

Adolatparvarlik mezonlari

1. Xolislik va tarfkashlikdan voz kechish

- Ziddiyatni hal qilishda barcha tomonlarga teng yondashish muhimdir. Har bir tomon o‘z fikrini erkin ifoda eta olishi kerak va ularning fikrlari inobatga olinadi.
- Qaror qabul qiluvchilar (masalan, hakam, o‘qituvchi yoki rahbar) ziddiyatning har bir tomoniga nisbatan neytral pozitsiyani saqlashi kerak.

2. Haqiqatni aniqlash va dalillarga asoslanish

- Konfliktni hal qilish jarayonida tomonlar taqdim etgan dalillar va faktlarga tayanish lozim.
- Shaxsiy emotsiyalar yoki xayoliy taxminlarga emas, faqat asosli dalillarga tayanib qaror qabul qilish adolatni ta’minlaydi.

3. Manfaatlarni muvozanatlash

- Har bir tomonning ehtiyoj va manfaatlari inobatga olinishi kerak.
- Ziddiyat natijasida hech bir tomon o‘zini e’tibordan chetda qolgan deb his qilmasligi lozim. Bu barcha uchun qoniqarli bo‘lgan muvozanatni topish orqali amalga oshiriladi.

4. Ochiqlik va shaffoflik

- Ziddiyatni hal qilish jarayoni oshkora va tushunarli bo‘lishi lozim. Har bir ishtirokchi qaror qabul qilish jarayonida qanday mezonlar qo‘llanilganini tushunishi kerak.
- Bu har qanday noto‘g‘ri talqinlar va noroziliklarning oldini oladi.

5. Javobgarlikni taqsimlash

- Agar ziddiyatda bir tomonning xatosi yoki noto‘g‘ri harakati aniqlansa, u o‘z xatti-harakatlari uchun javobgar bo‘lishi kerak.
- Shu bilan birga, har bir tomon o‘z zimmasidagi majburiyatlarni anglab, ularni bajarishga tayyor bo‘lishi zarur.

6. Ixtiloflarni hal qilishda qonuniylik

- Ziddiyatni hal qilishda umumiy qabul qilingan qonun-qoidalar va me’yorlarga rioya qilinishi zarur.

- Qonuniy asoslarga tayanish tomonlar o'rtasida ishonchni oshiradi va qarorlarning adolatli bo'lishini ta'minlaydi.
- 7. Hurmat va inson qadr-qimmatini saqlash**
- Jarayon davomida tomonlarning inson sifatidagi qadriyatlari hurmat qilinishi kerak.
 - Tanqid, ayblash yoki kamsitish kabi harakatlardan voz kechish adolatni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.
- 8. Kelajakni inobatga olish**
- Konfliktni hal qilish nafaqat hozirgi vaziyatni bartaraf etishi, balki kelajakda shunga o'xshash ziddiyatlarning oldini olish uchun ham yo'naltirilgan bo'lishi kerak.
 - Bu tomonlar o'rtasidagi munosabatlarning yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Amaliy misol

Vaziyat:

O'quvchilar orasida bitta o'yin natijasi bo'yicha nizolar kelib chiqdi. Bir guruh o'yin shartlari noto'g'ri bo'lganligini da'vo qilsa, boshqa guruh o'z g'alabasini asosli deb hisoblaydi.

Adolatparvarlik tamoyillari asosida hal qilish:

1. **Dalillarni o'rganish:** Har ikki guruhning argumentlari tinglanadi va o'yin qoidalarini qayta ko'rib chiqiladi.
2. **Xolislik:** Hakam sifatida vaziyatni tahlil qiluvchi shaxs (masalan, o'qituvchi) har ikki tomonga nisbatan teng munosabatda bo'ladi.
3. **Shaffoflik:** Qabul qilingan qaror va uning sabablari barcha o'yinchilarga tushuntiriladi.
4. **Muvozanat:** Agar xato qoidalarda bo'lsa, o'yin qayta o'tkazilishi taklif qilinadi yoki natijalar o'zgarishi kerak bo'ladi.

Adolatparvarlikning afzalliklari

- Konfliktni samarali va uzoq muddatli hal qilishga yordam beradi.
- Tomonlar o'rtasida ishonchni tiklaydi va kuchaytiradi.
- Ziddiyat natijasida paydo bo'ladigan stressni kamaytiradi.
- Kelajakdagi muammolarni oldini olishga xizmat qiladi.

Ushbu mezonlar har qanday ziddiyatni hal qilishda foydalanilishi mumkin va ular tomonlarning adolatli yechimga erishish imkoniyatini oshiradi.

4. Pedagogik konfliktologiyada tolerantlik tushunchasi va mediatsiya qoidalarini.

Pedagogik konfliktologiyada tolerantlik va mediatsiya qoidalarini ta'lim jarayonida nizolarni samarali boshqarish va oldini olish uchun muhim tushunchalardir. Quyida ularning kengroq tavsifi keltiriladi:

Tolerantlik tushunchasi. Tolerantlik — bu bag'rikenglik, boshqa odamlarning fikrlari, qarashlari, e'tiqodlari, qadriyatlari va hissiyotlariga nisbatan hurmatni ifoda etuvchi muhim fazilat.

Pedagogik nuqtai nazar: Tolerantlik pedagogik jarayonlarda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro tushunishni rivojlantirishda asosiy omildir. Bu, ayniqsa, har xil madaniy, diniy yoki ijtimoiy guruhlardan kelgan talabalar bilan ishlashda muhim ahamiyatga ega.

Qoidalar: 1. Hamma talabalarga hurmat: Har bir o'quvchi individualdir va uning qiziqishlari va ehtiyojlariga e'tibor qaratilishi kerak.

2. Obyektiv yondashuv: O'qituvchi o'z shaxsiy hissiyotlarini chetga surib, har bir o'quvchiga teng va adolatli munosabatda bo'lishi lozim.

3. Hissiy boshqaruv: O'qituvchi konflikt paytida hissiyotlarini nazorat qilish va nizoni keskinlashtirmaslik uchun mas'uldir.

Pedagogik tolerantlikni rivojlantirish usullari:

1. Muloqot madaniyatini shakllantirish: Talabalarga o'z fikrlarini ochiq ifoda etish va boshqalarning fikrini tinglashga o'rgatish.

2. Qarashlarning xilma-xilligini qadrlash: Har xil madaniyat va qadriyatlar haqida bilim berish orqali tushunishni oshirish.

3. Tarbiyaviy treninglar: Talabalarga mojaroli vaziyatlarni boshqarish va ularni konstruktiv yo'l bilan hal qilish ko'nikmalarini o'rgatish.

Mediatsiya tushunchasi va qoidalari. Mediatsiya — bu nizolarni hal qilishning samarali usuli bo'lib, tomonlar o'rtasida uchinchi betaraf shaxs — mediator orqali o'zaro kelishuvga erishish jarayonidir.

Mediatsiya asoslari:

1. Ixtiyoriylik: Tomonlar mediatsiya jarayoniga o'z xohishlari bilan qatnashadi.

2. Betaraflik: Mediator hech qachon tomonlarning birortasini qo'llab-quvvatlamaydi.

3. Maxfiylik: Mediatsiya davomida muhokama qilingan ma'lumotlar sir saqlanadi.

4. Hamkorlik: Mediator va tomonlar nizoni hal qilish uchun birgalikda ishlaydi.

Mediatsiya bosqichlari: 1. Tomonlarni eshitish: Mediator nizoning mohiyatini tushunish uchun tomonlarning nuqtai nazarini tinglaydi.

2. Muammoni aniqlash: Konfliktning sabablarini aniqlaydi va uni hal qilish yo'llarini taklif qiladi.

3. Kelishuvni ishlab chiqish: Tomonlar manfaatlariga mos keladigan qaror qabul qilinadi.

4. Kelishuvni hujjatlashtirish: Erishilgan kelishuv yozma ravishda qayd etiladi.

Mediatsiya ta'limda qanday qo'llaniladi?

Maktabdagi nizolar: O'quvchilar yoki o'qituvchi-o'quvchi o'rtasidagi kelishmovchiliklarni hal qilish.

Ota-onalar va maktab o'rtasidagi nizolar: Mediatsiya o'quv jarayoniga ta'sir qiluvchi nizolarni yumshatadi.

O'qituvchilar jamoasidagi nizolar: Ish muhitini sog'lomlashtirishda yordam beradi.

Mediatsiya afzalliklari: 1. Tez va samarali yechim: Sud yoki boshqa uzoq muddatli jarayonlardan ko'ra tezroq hal qilish imkonini beradi.

2. Emotsional yengillik: Konflikt tomonlarining hissiy bosimini kamaytiradi.

3. Munozaralarni konstruktiv hal etish: O'quv jarayonidagi mojarolarni jarohatsiz hal qilishga imkon beradi.

5. Konfliktlarni bartaraf etishda mediatsiya.

Konfliktlarni hal etishda mediatsiya — bu nizolarni hal qilish jarayonida betaraf vositachi (mediator) yordamida tomonlarning manfaatlarini muvofiqlashtirib, kelishuvga erishishdir. Mediatsiya konflikti konstruktiv tarzda hal qilishda va tomonlar o'rtasida o'zaro tushunishni oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Mediatsiyaning asosiy prinsiplari

1. Ixtiyoriylik: Mediatsiyada qatnashish tomonlarning o'z ixtiyori bilan amalga oshiriladi. Hech kim majburlanmaydi.
2. Betaraflik: Mediator barcha tomonlarga nisbatan neytral bo'lib, hech kimning tomonini olmaydi.
3. Maxfiylik: Mediatsiya jarayonida muhokama qilingan barcha ma'lumotlar sir saqlanadi va tarqatilmaydi.
4. Hamkorlik: Mediatsiya tomonlarning kelishuvga erishish uchun hamkorlik qilishiga asoslanadi.
5. Yechimning o'zaro maqbulligi: Yechim har ikki tomon uchun maqbul va adolatli bo'lishi kerak.

Mediatsiya jarayoni bosqichlari

1. Jarayonga tayyorgarlik: Mediator nizoning sababini tushunish uchun dastlab tomonlar bilan alohida suhbatlashadi. Jarayonning maqsadi, qoidalari va prinsiplari tushuntiriladi.
2. Tomonlarni tinglash: Mediator har bir tomonga o'z nuqtai nazarini ifodalash imkonini beradi. Bunda tomonlarning hissiy holati va muammolari e'tiborga olinadi.
3. Muammoni aniqlash: Konfliktning tub sabablarini aniqlashga qaratilgan muloqot o'tkaziladi. Har bir tomonning ehtiyojlari va manfaatlarini ochiq muhokama qilinadi.
4. Variantlarni ishlab chiqish: Mediator tomonlar bilan birgalikda nizoni hal qilish uchun turli variantlarni ko'rib chiqadi. Har bir variantning afzalliklari va kamchiliklari muhokama qilinadi.
5. Kelishuvga erishish: Tomonlar kelishuvga erishganda, bu hujjatlashtiriladi. Kelishuv tomonlarning manfaatlariga javob berishi va nizoni hal qilishda samarali bo'lishi lozim.

Mediatsiyaning konfliktlarni hal etishda afzalliklari

1. Tejamkorlik: Mediatsiya sud jarayonlariga qaraganda ancha arzon va tezroq amalga oshiriladi.
2. O'zaro munosabatlarni tiklash: Mediatsiya tomonlar o'rtasida tushunishni oshirib, kelajakdagi hamkorlikni yaxshilaydi.
3. Moslashuvchanlik: Jarayon tomonlarning ehtiyojlari va muammolariga moslashtiriladi.
4. Tomonlarning qoniqishi: Mediatsiya tomonlarning manfaatlariga asoslangan adolatli qarorlarni ishlab chiqishni ta'minlaydi.
5. Stressning kamayishi: Konfliktni tinch yo'l bilan hal qilish emotsional bosimni kamaytiradi.

6. Dars intizomiga salbiy munosabatdagi o'quvchilarga nisbatan konstruktiv yondashuv va uni loyihalash.

Dars intizomiga salbiy munosabatdagi o'quvchilarga konstruktiv yondashuvni loyihalash jarayoni bir nechta bosqichdan iborat bo'lib, har bir bosqich o'quvchilarning muammolarini hal qilishga yo'naltiriladi. Quyida ushbu yondashuvni loyihalash bo'yicha asosiy qadamlar keltirilgan:

1. Muammoni aniqlash va tahlil qilish.

O'quvchining intizomga salbiy munosabatining sabablarini aniqlash. (Masalan, oilaviy muammolar, o'quv yuklamasidan charchash, psixologik bosim.)

Tahlil qilish uchun kuzatuvlar, suhbatlar va anonim so'rovnomalardan foydalanish.

2. O'quvchi bilan aloqani tiklash. O'quvchi bilan shaxsiy suhbat o'tkazish, uning his-tuyg'ularini tinglash va qo'llab-quvvatlash. Ishtirokni oshirish uchun unga muhim va mos vazifalarni yuklash.

3. O'quv jarayoniga qiziqishni oshirish Ta'lim usullarini o'zgartirish: interaktiv, o'yin usullaridan foydalanish, o'quvchilarni jamoaviy loyihalarga jalb qilish. Individual yondashuv: o'quvchining qiziqishlari va kuchli tomonlarini inobatga olgan holda mashg'ulotlarni tashkil etish.

4. Qoidalarini birgalikda belgilash. Sinfda qoidalarini o'quvchilar bilan birgalikda ishlab chiqish va ularni amalga oshirish mexanizmini muhokama qilish. Har bir o'quvchiga javobgarlikni his qilish imkoniyatini berish.

5. Muvaffaqiyatlarni ta'kidlash va mukofotlash. O'quvchining hatto kichik muvaffaqiyatlarini ham e'tirof etish va rag'batlantirish.

Sinf jamoasi ichida raqobat muhitidan qochish, o'rniga jamoaviy hamkorlikni rag'batlantirish.

6. Psixologik yordam va ko'makni ta'minlash. O'quvchiga individual psixologik maslahatlar berish yoki kerak bo'lsa, maktab psixologi bilan ishlashni taklif qilish. Stressni kamaytirishga qaratilgan faoliyatlarni tashkil etish (masalan, sport, musiqa, rasm chizish).

7. Ota-onalar bilan hamkorlik. O'quvchining oilasi bilan aloqalarni yaxshilash, ular bilan birgalikda mas'uliyatni muhokama qilish.

Ota-onalarga o'quvchi rivoji bo'yicha muntazam hisobotlar berib borish.

8. Progressni baholash va moslashuvchanlik. Amalga oshirilayotgan choralar natijasini tahlil qilish, zarur bo'lsa, yondashuvga o'zgartirishlar kiritish. Darslarda faqat muammoli o'quvchiga emas, balki barcha sinfga yo'naltirilgan muhit yaratish.

Ushbu yondashuv o'quvchiga salbiy munosabatini konstruktiv o'zgarishlarga yo'naltirishda yordam beradi va sinf muhitini yanada sog'lomlashtiradi.

7. Konfliktlarni boshqarish tartiblari va usullari. Pedagogika konfliktlar ziddiyatlarni, to'qnashuv, qarama-qarshilik mojarolarni pedagoglar va o'quvchilar o'rtasida yuzaga kelmasligi uchun o'qituvchi ziddiyatlarini olidini ola bilishi lozimdir. Zamonaviy tarzda biz konfliktlarni boshqarishimiz ziddiyatlarni munosabatlarini to'g'ri yechimini topishimiz kerak. Zero yurtboshimiz Islom Karimov aytganidek: "Ilm" ma'rifat biz uchun bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q, yo'qolmaydi ham. Aql zakovatli yuksak ma'naviyatli kishilarni

tarbiyalay olsakkina, oldimizga qo'ygan maqsadlarimizga erishia olamiz. Mustaqil O'zbekistonning kelajagi bo'lgan sog'lom avlodni tarbiyalash nozik, nihoyatda katta diqqat e'tiborni talab qiladigan, ichki ziddiyatli jarayondir. SHunday ekan o'qituvchi, o'quvchi va talabaning shakllanish jarayonini zo'r havas va sinchkovlik bilan kuzatish lozim. U pedagogik jarayonni barqaror ekan, pedagogik bilim va mahorat egasi bo'lishi kerak.

Jamiyatimiz keng qamrovchi bo'lib u erda turli xil xarakterdagi shaxslarni uchratishimiz mumkin. Shaxslararo konfliktlar albatta faoliyat turlarida namayon bo'ladi. Masalan guruh misolida ko'ramiz. Tasavvur qiling bir guruhda iqtidorli talantli shaxslarimiz bor. Ular har bir mazmuni yaxshi o'zlashtirib mustaqil fikrlarini bildiradi oladilar, fikr doiralari keng bo'lganligi sababli u shaxslar o'rtasida to'qnashuv, majoro kelishmovchilik, konfliktlar yuzaga keladi. Har bir guruh a'zosi o'z fikrini to'hriligini isbotlay oladilar bunday holatlarda konfliktni boshqarish o'qituvchi tomonidan bartaraf etiladi. Har bir sohada shaxslar o'rtasida konfliktlarni ko'rishimiz mumkin. SHaxslar o'z ustidan ishlasi, fikrini isbotlay oladimi, ular konfliktlarni echimini ham topadilar.

Muloqot pedagogik konfliktlarning echish va boshqarish usullari. Muloqotdagi ziddiyat shakllari turlichadir. Masalan yuzma-yuz yoki texnik vositalar (telefon telegraf va shunga o'xshash vositalar) bilan amalga oshiriliadi. Oilada konflikt muloqot ayrim a'zolari o'rtasida bo'lishi mumkin.

O'zaro munosabatlarga kirishilganda konfliktni yuzaga kelishimosligini asosiy sabablari, o'zaro [til topishish](#), bir-birini tushunishdir. Bu jarayonning murakkabligi, kerak bo'lsa, o'zaro til topishishi bir-birini tushuna olish lozim.

Har qanday faoliyatdan zerikish, garchan mumkin, faqat odam muloqotdan ayniqsa, uning norasmiy, samimiy, bevosita shaklidan charchamaydi, yaxshi suhbatdoshlar doimo ma'naviy jihatdan rag'batlantiriladilar. Aslida har bir insonning ijtimoiy tajribasi, uning insoniy, qiyofasi, fazilatlarini, hattoki nuqsonlari ham muloqot jarayonlarining mahsulidir. Har qanday muloqotlarning elemantar funktsiyasi suhbatdoshlarning o'zaro bir-birini tushunishlarini ta'minlashdir. Pedagogik konfliktlarni oldini olishda gaplashayotgan odamlar biri gapiradi, ikkinchisi tenglaydi, eshitadi. Muloqotning samaradorligi ana shu ikki qirraning qanchalik o'zaro mosligi, bir-birini to'ldirishga bog'liq ekan noto'g'ri tasavvurlardan bir shuki, odamni muomola yoki muloqatga o'rgatganda, [uni faqat gapirishga](#), mantiqan asoslangan so'zlardan foydalanib ta'sirchan gapirishcha o'rgatishadi. Uning ikkinchi tomoni-tinglash qobiliyatiga diyarli e'tibor berilmaydi. Mashhur amerikalik notiq, psixolog Deyl Karnechi "yaxshi suhbatdan –yaxshi gapirishni biladigan emas, balki yaxshi gapirishni biladigan esas, balki yaxshi tinglashni biladigan suhbatdoshdir" deganda aynan shu qobiliyatlarning insonlarda rivojlangan bo'lishini nazarda tutgan

edi. Pedagogik muloqot-O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatiga aytiladi. Pedagoglik jarayondagi aloqalar tizimida o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi muomola –munosabatlar katta o'rin egallaydi.

O'qituvchi hayotga endigina kirib kelayotgan, barkamol shaxs sifatida shakllanayotgan insonlar-yosh bolalar bilan muloqotda bo'ladi. O'qituvchining biror tasodifiy xatti-harakati natijasida o'quvchilarda u haqda sodir bo'lgan fikr ham ta'lim-tarbiya jarayoniga salbiy ta'sir etishi, o'qituvchining ishini murakkablashtirishi mumkin. Odatda, bunday ziddiyatlar uzoq davom etadi va o'qituvchi foydasiga hal etiladi. O'qituvchi obro'sini saqlayman deb, kattalar ba'zan o'quvchining qadr-qimmatini erga uradilar, o'quvchidan kechirim surashni talab etadilar, vaholanki bu nizoga o'qituvchining noto'g'ri hatti-harakati sabab bo'lgan. O'qituvchining ishi axloqiy tarbiya talablariga to'g'ri kelmaydi. Bolalar bilan muomola va munosabatlarda ularning har biriga alohida yondashish lozim. Agar o'qituvchi va o'quvchi bir-birini tinglasa, o'z-o'ziga ham tarbiyalaydi. Demak, tinglash jarayoni ko'pchilik tasavvur qilgani kabi unchalik passiv jarayon esa. Tinglash qobiliyati gapiruvchini ilhomlantiradi, uni ruhlantiradi, yangi fikrlar g'oyalarning shakllanishiga imkoniyat yaratadi. SHuning uchun ma'ruzachi professorning har bir chiqishi va ma'ruzasi agar talabalar tomonidan diqqat bilan tinglasa, bu pedagogik muloqotdan ikkala tomon ham teng yutadi.

8. Muomala madaniyati va to'g'ri muloqot qoidalari. Muomala madaniyati va to'g'ri muloqot qoidalari shaxsning ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatga erishishida, shaxsiy va kasbiy munosabatlarni qurishda muhim ahamiyatga ega. Bu qoidalar nafaqat shaxsning madaniy darajasini, balki uning boshqalar bilan o'zaro munosabat o'rnatish qobiliyatini ham belgilaydi. Keling, muomala madaniyati va to'g'ri muloqot qoidalarini batafsil ko'rib chiqaylik:

Muomala madaniyati nima?

Muomala madaniyati - bu shaxsning boshqalar bilan o'zaro munosabatlarida o'zini tutishi, so'zlashi, imo-ishoralari va boshqa xatti-harakatlarini o'z ichiga oladi. Bu madaniyat, jamiyatdagi qabul qilingan me'yorlar, qadriyatlar va etiketga asoslanadi. Muomala madaniyati nafaqat shaxsning o'zini tutish qoidalarini, balki boshqalarga hurmat ko'rsatish, empatiya qilish va ijtimoiy moslashuvchanlikni ham o'z ichiga oladi.

To'g'ri muloqot qoidalari:

To'g'ri muloqot - bu suhbat jarayonida o'z fikrini aniq, tushunarli va hurmat bilan ifoda etish qobiliyatidir. To'g'ri muloqot qoidalari, shaxsning boshqalar bilan o'zaro munosabatlarini yaxshilaydi, nizolarni oldini oladi va samarali

hamkorlikni ta'minlaydi. To'g'ri muloqot qoidalarini quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. E'tibor berish:

- **Suhbatdoshga to'liq e'tibor:** Suhbatdosh gapirayotganda uning ko'zlariga qarab, tanani unga qaratish.
- **O'zingizni chalg'itmaslik:** Suhbat davomida telefon yoki boshqa narsalarga chalg'itmaslik.
- **Faol tinglash:** Suhbatdoshning gapini diqqat bilan tinglash, tushunishga harakat qilish.
- **Qayta bog'lanish:** Suhbatdoshning gaplarini o'z so'zlaringiz bilan qaytarib, tushunganligingizni tasdiqlash (masalan, "Demak, sizning fikringizcha...").

2. Aniq gapirish:

- **Fikrlarni aniq ifodalash:** Fikrlaringizni aniq, qisqa va tushunarli tarzda ifoda etish.
- **So'z tanlash:** Suhbatdoshning yoshi, ijtimoiy mavqei va madaniy xususiyatlarini hisobga olib so'z tanlash.
- **Keraksiz so'zlardan qochish:** "Hm", "Eee" kabi keraksiz so'zlardan qochish.
- **Imlo va talaffuzga e'tibor:** To'g'ri imlo va talaffuz qoidalariga rioya qilish.

3. Hurmat ko'rsatish:

- **Suhbatdoshning fikriga hurmat:** Suhbatdoshning fikri siznikiga to'g'ri kelmasa ham, uning fikrini hurmat qilish.
- **Hissiyotlarga e'tibor:** Suhbatdoshning his-tuyg'ulariga e'tibor berish, uning holatini tushunishga harakat qilish.
- **Shaxsiy mavzularga tegmang:** Suhbatdoshning shaxsiy hayoti, moliyaviy ahvoli yoki boshqa nozik mavzularga tegmaslik.
- **So'kish va haqorat qilmaslik:** Suhbat davomida so'kish, haqorat qilish va yomon so'zlar ishlatishdan qochish.

4. Samarali muloqot:

- **Savollar berish:** Suhbatdoshning fikrini yaxshiroq tushunish uchun savollar berish.
- **Qayta bog'lanish so'rash:** Fikringiz suhbatdoshga tushunarli bo'lganligini tekshirish uchun qayta bog'lanish so'rash.
- **Fikrlarga ochiqlik:** Yangi fikrlarga ochiq bo'lish, boshqalarning fikrlarini o'rganishga tayyor bo'lish.
- **O'z fikrini himoya qilish:** O'z fikringizni asosli va hurmat bilan himoya qila olish.
- **Nizolarni oldini olish:** Suhbat davomida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni oldini olishga harakat qilish.

5. So'zlashuv etiketi:

- **Salomlashish:** Suhbatni salomlashish bilan boshlash.

- **Xayrlashish:** Suhbatni xayrlashish bilan yakunlash.
- **“Iltimos”, “Rahmat”, “Kechirasiz” kabi soʻzlarni ishlatish:** Bu soʻzlar hurmat va madaniyat belgisidir.
- **Telefon suhbat etiketi:** Telefon suhbatida oʻzingizni tanishtirish, suhbatdoshning vaqtini hurmat qilish va qisqa gapirish.
- **Yozish etiketi:** Xatlarda, xabarlarda toʻgʻri imlo va grammatik qoidalarga rioya qilish, hurmatli ohangda yozish.

Muomala madaniyati va toʻgʻri muloqot qoidalarini oʻrganishning ahamiyati:

- **Shaxsiy oʻsish:** Muomala madaniyati va toʻgʻri muloqot qoidalarini oʻrganish shaxsning oʻzini oʻzi takomillashtirishiga yordam beradi.
- **Ijtimoiy muvaffaqiyat:** Toʻgʻri muloqot shaxsning ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi.
- **Munosabatlarni yaxshilash:** Toʻgʻri muomala boshqalar bilan yaxshi munosabatlar oʻrnatishga yordam beradi.
- **Nizolarni oldini olish:** Toʻgʻri muloqot orqali nizolarni oldini olish mumkin.
- **Samarali hamkorlik:** Toʻgʻri muloqot orqali samarali hamkorlikni taʼminlash mumkin.
- **Kasbiy muvaffaqiyat:** Toʻgʻri muloqot kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishda muhim rol oʻynaydi.

Muomala madaniyati va toʻgʻri muloqot qoidalarini har bir shaxs uchun zarur boʻlgan koʻnikmalardir. Bu qoidalar shaxsning oʻzini tutishi, soʻzlashish madaniyati va boshqalar bilan oʻzaro munosabatlari uchun asos boʻlib xizmat qiladi. Muomala madaniyati va toʻgʻri muloqot qoidalariga rioya qilish, shaxsning ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatga erishishiga, shaxsiy va kasbiy munosabatlarni yaxshi oʻrnatishiga va umuman jamiyatda uygʻunlikka hissa qoʻshadi.

9. Oʻzgani anglash (eshitish) va oʻzini anglatish qoidalarini. Oʻzgani anglash (eshitish) va oʻzini anglatish qoidalarini shaxslararo munosabatlarning muhim negizlaridan biridir. Bu koʻnikmalar samarali muloqot, hamkorlik va oʻzaro tushunishga yoʻl ochadi. Keling, bu qoidalarni batafsil koʻrib chiqaylik:

1. Oʻzgani anglash (eshitish) qoidalarini:

Oʻzgani anglash, faqatgina suhbatdoshning soʻzlarini tinglash emas, balki uning fikrlarini, his-tuygʻularini, niyatlarini va dunyoqarashini tushunishga harakat qilishdir. Bu empatiya, sabr-toqat va diqqatni talab qiladi. Quyidagi qoidalar oʻzgani anglashga yordam beradi:

- **Faol tinglash:**
- **Diqqat bilan tinglash:** Suhbatdosh gapirayotgan paytda unga toʻliq diqqatingizni qarating. Koʻzlaringizni unga qaratib, boshqa narsalarga chalgʻimang.

- **Fikrlarni tinglash:** Nafaqat so'zlarni, balki fikrlarni, hissiyotlarni va suhbatdoshning aytmoqchi bo'lgan asosiy fikrni tinglashga harakat qiling.
- **O'zingizning fikringiz bilan bahslashmang:** Suhbatdosh gapirayotganda, ichki monologga berilmang. Faqat tinglash va tushunishga harakat qiling.
- **Savollar berish:** Suhbatdoshning fikrini aniqlashtirish yoki tushunish uchun savollar bering. Bu suhbatga qiziqish bildirish va uni chuqurroq tushunishga yordam beradi. (Masalan, "Agar to'g'ri tushungan bo'lsam, sizning fikringizcha...", "Bu borada yana nima aytishingiz mumkin?").
- **Empatiya:**
 - **Suhbatdoshning o'rniga o'zingizni qo'yish:** Suhbatdoshning nuqtai nazarini, his-tuyg'ularini tushunishga harakat qiling.
 - **Hissiyotlarni tan olish:** Suhbatdoshning his-tuyg'ularini (xafa, xursand, g'azablangan va h.k.) tan oling va ularga hurmat bilan munosabatda bo'ling. (Masalan, "Sizni xafa qilganim uchun kechirasiz", "Sizni tushunayapman, bu siz uchun juda og'ir bo'lgan bo'lsa kerak").
 - **Xolis bo'lish:** O'z shaxsiy fikrlaringiz va e'tiqodlaringizni bir chetga qo'yib, suhbatdoshni xolis baholashga harakat qiling.
- **So'zlarni tushunish:**
 - **So'zlarni aniq tushunish:** Suhbatdoshning gaplarida ishlatilgan so'zlarni aniq va to'g'ri tushunishga harakat qiling. Agar tushunmagan joylaringiz bo'lsa, ularni aniqlashtiring.
 - **So'zlar ortidagi ma'noni anglash:** Suhbatdoshning so'zlari ortidagi ma'noni, niyatni, hissiyotlarni tushunishga harakat qiling.
- **Noverbal ishoralarga e'tibor:**
 - **Tana tili:** Suhbatdoshning tana tiliga, imo-ishoralariga, yuz ifodalariga e'tibor bering. Bular uning his-tuyg'ulari va fikrlari haqida ma'lumot berishi mumkin.
 - **Ohang:** Suhbatdoshning ohangiga, ovoz balandligiga va tezligiga e'tibor bering. Bular ham uning his-tuyg'ulari haqida ma'lumot berishi mumkin.
- **Sabr-toqat:**
 - **Suhbatdoshni oxirigacha eshitish:** Suhbatdosh gapini tugatmaguncha, uni bo'lmang.
 - **Shoshilmaslik:** Suhbatdosh fikrini ifoda etishiga shoshilmasdan yordam bering.
 - **Hukm chiqarmaslik:** Suhbatdosh gapirayotgan paytda unga hukm chiqarmang, uni tushunishga harakat qiling.
- **Ochiqlik:**
 - **Fikrlarga ochiqlik:** Suhbatdoshning fikrlariga ochiq bo'ling, hatto ular sizning fikringizga to'g'ri kelmasa ham.
 - **Fikrlarni o'zgartirishga tayyor bo'lish:** Suhbat davomida o'zingizning fikringizni o'zgartirishga tayyor bo'ling.

2. O'zini anglatish qoidalar:

O'zini anglatish, o'z fikrlarini, hissiyotlarini, niyatlarini va dunyoqarashini boshqalarga aniq, tushunarli va hurmat bilan yetkazishdir. Bu o'ziga ishonch, ochiqlik va muloqot ko'nikmalarini talab qiladi. Quyidagi qoidalar o'zini to'g'ri anglatishga yordam beradi:

- **Aniq fikrlash:**

- **Fikrlarni aniq ifodalash:** Fikrlaringizni aniq, tushunarli va sodda so'zlar bilan ifoda eting.
- **Keraksiz so'zlardan qochish:** "Hm", "Eee" kabi keraksiz so'zlardan qoching.
- **So'z tanlash:** Suhbatdoshning yoshiga, ijtimoiy mavqeiga va madaniy xususiyatlariga mos so'zlar tanlang.

- **Ochiqlik:**

- **Fikrlarni ochiq ifodalash:** O'z fikrlaringizni va his-tuyg'ularingizni ochiq va samimiy ifoda eting.
- **O'zingizni ko'rsatish:** O'zingizning haqiqiy shaxsingizni ko'rsating, o'zingizdan boshqa bo'lib ko'rinishga harakat qilmang.

- **Hurmat:**

- **Suhbatdoshga hurmat:** Suhbatdoshning fikri va his-tuyg'ularini hurmat qiling.
- **Shaxsiy chegaralarga e'tibor:** Suhbatdoshning shaxsiy chegaralariga e'tibor bering, nozik mavzulardan qoching.

- **O'ziga ishonch:**

- **O'ziga ishonch bilan gapirish:** O'zingizga ishongan holda gapiring, ovozingizni baland va aniq qiling.
- **Tanqidga tayyor bo'lish:** Tanqidga ochiq bo'ling, tanqidni o'rganish imkoniyati sifatida qabul qiling.

- **Noverbal ishoralar:**

- **Tana tilidan foydalanish:** O'z fikrlaringizni va his-tuyg'ularingizni tana tilingiz (ko'z kontakti, imo-ishoralar, postura) yordamida ifodalang.
- **Ohangdan foydalanish:** O'z fikrlaringizni va his-tuyg'ularingizni ohangingiz yordamida ifodalang.

- **Qayta bog'lanish:**

- **Qayta bog'lanish so'rash:** Suhbatdosh fikringizni tushunganligini tekshirish uchun qayta bog'lanish so'rang. (Masalan, "Mening fikrim sizga tushunarli bo'ldimi?", "Fikrimga qanday munosabatdasiz?").
- **Qayta bog'lanishga tayyor bo'lish:** Suhbatdoshning qayta bog'lanishiga tayyor bo'ling.

- **Samarali muloqot:**

- **Muloqot maqsadini aniqlash:** Suhbatdan nima istayotganingizni aniq belgilang.

- **Muloqot strategiyasini tanlash:** Suhbat maqsadiga mos ravishda muloqot strategiyasini tanlang.
- **Muloqotni samarali olib borish:** Muloqot jarayonida faol ishtirok eting, fikr almashing, o'z fikringizni himoya qiling.
- **O'zini kuzatish:**
- **O'z xatti-harakatlarini tahlil qilish:** Muloqot jarayonida o'z xatti-harakatlaringizni kuzatib boring, o'zingizni tahlil qiling.
- **O'rganish:** O'z xatolaringizni tan oling va ulardan saboq oling.
O'zgani anglash (eshitish) va o'zini anglatish qoidalari shaxslararo munosabatlarda muvaffaqiyatga erishish, muloqotni samarali yo'lga qo'yish va o'zaro tushunishni ta'minlash uchun muhimdir. Bu ko'nikmalarni rivojlantirish orqali, biz o'z munosabatlarimizni yaxshilashimiz, nizolarni kamaytirishimiz va o'zimizni hamda boshqalarni tushunish qobiliyatimizni oshirishimiz mumkin. Bu esa, shaxsiy va kasbiy hayotda muvaffaqiyatga erishish uchun asos bo'ladi

10. **Konflikt inson hayotining ajralmas tarkibi sifatida:** konfliktogenlar. Konflikt, inson hayotining ajralmas tarkibi sifatida, shaxslararo munosabatlarda, guruhlarda va hatto shaxsning ichki dunyosida ham uchray turadi. U o'zining ijobiy va salbiy oqibatlariga ega bo'lishi mumkin. Konfliktning kelib chiqish sabablari ko'p bo'lib, ulardan biri "konfliktogenlar" hisoblanadi. Keling, bu tushunchalarni batafsil ko'rib chiqaylik:

Konflikt inson hayotining ajralmas tarkibi sifatida:

- **Tabiiy hodisa:** Konfliktlar jamiyatning normal holati, chunki turli shaxslar o'zining ehtiyojlari, manfaatlar va nuqtai nazarlariga ega. Bu farqliliklar doimiy ravishda ziddiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin.
- **O'zgarishlar vositasi:** Konfliktlar o'zgarishlar va rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchiga aylanishi mumkin. Ular mavjud muammolarni yuzaga chiqarish va ularni hal qilishga undaydi.
- **Munosabatlarni sinash:** Konfliktlar shaxslararo munosabatlarni sinovdan o'tkazadi. Ular munosabatlarning mustahkamlanishiga yoki yomonlashishiga olib kelishi mumkin.
- **O'sish va o'rganish:** Konfliktlarni hal qilish orqali insonlar o'z-o'zini anglash, muloqot qilish, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.
- **Ijobiy oqibatlar:** Konfliktlar to'g'ri boshqarilganda, ular ijobiy oqibatlarga, masalan, yangi g'oyalarning paydo bo'lishi, munosabatlarning mustahkamlanishi va muammolarning hal etilishiga olib kelishi mumkin.
- **Salbiy oqibatlar:** Konfliktlar noto'g'ri boshqarilganda, salbiy oqibatlarga, masalan, stress, g'azab, munosabatlarning buzilishi va hatto zo'ravonlikka olib kelishi mumkin.

Konfliktogenlar nima?

Konfliktogenlar - bu muloqot jarayonida konfliktning paydo bo'lishi yoki rivojlanishiga sabab bo'luvchi so'zlar, xatti-harakatlar yoki holatlardir. Ular ziddiyatni keltirib chiqarishi va keskinlashtirishi mumkin. Konfliktogenlar quyidagi xususiyatlarga ega:

- **Ko'zga tashlanadigan:** Konfliktogenlar ko'pincha yuzaki ko'rinishda bo'ladi va ular osonlik bilan anglanishi mumkin.
- **Xavfli:** Ular odamlar o'rtasida norozilik, g'azab, tahqirlash hissini uyg'otishi mumkin.
- **Zanjir reaksiyasi:** Bir konfliktogen boshqa konfliktogenlarni keltirib chiqarishi va konfliktni keskinlashtirishi mumkin.

Konfliktogenlarning asosiy turlari:

1. Agresiya:

- **Hujumkor so'zlar:** Tahqirlash, qo'pol gapirish, so'kish va kamsitish.
- **Hujumkor xatti-harakatlar:** Tanasiga teginish, turtish, zo'ravonlik qilish.
- **Tanqid:** Doimiy va asossiz tanqid, kamsitish.

2. O'z-o'zini maqtaganlik:

- **Mag'rurlik:** O'zini boshqalardan ustun qo'yish, o'z yutuqlarini doimiy maqtash.
- **Boshqalarni kamsitish:** Boshqalarning yutuqlarini inkor etish, ularni kamsitish.
- **O'z fikrini majburlash:** Boshqalarning fikrini inkor etib, o'z fikrini majburlash.

3. Noaniqlik:

- **Noaniq gaplar:** So'zlashuvda noaniq, tushunarsiz va mavhum gaplarni ishlatish.
- **Ikki ma'noli so'zlar:** Ikki ma'noga ega bo'lgan so'zlarni ishlatish, bu noto'g'ri talqinlarga olib keladi.
- **Ma'lumotlarni yashirish:** Muhim ma'lumotlarni yashirish yoki noto'g'ri ma'lumot berish.

4. E'tiborsizlik:

- **Suhbatdoshni tinglamaslik:** Suhbatdosh gapirayotganda unga e'tibor bermaslik, uni tinglamaslik.
- **Fikrlarni e'tiborsiz qoldirish:** Suhbatdoshning fikrini e'tiborsiz qoldirish, ularga hurmat ko'rsatmaslik.
- **Vaqt ajratmaslik:** Suhbat uchun vaqt ajratmaslik, suhbatni tugatishga shoshilish.

5. Kamsitish:

- **Qadriyatlarini inkor etish:** Boshqa odamning qadriyatlarini, e'tiqodlarini yoki madaniyatini inkor etish, ularni kamsitish.

- **Millatni kamsitish:** Milliy, irqiy yoki jinsiy kamsitish, odamlarni bu belgilariga ko'ra kamsitish.
- **Shaxsiy kamchiliklarni tanqid qilish:** Odamning jismoniy yoki ruhiy kamchiliklarini tanqid qilish.

6. **Nega qo'zg'atish:**

- **Nega savollarini ko'p berish:** Doimiy ravishda "Nega?" savolini berish, bu suhbatdoshni himoyalashga majbur qiladi.
- **O'tmishni eslatish:** Suhbatdoshning o'tmishdagi xatolarini eslatish, bu uning g'azabini keltirishi mumkin.
- **Bahslashish:** Doimiy ravishda bahslashish va o'z fikrini majburlash.

7. **Noto'g'ri taqqoslash:**

- **Boshqalarni taqqoslash:** Boshqalarni bir-biri bilan taqqoslash, bu suhbatdoshlarda o'ziga ishonchsizlikni keltirib chiqaradi.
- **Noto'g'ri taqqoslash:** Noto'g'ri va asossiz taqqoslash, bu suhbatdoshlarni xafa qilishi mumkin.

Konfliktogenlardan qochish usullari:

- **E'tiborli bo'lish:** Suhbat jarayonida o'z so'zlaringiz va xatti-harakatlaringizga e'tiborli bo'ling.
- **Empatiya:** Boshqalarning his-tuyg'ularini tushunishga harakat qiling.
- **Hurmat:** Boshqalarga hurmat ko'rsating, ularning fikrlarini qadrlang.
- **Ochiq muloqot:** O'z fikrlaringizni aniq va tushunarli ifoda eting, savollarga javob bering.
- **Nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish:** Nizolarni zo'ravonliksiz, konstruktiv muloqot orqali hal qilishga harakat qiling.

11. **Konflikt signallari.** Konflikt signallari - bu konflikt yuzaga kelayotganini yoki allaqachon boshlanganini ko'rsatadigan belgilar, alomatlar yoki xatti-harakatlardir. Ularni aniqlash va tushunish, konfliktni erta bosqichda hal qilish va uning oqibatlarini minimallashtirish uchun juda muhimdir. Konflikt signallari turli xil shakllarda namoyon bo'lishi mumkin, ba'zilar yashirin, ba'zilar esa yaqqol ko'rinib turadi. Keling, ularning asosiy turlarini ko'rib chiqaylik:

1. So'z orqali signallar:

- **Tanqid va ayblash:** Doimiy ravishda tanqid qilish, ayblash, boshqalarni aybdor qilish.
- **Haqoratli so'zlar:** Qo'pol so'zlar, tahqirlash, kamsitish, so'kish va laqab qo'yish.
- **Yashirin tanqid:** Ochiq tanqid o'rniga yashirin tanqid, kinoya va sarkazm ishlatish.
- **Doimiy shikoyat:** Doimiy ravishda shikoyat qilish, norozilik bildirish.
- **Bahslashish:** Har qanday mavzuda bahslashish, o'z fikrini majburlash.

- **Fikrni inkor etish:** Boshqalarning fikrini inkor etish, ularga e'tibor bermaslik.
- **Ochiq g'azab:** Baland ovozda gapirish, baqirish, g'azab bilan gapirish.
- **Yomonlashuv:** Odatdagidan ko'ra yomonroq gaplashish, qo'pol so'zlar ishlatish.
- **Muloqotdan qochish:** Suhbatdan qochish, savollarga javob bermaslik, jim turish.
- **Muloqotni tugatish:** Suhbatni kutilmaganda tugatish, muloqot qilishdan bosh tortish.

2. Noverbal (so'zsiz) signallar:

- **Tana tili:**
 - **Yuz ifodalari:** G'azab, norozilik, xafagarchilik kabi yuz ifodalari.
 - **Ko'z kontakti:** Ko'z kontaktdan qochish, ko'zlarga qaramaslik.
 - **Qo'l harakatlari:** O'ychan harakatlar, qo'llarni siqish, musht qilish, imo-ishoralari bilan g'azabni ifodalash.
 - **Tanani burish:** Suhbatdoshdan uzoqlashish, tanani chetga burish.
 - **Tanasiga teginish:** Turtish, qo'lni silash, zo'ravonlik qilish.
- **Ohang va ovoz:**
 - **Ovozning balandlashishi:** Ovozning balandlashishi, baqirish.
 - **Ovozning pastlashishi:** Ovozning sekinlashishi, past tovushda gapirish.
 - **Ohangning keskinlashishi:** Ohangning keskinlashishi, g'azab bilan gapirish.
 - **Ohangning sovushi:** Ohangning sovushi, munosabatlarning soviy boshlashi.
- **Masofa:**
 - **Uzoqlashish:** Suhbatdoshdan uzoqlashish, masofani uzoqlashtirish.
 - **Shaxsiy maydonni buzish:** Suhbatdoshga yaqinlashib, uning shaxsiy maydoniga kirish.
- **E'tiborning o'zgarishi:**
 - **E'tiborsizlik:** Suhbatdoshga e'tibor bermaslik, uning gapini tinglamaslik.
 - **Chalg'ish:** Suhbat paytida boshqa narsalarga chalg'ish, e'tiborni o'ziga qaratish.
 - **Suhbatni bo'lish:** Suhbatdoshning gapini bo'lish, o'z gapini o'tkazishga harakat qilish.

3. Xatti-harakat signallari:

- **O'zgarish:**
 - **Odatdagi xatti-harakatlarning o'zgarishi:** Odatdagidan ko'ra agressiv, asabiy yoki aksincha, jim bo'lib qolish.
 - **Ishdan qochish:** Ishga kelmaslik, o'z vazifalarini bajarmaslik.
- **Guruhlarga bo'linish:**
 - **Guruhlar o'rtasidagi raqobat:** Bir guruhni boshqasiga qarshi qo'yish, guruhlar orasida raqobatni kuchaytirish.
 - **G'iybat:** Bir-biri haqida g'iybat qilish, boshqalarni yomonlash.

- **Izolyatsiya:** Biror kishini yoki guruhni izolyatsiya qilish, ularni jamoadan ajratish.
- **Resurslar uchun kurash:**
- **Resurslar uchun kurash:** Resurslarni o'zlashtirish, boshqalarni mahrum qilish.
- **Ma'lumotlarni yashirish:** Muhim ma'lumotlarni yashirish, boshqalarni ma'lumotlardan mahrum qilish.
- **Nizolarni zo'ravonlik bilan hal qilish:**
- **Zo'ravonlik:** Fizik yoki psixologik zo'ravonlik qilish.
- **Janjal:** Janjal ko'tarish, baland ovozda bahslashish.

4. Tashkiliy signallar:

- **Ishlash ko'rsatkichlarining pasayishi:** Ishlash ko'rsatkichlarining pasayishi, ish sifatining yomonlashishi.
- **Intizom buzilishi:** Intizomning buzilishi, ishga kelmaslik, vaqtda kelmaslik, o'z vazifalarini bajarmaslik.
- **Ma'lumot almashinuvining yomonlashishi:** Ma'lumot almashinuvining yomonlashishi, ma'lumotlarni yashirish yoki buzib ko'rsatish.
- **Boshqaruv qarorlariga norozilik:** Boshqaruv qarorlariga norozilik bildirish, ularni bajarmaslik.
- **Munosabatlardagi ziddiyatlar:** Ishchilar o'rtasidagi ziddiyatlar, munosabatlarning yomonlashishi.

Konflikt signallariga javob berish:

- **E'tibor berish:** Konflikt signallariga e'tibor berish va ularni tezda aniqlash.
- **Tahlil qilish:** Konfliktning sabablarini va oqibatlarini tahlil qilish.
- **Oldini olish:** Konfliktni erta bosqichda oldini olishga harakat qilish, muloqot o'rnatish, kelishuvga erishish.
- **Hal qilish:** Agar konflikt boshlangan bo'lsa, uni hal qilish uchun tegishli choralar ko'rish.
- **O'rganish:** Konfliktidan olingan saboqlarni kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni oldini olish uchun foydalanish.

Xulosa:

Konflikt signallari konfliktning erta bosqichlarida uni aniqlash va hal qilish uchun muhim vositalardir. Bu signallarni bilish va ularga e'tibor berish orqali biz o'z munosabatlarimizni yaxshilashimiz, nizolarni kamaytirishimiz va o'zaro tushunishga erishishimiz mumkin. Konflikt signallariga tez va to'g'ri javob berish orqali biz ularni rivojlanish va o'sish uchun imkoniyatga aylantira olamiz

12. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi nizolarning o'ziga xos xususiyatlari. Pedagog jamoa bilan ishlashni bilish, guruh talablariga munosabati jarayonida bir xil muomola bo'lishi, ota-onalar bilan ishlashi guruh rahbari ish tizimining ajralmas qismidir. Ota-onalar bilan ishlash sinf rahbaridan ular

bilan ishonchli va ishchan munosabati o'rnatish pedagog nazokat, chidam, izchil va qat'iy e'tiborini talab qiladi. Tarbiyaning umumiy va vazifalari ota-onalar jamoasi orqali muvoffaqiyatli hal qilinadi. Sinf rahbari ota-onalari tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan yakka tartibda ishlashga majbur qilib ogohlantirsa maqsadga yerishishning qiyinchiliklarga duch kelmaydi.

Uzluksiz ta'limda dars va ma'ruzalarni mukammal tashkil qilishi o'qituvchining ijobiy munosabatlaridan biridir. Yuqori saviyada o'tilgan mavzular yoshlar ongiga uzoq saqlanadi. Ularning iymon e'tiqodi va mafkuralarning shakllanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli o'qituvchining ishlash saviyasi o'z burchiga munosabati, yoshlarga murabbiylik ishtiyoqi, pedagogik mahorati, dastlab dars ma'ruzalarida ko'rinadi. Dars berish sa'natini egallashda o'qituvchi ishontirgan o'quv mashg'uloti guruh bilim berish vositasi bilan birga, mustaqil O'zbekistonning ravnaqi, yertangi kunga bo'lgan ishonch, xalqimizning aql zakofati va mehnatining nimalarga qodirligi jamiyatning munosib fuqorosi va quruvchisi bo'lishi uchun nima qilish zarurligini ko'rsatuvchi ko'zgu bo'lib, xizmat qiladi. Yoshlarimiz dars jarayonida ijobiy munosabatlari o'zlarida shakllantirsinlar. O'quvchi yoki talabalar darsdan har jihatdan mamnun bo'lsinlar ularda romantik orzular uyg'onsin, tafakkuri rivojlansin amaliy faoliyat, ijodiy qobiliyat, o'qish-o'rganish va mehnatga havas kuchaysin. Ular o'quv mashg'ulotidan keyin baholari bilan yemas, balki bilim va malakalari hosil qilinganliklarini ma'naviy oziq olganlarning his qilsinlar. Ta'limni mazmundor, qiziqarli va tushunarli bo'lishi ustoz bilan shogirdlar qalbini ruhini bir biriga mustahkam bog'laydi, ular o'rtasida samimiy xurmatni o'zaro ishonchni mustahkamlaydi. Buning uchun o'qituvchi avvalo, o'z fanini va uni o'qitish yo'l usullarini mukammal o'zlashtirib olishi, o'qituvchi murabbiyga hos madaniyatni yuqoriligi, o'z shogirdlariga xurmat va muhabbat, ular hayotiga qiziqish va ruhiy holatlarini bilish tushunishi, bosiqlik, xis tuyg'ularni boshqara olishlari, tashqi ko'rinishi, kiyinish madaniyatiga e'tibor berishlari, nutq madaniyatining yuqoriligi jamoat ishlariga faoliyatchi, ayniqsa omma o'rtasida ilmiy ma'rifat va ma'naviy madaniy ishlar tahribotchilari bo'lishlari lozim. Shundagina mamlakatimiz. Kelajagi bo'lgan yoshlarimiz. O'z murabbiylari nomini zo'r yehtirom, chuqur minnatdorchilik bilan tilga oladilar. Buning uchun har bir o'qituvchi tegishli ma'lumot egasi, yuksak kasbiy tayyorgarligi va yuqori axloqiy fazilat egasi bo'lishlari darkor. O'qituvchining salbiy munosabatlari o'qituvchi tomonidan o'quvchilar bilimini baholashda qo'yilgan xatolar faqat baholashda qo'yilgan xatolar faqat baholash komponentlarining o'zgarishiga yemas, balki butun o'quv bilish faoliyatining o'zgarishiga olib keladi. Ular bu tizimga xos bo'lgan kamchiliklarni kuchaytirib, uni kamsuqum yoki yoqimsiz qilib qo'yadi. O'quvchi o'z-o'zini bilan qiyoslangan sinorda ijobiy natijalar qo'lga

kiritildi. Bolalar bilishini shunday taqqoslash kerakki, unda birovni yuqori ko'tarib, boshqalarni yerga o'rmay, bolalarning yeng yaxshi natijalarga yerishuvini va o'z shaxsini takomillashtirishini qo'llab-quvvatlasin.

13. Konfliktlarni boshqarish tartiblari va usullari. Konfliktlarni boshqarish tartiblari va usullari, konflikt yuzaga kelganda uni hal qilish, uning salbiy oqibatlarini kamaytirish va hatto ijobiy oqibatlarga erishish uchun qo'llaniladigan strategiyalar va yondashuvlardir. Bu jarayon konfliktni tushunishdan tortib, uni hal qilish va kelajakda takrorlanishining oldini olishgacha bo'lgan bir qator bosqichlarni o'z ichiga oladi. Keling, bu tartib va usullarni batafsil ko'rib chiqaylik:

Konfliktlarni boshqarish tartiblari:

1. Konfliktni aniqlash va tan olish:

- **Belgilash:** Konfliktning yuzaga kelganligini aniqlash (belgilari, ishtirokchilari, sabablari).
- **Tan olish:** Konflikt borligini tan olish va uni hal qilish zarurligini anglash.
- **O'z vaqtida munosabat:** Konfliktni boshida hal qilishga harakat qilish, u avj olmasdan oldin.

2. Konfliktni tahlil qilish:

- **Sabablarni aniqlash:** Konfliktning yuzaga kelish sabablarini, manbalarini aniqlash.
- **Ishtirokchilarni aniqlash:** Konfliktga bevosita yoki bilvosita aloqador bo'lgan barcha shaxslarni aniqlash.
- **Maqsadlarni tushunish:** Konflikt ishtirokchilarining maqsadlarini, ehtiyojlarini va manfaatlarini tushunishga harakat qilish.
- **Konflikt turini aniqlash:** Konflikt turini (shaxslararo, guruhlararo, ichki) aniqlash.
- **Oqibatlarini baholash:** Konfliktning potentsial ijobiy va salbiy oqibatlarini baholash.

3. Konflikt ishtirokchilari bilan muloqot:

- **Ochiq muloqot:** Konflikt ishtirokchilari bilan ochiq, samimiy va hurmatga asoslangan muloqot qilish.
- **Tinglash:** Har bir ishtirokchining fikrini, nuqtai nazarini va ehtiyojlarini diqqat bilan tinglash.
- **Empatiya:** Har bir ishtirokchining his-tuyg'ularini tushunishga harakat qilish.
- **Qayta bog'lanish:** Muloqot jarayonida fikrlar va hissiyotlarni qayta bog'lash va tasdiqlash.
- **Tinchlantirish:** Agar muloqot keskinlashsa, ishtirokchilarni tinchlantirish va muloqotni davom ettirishga yordam berish.

4. **Yechim variantlarini yaratish:**

- **Hamkorlik:** Konflikt ishtirokchilarini birgalikda muammoni hal qilishga undash.
- **Aqliy hujum:** Yechimlar variantlarini yaratish uchun aqliy hujum usulidan foydalanish (barcha takliflarni yozib borish va keyin ularni muhokama qilish).
- **Ijodiy yondashuv:** Muammoga ijodiy yondashish, yangi va o'ziga xos yechimlar taklif qilish.

5. **Yechimni tanlash:**

- **Baholash:** Yechim variantlarini baholash, ularning ijobiy va salbiy tomonlarini ko'rib chiqish.
- **Kelishuv:** Har bir ishtirokchini qoniqtiradigan va o'zaro manfaatli yechim tanlashga harakat qilish.
- **Adolat:** Tanlangan yechimning adolatli va barcha uchun teng ekanligiga ishonch hosil qilish.

6. **Yechimni amalga oshirish:**

- **Rejalashtirish:** Tanlangan yechimni amalga oshirish uchun aniq reja tuzish (vazifalar, muddatlar, mas'ullar).
- **Resurslar:** Yechimni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan resurslarni (vaqt, mablag', insonlar) ta'minlash.
- **Monitoring:** Yechimning amalga oshirilishini kuzatib borish, o'zgarishlar va muammolarni aniqlash.

7. **Yechimni baholash va xulosa:**

- **Baholash:** Yechimning samaradorligini baholash, maqsadlarga erishilganligini tekshirish.
- **Xulosa:** Yechimning ijobiy va salbiy tomonlarini tahlil qilish, kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni oldini olish uchun xulosa chiqarish.
- **Takomillashtirish:** Yechimni takomillashtirish bo'yicha takliflar berish, kelgusida yanada samaraliroq yechimlarni ishlab chiqish.

14. Konfliktlarni bartaraf etishda "Men-tasdiqlar" (Men-murojaat) usuli.

"Men-tasdiqlar" yoki "Men-murojaat" usuli konfliktlarni bartaraf etishda samarali muloqot vositasi hisoblanadi. Ushbu usul shaxsning o'z his-tuyg'ulari va ehtiyojlarini ochiq ifodalashiga, ayblov va tanqidlardan qochib, konstruktiv muloqot o'rnatishga yordam beradi.

"Men-tasdiqlar" usulining mohiyati:

An'anaviy "Sen" bilan boshlangan gaplar, masalan, "Sen hech qachon meni eshitmaysan", qarshilik va himoyalanih hissinu uyg'otishi mumkin. Buning o'rniga, "Men" bilan boshlangan gaplar, masalan, "Men o'zimni eshitilmagandek his qilyapman", shaxsning o'z his-tuyg'ularini ifodalab, suhbatdoshni himoyalanihndan ko'ra, tushunishga undaydi.

"Men-tasdiqlar" usulini qo'llash bo'yicha tavsiyalar:

1. His-tuyg'ularni ifodalash: O'z his-tuyg'ularingizni aniq va ochiq ayting. Masalan, "Men o'zimni xafa his qilyapman".

2. Muammoni tasvirlash: Muammoni shaxsiy nuqtai nazariningizdan tushuntiring. Masalan, "Men o'zimni eshitilmagandek his qilyapman".

3. Ehtiyoj va istaklarni bildirish: Nimani xohlayotganingizni yoki ehtiyojingizni aniq ifodalang. Masalan, "Men suhbatimizda mening fikrlarimni ham eshitishingizni xohlayman".

"Men-tasdiqlar" usulining afzalliklari:

Samarali muloqot: Ushbu usul o'z fikr va talablaringizni zo'ravonliksiz anglatish imkonini beradi.

Konfliktni yumshatish: Ayblovlardan qochib, suhbatdoshni himoyalanişdan ko'ra, tushunishga undaydi.

O'zini himoya qilish: O'z his-tuyg'ularingizni ifodalash orqali o'zingizni himoya qilish imkonini beradi.

"Men-tasdiqlar" usulini qo'llashdagi qiyinchiliklar:

Boshlanishida ushbu usulni qo'llash g'ayrioddiy tuyulishi mumkin. Ammo tajriba orttirgan sari, u muloqot madaniyatingizning ajralmas qismiga aylanishi mumkin.

Xulosa:

"Men-tasdiqlar" usuli konfliktlarni bartaraf etishda samarali vosita bo'lib, u o'z his-tuyg'ularingizni ochiq ifodalash va konstruktiv muloqot o'rnatishga yordam beradi. Ushbu usulni muntazam qo'llash orqali muloqot madaniyatingizni yuksaltirishingiz mumkin.

15. Pedagogik konfliktologiyada tana zaboni.

Pedagogik konfliktologiyada tana tili (harakat muloqoti) muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqotda og'zaki bo'lmagan signallarni tushunish va ulardan foydalanish orqali samarali muloqot o'rnatish imkonini beradi.

Tana tili nima?

Tana tili — bu ko'z bilan aloqa qilish, yuz ifodalari, imo-ishoralar va gavdani tutish kabi og'zaki bo'lmagan muloqot orqali xabarlar yoki ma'lumotlarni yetkazish usulidir.

Pedagogik konfliktologiyada tana tilining ahamiyati:

1. Muloqot samaradorligini oshirish: O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqotda tana tili orqali hissiyotlar va munosabatlar ifodalanadi, bu esa o'zaro tushunishni yaxshilaydi.

2. Konfliktlarni oldini olish va hal etish: Tana tilini to'g'ri tushunish va nazorat qilish orqali o'qituvchi konfliktli vaziyatlarni oldindan sezishi va ularni bartaraf etishi mumkin.

3. Ishonchli muhit yaratish: O'qituvchining ochiq va samimiy tana tili o'quvchilarda ishonch hissini uyg'otadi, bu esa ta'lim jarayonini samarali qiladi.

Tana tilining asosiy elementlari:

Ko'z bilan aloqa: O'qituvchining o'quvchilar bilan ko'z bilan aloqasi ularning e'tiborini jalb qilish va ishonchni mustahkamlashda muhimdir.

Yuz ifodalari: Tabassum, qoshlarni ko'tarish yoki chimirish kabi yuz ifodalari o'qituvchining hissiyotlarini ifodalaydi va o'quvchilarga ta'sir qiladi.

Imo-ishoralar: Qo'l harakatlari, boshni qimirlatish kabi imo-ishoralar so'zlarni to'ldiradi va ma'lumotni aniqroq yetkazishga yordam beradi.

Gavda holati: To'g'ri turish, egilish yoki orqaga suyanish kabi gavda holatlari o'qituvchining ishonchliligi va ochiqqligini ko'rsatadi.

Tana tilidan foydalanishda e'tibor berish kerak bo'lgan jihatlar:

Moslik: Tana tili va og'zaki muloqot bir-biriga mos bo'lishi kerak, aks holda o'quvchilarda chalkashlik yuzaga kelishi mumkin.

Madaniy farqlar: Turli madaniyatlarda tana tilining ma'nosi farq qilishi mumkin, shuning uchun o'qituvchi bu jihatni hisobga olishi lozim.

O'zini anglash: O'qituvchi o'z tana tilini anglab, uni nazorat qila olishi kerak, chunki noxush signallar o'quvchilarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Tana tilining yetti doirasi:

1. Tashqi ko'rinish: Kiyim-kechak, soch turmagi va umumiy gigiyena o'qituvchining professionalligi va o'quvchilarga bo'lgan munosabatini aks ettiradi.

2. Vaqt: O'qituvchining vaqtni boshqarishi va darslarga o'z vaqtida kelishi o'quvchilarga hurmatni ko'rsatadi va intizomni mustahkamlaydi.

3. Ijtimoiy ahvol: O'qituvchining o'zini tutishi, muomala madaniyati va boshqalar bilan munosabatlari o'quvchilarga namuna bo'lib xizmat qiladi.

4. Yaqinlikni ko'rsatuvchi alomatlar: Masofa saqlash, jismoniy kontakt va shaxsiy hududga hurmat o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi ishonchli munosabatlarni shakllantirishda muhimdir.

5. Ko'z bilan aloqa: O'qituvchining o'quvchilar bilan ko'z bilan aloqasi ularning e'tiborini jalb qilish va ishonchni mustahkamlashda muhimdir.

6. Yuz ifodalari: Tabassum, qoshlarni ko'tarish yoki chimirish kabi yuz ifodalari o'qituvchining hissiyotlarini ifodalaydi va o'quvchilarga ta'sir qiladi.

7. Imo-ishoralar: Qo'l harakatlari, boshni qimirlatish kabi imo-ishoralar so'zlarni to'ldiradi va ma'lumotni aniqroq yetkazishga yordam beradi.

Tana tilidan foydalanishda e'tibor berish kerak bo'lgan jihatlar:

Moslik: Tana tili va og'zaki muloqot bir-biriga mos bo'lishi kerak, aks holda o'quvchilarda chalkashlik yuzaga kelishi mumkin.

Madaniy farqlar: Turli madaniyatlarda tana tilining ma'nosi farq qilishi mumkin, shuning uchun o'qituvchi bu jihatni hisobga olishi lozim.

O'zini anglash: O'qituvchi o'z tana tilini anglab, uni nazorat qila olishi kerak, chunki noxush signallar o'quvchilarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xulosa:

Pedagogik konfliktologiyada tana tili o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqotning muhim qismi bo'lib, uning to'g'ri qo'llanilishi ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va konfliktlarni oldini olishga yordam beradi.

16. Yosh pedagoglar faoliyatida yo'l qo'yiladigan xatolar va ularni engish yo'llari.

Yosh pedagoglar faoliyatining dastlabki bosqichlarida turli xatolarga yo'l qo'yishlari mumkin. Bu xatolarni anglash va ularni yengish yo'llarini bilish o'qituvchining kasbiy rivojlanishi uchun muhimdir.

Yosh pedagoglar tomonidan yo'l qo'yiladigan odatiy xatolar:

1. Tajribasizlik: Amaliy tajribaning yetishmasligi sababli darslarni samarali tashkil etishda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin.

2. Darsni rejalashtirishdagi kamchiliklar: Dars rejalarining noaniqligi yoki noto'g'ri tuzilishi ta'lim jarayonining samaradorligini pasaytiradi.

3. O'quvchilar bilan muloqotdagi muammolar: O'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatilmaslik, ularning ehtiyoj va qiziqishlarini inobatga olmaslik.

4. Intizomni saqlashdagi qiyinchiliklar: Sinfda intizomni ta'minlashda muammolarga duch kelish.

5. O'z-o'zini baholashdagi noaniqlik: O'zining pedagogik faoliyatini yetarlicha baholay olmaslik yoki o'ziga nisbatan haddan tashqari tanqidiy yondashish.

6. Moslashuvchanlikning yetishmasligi: Turli o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashishda qiyinchiliklar.

Ushbu xatolarni yengish yo'llari:

1. Mentorlik va tajriba almashish: Tajribali o'qituvchilar bilan muloqot qilish, ularning maslahatlarini olish va darslarini kuzatish orqali tajriba orttirish.

2. Darslarni puxta rejalashtirish: Dars rejalarini aniq va maqsadga yo'naltirilgan tarzda tuzish, o'quvchilarning qiziqishlarini inobatga olish.

3. Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish: O'quvchilar bilan ochiq va samimiy muloqot o'rnatish, ularning fikr va his-tuyg'ularini tinglash.

4. Intizomni ta'minlash strategiyalarini o'rganish: Sinf boshqaruvi bo'yicha samarali usullarni o'rganish va qo'llash.

5. O'z-o'zini rivojlantirish: O'z faoliyatini muntazam tahlil qilish, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash va ularni yaxshilash ustida ishlash.

6. Moslashuvchanlikni oshirish: Turli o'quvchilarning ehtiyoj va qobiliyatlarini inobatga olgan holda darslarni moslashtirish.

Qo'shimcha tavsiyalar:

Kasbiy rivojlanish: Doimiy ravishda malaka oshirish kurslari va seminar-treninglarda ishtirok etish.

O'z-o'zini anglash: O'z hissiyotlarini boshqarish va stressni yengish usullarini o'rganish.

Jamoaviy ish: Hamkasblar bilan hamkorlik qilish, tajriba almashish va qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish.

Yosh pedagoglar ushbu xatolarni anglab, ularni yengish yo'llarini qo'llash orqali kasbiy mahoratini oshirishlari va samarali ta'lim jarayonini tashkil etishlari mumkin.

17. Ta'limiy hamkorlik - pedagogik konfliktni echishning samarali shakli.

Ta'limiy hamkorlik – bu o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida o'zaro ishonch, hurmat va hamkorlikka asoslangan ta'lim jarayonini tashkil etish usulidir. Bu yondashuv pedagogik konfliktlarni samarali hal qilishda muhim rol o'ynaydi.

Ta'limiy hamkorlikning pedagogik konfliktlarni yechishdagi ahamiyati:

1. O'zaro ishonchni mustahkamlash: Hamkorlik muhitida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida ishonchli munosabatlar shakllanadi, bu esa kelib chiqishi mumkin bo'lgan nizolarni oldini olishga yordam beradi.

2. Muloqotning ochiqligi: Hamkorlikda barcha tomonlar fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa tushunmovchiliklarni kamaytiradi va konfliktlarni hal qilishni osonlashtiradi.

3. Muammolarni birgalikda hal qilish: Ta'limiy hamkorlikda o'qituvchi va o'quvchilar muammolarni birgalikda tahlil qilib, yechimlarni topadilar, bu esa konfliktlarni konstruktiv ravishda hal qilishga yordam beradi.

4. Mas'uliyatni bo'lishish: Hamkorlikda har bir ishtirokchi o'z mas'uliyatini anglaydi va bu orqali nizolarni oldini olish yoki ularni tezda bartaraf etish mumkin bo'ladi.

Ta'limiy hamkorlikni tashkil etish usullari

Guruhiy ishlar: O'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib, birgalikda vazifalarni bajarish orqali ularning o'zaro hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish.

Munozaralar va bahslar: Turli mavzularda ochiq munozaralar tashkil etish orqali o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirish va muloqot ko'nikmalarini oshirish.

Loyiha ishlari: O'quvchilarga mustaqil ravishda yoki guruhda loyihalar ustida ishlash imkoniyatini berish, bu orqali ularning mas'uliyat hissi va ijodkorligini oshirish.

Ta'limiy hamkorlikni joriy etishda e'tibor berish kerak bo'lgan jihatlar:

O'qituvchining roli: O'qituvchi yo'lbo'shchi sifatida ishtirok etib, o'quvchilarga yo'nalish beradi, lekin ularning mustaqil fikrlash va qaror qabul qilishlariga imkon yaratadi.

O'quvchilarning faolligi: O'quvchilarni faol ishtirok etishga undash va ularning fikrlarini inobatga olish muhimdir.

Moslashuvchanlik: Ta'lim jarayonini o'quvchilarning ehtiyoj va qiziqishlariga moslashtirish orqali hamkorlikni samarali tashkil etish mumkin.

Xulosa:

Ta'limiy hamkorlik pedagogik konfliktlarni yechishda samarali usul bo'lib, u o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida ishonchli va hurmatga asoslangan munosabatlarni shakllantirishga yordam beradi. Bu yondashuv ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va sog'lom muhit yaratishda muhim ahamiyatga ega.

18. Ajdodlarmizning boy merosi dars intizomini yaxshilash omili sifatida.

Ajdodlarimizning boy merosi – bu milliy qadriyatlar, an'analar, urf-odatlar va madaniy boyliklar majmuasidir. Ushbu meros ta'lim jarayonida dars intizomini yaxshilashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Ajdodlarimizning boy merosini dars intizomini yaxshilashda qo'llash usullari:

1. Ma'naviy qadriyatlarni singdirish: Darslarda ajdodlarimizning hayoti, faoliyati va asarlari bilan tanishtirish orqali o'quvchilarda milliy g'urur va ma'naviy qadriyatlarga hurmatni shakllantirish mumkin. Bu esa ularning darslarga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartiradi.

2. An'ana va urf-odatlarni o'rgatish: Dars jarayonida milliy an'ana va urf-odatlar haqida ma'lumot berish, ularni amalda qo'llash orqali o'quvchilarda intizom va tartibni mustahkamlash mumkin.

3. Madaniy merosni o'rganish: O'zbekistonning boy madaniy merosi, me'morchilik yodgorliklari, san'at asarlari haqida darslar o'tish orqali o'quvchilarning bilim doirasini kengaytirish va ularning darslarga qiziqishini oshirish mumkin.

4. Ajdodlarimizning asarlarini o'qish: Alisher Navoiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino kabi buyuk allomalarimizning asarlarini o'rganish orqali o'quvchilarda bilimga bo'lgan ishtiyoqni oshirish va dars intizomini yaxshilash mumkin.

5. Tarixiy shaxslar hayotidan saboq olish: Ajdodlarimizning hayoti va faoliyati haqida hikoyalar orqali o'quvchilarga ibratli misollar keltirish, ularning darsdagi xulq-atvorini ijobiy tomonga yo'naltirishga yordam beradi.

Ajdodlarimizning boy merosi va dars intizomini yaxshilash omillari

Ajdodlarimizdan bizga meros bo'lib qolgan boy tarixiy, madaniy, va ilmiy yutuqlar ta'lim jarayonida dars intizomini yaxshilash va o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishini ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Ushbu boyliklardan foydalanish nafaqat o'quvchilarning bilim olish ishtiyoqini oshiradi, balki ularning mas'uliyat hissini kuchaytiradi va milliy qadriyatlarimizga hurmatni shakllantiradi.

Ajdodlarimizning boy merosi: asosiy tarkibiy qismlar

1. Ilmiy va falsafiy asarlar: Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa allomalarimizning asarlari nafaqat ilm-fanni rivojlantirgan, balki ma'naviyatimizni boyitgan. Bu asarlar o'quvchilarda bilimga ishtiyoqni kuchaytiradi va axloqiy tarbiyani mustahkamlaydi.

2. Tarixiy shaxslar va ibratli hayot yo'llari: Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi kabi shaxslarning hayotiy qadriyatlari va maqsadlari o'quvchilarga intizomli bo'lish, mas'uliyatni his qilish va jamoatchilikka foydali inson bo'lishning ibratli namunasi sifatida xizmat qiladi.

3. Madaniy meros: Me'morchilik yodgorliklari (Registon, Shah-i Zinda, Ichan Qal'a), san'at asarlari va xalq an'analari o'quvchilarga milliy g'urur tuyg'usini beradi va ularni o'z tarixini chuqur o'rganishga undaydi.

4. Urf-odat va an'analar: Sharaf, hurmat, oila qadriyatlari, kattalarga hurmat ko'rsatish kabi qadriyatlar dars davomida o'quvchilarni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Dars intizomini yaxshilashda ushbu merosning roli

1. Ma'naviy-axloqiy tarbiya:

Ajdodlarimizning asarlaridan ibrat keltirish o'quvchilarda axloqiy mas'uliyatni oshiradi. Bu o'z navbatida ularning dars davomida tartibli bo'lishiga yordam beradi.

2. Motivatsiya yaratish:

Ilm-fan va san'at sohasida ajdodlarimizning yutuqlari o'quvchilarga ilhom beradi va ularni bilim olishga undaydi.

3. Tartib-intizomni mustahkamlash:

Ajdodlarimizdan meros bo'lib qolgan intizomiy qoidalar va hayotiy saboqlar orqali o'quvchilar o'z xatti-harakatlarini tartibga solishga o'rganadilar.

4. Guruhiy ishlarni tashkil qilish:

Madaniy va tarixiy mavzularda guruhiy loyihalar yoki munozaralar tashkil etish orqali o'quvchilar o'zaro hurmat qilish va bir-birini tinglashni o'rganadilar.

Yechim va tavsiyalar:

Dars rejalariga milliy qadriyatlarni kiritish: Ajdodlarimizning ilmiy va madaniy merosi haqida maxsus dars mavzularini kiritish o'quvchilarni tarbiyalashda muhim vositadir.

O'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash: Tarixiy hikoyalar, rolli o'yinlar va muammoli vaziyatlarni hal qilish orqali o'quvchilarni darsga qiziqtirish.

Ilmiy va madaniy sayohatlar tashkil etish: Muzeylarga, tarixiy joylarga sayohatlar o'quvchilarni ajdodlarimiz merosi bilan yaqindan tanishtirishga yordam beradi.

Xulosa

Ajdodlarimizning boy merosi dars intizomini yaxshilash va ta'lim jarayonini yanada samarali qilish uchun bebaho manbadir. Bu merosdan to'g'ri va samarali foydalanish orqali yosh avlodda mas'uliyat, hurmat, va intizomni mustahkamlashga erishish mumkin.

19. Konfliktli vaziyatlarni hal etishda oilaning roli.

Oila jamiyatning eng kichik ijtimoiy birligi bo'lib, insonning shaxs sifatida shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Oilada insoniy munosabatlar, axloqiy qadriyatlar va madaniy an'analar shakllanadi. Shu sababli, oila konfliktli vaziyatlarni hal etishda asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Oilaning konfliktlarni hal etishdagi roli:

1. Ma'naviy-axloqiy tarbiya: Oilada bolalarga to'g'ri tarbiya berish orqali ularning kelajakdagi xulq-atvori shakllanadi. Ota-onalar farzandlariga insoniy munosabatlar, hurmat, sabr-toqat kabi fazilatlarni o'rgatish orqali ularni konfliktli vaziyatlarda to'g'ri yo'l tutishga o'rgatadilar.

2. Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish: Oilada ochiq va samimiy muloqot muhitini yaratish orqali oila a'zolari o'z fikrlarini erkin ifoda etish, boshqalarni tinglash va tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu esa kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni oldini olishga yordam beradi.

3. Muammolarni birgalikda hal qilish: Oilada muammolarni birgalikda muhokama qilish va yechim topish tajribasi oila a'zolariga kelajakda jamoaviy muammolarni hal etishda yordam beradi. Bu usul orqali har bir a'zo o'z mas'uliyatini anglaydi va qaror qabul qilish jarayonida faol ishtirok etadi.

4. Qo'llab-quvvatlash va tushunish: Oila a'zolari bir-birlarini qo'llab-quvvatlash va tushunish orqali stressli vaziyatlarda birgalikda yechim topishlari mumkin. Bu esa konfliktlarning chuqurlashishining oldini oladi va oila mustahkamligini ta'minlaydi.

Oilaning konfliktlarni hal etishdagi ahamiyati:

Jamiyat barqarorligi: Oilada ahil va totuv munosabatlarning mavjudligi jamiyatda tinchlik va osoyishtalikni ta'minlashga xizmat qiladi. Oila a'zolari o'rtasidagi sog'lom munosabatlar jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikning asosidir.

Shaxsiy rivojlanish: Oilada konfliktlarni samarali hal qilish ko'nikmalarini egallagan shaxslar jamiyatda ham muvaffaqiyatli bo'ladilar. Ular boshqalar bilan munosabatlarda muammolarni tinch yo'l bilan hal qilishga intiladilar.

Farzandlar tarbiyasi: Oilada konfliktlarni to'g'ri hal qilish usullarini ko'rgan bolalar kelajakda o'z oilalarida ham shunday munosabatlarni shakllantiradilar. Bu esa avlodlar davomiyligida sog'lom oilaviy munosabatlarni ta'minlaydi.

Xulosa:

Oila konfliktli vaziyatlarni hal etishda muhim rol o'ynaydi. Oilada shakllangan ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, muloqot ko'nikmalari va bir-birini qo'llab-quvvatlash muhitining mavjudligi oila a'zolariga nafaqat oilaviy, balki jamiyatdagi nizolarni ham samarali hal qilishga yordam beradi. Shu sababli, oilada sog'lom munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirish jamiyat barqarorligi va taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga ega.

20. Nizolarning yuzaga kelishidagi shart-sharoitlar, shaxs toifalari va ularning hislatlari.

Nizolar (konfliktlar) insonlar o'rtasidagi munosabatlarda tabiiy hodisa bo'lib, ularning kelib chiqishiga turli omillar ta'sir ko'rsatadi. Nizolarning yuzaga kelish shart-sharoitlari, shaxs toifalari va ularning xususiyatlarini o'rganish, nizolarni samarali boshqarish va hal qilishda muhim ahamiyatga ega.

Nizolarning yuzaga kelish shart-sharoitlari:

1. Resurslarning cheklanganligi: Moliyaviy, moddiy yoki boshqa resurslarning yetishmasligi odamlar o'rtasida raqobatni kuchaytirib, nizolarga olib kelishi mumkin.

2. Maqsadlar va qadriyatlarning farqliligi: Turli shaxslar yoki guruhlarining maqsadlari, qadriyatlari va manfaatlari o'rtasidagi tafovutlar nizolarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

3. Muloqotdagi muammolar: Noto'g'ri yoki yetarli bo'lmagan muloqot, tushunmovchiliklar va noto'g'ri talqinlar nizolarning yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin.

4. Rol va vazifalarning noaniqligi: Tashkilot yoki guruhlarda rol va vazifalarning aniq belgilanmaganligi shaxslar o'rtasida nizolarga sabab bo'lishi mumkin.

5. Shaxsiy xususiyatlar: Ba'zi shaxslarning temperamentlari, xarakter xususiyatlari yoki hissiy holatlari nizolarning kelib chiqishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shaxs toifalari va ularning xususiyatlari:

1. Namoyishkorona shaxslar: Bunday shaxslar o'zlarini doimo diqqat markazida bo'lishni xohlashadi, o'z fikrlarini boshqalarga majburlashga intilishadi va tanqidni qabul qilishda qiyinchilikka duch kelishadi.

2. Rigid (qotib qolgan) shaxslar: Bu toifadagi shaxslar o'z qarashlari va qadriyatlariga qattiq yopishib olishadi, o'zgarishlarga qarshi turishadi va moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

3. Boshqarib bo'lmaydigan shaxslar: Bunday shaxslar o'z his-tuyg'ularini nazorat qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, impulsiv harakat qilishadi va nizolarga moyil bo'lishadi.

4. Aniqlikni talab etadigan shaxslar: Bu shaxslar aniq qoidalar va tartiblarni xush ko'rishadi, noaniqlikdan qochishadi va tartibsizlikka nisbatan salbiy munosabatda bo'lishadi.

5. Nizosiz shaxslar: Bunday shaxslar nizolardan qochishga intilishadi, muammolarni tinch yo'l bilan hal qilishni afzal ko'rishadi va murosaga moyil bo'lishadi.

6. Maqsadga yo'naltirilgan shaxslar: Bu toifadagi shaxslar aniq maqsadlarga ega bo'lib, ularga erishish uchun qat'iyat bilan harakat qilishadi va to'siqlarni yengib o'tishga intilishadi.

Nizolarni boshqarish va hal qilishda tavsiyalar:

Muloqotni yaxshilash: Ochiq va samimiy muloqot orqali tushunmovchiliklarni bartaraf etish va nizolarning oldini olish mumkin.

Empatiya va tushunish: Boshqalarning nuqtai nazarini tushunish va hurmat qilish nizolarni kamaytirishga yordam beradi.

Murosaga intilish: Tomonlar o'rtasida murosaga erishish orqali nizolarni samarali hal qilish mumkin.

Stressni boshqarish: Shaxsiy stressni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish nizolarning oldini olishda muhim rol o'ynaydi.

Professional yordam olish: Agar nizolarni mustaqil hal qilish imkoni bo'lmasa, mediator yoki psixolog kabi mutaxassislarga murojaat qilish tavsiya etiladi.

Nizolarning kelib chiqish shart-sharoitlari va shaxs toifalarini chuqur o'rganish orqali ularni samarali boshqarish va hal qilish imkoniyatlari oshadi. Bu esa jamiyatda sog'lom munosabatlar va barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

21. Yosh pedagoglar faoliyatida yo'l qo'yiladigan xatolar va ularni engish yo'llari.

Yosh pedagoglar faoliyatining dastlabki bosqichlarida turli xatolarga yo'l qo'yishlari tabiiy hol bo'lib, bu jarayon ularning kasbiy rivojlanishida muhim tajriba hisoblanadi. Quyida odatda uchraydigan xatolar va ularni yengish yo'llari keltirilgan:

1. Tajriba yetishmasligi:

Xato: Dars jarayonini samarali tashkil etishda qiyinchiliklar, o'quvchilar bilan muloqotda noqulayliklar.

Yechim: Tajribali o'qituvchilarning darslarini kuzatish, ularning maslahatlarini olish va o'z ustida muntazam ishlash orqali tajribani oshirish.

2. Dars rejasining noaniqligi:

Xato: Dars rejalarini aniq tuzmaslik, maqsad va vazifalarni noaniq belgilash.

Yechim: Darslarni oldindan rejalashtirish, aniq maqsad va vazifalarni belgilash, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish.

3. O'quvchilar bilan muloqotdagi muammolar:

Xato: O'quvchilar bilan muloqotda qattiqqo'llik yoki ortiqcha yumshoqlik, ularning ehtiyojlarini inobatga olmaslik.

Yechim: O'quvchilarni tinglash, ularning fikrlarini hurmat qilish, individual yondashuvni qo'llash.

4. O'z-o'zini baholashdagi qiyinchiliklar:

Xato: O'z faoliyatini yetarlicha tahlil qilmaslik, xatolardan xulosa chiqarmaslik.

Yechim: O'z faoliyatini muntazam tahlil qilish, o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirish, kerak bo'lganda hamkasblardan fikr-mulohazalar olish.

5. Darsda texnologiyalardan foydalanishdagi qiyinchiliklar:

Xato: Zamonaviy texnologiyalardan foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelish.

Yechim: Texnologik ko'nikmalarni oshirish uchun maxsus kurslar va treninglarda ishtirok etish, tajribali hamkasblardan o'rganish.

6. O'quvchilarni baholashdagi noaniqliklar:

Xato: Baholash mezonlarini noto'g'ri qo'llash yoki sub'ektiv yondashuv.

Yechim: Baholash mezonlarini aniq belgilash, adolatli va shaffof baholash tizimini qo'llash.

7. Vaqtni boshqarishdagi muammolar:

Xato: Dars vaqtini samarali taqsimlay olmaslik, muhim mavzularni yetarlicha yoritmaslik.

Yechim: Vaqtni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish, dars rejalarini vaqtni inobatga olgan holda tuzish.

8. O'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olmaslik:

Xato: Barcha o'quvchilarga bir xil yondashish, ularning individual ehtiyojlarini e'tiborga olmaslik.

Yechim: Har bir o'quvchining individual xususiyatlarini o'rganish, differentsial yondashuvni qo'llash.

Yosh pedagoglar ushbu xatolardan xulosa chiqarib, o'z ustida muntazam ishlash orqali kasbiy mahoratlarini oshirishlari mumkin. Bu jarayonda tajribali hamkasblar bilan maslahatlashish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'rganish va qo'llash muhim ahamiyatga ega.

22. Konfliktli vaziyatda g'azab va qahr. Konfliktli vaziyatlarni hal etishda oilaning roli.

Konfliktli vaziyatlarda g'azab va qahr kabi hissiyotlar insonning tabiiy reaksiyalari bo'lib, ular muammoni hal qilishni murakkablashtirishi mumkin. Bunday holatlarda o'zini boshqarish va samarali muloqot qilish muhim ahamiyatga ega. Muzokaralar jarayoni to'rt bosqichdan iborat: tayyorgarlik, muzokaralarni boshlash, qabul qilinadigan yechimni izlash va muzokaralarni yakunlash. Har bir bosqichda ishtirokchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Oilada konfliktlarni hal etishda ota-onalarning pedagogik-psixologik savodxonligi muhim rol o'ynaydi. Oilaviy nizolar er-xotin, ota-onalar va bolalar o'rtasida yuzaga kelishi mumkin. Bunday nizolarning oldini olish va ularni samarali hal etish uchun oilada sog'lom muhitni yaratish, o'zaro hurmat va tushunishni rivojlantirish lozim.

Oilaviy munosabatlarda nizolarning oldini olish uchun quyidagi omillarga e'tibor qaratish tavsiya etiladi:

- O'zaro muloqot madaniyatini rivojlantirish;
- Bir-birining fikr va hissiyotlarini hurmat qilish;
- Muammolarni ochiq va samimiy muhokama qilish;
- Oila an'alarini saqlash va rivojlantirish.

Shuningdek, oilada konfliktlarni hal etishda quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

- Muzokaralar olib borish;
- Murosaga kelish;
- O'zaro tushunishni oshirish uchun treninglar o'tkazish.

Oilada sog'lom muhitni saqlash va nizolarni samarali hal etish jamiyatda tinchlik va barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Konfliktli vaziyatlar va ularni hal etish usullari haqida ko'proq tushunish uchun quyidagilarni bilish muhim:

Konflikt nima va u qanday yuzaga keladi?

1. Ta'rif: Konflikt – qarama-qarshi tomonlarning manfaatlari, qadriyatlari yoki qarashlari to'qnashuvi natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy vaziyat.

2. Sabablari:

Resurslar uchun raqobat (moliyaviy, vaqt, diqqat).

Noto'g'ri muloqot yoki tushunmovchilik.

Shaxsiy hissiyotlar, o'zini past baholash yoki haddan tashqari g'azab.

Turli qadriyatlar va dunyoqarashlar.

Konfliktni hal qilish bosqichlari

1. Holatni aniqlash:

Muammo nima ekanligini tushunish va har bir tomonning nuqtai nazarini ochiq ifoda qilishga imkon yaratish.

2. Sabablarni tahlil qilish:

Qarama-qarshilikning asl sabablarini aniqlash va uni chuqur tushunish.

3. Qaror izlash:

Tomonlar o'zaro manfaatli yechim topish uchun muloqot qilishlari kerak. Bu jarayonda murosaga tayyor bo'lish muhim.

4. Amaliyotga tatbiq etish:

Qabul qilingan qarorlarni hayotga tatbiq etish va natijalarini kuzatish.

Konfliktlarni boshqarish strategiyalari

1. Hamkorlik: Tomonlar birgalikda ishlash orqali muammolarni hal qilishga intiladi.
2. Murosa: Har bir tomon o'z manfaatlarining bir qismini qurbon qiladi.
3. Raqobat: Bir tomon o'z pozitsiyasini kuchli himoya qiladi.
4. Yuzma-yuz muloqot: O'rtadagi masofani kamaytirish va to'g'ridan-to'g'ri gaplashish.
5. Chiqish yo'lini topish: Agar nizoni yechish imkonsiz bo'lsa, undan uzoqlashish.

Oiladagi konfliktlarni hal qilishda ota-onaning roli

1. Bolalar bilan muloqot: Farzandlarning fikrlarini tinglash va ularga o'z his-tuyg'ularini ifoda qilish uchun imkoniyat berish.
2. Qat'iy va samimiy bo'lish: Oila ichidagi nizolarda adolatli pozitsiyani egallash.
3. Oila an'analarni rivojlantirish: Umumiy qadriyatlar va qiziqishlarni shakllantirish.
4. Rol model bo'lish: Ota-ona o'zining ijobiy muloqot qobiliyatlari bilan bolalar uchun o'rnak bo'lishi kerak.

Psixologik maslahatlar

Hissiy boshqaruv: Qahr va g'azabni tinchlantirish uchun chuqur nafas olish yoki qisqa tanaffus qilish.

Tinglash san'ati: Boshqa tomonni tushunishga urinish va ularning his-tuyg'ularini qabul qilish.

Ijobiy muloqot: Qoralovchi iboralardan qochish va o'z his-tuyg'ularingizni aniq tushuntirish.

23. Shaxslararo konfliktlarni boshqarish sohasi va strategiyasining birligi.

Shaxslararo konfliktlarni boshqarish sohasi insonlar o'rtasidagi nizolarni samarali hal qilishga qaratilgan bilim va amaliyotlarni o'z ichiga oladi. Bu soha konfliktlarning kelib chiqish sabablari, rivojlanish jarayonlari va ularni bartaraf etish usullarini o'rganadi.

Shaxslararo Konfliktlarni Boshqarishning Asosiy Strategiyalari:

1. Hamkorlik (Kooperatsiya): Tomonlar o'zaro manfaatlarini hisobga olgan holda, birgalikda yechim topishga intilishadi. Bu yondashuvda ochiq muloqot va bir-birini tushunish muhim ahamiyatga ega.
2. Murosa (Kompromiss): Har bir tomon o'z talablarining bir qismini qurbon qilib, o'zaro maqbul yechimga erishadi. Bu usulda tomonlar o'rtasida tenglik va adolat tamoyillari saqlanadi.
3. Raqobat (Raqobatlashish): Bir tomon o'z manfaatlarini himoya qilish uchun qat'iy harakat qiladi, boshqa tomonning manfaatlarini hisobga olish darajasi past bo'lishi mumkin. Bu strategiya kuchli pozitsiyani talab qiladi.

4. Chekinish (Yuz o'girish): Tomonlardan biri nizodan qochadi yoki uni e'tiborsiz qoldiradi. Bu usul qisqa muddatli yechim bo'lib, muammoni hal qilmasligi mumkin.

5. Moslashish (Moslashuvchanlik): Bir tomon boshqa tomonning talablariga to'liq rozi bo'ladi, o'z manfaatlarini ikkinchi o'ringa qo'yadi. Bu strategiya munosabatlarni saqlash uchun qo'llaniladi.

Konfliktlarni boshqarishda muvaffaqiyatga erishish uchun quyidagi qadamlar tavsiya etiladi:

Ochiq muloqot: Tomonlar o'z fikr va hissiyotlarini ochiq ifoda etishlari, bir-birini tinglashlari lozim.

Hissiy boshqaruv: G'azab va boshqa salbiy hissiyotlarni nazorat qilish, vaziyatni sovuqqonlik bilan baholash muhimdir.

Muammoni aniqlash: Nizo sabablarini aniq tushunish va asosiy muammoni aniqlash zarur.

Yechimlarni ishlab chiqish: Turli variantlarni ko'rib chiqish va eng maqbulini tanlash kerak.

Amalga oshirish va kuzatish: Qabul qilingan yechimni amalga oshirish va uning samaradorligini kuzatish lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947- son Farmoni.
2. Mirziyoyev Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizoin va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollari bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. // "Xalq so'zi" gazetasi, 2017, 16-yanvar, № 11.
3. Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – "O'zbekiston", 2017.
4. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-yil, 6-son, 70-modda.
5. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi - inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – "O'zbekiston", 2017.
6. Toshkent Davlat iqtisodiyot universitetida "Ustoz-shogird" tizimi to'g'risidagi NIZOM. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar va ijtimoiy himoya Kengashining 2005-yil 21-yanvar majlisi qarori bilan tasdiqlangan (2004 yil 25-avgust 87-02-1279-sonli modnomasi).
7. Abduqodirov A.A., Astanova F.A., Abduqodirova F.A. "Case Study" uslubi: nazariy a, amaliyot va tajriba. - T.: "Tafakkur qanoti", 2012.- 134 b.
8. Axmedova M.T. Oila, mahalla va ta'lim muassasasi hamkorligida o'quvchilarni axloqiy tarbiyalash davr talabi. Yoshlarni oilapanar, ota-onalikka tayyorlashda oilaning roli mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. - T., 2013. - 222-224 b.
2989. Axmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. O'quv qo'llanma. -Adabiyot uchqunlari, 2017 yil. - 320 b.
10. Ахмедова М.Т., Ахмедова Н. Э. Овоздан фойдаланиш ва н\пгк техникаси. Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях. Сборник научно-методических статей. - Т., 2011. - С. 109-111.
11. Axmedova M.T., Rashidov H.F. Pedagogik konfliktlarni bartaraf etish dars intizomini yaxshilash omili sifatida. Maktab va hayot. - T., 2015, 1-son. - B. 12-16.
12. Axmedova M.T., Shayzakova N.S. Nizolarning yuzaga kelishidagi shart-sharoitlar, shaxs toifalari va ularning xislatlari. Maktab va hayot. - T., 2014r 2-son. - B. 2-4.

13. Axmedova M.T., Umarova M X. Balogʻat yoshidagi o'smirlarning o'tish davridagi pedagogik va psixologik o'ziga xos xususiyatlari. Maktab va hayot. - T., 2015, 7-son. - B. 8-10.
14. Babayeva M. va boshq. Yoshlarni tarbiyalashda oila, mahalla va O'quv yurtining hamkorligini amalga oshirish tamoyillari va bosqichlari. Oliy ta'lim muassasalari pedagog va boshqaruv kadrlarning malakasini oshirish nazariyasi va amaliyoti mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. I qism. - T., TDPU, 2012. - 372-375 b.
15. Баныкина С.В. Педагогическая конфликтология: состояние, проблемы исследования и перспективы развития.
16. Баныкина С.В. Конфликт в современной школе: изучение и управление /С. В. Баныкина, Е. И. Степанов. - М.: КомКнига, 2006. -184 с.
17. Бурдыгина Т.Н., Королёва Е.В., Юрченко П.Г. Проблемные ситуации в школе и способы их решения: практическое пособие. - М.: АРКТИ. 2006. - 234 с. .
18. Грачева В. И. Введение в педагогическую конфликтологию: Учебное пособие / В. И. Грачева. М. Моск. ун-т МВД России, 2004. -98 с.
19. Jumayev R.Z. Konfliktologiya asoslari, asosiy tushuncha va tamoyillari. O'quv qo'llanma, 2015.
20. Захаров А.И. Как предупредить отклонения в поведении ребёнка: 1986.
21. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik Respublika tashxis Markazi "O'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini o'rganish so'rovnomasi" 2012-y.
22. Ibragimov X., Abdullayeva Sh. Pedagogika nazariyasi. - T.: Fan va texnologiya, 2008. - 288 b.
23. Кудрявцев В. Н. Юридическая конфликтология. Центр конфликтологических исследований. - М., 1995.
24. Леонов Н. И. Конфликтология. - Москва-Воронеж, 2006. -232 с.
25. Mahmud Hasaniyning arab. fors, turk, tatar va ozarbayjon tillaridan tarjimai. O'zbekiston va axloq gulistoni. - T.: Fan, 1994. -218 b.
26. Musurmonova O. Oila ma'naviyati - milliy g'urur. - T.: O'qituvchi, 2000. - 200 b.
27. Пантелеева О. В. "Справочник классного руководителя". - 2013 г., № 9.
28. Степанов Е.И. Современная конфликтология: Общие подходы к моделированию, мониторингу и менеджменту социальных конфликтов: Учебное пособие. - М.: Издательство ЛКИ, 2008.- 176 с.

29. Степанов Е. И., Баныкина С. В. Конфликты в современной школе. Изучение и управление/ Серия “Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения”. -М.: КомКнгоа, 2006.

30. Самарин А. Н., Степанов Е. И., Шаленко В.Н. Духовные проблемы нашего времени/ Социальные конфликты в контексте глобализации и регионализации. - М., URSS, 2005.

31. Самарин А.Н. Конфликты в духовной сфере современного общества: состояние и проблемы урегулирования// Конфликтология. Теория и практика. - 2004, № 4.

32. Светлана Алексеевна Володина. Конфликтологическая компетентность классного руководителя тема диссертации и автореферата по ВАК 13.00.01. кандидат педагогических наук, 2010.

33. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar Konsepsiyasi// Ma’rifat. 1993, mart.

34. Toxir Malik. Odamiylik mulki (Axloq kitobi). - T.: Sharq, 2013. - 936 b.

35. Toychiyeva G., Asadova E. Yoshlar va konfliktlar yechimi. Manual. - T., 2003.

36. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. - X: IQTISOD-MOLIYA, 2011.- 420 b.

37. Шаленко В. Н. Социальные конфликты/ Под ред. Добренкова В.И., Кравченко А.И./ Фундаментальная социология: в 15 томах, т. VI: Социальные деформации. Гл. 4, раздел 1. - М.: Инфра-М, 2005.

38. Шейнов В. Конфликты в нашей жизни. Возникновение, развитие и разрешение конфликтов. Два аспекта проблемы. - М., 2001.

39. Шипилов А. И. Смыслы успеха на уроке// Начальная школа. - 2003, № 4. - С. 90-93.

40. Egamberdiyeva N.M. Ijtimoiy pedagogika. - T.: A.Navoiy nomidagi O’zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009. - 232 b.

41. Egamberdiyeva N.M. Mahallaning oila va ta’lim muassasasi hamkorligini ta’minlashdagi o’rni va roli. Yoshlarni oilaparvar, ota-onalikka tayyorlashda oilaning roli mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. - T., 2013. - 219-220 b.

42. Qodirov S., Qodirova N. Ma’naviy ustoz va shogird mas’uliyati.-T., 2006.- 56 b.

43. Qayumov B. E. Tarbiyada yoshlarni salbiy illatlardan himoyalash oila, maktab va mahalla faollarining asosiy vazifasi. Yoshlarni oilaparvar, ota-onalikka tayyorlashda oilaning roli mavzusidagi Respublika ilmiy amaliy anjuman materiallari. - T., 2013. - 224 b.

44. Hodiyyev B. Yu., Boltabayev M. R. Oliy o’quv yurtidagi tarbiyaviy ishlarga psixologik yondashuvlar. - T. r 2009. - 119 b.

45. Handling Conflicts. Conflicts: a positive approach. Participant's manual. Grace Contrino Abrams Peace Education Foundation. Inc., Miami, Florida, 1997.
46. WIN WIN. Based on the Fighting Fair model created by Fran Schmidt and Alice Friedman. Grace Contrino Abrams Peace Education Foundation. Inc., Miami, Florida. 1998.
47. Fran Schmidt/ Alice Friedman. Fighting Fair. For families. Grace Contrino Abrams Peace Education Foundation. Inc., Miami, Florida, 1994.
48. Olsson, Thomas; Martensson Katarina and Roxa, Toigny. Pedagogical competence. Swedish, Division for Development of Teaching and Learning, Uppsala University, 2010.
49. Karina V. Korostelina and Simone Lassig. History Education and Post-Conflict Reconciliation. USA Canada. Routledge, 2013
- G'aybullayeva, R. (2015). Pedagogik konfliktologiya. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
- Yusupov, A. (2013). Pedagogik konfliktlar va ularni boshqarish usullari. – Toshkent: O'zbekiston Davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
- Doronina, T. N. (2010). Pedagogik konfliktologiya: Tushunchalar, turlar, usullar. – Moskva: Pedagogika nashriyoti.
- Shaykhov, A. (2017). Konfliktologiya va ta'lim. – Toshkent: O'zbekiston ta'limi nashriyoti.
- Kovaleva, I. A. (2015). Pedagogik konflikt va uning pedagogik boshqaruvi. – Sankt-Peterburg: Pedagogika va psixologiya nashriyoti.
- Zhang, L., & Sun, P. (2020). Conflict Management in Educational Settings: A Pedagogical Approach. – New York: Springer.

MUNDARIJA

Soʻz boshi	3
Maʼruza mashgʻulotlari materiallari	
Pedagogik konfliktologiyaning mohiyati, obyekti, predmeti, maqsadi, vazifalari va fan sifatida paydo boʻlishi	4
Pedagogik konfliktologiyaning fanlar bilan aloqadorlikda rivojlanishi	16
Konflikt inson hayotining ajralmas tarkibi sifatida: konfliktogenlar	29
Nizo, uning mazmuni va turlari	42
Konflikt signallari	49
Agressiya va zoʻravonlik haqida tushuncha. Uning mohiyati	58
Konfliktli vaziyatda gʻazab va qahr	62
Oʻqituvchi va oʻquvchi oʻrtasidagi nizolarning oʻziga xos xususiyatlari	68
Konfliktli vaziyatlarni hal etishda oilaning roli.	77
Jamoda konflikt va uni yechimga olib kelish yoʻllari	85
Pedagogik konfliktologiyada tana zaboni	98
Muomala madaniyati va toʻgʻri muloqot qoidalari	114
Oʻzgani anglash (eshitish) va oʻzini anglatish qoidalari	138
Konfliktlarni boshqarish tartiblari va usullari	153
Konfliktlarni bartaraf etishda “Men-tasdiqlari” (Men - murojaat)usuli	162
Mustaqil taʼlim mashgʻulotlari	
Glossariy	166
Tarqatma materiallar	181
Yakuniy nazorat savollari	198
Adabiyotlar	239

CH.D.MADIYEVA

PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYA

O'quv qo'llanma

Muharrir D.Ulug'murodov
Dizayner B.Haydarov

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administrasiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikasiyalar agentligi tomonidan 3996-sonli
TASDIQNOMA berilgan.

Bosishga 2025 yil 05 sentabrda ruxsat etildi.

Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog'ozi.

Ofset bosma usulida bosildi.

“Times” garniturası.

Shartli bosma toboq 14,0. Adadi 100 nusxa.

Original maket “Firdavs-Shoh nashriyoti”ida tayyorlandi.

Toshkent v, Zangiota tumani, Birodarlik-114-A.

Tel.: 90-372-85-17, 99-780-85-17

<https://t.me/firdavsshohnashriyoti>